Feb. 17

EGYETEMES

EURÓPAI JOGTÖRTÉNET

A KÖZÉPKOR KEZDETÉTŐL A FRANCZIA FORRADALOMIG.

IRTA

DR HAJNIK IMRE
EGYETEMI NY. R. TANÁR.

KÖZÉPKOR.

ÖTÖDIK JAVITOTT KIADÁS.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1900.

Ára 4 forint.

EGYETEMES EURÓPAI JOGTÖRTÉNET

A KÖZÉPKOR KEZDETÉTŐL A FRANCZIA FORRADALOMIG.

IRTA

DR HAJNIK IMRE
EGYETEMI NY. R. TANÁR.

KÖZÉPKOR.

ÖTÖDIK JAVITOTT KIADÁS.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1899.

Budapest, 1899. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

A középkori alkotmány- és jogfejlődés kézikönyvét ötödik javitott kiadásban veszi a jogtanuló közönség. Hivatása, hogy előkészitsen korunk azon politikai és jogi intézményeinek tanulmányozására, melyeknek gyökérszálai még a középkorba nyulnak vissza és hogy megismertessen a középkori politikai és jogi eszmékkel, melyek a modern politikai és jogi gondolkodásnak ép oly alkotó elemei mint a rómaiak. A középkori eszméket és intézményeket kapcsolatban az időnkénti politikai és társadalmi élettel, a melyből fakadtak és a melynek szolgáltak, iparkodtam tárgyalni, mert hisz a jogtörténelemnek, mint önálló tudománynak, legfőbb feladata azoknak az állapotoknak és politikai s társadalmi átalakulásoknak a felderitése, melyek a jogintézményeket koronként szükségesekké vagy kivánatosakká tették, majd pedig azokat megszüntették. Folytonos figyelemmel voltam végtére a középkori magyar

politikai és jogéletnek az európaihoz való koronkénti viszonyára.

E szempontok, valamint az a körülmény, hogy az európai jogtörténet a jogtanuló ifjuság számára bevezető jogi tanszak, szabták meg a tárgyalásnak mind módját. mind anyagát.

Budapest, 1899. julius hó.

Hajnik Imre.

BEVEZETÉS.

I. FEJEZET.

Elméleti előzmények.

Irodalom: *Pauler Tivadar:* Észjogi előtan. Budapest, 1873. *Bluntschli:* Allgem. Staatsrecht. München, 1868. *Hajnik I.:* Magyar alkotmány- és jogtörténelem. I. kötet. Pest, 1872. *Kogler J.:* Általános vagy elméleti államtan. Pest, 1868. *Amira K.:* Ueber Zweck u. Mittel der germanischen Rechtsgeschichte. München, 1876.

1. §.

A jogtörténelem fogalma.

Az ember végrendeltetése, vagyis anyagi és erkölcsi tökélyesbülésével arányos boldogsága, köztapasztalás szerint csak rendezett társaságban érhető el. A *jog* tehát, mely az emberi társaság állandó külső rendje, valamint maga a társas összlét is, a világrend követelte szükségen alapszik.

A jog, ép megjelölt rendeltetéséhez képest, a társas életnek nyomában jár. Valahányszor tehát valamely életczél (anyagi vagy erkölcsi érdek) megvalósítása végett uj társaság alakul, egyszersmind uj jog is keletkezik. A külön életczélok valósítására irányzott társaságokon kivül azonban alakultak még, és pedig azoknál korábban, oly társaságok is, melyek tagjaik anyagi és erkölcsi jólétét egyáltalában gondozzák, tehát egyetemes czéljuk van, mint a család, törzs, község és az álladalom. A társaságok ez utóbbi csoportjában a legmagasabb alakzat: az *álladalom*, mely valamely meghatározott földterületen élő nagyobb embertömeget az anyagi és erkölcsi haladás folytonos eszközlése végett szerves összműködésre közös főhatalom alatt egyesít. Az álladalom ugyan a társas-életnek mindeddig a legmagasabb fejleménye, de azért az álladalmi társaságba lépve, az ember nem szünik meg még egyéb társaságoknak is

tagja lenni, sőt az egyes életczélok valósítására törekvő társaságok csakis az álladalom védelme alatt keletkeznek és fejlődnek dúsabban. Valahol tehát az emberiség csak némi civilisatióhoz eljutott, ott az emberek kettős társas-életet élnek; egyet tudniillik az álladalomra vonatkozólag, a melyet *közéletnek* vagy *politikai életnek* mondunk, és egyet az álladalmon belül, esetleg azon kívül is, működő társaságokra vonatkozólag, a melyet *társas életnek* e szó szorosb értelmében, vagy *magánéletnek* is hivunk. A közélet rendje a *közjog*, a társas- vagy magánélet rendje pedig a *magánjog*.

Közjog és magánjog álladalmak és társadalmak szerint szükségkép különbözők; mert hisz mindenik álladalom és társadalom más-más physikai és szellemi erők vagy tényezőkkel működvén, ezek összműködésének eredményekép más-más gazdasági és culturállapotokat hoz létre. A jognak pedig ez állapotokra (intézményekre) való tekintettel kell szerveznie az álladalmi vagy társadalmi életet, mert ellenkező esetben ezek erőit zsibbasztaná és czéljuk elérését nehezítené, mi a jog rendeltetésével ellenkeznék. Az álladalmak és társadalmak köz- és magánjogai tehát azért szükségkép különbözők, mert a jognak és az általa rendezett életviszonyoknak egymással természetszerü összhangzásban kell állaniok.

Ez összhang fentartása megköveteli, hogy egyazon álladalom vagy társadalom joga is koronként átalakuljon. Az álladalom vagy társadalom ugyanis, valamint minden, mi élő, folyton átváltozik erőiben, elemeiben és ezzel működésében. Valahányszor tehát e változás hatása nagyobb mértékben érezhetővé válik, a jog a változott viszonyoknak megfelelő uj szabályokról van hivatva gondoskodni, mert különben az ellentét a fennálló jog és az általa rendezendő életviszonyok között álladalmi vagy társadalmi forradalmat idézne fel. Ez magyarázza meg az alkotmányok nem ritkán véres rázkódtatásoktól kisért megváltoztatását és a törvénykönyvek koronkénti átdolgozásának szükségét. A jognak tehát, mert a társasággal együtt, a melyet rendez, időben és térben átalakul, történelme van.

Jogtörténelem, vagy, helyesebben mondva, *alkotmány- és jogtörténelem*[1] alatt értenünk kell *az álladalmi és társadalmi szervezet koronkénti fejlődésének rendszeres előadását.*

[1] Az alkotmány- és jogtörténelem elnevezés tulajdonkép tautologia, de mivel jogról minden hozzátétel nélkül szólva, rendszerint csak a magán-, büntető- és perjogra gondolunk és csak ritkán a politikával szorosabb összeköttetésben álló és azért változóbb közjogra, vagyis alkotmányra, az tudományunk körét világosabban jelöli.

2. §.

Az egyetemes európai jogtörténelem fogalma.

Mindenik nemzetnek, azaz államalkotó népnek van alkotmány- és jogtörténelme. Vannak azonban az alkotmány- és jogfejlődést magasabb szempontból tekintő jogtörténelmek is.

A nemzetek ugyanis, mint tagjai egy nagy egésznek, az alaptermészetére nézve egységes emberi nemnek, egymással több-kevesebb érintkezésben és kölcsönhatásban állanak. Az egyik nemzet műveltsége ennek következtében átszáll más nemzetekre is, melyek egynémelyike azt tovább is fejleszti. Ennek eredménye a műveltség folytonos haladása, a minek fő szakai a világtörténelmi korszakokkal egybeesnek. A jog, a fentebbiek szerint, a műveltséggel párhuzamosan haladván, minden későbbi világtörténelmi korszakban uj, még pedig magasabb culturának megfelelő alakot ölt.[1] Az alkotmányi és jogélet e világtörténelmi fejlődésének rendszeres előadása: *az egyetemes vagy világ-jogtörténelem.* Vele szemben a nemzeti jogtörténelmek u. n. *különös jogtörténelmek.*

Az egyetemes jogfejlődésnek legjelentősebb és kivált reánk nézve legfontosabb szaka, az *európai jogfejlődés.* Európában ugyanis, mely a Keletnél jóval később jelenik meg a világtörténelemben, a jog ujabb és dúsabb fejlődést ért; sőt, mióta a római világbirodalomnak, de főleg a kereszténységnek népeket egyesítő hatása következtében, Európa népei közül mind többen közös eszmék és műveltségben találkoztak, a jogfejlődés egyetemes iránya is észlelhető. Tudnunk kell tehát, hogy mikor és mikép támadtak az európai népekre nézve közös alkotmányi és jogeszmék, mely intézményekben testesültek meg ezek és mennyiben terjedtek el földrészünkön. *Az alkotmányi és jogélet ily európai fejlődésének rendszeres előadása: az európai jogtörténelem.*

Az *európai jogtörténelem,* szemben az egyes európai nemzetek jogtörténeteivel, *viszonylagosan egyetemes;* szemben pedig az egyetemes (vagy világ-)jogtörténelemmel *viszonylagosan különös jogtörténelem.* Hivatása nem az, hogy az európai nemzetek jogtörténeteit összegezze, hanem inkább az, hogy a jelentősebb alkotmányi és jogintézményeknek koronkénti általános, tehát európai jellemét kifejtse és feltüntesse. Az európai jogtörténelem e feladatát csak akkor oldhatja meg, ha a koronkénti alkotmányi és jogintézmények össze-

[1] V. ö. *Laurent:* Études sur l'histoire de l'humanité. VII. k. 24. l.; és *Warnkoenig* u. *Stein:* Französische Staats- u. Rechtsgeschichte III. köt. 2. l.

függését a politikai és társadalmi élettel kideríti, ezeket, mint amazoknak természetes forrásait, szintén előadási körébe vonja.

Tárgyánál és feladatánál fogva az európai jogtörténelem jogi tanszak; tudományos rokonságban áll a jogbölcsészettel, az európai történelemmel és a tételes jogtanokkal, és termékenyítő hatását érezi mindazon ismeretágaknak, melyek a népélet bármely alkatrészével vagy nyilvánulásával foglalkoznak. Forrásai pedig az európai köztörténelmi forrásokkal azonosak.[1]

3. §.

Az egyetemes európai jogtörténelem rendszere.

Az egyetemes európai jogtörténelem rendszere az európai alkotmányi és jogfejlődés korszakainak egymásutánján alapszik.

Az európai alkotmányi és jogéletet, szemben az őt korra nézve megelőzött keletivel, főleg az jellemzi, hogy szabad műveltséget szervez. A Keleten ugyanis, hol a természet és a vallás feltétlen uralma a műveltséget némi merevségre kárhoztatja, az alkotmányi és jogi intézmények is csak rendkivül lassan, sőt alaptermészetükre nézve alig változnak át. Európa ellenben, első megjelenésétől fogva a világtörténelemben, folyton haladó és időnként ujjáalakuló műveltség és jogéletnek szinhelye. A szabadság és egyenlőség eszméinek, melyek az európai műveltség és jogélet alapeszméi, ujabb és ujabb irányokban érvényre jutása és alkalmas alkotmányi és jogi intézmények utján biztosítása hozzák létre e fejlődés korszakait.

Ily uttörése ez eszméknek mindeddig három izben és három irányban történt; u. m. a klasszikai ókorban az állađalom, a középkorban az egyéni élet és az uj-korban a társadalom terén. Az európai alkotmányi és jogfejlődésnek is ehhez képest *három főkorszaka* van. Megkülönböztetjük tudniillik az *ókori európai jogfejlődést* (a legrégibb időktől 476-ig Kr. u.), mely az *állađalmi szabadságot;* a *középkorit* (476-tól a 16-ik századig), mely az *egyéni szabadságot* és az *ujkorit* (a 16-ik századtól a jelen korig), mely a *társadalmi szabadságot* létesítette.

E jogtörténelmi főkorszakok mindenike ismét, jogélete uralkodó

[1] U. m. okiratok, krónikák, érmek, pecsétek stb., miért is a diplomatika, numismatika, heraldika stb. a jogtörténelemnek is segédtudományai. E megismerési forrásoktól megkülönböztetendők a tulajdonképeni jogforrások, melyek, mint a törvények, kiváltságok, statutumok stb. a jogtörténelem anyagához tartoznak.

irányának fejlődési szakaihoz képest, alakulási, virágzási és hanyatlási al-korszakokra oszlik. A középkori és ujkori jogfejlődés al-korszakai a következők:

1. *A középkori alkotmányi és jogélet alakulási korszaka: a római birodalom bukásától a 10-ik, néhol a 11-ik századig.*

2. *A középkori alkotmányi és jogélet virágzási korszaka: 11., 12., 13. és részben 14-ik századok.*

3. *A középkori alkotmányi és jogélet hanyatlási korszaka: 14., 15. és részben 16-ik századok.*

4. *A középkori alkotmányi és jogélet felbomlásának és az ujkor keletkezésének korszaka: 16., 17. és 18. századok.*

4. §.
Az egyetemes európai jogtörténelem irodalma.

A külföldi jogtörténelmi irodalom az európai jogtörténelemmel tüzetesen nem is foglalkozik és nincs is tanszéke a külföld egyetemein. Helyét néhol, különösen Francziaországban, az európai törvényhozások összehasonlító története pótolja, melynek egynémely egyetemen külön tanszéke is van, és a melynek szempontjából egyes sarkalatos jogintézményeket tárgyaló művek még leginkább a franczia jogirodalomban vannak. De azért mégis a hazai jogtörténetek művelésében és tanításában az európai szempont korunkban mindenütt folyvást nagyobb mértékben érvényesül. S különösen apróbb, vagy az európai kultur- és jogéletbe később belépett nemzetek alkotmány- és jogtörténetét csakis az európai jogtörténet segélyével lehet megérteni.

Hazánkban ép ez okból az egyetemes európai jogtörténelmet jogi tanszakká tették. Jogirodalmunkban az idevágó legrégibb munka: *Wenzel Gusztáv* »Egyetemes európai jogtörténelem« czímű műve.[1]

A nemzeti jogtörténeteket, valamint a részletes jogtörténeti kérdéseket tárgyaló művek nevesebbjeit e munka alkalmas szakaszainál említjük meg.

[1] Harmadik kiadásban megjelent. Budapest, 1873.; és később rövid kivonatban e czím alatt: Az egyetemes európai jogtörténelem rövid vázlata. Budapest, 1877.

II. FEJEZET.

Történeti előzmények.

Irodalom: *Pepère F.:* Storia del diritto. Napoli 1—3. köt.; *Frank A.:* Le droit chez les anciennes nations de l'Orient (Études orientales 1861.); *Arnold W.:* Cultur und Recht der Römer. Berlin, 1868; *Laurent F.:* Études sur l'histoire de l'humanité. 2. kiadás. Brüssel. 1—3. kötet; és különösen: *Gide P.:* Étude sur la condition privée de la femme. Paris, 1867.; *Unger Jos.:* Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. Wien, 1850. és *Gans Ed.:* Das Erbrecht in weltgesch. Entwicklung. Berlin, 1824.

1. §.

A keleti jogfejlődés jellemezése.

A jognak első fejleményeit Keleten, kivált Ázsiában, kell keresnünk, a hová emlékeink az emberi nem bölcsőjét helyezik és a hová műveltségünk csirái s a vallások gyökerei visszanyúlnak; ott találkozunk a legrégibb államokkal is. Jog és álladalom azonban soha sem tudtak ott kibontakozni a vallás feltétlen uralma alól, mi következménye az ottani természetben oly ragyogóan és bőkezűen nyilvánuló világrend hatalmának. Feltétlenül függőnek érezve magát az e világrendet megállapított Istenségtől, a keleti sorsát, társadalmi állását és szerepkörét, gyönyöreit, valamint szenvedéseit az isteni végzet által örök idők óta megállapítottaknak tartja. Kifejezése ennek a Keleten több-kevesebb merevséggel mindenütt uralkodó *kasztrendszer*, mely a vallás parancsain nyugvó társadalmi rend; éltető eleme az erős vallási érzet. Jogérzet és vallási érzet a Keleten ilykép egybeesvén, a jog ott még elenyészik a vallásban, melynek szentkönyvei egyszersmind törvénykönyvek, kinyilatkoztatása vagyis parancsa: jog.

És a vallás, mely a társadalomnak a Keleten tulajdonképi szabályozója, a hatalomnak ott egyszersmind egyedüli korlátja is. A hatalom Keleten mindig zsarnoki volt. Ott sorakozván tudniillik első izben a családok törzsekbe, városok és országokba, az ezek

kormányzásához szükséges politikai hatalom előképeül a házi uralom szolgált. E patriarchalis kormányforma, nagyobb társadalmakra alkalmazva, a családi érzelmekben rejlő korlátjait elveszti és zsarnoksággá fajul. A keleti államok keletkezésével összefüggő ezen despotismus többé nem enyészett el. Mert Kelet-Ázsiának határt alig ismerő térségein korán alakulván hatalmas birodalmak, az ezek kiterjedésével csak növekedő zsarnokság oly mélyen hajtotta szolgaságba a népeket, hogy ezek, képtelenek lévén abból felemelkedni, tétlenségbe sülyedtek. A despotismust, melynél a keleti államfejlődés megállapodott, a vallás, az isteni végzetben való megnyugvást tanitva, szentesíti, de másfelől azt korlátozza is. Keleten a hatalmas kényur felett csupán az istenség és ennek a szent könyvekben kinyilatkoztatott parancsa honol, a melyhez magát hogy szabja és mindenkinek azt, mit a vallás számára biztosít, meghagyja, a legnagyobb zsarnok is magát kötelezve érzi; de a kinek tartozó engedelmességet viszont a vallás szintén megköveteli. Az istenség által adott és csakis általa szabályozott hatalom a Kelet sajátos államformája, tehát a *theokratiai despotismus.*

Theokratia és *vallási jog* merev formákat adván a keleti társadalmaknak, a Kelet már sok század óta megszünt az emberi nem haladásának hatékony tényezője lenni. De a vallás segélyével ő fejtvén ki az erkölcsi és anyagi cultura első csiráit, vele érintkezve gyuladhatott csak lángra az európai népek szelleme, mely a Kelet műveltségét befogadva, ezt átalakítani és véghetetlenül tovább fejleszteni hivatva lett.

2. §.

A hellen jogfejlődés jellemzése.

A Keletről földrészünkre átszivárgott műveltség az Ázsiához szomszéd Hellasban ért alkalmas talajt. Kezdetben itt is a kultura vallási jelleggel birt és patriarchális önkényuralom volt otthonos; de a hellen szellem sem a vallás kizárolagos uralmát, sem az önkényuralom állandóságát meg nem türte. Hellasban az ember az ott kevésbé, mint a Keleten, bőkezű természet adományait csak nehéz munka árán szerezhetvén meg, a hellen, midőn a természettel küzdött, vele szemben önállóságának, azaz szabadságának tudatára jutott. A hellen nem hódol meg feltétlenül a természetnek, és ezzel a benne nyilvánuló isteni végzetnek sem; nem a fátumnak való feltétlen alávetés, hanem a vele való folytonos küzdés a görög hős

feladata. De lerázva a természet és vallás feltétlen uralmát, az ember a hellen világban még nem tudott eljutni felsőbbségének is a természet felett tudatához, hanem még csak arra törekszik, hogy vele harmonikus egészbe egyesüljön. Minden szépnek eszményképe Hellasban a természetben nyilvánuló rend (*κόσμος*), melyet ép azért a hellen álladalmi életében is megvalósítani törekedett.

Ily gondolkodással és törekvéssel szemben a patriarchalis önkényuralomnak bukni kellett. A zsarnokságnak Hellasban hiányozván a terjeszkedési tér, mely Ázsia rónáin oly nagy mértékben megvolt, ott soha sem volt erős. Apró államokat tudniillik, a milyenek a hellen uralmak voltak, nem egy hatalmas kéz ereje, hanem csak polgáraik vállvetett összműködése tarthat fenn. Ennek érzete fakasztotta ki azt a közre irányzott gondolkodást, azt a közszellemet, mely a helleneknél oly korán, oly fényesen mutatkozott. Fokozott köztevékenységre serkentett ez, mi azonban egy egyén kizárólagos uralma alatt nem valósítható. Minden egyeduralom tehát a hellen szemében idővel zsarnoksággá (tyrannis) vált, a melynek helyébe a népakaratot kivánta léptetni. A hellen nép ezzel eljutott, még pedig műveltségének már korai szakában, annak az elvnek a felismeréséhez, hogy az államügyek az állampolgárok közreműködésével intézendők, minek valósítását *az álladalmi (politikai) szabadságnak* mondjuk.

A szabadság eszméje tehát, melyet a természettől magát függetlenítve a hellen nép első értett meg, az álladalom terén tört magának legelsőbben utat. Hogy az álladalmi szabadságot valósítsa és fejleszsze, az volt a hellenismus főtörekvése; annak érdekében alkotvák álladalmi és társadalmi intézményei. Hellen felfogás szerint a szabad egyén nem azért, hogy az ő egyéni érdekeit minél könnyebben és tökéletesebben kielégíthesse, hanem első sorban azért, hogy a közhatalmat és a közszabadságot szolgálja, van hivatva az állam ügyeiben résztvenni; e végett van politikai szabadsága. A közérdek feltétlen felsőbbségének tana ez az egyéni érdek felett, a minek valósítása: az *állam mindenhatósága.* A hellen állam, vagyis ennek megtestesítése a népgyülés, a polgárok tisztán magántermészetü ügyeibe (ruházatába, étkezésébe, vallásába stb.) is avatkozott, majd, mint Spártában, azokat a családi élettől csaknem teljesen elvonta. Szóval a hellen úgyszólván csak közéletet élt, az állam czéljának az egyéni czélt teljesen alárendelte. A hellen államban az egyén még nem önczélú lény, hanem csak egy tag az állam harmonikus rendjében.

A hellen állam ép kifejtett természetével függ össze, hogy a jog is Hellasban uj irányban fejlődik. Valamint az állam a hellen földön megszünik theokratiai lenni, a jog is idővel ott nem többé a vallás parancsa, hanem a souverain népakarat kifolyása. De a hellen állam mindenhatósága, vagyis feltétlen uralma az egyéni és a családi élet felett, a jognak egyoldalu kifejtését szülte. A communista elveknél fogva, melyeket Plato tanított, Lykurg csaknem teljesen valósított és melyek minden hellen alkotmány alapeszméi, a jog Hellasban úgyszólván kizárólag közjog, magánjog még alig van. A hellen ugyanis merően közéletet élt; egyéni magaviseletét a nép ellenőrizte; személyes sérelmei orvoslását bármely polgár követelhette; családja, vagyona az egész nép felügyelete, védelme és hatalma alatt állottak; és legfőbb s egyedüli birája és egyszersmind törvényhozója a nép volt, a melyre az érvek súlyánál rendszerint jobban hat az ékesszólás és mely itéletében a törvény szigora helyett, inkább a méltányosság után indul. Rideg, állandó jogszabályok helyett tehát, inkább a folyton ingadozó közszokás és közvélemény követelményeihez volt kénytelen a hellen szabni cselekvőségét, még a családi és a vagyoni élet terén is. Jog, szokás és méltányosság fogalmai és kifejezései igy Hellasban összefolytak;[1] a jogéletben ott a kötelesség a jog felett túlnyomó volt. Kimentve a jogot a vallás békóiból, a hellen észjárás azt a közerkölcsökkel zavarta össze; a *jogot egyedül a közjog formájában fejtette ki.*

Ily államszervezet és jog birtokában a hellen nép bámulatos szellemi műveltséghez tudott eljutni, melynek termékei az emberi haladásnak még folyton kisérői. A kulturát azonban a többi Európa nem közvetetlenül az *ő* kezéből vette. A hellenismus sokkal szakadozottabb volt, és nem volt meg benne a világuralomra irányzott gondolkodás sem, hogy az erős és erkölcseikben barbár nyugati népeket hódítás utján tudta volna civilisatiójának alávetni. A hellen koloniáknak a nyugaton története ebbeli tehetetlenségének legerősebb bizonyítéka. Egy másik nép teljesítette ezt, mely nem fénylett annyira, mint a hellen, a szellem adományaival, de mely a hódításra és az uralkodásra a legalkalmasabb tulajdonságokkal birt, midőn Nyugateurópa nagy részét uralma alá hajtva, a hellen néptől kölcsönzött műveltséget ott terjesztette, sőt egyben-másban fejlesztette is. E nép: a római volt.

[1] *Δίκη* szokást, méltányosságot és jogot egyaránt jelentett.

3. §.

A római jogfejlődés jellemzése.

A hellen idealismus és speculativ hajlammal szemben a rómait számító, a gyakorlati haszonra irányozott, önző és a régi formákhoz ragaszkodó gondolkodás jellemezte. Megannyi tulajdonságai ezek az aristokratismusnak, mely Rómában, ellentétben a hellen demokratismushoz, otthonos volt. Innét a római mérhetlen uralomvágya, és hogy a szigoru törvény, a hatalom, az egység és uralom eszméinek megfelelően rendezvék megannyi társadalmi viszonyai.

A római államfejlődés a hellenhez sokban hasonló volt. Az álladalmi szabadság érzete ott is korán felébredt, mi a királyságot megbuktatta és az államnak köztársasági formát adott; és Rómában is, valamint a hellen respublikákban, az állam mindenhatósággal uralkodott polgárain, és az embert ott is inkább mint polgárt, sem mint egyént vették számba. De mig a hellen respublikákban az államhatalom, erős szervezet hiányában, a folyton ingadozó közszokás és közérzület kivánalmaihoz volt kénytelen szabni eljárását: addig Rómában azt szigoru, nagyrészt már a vallás szentesítette szabályok szerint kezelték, melyek csak nagyobb mozgalmak árán, lassan alakultak át. Az államhatalom ez erős szervezete és a rómainak ezt fentartott konservativ szelleme okozták, hogy Rómában az állam nem volt oly gyakori rázkódtatásnak és ingadozásnak kitéve, mi azt a hódító szerepére képesítette.

Az ókorban a hódítás a civilisatio terjesztésének úgyszólván egyedüli eszköze volt. Hódításai hozták Rómát közelebbi érintkezésbe a hellen civilisatióval, melynek nagyobbszerü elterjedést a műveltség legtöbb ágaiban a hellennek csak növendékei, a rómaiak szereztek. Róma hódításainak azonban nem csupán az a hatásuk volt, hogy Európa nagy részében a műveltség némi közössége támadt; hanem egyszersmind kényszerítették Rómát, mely a meghódított tartományokat megtartani kivánta, hogy oly államintézményeket alkosson, melyek a provincziák birtokát biztosítani és ezeket Rómához kapcsolni alkalmasak voltak. Egy nagy, európai szellemü álladalom fentartására és kormányzására alkalmas első szervezet volt az, melyet a világbirodalmi Róma megalkotott, és a mely azóta az alattvalók feletti absolut uralomnak és egyszersmind az álladalmi központosításnak mintaképe maradt.

A rómaiak azonban nemcsak az államkormányzatnak mesterei, hanem őket illeti meg az örök dicsőség, hogy elsők fogták fel a

jogot az államtól is különváltan, vagyis hogy a közjogtól a magánjogot különválasztották. Rómában is a jog kezdetben csak közjog volt. Midőn azonban a terjeszkedő Róma, az aristokratismus szellemében, az állam uj elemeit (a plebs-et) eleinte a közszabadságnak csak egynémely, még pedig inkább a magánéletre vonatkozó alkatelemeiben részesítette és csak fokozatosan emelte őket a közélet teljes jogu tagjaivá: szükségkép eljutottak oly jogszabályok megkülönböztetéséhez, melyek az összesség érdekeire vonatkoznak, és olyanoknak, melyek csupán egyesek hasznát szolgálják. Igy jött létre, még pedig a római nép története már korai szakában, az ember főleg vagyonjogi személyiségének közszereplésétől való különválasztása útján, a magán- és a közjog megkülönböztetése. Külső alakot ez a plebeji mozgalmak hatása alatt a *tizenkét tábla* jogában nyert, *önálló magánjog e legrégibb emlékében.*

A magánjogot, midőn az a római népnél tört magának első izben utat, rideg formalismus jellemezte, melynél fogva szabályainak szigoru engedelmességet követelt, minden tekintet nélkül a változó közszokásra és közerkölcsökre. Az ezek sugallta méltányosság érvényesítéséről Rómában nem a biró, hanem egy külön közeg, a censor, gondoskodott. Különválasztva a vallástól, a politikától és a közerkölcsöktől, tehát minden tőle idegen elemtől, a jog Rómában jelentékeny ellenállási erőt nyert és azokat a szabályos, mondhatni geometrikai formákat, melyeket rajta még mindig csodálunk. Ez tette a jogot önálló tudományos művelésre is alkalmassá. A *jog*, melyet Keleten a szent könyvek tartalmaznak, a helleneknél pedig a politikában tanították, a *rómaiknál vált önálló tudománynyá* és ez által a római nép a jog világtörténelmi népévé.

És a jogot, mely a római népnél lett úgy az életben, mint a tudományban önállóvá, ugyancsak ő a tökély magas fokára is emelte. A kezdetleges, rideg magánjog ugyanis, mely a csekély kiterjedésü itali respublika szigorú erkölcseinek és kisszabású társadalmi viszonyainak kielégítő volt, a hódító Rómának idővel megfelelő nem lehetett. A római hatalom növekedésével lazult erkölcsöknek szabályozó erejét a jognak kellett pótolnia; a társadalmi viszonyok bonyolulása és a számos eltérő szokású és szellemű népekkel való érintkezés pedig arra kényszerítették a jogot, hogy formalismusából kivetkőzve az anyagi igazság érvényesítésére törekedjék. Az igazságszolgáltatással megbizott hatóságok fejlesztették ki leginkább ez uj szellemű jogot (jus honorarium), a melyet később a régi rideg joggal (jus civile) egy összhangzatos egészbe mesterileg egybe-

olvasztottak. Igy létesült az a kifejlett római jog, mely világbirodalmi társadalomnak szolgálhatott rendjéül, és mely nem annyira anyagi tartalma, mint inkább szabályai kifejlesztésének mesteri volta és tudományos tárgyalási módjáért örökbecsű.

E kifejlett jog korlátozhatta csak némileg azt az egyéni uralmat is, a mely, miután a közerkölcsök lazultak és a birodalom nagy területi kiterjedést ért, az álladalmi szabadságot Rómában megbuktatta. De a *római imperium*, mely a római respublikát évszámításunk kezdetén felváltotta, idővel a jogot is önkénye alá hajtotta és ezzel bevégzett önkényuralommá vált, az egyéni absolutismusnak *(az absolut monarchiának)* példányképévé. A politikai szereplés teréről ilykép leszorított római, ki más irányú tevékenységre kevéssé volt fogékony, élvekbe, tétlenségbe sülyesztette magát, mi az egykor oly erős római társadalmat erejében fogyasztotta és ezzel azt idővel az éjszaki barbár népek alkalmas prédájává tette.

A hellen-római nép létesítette európai civilisatio ilykép önálló egyéni tevékenység hiányában végenyészethez közeledett. Az egyéni szabadság eszméjére volt tehát szükség, a melyet az állam mindenhatósága eszméjével eltelt római megérteni nem tudott. Azt érvényre a római birodalmat az ötödik század végén szétrombolt barbár népek emelték. Fellépésükkel tehát az európai civilisatiónak és ezzel a jognak is uj korszaka támad: *a középkor.*

ELSŐ KÖNYV.

A KÖZÉPKORT MEGALKOTÓ NÉPEK TÖRZSÉLETE ÉS TÖRZSSZERKEZETÉNEK KORA.

I. FEJEZET.

A korszak köztörténeti eseményeinek vázlata.[1]

1. §.

A római Európa a középkor kezdetén.

Az európai szárazföldnek csupán a Rajnától nyugatra és a Dunától délre eső része tartozott huzamosb ideig Róma uralma alá, a melynek még a középtenger szigetei és Britannia is alá voltak vetve. E nagy területen Rómát számos népek uralták, melyeket mint a hellen-itali népfajtól idegeneket, közös néven barbároknak hivott. Legerősebb közöttük a *kelta népfaj* volt. Főágai, u. m. a gallok, brittek, iberek, a mai Francziaország, Nagy-Britannia, Spanyolhon és Felső-Olaszországnak voltak lakosai. A kelták után sorakozik a harczedzett *illyr* vagy *thrák népfaj*, mely az Adria keleti partjaitól a Feketi tengerig, éjszakra a Dunáig lakott. A germánoknak azonban csak csekély része, a Rajna és a Duna mentén, hódolt meg a római sasoknak; zöme, mely a Dunától éjszakra fel a skandináv szigetek éjszaki végéig lakott, önállóságát megőrizte. És nem kerültek Róma alá a mai orosz földön tanyázott *sarmaták* és az ekkor még csak ezek neve alatt értett *szlávok* sem, valamint nem az Európa és Ázsia közti sikságon a Volga és az Ural mellékét birt ugor népek.

[1] E fejezetre nézve, a közkézen forgó köztörténeti művekre utalok.

Római nyelv, gondolkodás és szokások a római Európa népeihez nem egyaránt terjedtek el. Hogy azok őket áthassák, szükséges volt, hogy a római uralom sok századon át háborítlanul gyakorolhassa reájuk befolyását. Mert a kormányzati szerkezet, melyet a rómaiak egy-egy nép után elnevezett provincziáikra alkalmaztak, az ő propraetorai vagy proconsulai és questoraival, a védelmet teljesítő légiókkal, és a majd itali, majd latin joggal megadományozott municipiumaival, inkább e tartományok gazdagságának kiaknázására, mint azok összeforrasztására Rómával volt irányozva. Italia, Gallia és Hispaniában tehát, melyek még a köztársaság korában hódoltak meg, az ottani kelta népfaj oly annyira elrómaiasodott, hogy a középkori népek szemében római (latin) népelem volt, a melytől származik e tartományoknak maig megőrzött latin jellege. Britanniában és a nagy germán területből alkotott provincziákban ellenben a római uralom értékes művelődési elemeket hagyott ugyan hátra, de amazt kelta, emezeket pedig germán voltukból ki nem vetköztethette.

Az Ádriától keletre fekvő, jobbára illyr vagy thrák törzsbeliek, vagy pedig hellenek lakta európai provincziákban pedig nem is a római, hanem a hellen műveltség volt otthonos, a melyet, miután abba Nagy Sándor korától fogva folyvást több és több keleti elem vegyült, a *görög műveltségnek* hivunk. Különösen Nagy Theodosius után, mikor e provincziák a kelet-római birodalomhoz jutottak, tapasztalható ott e műveltségi iránynak nagyobbmérvű elterjedése. Ezt elősegítette az is, hogy a kereszténység, melyet Nagy-Konstantin államvallássá emelt, a kelet-római birodalomban a a nyugatitól sokban eltérő irányt vett.

Az európai műveltség és jogéletnek keletire és nyugatira szakadása ilykép már a középkort megelőzőleg megkezdődött.

2. §.

Nyugat-Európa a római birodalom bukásától a frank birodalom keletkezéseig.

A középkori nyugat-európai társadalom megalkotói: a *germánok*.

Már korai századokban Skandináviából átnyomulva a Rajna és a Visztula közötti térségre, honnét nyugat felé szorították, a keltákat, a germánok[1] már a köztársaság idejében Róma szomszédjai, a császárság alatt pedig részben alávetettjei is voltak.

[1] Kelta nyelven e szó szomszédot jelent.

Erős, erkölcseiben szilaj, harcz- és zsákmányszomjas népfajnak ismerték őket, kiket ép e tulajdonságaik folytonos küzdelmekre és harczias vállalatokra keltettek távol vidékekre. A hanyatló római imperium, a barbárok harczedzett karjaira szorulva, a hazájukat odahagyó germánokat mind tömegesebben telepítette át a római provincziákba, hol nekik hadi szolgálataik fejében földeket (terra laeta) osztogatott. A római legiókba tömegesen fogadtak be germánokat, sőt előkelő hivatalokba is juttatták őket (Stilicho, Ricimer sat.). A IV. század vége felé azonban a germánoknak a római tartományokba való békés áttelepülését hódításaik és egész Nyugat-Európára való elterjedésük váltják fel. Ebbe a mozgalomba őket a népvándorlás sodorta.

A népvándorlás a *húnok* megjelenésével Európában (374. é.) indul meg. Velök lépnek fel először a történelemben ama különböző fajú ázsiai népek, melyek ekkor az Európa és Ázsia közti határon elterülő sikságon hullámzottak. Rövid ideig fennállott birodalmuk bukását (454.) a germánok nagyobbmérvű elterjeszkedése és ezzel a római birodalom elenyészte s ennek romjain számos apró uralmak keletkezése követték.

Etele ugyanis teljesen feltárván a római birodalom gyengeségét, a barbárok arra mint kész prédára törtek. *Odoaker*, ki Pannonia és Norikumból egy sereg germán nép élén vonult Italiába, a római uralomnak ott könnyű szerrel vetett véget (476.), mely ezzel a többi tartományokban is támaszát veszítette. A kelet-római császárok törekvése, hogy a római uralomnak legalább árnyékát a nyugaton megmentsék, és a fénykör, mely Rómát a barbárok szemében még bukása után is környezte, egyaránt közreműködtek arra, hogy az első germán uralmak az egykori nyugat-római birodalom területén a kelet-római császárság névleges felsőbbsége alatt létesültek és hogy a hódító germán királyok tőle római méltóságok czímeit fogadták el.

Italiában, alig tizenkét évvel Odoaker fellépése után, a kelet-római császár felhivására alapította *Nagy Theodorik* a keleti góthok uralmát, melynek Italia későbbi virágzása sokat köszön. 553-ban azt ismét római (byzanczi) uralom váltotta fel, de csak rövid időre, mert a *longobardok* (helyesebben langobardok) ugyancsak Pannoniából, hol a keleti góthok egykori lakhelyeit foglalták volt el, Alboin vezérlete alatt felkerekedve, a róluk később lombardnak nevezezett Felső-Italiában állandó országot alapítottak. Innét uralmukat Italia alsóbb részeire is kiterjeszték, Róma, Ravenna és Alsó-Italia tetemes

része kivételével, melyek továbbra is Byzancz hatalma alatt megmaradtak. A római császárságtól egészen független longobard királysággal alakul meg a középkori Italia, vagyis *Olaszország.*

Galliában is a germánok eleinte római felsőbbség alatt foglaltak telepeket. Nevezetesen e tartomány délkeleti részében és a mai Svájczban az *alemannok,* kik azonban itt idővel az utánok nyomuló *burgundoknak* az V-ik század elején a Rhone mentén alapított uralmába olvadtak át; a délnyugatiban a *nyugati góthok,* kik ott a tolosani királyságot birták és onnét hatalmukat a szomszéd Hispaniára is kiterjeszték; és végtére az éjszaki részekben a *frankok,* kik már a negyedik században két ágra, u. m. az alsó-rajnamelléki, vagyis a *saliai,* és a Maas és a Schelde között lakott *ribuari* frankokra[1] oszoltak, és galliai székhelyeiket csak az V-ik század elején római felsőbbség alatt foglalták el. E három, illletőleg négy nevezetes germán nép közül a frankok egyesítették Galliát, mely már földrajzi viszonyainál fogva nagyobb politikai egységre volt hivatva.

Chlodwig, a Merwig nemzetségből származott frank fejedelemnek volt ez műve. A római szövetséges szerepéből kilépve, Syagrius római helytartót Soissonnál legyőzte és uralmának a névleges önállóságot is megszerezte (486.). És azután az alemannokat Zülpichnél (496.) és a burgundokat Dijonnál (500.) legyőzvén, a nyugati góthokat pedig a Vouglé melletti ütközet után (507.) Galliából csaknem végkép kiszorítván, Chlodwig a frank uralmat az egész tartományra kiterjeszté. Igy keletkezett a frank birodalom, mely Chlodwig utódai, a Merovingok alatt élte első virágzási korszakát.

A frank uralom terjeszkedése a *nyugati góthokat* a szomszéd *Hispaniába* szorította át. Svevek, alánok és vandalok voltak ott előttük, kiknek az V-ik, de kivált a VI-ik század folyamában Leovigild alatt lettek utódaikká, hol azonban a kelta-római elembe, mely ellen csak csekély ellenállási erőt tudtak kifejteni, rövid idő multán átolvadtak.

Britannia, Róma e legéjszakibb tartománya, az ötödik század közepe táján szintén germán lakosságot kapott az angolszászok képében, kiket a brittek az éjszaki piktek és skótok ellenében hivtak segítségül. 448-ban az angolszászok Hengist és Horsa vezetése alatt, a mai szorosabb értelemben vett és róluk elnevezett Angliába nyomultak be és ott hét angolszász fejedelemséget (heptar-

[1] Főhelyük Köln volt.

chia) alapítottak. A kelta lakosság azonban a sziget éjszaki részében, a mai Skótiában, valamint Hiberniában (Irlandban) is megőrizte szabadságát, sőt még Anglia Wales nevű vidéke is sokáig kelta maradt. A kelták egy része az éjszaki Galliába, a későbbi Bretagneba, vándorolt ki.

Mig az egykori nyugat-római birodalom tartományai germán országokká lettek, melyekben azonban a germánoknak a latin lakossággal hova-tovább össze kellett vegyülniök, addig *Skandinávia* és a rómaiak által *Germániának* elnevezett és nekik részben alávetett föld folyton tisztán germánok lakta vidékek maradtak. A mai Németországban különösen a IV-ik és az V-ik századokban ment véghez az ottani apróbb germán népeknek nagy néptörzsekbe (nemzetekbe) csoportosulása, u. m. éjszakon a *szász* és a vele rokon *thüringi* és *fríz*, délkeleten a *bajor*, délnyugaton az *alemann* vagy *sváb* és éjszaknyugaton az Alsó-Rajna mellékén a *frank* törzsekbe.

A hatodik század második felében, midőn a népvándorlás Nyugat-Európára nézve már befejezettnek mondható, a hajdani római politikai egység helyét ott számos apró népek és uralmak foglalják el. Azokat ismét egy nagy politikai egészben egyesíteni és a kereszténység terjesztése útján egy közös társadalom tagjaivá avatni, a frank birodalomnak volt világtörténeti feladata.

3. §.

Nyugat-Európa a frank birodalom keletkezésétől Nagy Károlyig.

Nyugat-Európa lakosságát a germán foglalások számos apró uralmakba csoportosították, és ezek is szerkezetük laza volta mellett könnyen még apróbbakra szétmálhattak, mi állandósította köztük a harczot és ezzel az erkölcsök barbárságát. Szerencse volt, hogy a germán törzsek egyike, a frank, alkalmas tulajdonságokkal birt nagyobb szabású politikai élet alkotása és fentartására. Ebben a frank királyokat a római egyház készségesen támogatta, mert, hogy civilisatori működését a középkori barbarismussal szemben kifejthesse, erős világi hatalom támaszára volt szüksége.

A *kereszténység* még a nyugat-római császárság korában keletkezett, sőt ennek államvallásává és egyháza római államegyházzá is lett, mi által a keresztény vallás elterjedt a római provincziákban vagy az ezek szomszédságában megtelepedett népekhez is. A keresztény egyházak között a római mindig előkelő szerepet vitt; mint a nyugati egyházak közvetetlen vagy közvetett alapítója

ezek anyaegyházává, püspöke pedig azok főérsekévé emelkedett. Ez okból, valamint Rómának nagy politikai jelentőségénél fogva, a római püspököt a kereszténység kebelében a legtekintélyesebb állás illette meg, de nem minden ellenmondás nélkül a konstantinápolyi patriarchák részéről. Szemben a keleti egyházaknak különállásra törekvő irányával, és szemben a mindinkább terjedő arianismussal, a római egyház a tőle függő nyugati egyházakkal már az V-ik században alkotott a kereszténység kebelében sajátos szellemű egészet, mely Rómától valamint nevét, úgy egyesítő irányát is örökölte, mit az általa használt *katholikus* melléknév is kijelent.

A nyugati kereszténységnek ez egységre, a melynek egyházi téren való megtestesítése a pápaság, kellett is szükségkép törekednie, hogy ereje kellő kifejtésével a középkori barbár népeket vallási és erkölcsi tanainak alávesse és azokat nevelhesse is. A nyugatrómai birodalom bukását követő viharok közepette a kereszténységnek a nyugaton fentartása és a középkori barbár népek művelése, e kettő volt a középkorban ugyanis a pápaság hivatása, csakis világi karhatalom segélyével volt végrehajtható. Ezt a római egyház, mióta a római császárság már nem támogathatta, csakis germán uralkodótól várhatta. A germán népek azonban, melyek az ötödik század végéig a kereszt hiveivé lettek, mint a góthok, burgundok, longobardok, megannyian az arianismusnak hódoltak; az első jelentékenyebb germán törzs, mely a római (katholikus) egyház kebelébe tért, a frank volt.

Chlodwig, a győzedelmes frank király *megkeresztelkedése* tehát, mely 496-ban a rheimsi egyházban véghez ment, korszakalkotó esemény Nyugat-Európa történetében; mert a nyugat-európai emberiség szervezkedése a keresztény egyház eszméi és eszközei segélyével ezzel indult meg. Vallási buzgalom és uralomvágy egyaránt serkentették Chlodwigot, hogy az arian góthok és burgundok uralmát Galliában megszüntesse, és hogy a többi, még a pogánysághoz szító frank uralmaknak is véget vessen. És fiai, kik között halálával (511.) országa megoszlott, uralmukkal együtt a katholiczismust is terjesztették dél és kelet felé, jelesül a keleti góth uralomnak Italiában megszünése után a bajorokra. Alig félszázad lefolyása alatt az európai szárazföld megannyi germán törzsei, a pyrenei félszigettől keletre és az Alpesektől éjszakra, a szászok és frizek kivételével, a merovingi uralom alatt és a katholikus vallásban egyesítve voltak.

De magának a frank uralomnak a Merovingok korában a belső

egység és az erre irányzott szervezet hiányoztak. Ismételt osztály Chlodwig utódai között gyengítette a királyi hatalmat, gyakori viszályt szított és a frank uralmat enyészettel fenyegette. Szerencsére azonban a kezdetben csak alárendelt jelentőségű *háznagyi* (major domus) tisztben a királyságot pótolni alkalmas hatalom fejlődött. A királyi háztartás felügyelőjéből a király személyének fejedelmi teendőiben helyettesítőjévé vált háznagyság a frank uralom sorsára határozóvá a Landeni Pippin családjának (Arnulfingok, később Karolingok) kezében lett, kivált mióta a Testri melletti ütközetben (687.) győztes Heristalli Pippin az összes frank királyságok háznagyává emelkedett. Fia, *Martell Károly*, midőn az Európába is átnyomult arabokon fényes győzelmeket aratott, e hatalomhoz még a nyugati kereszténység megmentőjének dicsőségét is csatolta. Megnyerte ezzel házának a római egyház pártfogását is, mely viszont abban védőt keresett az arián longobárdok ellen és alkalmas közeget a katholikus egyház terjesztése s fejlesztésére. A pápaság tehát hathatósan támogatta Martell Károly fiát, *(Kis) Pippint*, hogy a merovingi dynastiát (III. Chilperichet) trónjától megfosztva, a tényleges hatalomhoz a királyi czimet is csatolhassa (751.). Az uj hatalmat a nép szemében szentesítendők, előbb Sz. Bonifácz, később maga a pápa Pippint királylyá kenték, megalapítva ezzel az *Isten kegyelméből való (ex Dei gratia) királyságot*, vagyis a középkori keresztény királyságot, melyet hivatásához képest Pippin fia és utódja, *Nagy Károly*, szervezett.

A karolingi monarchia és ezzel a középkori társadalom megalakulásához oly hathatósan járult *pápaság* is e korszakban tett szert világi hatalomra.

A pápák, mióta őket a római császárok többé nem védelmezhették, mindig kiváló gondot fordítottak a még ezektől nyert terjedelmes itáliai birtokaik megtartására és rendezésére. Különösen I. vagy Nagy Gergely, ki a hatodik század vége felé vette át a nyugati keresztény egyház kormányát, rendezte oly módon a római egyház vagy Sz. Péter birtokát (patrimonium S. Petri), hogy ez, mint külön szervezett terület, önálló világi uralom alapjául szolgálhatott. Önálló világi fejedelemmé azonban a római pápa tulajdonkép csak akkor lett, mikor a segítségére jött Pippin frank király Aistulf longobardjait legyőzte, a *ravennai exarchatust* és az öt várost *(Pentapolist)* a pápaságnak ajándékozta és ennek a patrimonium S. Petrivel, a későbbi *Ducatus Romanus*-szal együtt független birtokát számára biztosította. Politikai hatalommá lett

ezzel a pápaság, melyet európai hatalommá tulajdonkép a római császárságnak a nyugaton ujból való felélesztése emelt.

Mig a nyugati kereszténység szervezkedése ily jelentékeny előhaladást tett, azt érzékeny veszteség érte az *arab* hatalomnak Európába nyomulásával. Eltekintve Alsó-Itália és Szicziliától, az iberiai félszigetet vonta ez el, még pedig hosszú időre, a keresztény civilisatiótól.

A *nyugati góthok*, kik e félsziget nagy részét már az ötödik században birták, a hatodik században pedig, a sveveket és baskokat elnyomva, annak kizárólagos uraivá lettek, az 589-ki toledói zsinaton, Leovigild uralkodása idejében, szintén beléptek a katholikus germán népek közé. Politikai életükben ezóta a katholikus egyház nagy, sőt idővel folyvást nagyobb befolyáshoz jutott, mi leginkább a zsinatok úgy mint országgyülések természetével birt toledói gyülekezeteken nyilvánult. Uralmuk azonban nem volt elég erős arra, hogy ellentállhasson a második arab kalifatus támadásainak. A 711-ben Xeres de la Fronteránál (Cadix közelében) vivott győzelem az arabok hatalma alá adta az iberiai félszigetet, mely az Ommajadok tartományából csakhamar (755.) önálló arab országgá lett, a *cordovai kalifatus* neve alatt. A félsziget éjszak-nyugati, *Góthia-*, majd *Asturiának* elnevezett, zugába visszavonult kereszténység csak nehéz és folytonos küzdelmek árán tarthatta meg önállóságát. E küzdelmeknek a vallásos érzet egyik jelentékeny erőforrása lévén, az a góthok és a latin elem összevegyüléséből alakult spanyol népnek is jellemvonása maradt, melyet ez politikai intézményeiben és jogában sem tagadhatott meg.

4. §.

Nyugat-Európa Nagy Károly alatt.

A nyugat-európai keresztény-germán társadalom szervezőjeként a világtörténelem *Nagy Károlyt* dicsőíti.

Ő volt ugyanis az, ki szerencsés fegyverei hatalmával az európai szárazföld megannyi germán népeit, nem csak a frank uralomban, hanem egyszersmind a keresztény vallásban, nevezetesen a római egyházban is egyesítette, és ez által a közös eszmék szerinti szervezkedést lehetővé tette. Nyugaton Aquitaniának és a spanyol föld éjszakkeleti részeinek, az u. n. spanyol marknak meghóditásával, keleten pedig Tassilo bajor herczeg legyőzésével a frank uralmat majd kiterjesztette, majd erősebbé tette; éjszakon az

obotritákat, de kivált a szászokat a kereszténység felvételére s uralma elismerésére kényszerítette; Itáliában a longobard királyság megdöntésével (774.) az arianismus végső nyomait is elenyésztette; és végtére az ekkor az avarok által vezérelt ázsiai népek visszaszorítása és a frank uralomnak a Dunáig kiterjesztése után a kereszténységet kelet felől is biztosította. Igy lett Nagy Károly a nyugati kereszténység világi fejévé.

Nagy birodalmaknak, melyek alkatrészeit a természetes együvévalóság érzete nem hatja át, összpontosító államszervezetre van szükségük, a milyet késő századok előképeül a római imperium létesített volt. E feladat várt tehát a germánokra is, miután Nagy Károly alatt egy nagy birodalomba egyesültek; megoldása azonban csak az egyház segélyével történhetett. Mert a Nagy Károly birodalmát lakott és ekkor még törzsi különállásuk erős érzetével birt népekre nézve az egyedüli közös benső kapocs a keresztény vallás volt; minden a szokottat meghaladó hatalom tehát e korszakban a vallás szentesítésére és az egyház támogatására szorult. Viszont az egyház, mely ekkor még a világi hatalom karjára szorult, készséggel istápolt oly hatalmat, mely, mint a Karolingoké, hódolt tanainak és ezek foganatosításának készséges eszköze volt. A római egyház, mely már Kis Pippin uralma érdekében az Isten kegyelméből való királyságot megalkotta, Nagy Károly terjedtebb hatalmát a nyugat-római császárság felélesztésével törekedett emelni és egyszersmind magához kapcsolni. III. Leó pápa a 800-dik év karácsony napján római császárrá koronázván Károlyt, ezzel őt az egyház nevében az összes nyugati kereszténység világi urául ismerte el, kinek hatalma, valamint az egyházé, hivatva van az egész világra kiterjeszkedni.

A római császárság, mely Romulus, Augustulus-szal a Nyugaton megszünt, ezzel ujból feléledt, de csak a névre nézve, mert a karolingi császárság jelleme az ókoriétól lényegesen eltért. Különbözött tudniillik ettől hivatása által, mely a nyugat-európai emberiségnek az egyház képviselte keresztény eszmék szerinti rendezése volt, mit az uj római császárságnak adott keresztény melléknév is kijelentett. És különbözött továbbá még azért is, mert Nagy Károly császársága, noha a hajdani római császárságot egyben-másban utánozni iparkodott is, germán természetét még sem tagadhatta meg. Ama központosításra törekvő szervezet, melyet Nagy Károly a frank birodalomnak adott, a majd törzsi, majd egyéni különállásra hajlott germánok gondolkodásában gyökereket verni nem tudott.

A népérzületben támaszt nem lelve, a karolingi birodalmi szervezet néhány évtizeddel megalkotása után felbomlott, ismét apró, a központosításra kevésbé szoruló uralmaknak és ezzel a hűbéri világnak adva helyet. De mindamellett hatása a középkorban sokáig érezhető maradt. A karolingi szervezet keltette fel azt a csekély érzéket is a társadalmi rend és politikai egység iránt, melylyel azóta a középkorban találkozunk és a melynek segélyével szervezkedhettek csak véglegesen a frank birodalomból kiindúlt apróbb uralmak is. Késő nemzedékek ép azért ugy tekintettek Nagy Károlyra vissza, mint a ki a szervezkedés eszméjét vetette a germánok közé, és minden intézményt, a melyről tudták, hogy régi, de a melynek közvetlen szerzőjét nem ismerték, az ő nevével hozták kapcsolatba.

5. §.
Nyugat-Európa Nagy Károly után a hűbéri királyságok végleges megalakulásáig.

A karolingi birodalom felbomlása, melyet a viszálkodások az uralkodó család kebelében csak siettettek, de nem okoztak, már Nagy Károly fia, Jámbor Lajos dicstelen uralkodása után bekövetkezett. Fiai: Lothar, Lajos és Károly a 843-ki *verduni szerződésben* megosztották a birodalmat, mely osztály a későbbi országalakulásokra nézve határozó maradt.

A birodalom összes tartományait a Rajnától keletre, a friz és némely ribuari földek kivételével, és túl a Rajnán még a mainzi, wormsi és speyeri püspökségek területét Lajos kapta, mig Károlynak a Rajnától nyugatra fekvő tartományok túlnyomó része jutott; mert Lotharnak, a legidősbnek osztályrésze csupán abból a keskeny területből állott, melyet fel az éjszaki tengerig, le az Alpesekig nyugatról a Schelde, Maas, Saône és Rhône, keletről a Rajna határoltak, mihez még a longobard királyság és a császári méltóság járultak.

A birodalom felosztása ennél nem állapodott meg; későbbi osztályok a Verdunben szerződött fejedelmek utódai között azt idővel még teljesebbé tették. Csak rövid időre (884—887.) egyesültek még egyszer Nagy Károly egykori birodalma megannyi alkatrészei Vastag Károly uralma alatt, kinek a tróntól való megfosztásával a *triburi gyülésen* a frank birodalom végleges feloszlása bekövetkezett, elesvén ekkor az a külső egység is, melyet a császárság a szétmálló alkatrészekre nézve mindaddig képviselt. Ahhoz képest,

hogy a frank uralom alatt egyesítve volt germán törzsek idegen népelemektől menten, vagy pedig kelta-római (latin) elemmel többé-kevésbé vegyítve laktak, tehát az alakuló uj nemzetek szerint, a frank birodalomból öt, illetőleg négy külön ország vált ki, u. m.: *Németország, Francziaország, Olaszország* és a *két Burgund.*

Ez országok különválása 887-ben ugyan már be volt fejezve, de végleges szervezkedésükhez még közel egy század kellett. Addig az utolsó Karolingok gyengesége és a felemelkedő uj dynastiáknak a trónra felküzdése miatt szakadatlan belzavarok és kültámadásoknak voltak szinhelyei. A merő erőszak százada volt ez Nyugat-Európa történetében, midőn kizárólag az erő biztosított szabadságot és adott hatalmat. Ekkor váltak az utolsó frank királyok kedvezményéből már is örökös herzogok és grófok herzogságaik és grófságaik kormányzóiból azok fejedelmeivé, vagy jutnak mellettük még mások is önálló uralomhoz. Az országos főhatalom a frank birodalomból alakult országokban ezzel egy időre teljesen elenyészett. Az uj dynastiákat megalapított királyok csak nehéz és tartós küzdelmek árán tudtak országuk számos kényuraival szemben némi tekintélyhez eljutni és őket legalább névleg és külsőleg politikai egységbe hozni.

Ez volt az állapot *Burgundban,* mely már a kilenczedik század végén a Jura hegység vonta határ szerint a Jurán inneni (Alsó-Burgund, Arelat) és a Jurán tuli (Felső-Burgund) királyságokra oszlott, bennök ismét számos grófságokkal s apróbb uralmakkal.

És hasonló képet tár elénk a nyugati Frankhonból képződött *Francziaország* is, hol az utolsó Karolingok uralkodását majd Odo párizsi gróf, majd pedig Burgundi Rudolf királysága szakította félbe. Éjszaki részében a IX-ik század végétől innen szereplő és tengeri rabló hadjárataikkal mindenfelé rettegést keltő *normannok* alapítottak magoknak Rollo vezetése alatt 912-ben hazát, mely róluk a Normandia nevet kapta. A többi Francziaország pedig, számos önálló herzogság, grófság és báróságra oszlott fel, melyek között minden benső egység megszünt, sokáig csak nekik, nem pedig Francziaországnak, lévén történetük. Francziaország tulajdonképi középkora csak 987-ben kezdődik, midőn *Capet Hugo a capetingi dynastiát* megalapította és ezzel ez ország politikai egyesítésének műve megindulhatott.

A politikai egység *Olaszországban* is hiányzott. Déli vidéke Szicziliával arab kézre került és részben még Byzancz birtokában volt; Közép-Olaszországban pedig, melynek jó részét a pápai birtok

foglalta el, valamint Felső-Olaszországban is hatalmas herzogok és grófok vagy önállósághoz jutott városok, élükön Velencze, egymással folytonos harczot vivtak.

És ha Francziaország és Olaszhontól a frank birodalom keleti, tisztán germánok lakta tartományaiból alakult *Németországhoz* fordulunk, ott a közállapotok hason ziláltsága tárul elénk, melyet a normann támadásokon kivül még a magyarok betörései is fokoztak. Németország a nem valódi Karolingok, t. i. Arnulf és fia (Gyermek) Lajos, valamint a frank Konrád alatt, fejetlenség, folytonos belviszály és kétségbeesett védelmi harcz szomorú látványát nyujtja. Németország a nem valódi Karolingok... Némi erőhöz s ujabb szervezkedéshez csak akkor jutott, midőn *I. Henrikkel* a Németországnak hatalmas fejedelmeket adott *szász dynastia* jutott a trónra.

A frank birodalomból kiindult ez országok a X-ik század folyamában apró fejedelemségekre végleg feloszolván, ez szükségkép oly társadalmi és politikai rendet szült, melynek jellemző vonása a szakadozottság és melynek némi egységre törekvő irányt csupán az egyház adhatott. Ez uj rendre a zárkövet a császárságnak a nyugaton másodszori felélesztése helyezte.

Felső-Olaszország megzerzése után, 962. február 22-én vette I. vagy *Nagy Ottó* a pápa kezéből a császári koronát, melyet utána állandóan Németország fejedelmei viseltek. De a keresztény-római császárság Nagy Ottótól fogva már nem jelentette többé a tényleges uralmat a nyugati kereszténység felett, hanem csak világi kifejezője volt annak az egyházi kapocsnak, mely a nyugat-európai népeket közös eszmékben egyesítette. A római császárok már csak elsők a nyugat-európai keresztény királyok között, kik szintén csak elsők voltak a királyságukhoz tartozó, saját herzogságaikban és grófságaikban az övékéhez hasonló souverainitást gyakorolt, herzogok és grófok között, mely elsőbbségüket az egyház és a személyes hűség kapcsa közvetítették. E kettős kapocs tartotta társadalmi és politikai rend, a *keresztény-hűbéri*, mely a rómait ötszázados vajudás után, a tizedik században váltotta fel, és a melynek megalakulásával a *tulajdonképi középkor* megnyilt.

A keresztény hűbéri társadalmi és politikai élet a tizedik század második felében még csak Közép-Európában volt otthonos. A *hajdani Hispania*, túlnyomólag az arabok vagy mórok kezében, abban még nem volt részes. Azokat az apró keresztény fejedelemségeket, melyek a félsziget éjszaki részében majd Asturia, később Léon, majd Barcellona és Navarra nevek alatt a IX-ik és X-ik

századok folyamában megalakultak, önfentartási küzdelmeik sokkal inkább foglalkoztatták, hogysem a keresztény-hűbéri társadalom már számot tevő tagjai lehettek volna. *Brittániában*, melyet, mióta az angol-szász királyságokat Egbert westsexi király közös uralomba egyesítette (817.), *Angliának* hivnak, a dánok, majd a normannok támadásai akadályozták a végleges szervezkedést. Anglia valódi középkora csak 1066-ban kezdődik, mikor azt a normannok meghódították. Végtére *Skandináviában*, a germánok ez ősi hazájában, az éjszak-germán elem (dán, norwég stb.) még nagyrészt ősi pogányságban és ősi szervezet alatt élt, alig érintkezve a nyugat-európai civilisatióval.

6. §.
Kelet-Európa, Byzancz és a keleti egyház.

A tizedik század közepe táján megalakult nyugat-európai középkori társadalom kelet felé az Adria, a Duna és az Elbáig ért. Innét keletre nem többé germánok, hanem *ugor* és *egyéb Ázsiából átnyomult népek*, meg a *szlávok* uralkodtak; a kultur-tényezők pedig ott, Róma emléke és a római egyház közös műveltségbe egyesítő törekvése helyett, a délkeleti Európa illyr-görög lakosságát magában foglalt *kelet-római császárság* és az ennek kebelében kifejlődött *keleti egyház* voltak.

A *kelet-római* vagy fővárosáról *byzanczinak* is elnevezett császárság sok századdal élte túl a nyugatit; de római lenni hovatovább megszünt. A délkeleti Európában és Elő-Ázsiában akkor otthonos görög szellemvilág (graecismus) a byzanczi társadalmi és politikai életet idővel teljesen áthatotta. Azt a corrumpált hellenismust kell ez alatt érteni, mely Nagy Sándor korszakát követte, és melyet speculativ szelleme s külső finomsága mellett, keleti elpuhultság s fényüzés, keleti szolgaiasság, ravaszság s kegyetlenség jellemeztek. A hetedik század közepe táján, midőn Heraklius a császárság hivatalos nyelvévé a görögöt tette, e változás már be volt fejezve.[1]

Byzancz kül- és belpolitikai élete ép kifejtett jellemének megfelelt. Majd az egykori római imperatorokéval vetekedő külső fény környezi császárait, mint az ötödik században Leót, Zenót, Anastasiust, a hatodik század közepe táján Justiniant, vagy a kilencze-

[1] A byzanczi császárságot ezért a nyugaton később *görög császárságnak* hívták.

dik században a macedói dynastia erélyes uralkodói egynémelyikét; majd ismét porba tiporva és végveszélytől környezve látjuk, nyugatról a germánok, éjszak felől a húnok, avarok, bolgárok, keletről pedig a kazarok, arabok és perzsáktól fennállásában folyton fenyegetve, mely veszélyek ellenében többnyire az ármány, a cselszövény, vesztegetés s az adófizetés fegyvereivel élt.

Bel-államélete pedig a legnagyobb despotismus képét tárja fel. A római respublika szabadságára emlékeztető utolsó intézmények is eltünnek belőle, és a római jog is, mely Justinian korában, Tribonian vezetése alatt, még egyszer élt fénykort, idővel mindinkább császári önkény alá került. Mi zsarnokkormányok alatt napirenden van, palotalázadások és udvari cselszövények, melyeket nem ritkán kegyetlenség kisért, ott folytonos belzavarokat szították, melyek, valamint a vallási mozgalmak, a birodalom erejét tetemesen gyengítették. Mert hisz Keleten a keresztény egyház nem jutván oly önállósághoz, mint a pápaság vezetése alatt Nyugaton, hanem az államhatalomnak alávetett maradván, vallási kérdések gyakran fontos politikai kérdések voltak, mit a képromboló császárok története és a politikai szinezetű vallási lázadások eléggé érthetően bizonyítanak.

A byzanczi társadalom, melybe a kereszténység uj életerőt önteni nem tudott, a középkori Európában elhaló civilisatiót képviselt. Többé-kevésbé elzárkózva a többi Európától, mi nevezetes befolyást sem gyakorolt a nyugat-európai politikai és jogfejlődésre, és Kelet-Európa népeire is inkább csak a keresztény vallást köztök terjesztve, mintsem politikai és socialis intézményeit hozzájok átültetve hatott. A keleti egyháznak pedig arra, hogy Kelet-Európa népeit közös műveltség útján társadalmilag egyesítse, nem volt elég ereje.

7. §.

A húnok és az ezek nyomába indult keleti népek. A magyarok.

Az Európa és Ázsia közötti nagy síkságon évszámításunk elején tanyázott népeket a negyedik század végén a *húnok* vezették első izben nyugat felé, midőn a népvándorlást megindítva, lényegesen befolytak a középkori Európa alakulására. A hún uralom ugyan már az ötödik század közepén megszünt, de a népelemek, melyeket Etele szereplése a Volga és a Duna közti területen állandóan meghonosított, csak visszanyomva, de nem megsemmi-

sítve, más-más vezetés alatt időnként ismét előrenyomulnak és uj országokat alkotnak.

Országokat közülök csak néhányan alapítottak. Mindjárt a hún birodalom bukása után a *bolgárok* tartottak fenn ősi székeikben, a Volga mentében, hatalmas országot, az u. n. *Nagy-Bolgárországot*, mely később az islamhoz szegődött és a mongoloknak Európában felléptéig fenmaradt. Továbbá a *kozárok*, kiknek uralmába mohammedán, zsidó és később keresztény elemek is vegyültek, és kik az ötödik század végétől fogva a fekete tenger éjszakkeleti partjain, a mai Krimia körül, egész a kaspi tengerig az uralkodó nép voltak, mignem Byzancz és az oroszok támadásai alatt a IX-ik század végén és a X-ik elején el nem enyésznek. Jóval később, mint a kazarok, jutottak világtörténelmi szerepléshez a *vár-kunok*, kiket a byzanczi történetirók *avaroknak* hivnak. Szövetségben a bolgárokkal, a hatodik század közepe táján nyugat felé nyomulva, az avarok hatalmas birodalmat alkottak meg, melynek magva a gepidák legyőzetése után elfoglalt mai Magyarország volt és mely hatalmát éjszak felé a szláv törzsekre is kiterjeszté. Az avar birodalomnak már a hetedik század közepe táján bekövetkezett hanyatlásával vezérszerephez a *bolgár* nemzet jut, mely ekkor az Al-Dunánál a mai Bulgáriát alapítá és, miután Nagy Károly a nyolczadik század végén az avar uralmat megsemmisítette, a Duna és a Tisza közön is önálló fejedelemséget birt.

Mindezen népek alkotta országok fennállásuk egész tartama alatt megőrizvén ázsiai jellegüket, darab Ázsiát képviseltek Európában, melynek alakulására csak külső és muló befolyást gyakoroltak. Az európai emberiség állandó, életteljes tagjává közülök csupán a *magyar* lett, kivel szövetkezve még a székelyek és a bolgár és a kún népeknek egynémely töredékei lettek idővel európaiakká.

A *magyar* nép hét törzse, mely a kilenczedik század végén a volgamelléki őshazából kivándorolt, védelme és foglalásai érdekében még vándorlása alatt egy politikai egészbe, vagyis nemzetté tömörült. Kifejezésre juttatták ezt a mai bessarabiai és moldva földön birt *etelközi telepben* Árpádnak közös vezérré választása és a törzseknek az a szerződése, melyet a hagyomány vérszerződésnek mond. Árpád vezetése alatt foglalt a magyar nemzet a Kárpátok, a Duna és a Tisza mentén hazát és miután uralma alá egyesítette azokat a különböző néptöredékeket, melyeket e vidéken annyiszor átvonult népvándorlás ott hátrahagyott, álladalmat alkotott meg. Magyarország, geographiai és akkori politikai helyzeténél fogva,

inkább a nyugattal való érintkezésre lévén utalva és a kereszténységet is onnét fogadván be, idővel politikai és társadalmi életében a nyugat-európai irányt követte, a melynek napjainkig a legkeletibb képviselője.

Európaivá a magyar állam csak a tizenegyedik század elején, Szent István alatt válván, e korszakban még a magyar is ázsiai életet folytatott Európa szivében, mely későbbi európai államélete sok sajátságának forrása lett.

8. §.

Kelet-Európa. A szlávok.

Kelet-Európa tulajdonképi népfaja, a *szláv*, mely annak másfaju népeit vagy magának alávetette, vagy pedig idővel onnét kiszorította. Évszámításunk hatodik századától fogva ismeri a történelem a szlávokat, mint önálló népfajt; addig azok majd germán majd hún vagy más fajú népeket uraltak. Különösen az avar uralom tolta a szláv népeket inkább nyugat felé, annak hanyatlása pedig dél felé.

Kezdetben a szlávok Európa éjszakkeleti vidékén laktak az Elbától, de kivált az Odera és a Visztulától keletre fel a balti tengerig. Három főágra osztották őket, u. m. az *antokra*, a *szlovenek* és *vendekre*, melyek mindenikéhez ismét több apró nép tartozott. Országalkotólag a *vend népek* léptek fel elsőknek.

Az avar hatalomnak a VII-dik század közepe táján bekövetkezett hanyatlásával ugyanis, a vend népek *Samo* vezetése alatt függetlenítették magokat, de az avar felsőbbséget csakhamar a frankokéval cserélték fel. Midőn az utolsó Karolingok alatt a frank birodalom oszló félben volt, a vendek azon ága, mely magát *morvának* nevezte, tekintélyes országot alapított, az u. n. *Nagy-Morvaországot*. Ez jelentékeny befolyással volt a szlávság elterjedésére a Kárpátok alján és bölcsője volt *Csehországnak*, mely a tizedik században, miután a magyarok a Nagy-Morvabirodalmat megsemmisítették, a Przemislidák vezetése alatt alakult meg. A cseh-morvák e korszak végével hova-tovább a szomszéd Németországtól lettek függők; tőlük keletre azonban azok a sok nevű szláv, jobbára vend törzsek, melyek a kilenczedik századtól fogva hova-tovább a *lengyelek* gyüjtőneve alá foglalvák, önálló országot alapítanak. Ez Lengyelország, mely a Piastok alatt a X-ik század végén a nyugati

egyházhoz csatlakozott és idővel politikailag is nyugat-európai irányban haladt.

De nem csak a Kárpátoktól éjszakra alapítottak a szlávok országokat, hanem Byzancz politikája őket a Dunától délre eső vidékeken is országalapításhoz juttatta, tőlök várván a keleti császárok oltalmat az avar támadások ellenében. A szláv törzsek, melyeket Byzancz hivott e vidékre: a *horvátok* és a *szerbek*, kik a Felső-Odera és Visztula mellékéről a hetedik század közepe táján vonultak oda és ott Horvátországot s Szerbiát alapították. Egyideig Byzancz felsőbbsége alatt állottak, a honnét a kereszténységet is átvették, később azonban majd frank, majd bolgár uralom alá kerültek. A hozzájok szomszéd Bulgáriába is idővel szláv néprajok telepedtek, mi e tartomány elszlávosodását előkészíté.

A még tovább keletre, az egykor sarmatnak mondott nagy síkságon tanyázott és ott más faju népekkel is vegyült szlávok európai szempontból e korszakban még számba nem vehetők. Csupán annak az országnak ez időre eső alapítását kell felemlítenünk, mely a szlávokra később oly nagy jelentőségüvé vált. A mai Oroszország bölcsője ugyanis az az apró fejedelemség, melyet egy waräg-orosz törzs, viszálkodó szláv és finn törzsek által a tengeren túlról segítségül hiva, Rurik, Sineus és Truvor vezetése alatt alapított, és melyet székhelyéről *novgorodi fejedelemségnek* neveztek el, uralkodó dynastiája pedig a Rurik családja lett. Még e korszakban a novgorodi fejedelemség jelentékenyen terjeszkedett a mai Éjszak-Oroszországban (Smolenszk, Kiew felé), és Olga nagyherczegné fáradozásai a kereszténységet is oda átplántálták, de még a X-dik század befejezése előtt megkezdődött a fejedelmi család kebelében az osztozkodás, mi később szakadatlan politikai bonyodalmak kútforrása lett.

II. FEJEZET.

E korszak alkotmányi és jogéletének alapeszméi és jelleme.

Irodalom: *Laurent F.:* Études sur l'histoire de l'humanité VI—VII. kötet; *Gierke Ottó:* Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Berlin, 1868. I. kötet; *Carpentier Charles:* Études des legislations comparées. Paris, 1866—1872.

1. §.

A középkor uralkodó eszméi.

A római birodalom bukása után csupán a nyugat-európai népek, melyeket a római egyház kapcsolt egybe, jutottak el ez által már a X-ik század végén oly politikai és társadalmi élethez, melyben közös eszmék és irányok felismerhetők. Ez eszmék és irányok a középkori európai civilisatio alapeszméi és uralkodó irányai; Kelet-Európa népei csak később, és akkor is csak a mennyiben ez eszméket megérteni és ez irányokat követni tudták, lesznek e civilisatio részeseivé és ezzel politikailag és társadalmilag is európaiakká.

A középkor egyik mozgató eszméje az *egyéni szabadság* volt. Ellentétben az antik világhoz, mely az egyénre úgy mint egy nagy államegész tagjára tekintett, a középkort megalkotott barbárok politikailag is egyéni különállásra, egyéni függetlenségre törekedtek. Forrása e törekvésnek az a kiolthatatlan harczvágy volt, mely fiatal és életerős, de egyszersmind még műveletlen népeket szokott eltölteni. E harczias szellem, mely a germán vallása és szokásaiból[1] is kirí, ragadta őt hadi vállalatból vállalatba, minek érdekében törzsi, sőt családi kötelékeit is feloldani kész volt.[2] Könnyen kibontakozva

[1] Legfőbb istenségük, Wuotan vagy Odin, a harczdühnek mintegy személyesítője, kinek jelképe egy véres kard volt; és elég még emlékeztetni a Valkyrok mythoszára.

[2] Lásd a Lex salica 63. czimét: »De eo, qui se de parentilla tollere vult«, mely a családtól való elszakadás módját tárgyalja.

a társadalmi kötelékekből és ezzel egyéni akaratja jelentékeny korlátjait veszítve, a germán egyéni akaratja minél korlátlanabb érvényesítésére, vagyis egyéni uralomra vágyott. Innét az apró uralmak nagy tömege, melyek az V-ik, VI-ik századokban Nyugat-Európát ellepték és a melyekben a germán individualismus-nak a közérdek alá volt rendelve.

A *germán individualismus*, a középkori Nyugat-Európa társadalmi és politikai szakadozottságának e főkútfeje mellé egyesítő és társító tényezőként a *nyugati keresztény egyház* lép. Elmondtuk már fentebb, hogy a kereszténység, habár korra nézve jóval megelőzte a barbár világot, mégis nagyobb hatást az emberi haladásra csak a középkorban kezdett gyakorolni, midőn a nyugati barbár népekhez vallási tanaival egyszersmind a műveltség első elemeit is vitte. A keresztény hittérítők nem csak térítvén, hanem tanítván és nevelvén is az éjszaki barbár népeket és így őket némileg közös szellemirányban is egyesítvén, a kereszténység azokat bensőleg összefűző kapocscsá lett, melyet a római egyház összpontosító szervezete folyvást szorosabbra vonni segített. Nyugati kereszténység és nyugati egyház így az éjszaki barbárokra nézve puszta vallásból és vallási intézményből politikai tényezőkké lettek; az egyesítő, a rendező s művelő erőt képviselték ugyanis azoknak, egyéni szabadságérzetüknél fogva, egyéni különállásra irányzott törekvésével szemben.

A germán individualismus és a keresztény egyház egyesítő ereje alkotván meg a középkori nyugat-európai politikai életet, ennek sarkalatos intézményei szükségkép az azokat megvalósított intézmények voltak.

A nyugati keresztény egyház egyesítő irányát a *pápaság* és a *császárság* valósították meg.

Az egyháznak, a kezdetleges középkor ezen egyedüli szellemi hatalmának, hogy misszióját teljesíthesse, erős szervezetre volt szüksége, mit neki csak hatalma központosítása adhatott meg. E szükség érzete jelentékeny mértékben kezökre dolgozott a római püspököknek, hogy felhasználva a felemelkedésükre kedvező egyéb körülményeket (patriarchai méltóság, Róma nymbusa, hamis decretales-ek stb.) is, az egyház aristokratikus episcopalis szerkezete helyébe a római püspök egyeduralmát, vagyis a pápaságot léptessék. A pápák e végre a világi hatalom segélyére szorultak. Egyházi támogatást igérve, de viszont egyházhatalmi törekvéseik előmozdítását várva

szövetkeztek tehát a katholiczismusnak a germánok között első hivei, a frankok fejedelmével és létesíték az egyház által szentesített, vagy, mint idővel erre a megfelelő műkifejezés szólott, az Isten kegyelméből való (ex Dei gratia) királyságot; később pedig Nagy Károly alatt (800-ban Kr. u.) a keresztény-római császárságot (Imperium), melyet a karolingi birodalom feloszlása után Nagy Ottónak római császárrá koronázásával (962-ben) a német királysághoz kötöttek. A római császárság, melyet a pápaság a Nyugaton felélesztett, annak a kapocsnak volt világi kifejezője, melyet a római egyház (katholiczismus) a nyugat-európai népek között létrehozott, és egyszersmind pajzsa a pápaságnak. A keresztény királyság és keresztény római császárság segélyével ugyanis e korszak vége felé nemcsak a nyugat-európai népek voltak a katholiczismusban egyesítve, hanem az egyházi hatalom is, romján az episcopalis aristokratiának, a pápaság kezében összpontosítva. Ezt a pápaság fejlődésében az egyházi hatalomnak a világitól teljes függetlenítésére irányzott törekvés követte, mely eredményt azonban csak a következő korszakban ért el.

A középkor másik, germán gyökű, uralkodó intézménye, mely az egyéni különállásra irányzott törekvést valósította: a *hűbériség (feudalismus)*.

A hűbériség alapja a *hűségi kötelék*, mely szabad egyént más szabad egyénhez hadi és politikai érdekből csatolt, és ezektől azt a személyes odaadást követelte, melyet a germán a legnagyobb férfierényként dicsőített.[1] A *kiséret* (Gefolgschaft, *comitatus)* neve alatt már az ősgermán időkben ismerve, a hűségi kötelék a nagyobb germán királyságokban növekvő jelentőséget és uj formákat *(trustis, vasallitas)* nyert. Nagy befolyását a politikai életre azonban csak akkor kezdte gyakorolni, midőn később birtokkal helyezték kapcsolatba. Az a birtok, mely a hűséges szolgálatok jutalmazására szolgált, a római Galliában kifejlődött *beneficium*, vagy mint később mondották, *feudum*. A vasallitás és beneficium intézményei, amint a VII-ik, VIII-ik századoktól fogva állandóan egybekapcsolvák, alkotják a hűbériséget.

A hűbériség, midőn a hűségi köteléket a birtokkal egybekapcsolta, állandósitotta ugyan a hűségi viszonyt, de ennek bensőségét jelentékeny mértékben csökkentette; a vasallust t. i. urával szem-

[1] V. ö. erre nézve a Niebelung-éneket; de különösen a Béovulf czímű angol-szász hősköltemény.

ben folyvást több önállósághoz juttatta. A vasallitás és beneficium eszméinek a közhivatalokra való alkalmazása ép azért idővel ezeket magánhatóságokká alakította át; oly országok tehát, a melyekben ez bekövetkezett, idővel a hajdani hivatali területeknek megfelelő fejedelemségekre (tartományuraságokra) szakadtak. Az tehát, hogy a nyugat-európai országokban a politikai élet e korszak végén hűbérivé lesz, annyit tesz, hogy a közjogi kötelékek ott felbomlottak és helyökbe magánuralmi és magánszolgálati viszonyok léptek.

A hűbéri politikai életnek e lassankénti kifejlődése a törzsiből, e korszak alkotmánytörténetének a tulajdonképi tárgya.

2. §.
E korszak alkotmányi és jogéletének jelleme.

A középkori Európa történetében a törzsélet korszaka a tizedik századig tart; addig a *törzsi gondolkodás* még többé-kevésbé túlnyomó és törzséhez való viszonya szerint irányulnak az ember társadalmi és jogállása. A jog e korszak elején még merően a törzsi szokásból fakad, u. n. törzsi vagyis népjog; a törzshöz való tartozás adott szabadságot, a kirekesztés abból pedig több-kevesebb szolgaságot vont maga után; a törzs adta szabadság volt ekkor alapja a politikai jogok gyakorlásának, a törzsben elismert előkelőség pedig szerzett tisztséget, befolyást; és végtére a közhatalom néphatalom, vagy legalább is formái még népiesek.

De a kezdetleges középkor alkotmánya és jogának ezen törzsi jelleme, melybe a nevezetesebb európai népfajok törzsszerkezetének eltérő sajátságai vittek csak némi különbséget, *két vele ellenkező*, a középkor előhaladásával mindinkább erősbülő *tényezővel* volt kénytelen küzdeni.

Az egyik: a középkori európai népek *végleges letelepülésével* jött létre, mely a politikai és társadalmi életet a földhöz csatolta és pedig folyvást erősebb kötelékkel, mi által a *törzsélet és törzsviszonyok személyes kapcsa helyébe lassanként a dologi*, vagy ha úgy tetszik, a *területi lépett.*

A másik: az *egyéni uralomnak* és az *egyéni alávetettségnek* a törzsélet közkötelékével ellenkező elve volt, mely, a foglalások után emelkedő érvényre juttatva, a politikai és társadalmi élet közjogi természetét hovatovább elenyésztette.

A törzsélet, törzsi gondolkodás és törzsszerkezet harcza e két velök ellenkező iránynyal tölti be e jogtörténeti korszakot, *mely a*

földhöz kötött magánuralomnak, vagyis a feudalismusnak győzelmével ért véget.

E harczot azonban, mely a feudalismus hol teljes, hol kevésbé teljes győzelmével végződött, nem vívták Európa egész területén, hanem ennek csak nyugati, germánok lakta részében, és még ott is Skandinávia mindvégig a törzsélet hazája maradt. Kelet-Európában, ha *Byzancz ókori szabású államalmi életétől* eltekintünk, mind a *magyarnál,* mind pedig a *szláv* népeknél a törzsszerkezet az egész korszak alatt uralkodó maradt, mely azonban e népeknek a germánokétól eltérő szellemirányához képest, majd *nemzeti közszervezetnek,* majd pedig *patriarchális önkényuralomnak* készül helyet adni.

III. FEJEZET.

A germán ősalkotmány.

Irodalom: *Waitz G.:* Deutsche Verfassungsgeschichte. I. kötet. 3-ik kiadás. Kiel, 1880.; *Walter F.:* Deutsche Rechtsgeschichte. Bonn, 1857. I. köt.; *Thudichum Fr.:* Der altdeutsche Staat. Giessen, 1872.; *Gierke Ottó:* Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Berlin, 1868.; *Arnold:* Deutsche Urzeit. 1879; *Erhardt L.:* Die älteste germanische Staatenbildung. Leipzig, 1879.; *Grimm J.:* Deutsche Rechtsalterthümer. Göttinga, 1854. 2. kiadás. Főkutforrás: Tacitus Germaniá-ja; *Brunner H.:* Deutsche Rechtsgeschichte I. kötet. Lipcse, 1887.; *Schroeder Rich.:* Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Lipcse, 1894.

A germán ősalkotmány *törzsszervezeti* volt.

Tacitus, a germánok első történetirója korában a germánok politikai életében még sok emlékeztetett arra, hogy az a nemzetségi életből indult ki, a nemzetség (Sippe) ott még mindig nagy jelentőségű kötelék lévén; de a politikai élet formája akkor már az volt, mit rendszerint *törzsnek* mondunk, a germánisták ujabban *népnek (Völkerschaft)*[1] neveznek, Tacitus pedig *civitas*-nak ir. Apró népek szerint alakulnak nálok a politikai intézmények; a nép a főhatalom birtokosa és külön terület (Land) ura. A nép kebelében ismét a hozzája tartozó nemzetségek a népnél kisebb csoportokba, vagyis *ágakba* sorakoznak, melynek nevei *(Hunderte, Centene, Gau)* a letelepülés után elragadtak a tartományban általuk elfoglalt területekre is; noha egyes népeknél az ági területeknek még más értelmű nevei (shire, Fylke, Syssel) is divnak. A *nemzetség (Sippe)* végtére a letelepülés után rendszerint egy falu birtokában van, honnét a falvaknak még késő századokban egyes nemzetségek után viselt u. n. patronym neveik.

E kötelékek mindenike más-más szempontból volt fontos. A nemzetség rokonsági és gazdasági érdekekkel fűzte egybe tagjait;

[1] A *Völkerschaft* kifejezést Waitz honosította meg a germán jogtörténetben. A törzs (Stamm) szót a germánisták csak a több apróbb népek állandó szövetkezéséből alakult nagyobb germán népekre, vagyis nemzetekre alkalmazzák.

a hunderte első sorban birósági, a nép pedig főleg politikai s kormányzati kötelék voltak, és midőn idővel egy népből több nép rajzott ki és igy a nagy germán törzsek (marsok, sygiek, frankok, szászok, alemannok stb.), vagyis nemzetek keletkeztek, a mi a törzsileg egymáshoz tartozott népeket leginkább összefűzte, az a közös istenségek cultusa volt, a népszövetségeket rendszerint az azoknak bemutatott áldozatok alkalmával kötötték.

Ily szervezet mellett a főhatalom a népnél volt, mely azt gyülekezetén (*concilium*, Volksthing) gyakorolta. A népgyülés törvényhozási, de főleg kormánygyülekezet volt, a melyen csak kivételesen tárgyaltak cultus- vagy biráskodási ügyeket. Majd rendes, a hold járása adta időközökben tartva, majd pedig rendkivüli okból és időben összehiva, e népgyülések a nép összes szabad és önálló tagjaiból állottak, kik ott nemzetségek szerint foglaltak helyet és tekintélyükhöz képest szólottak, és lándzsáikat felemelve vagy paizsaikat egymáshoz ütve (wapnatak; a longobardoknál gairethinx) fejezték ki tetszésüket. E gyüléseken, hol a rendre a papok ügyeltek, had és béke felett határoztak, hoztak a nép számára törvényt és intézték el annak egyéb ügyeit, a melyeket kezelni hivatott tisztviselőket is ott választották; kivételesen a népgyülést biráskodási és cultus-ügyek is foglalkoztatták, de amazok inkább a hunderté-khez, emezek pedig a nagyobb törzsi gyülésekhez tartozó ügyek voltak.

Az ősidőkben a népegésznek rendesen nem volt tisztviselője. Csak kivételesen, mikor a nép hadba indult, választott az magának vezért, *Herzogot* (Jarl, Ealdorman), kinek állása azonban a hadjárat befejeztével megszünt. Idővel azonban egynémely nép élére állandó főnök kerül, sőt egy-két népnél Tacitus már királyokat is ismert, de e királyság inkább még méltóság, mint hatalom volt. E korszak tulajdonképi néptisztviselői a *Fürst*-ek (*princeps*, a frankoknál thunginus). A népgyülésen a nép előkelő nemzetségei kebeléből választva, a Fürst-ek az egyes hunderte-k ügyeit kezelték és a hunderte-gyülekezeteken (mal, thing, gemot) biráskodtak; ennek fejében fokozottabb tiszteletben és ajándékokban részesültek.

A törzsélet nem ismer sokféle rendi különbséget. A nép ekkor még a *szabadok* tömegével egyértelmű; a néphez tartozó nemzetségből való származás adja meg a szabadságot; a ki pedig ezt megvédeni tudja, tehát a *fegyverképes*, az a nép önálló tagja, ki szabadságánál fogva köteles a népgyülésben résztvenni vagy hadba indulni. De azért a szabad nép kebeléből egyes nemzetségek kiemel-

kedtek, melyeket az kiválóan tisztelt, nagyobb méltóság vett körül; tagjaik sorából szerették válogatni a Fürst-eket vagy hadvezéreket és a legelőkelőbb közöttük idővel királyi családdá lett. Egy u. n. *nemességet* (Adel, Odal) alkottak e nemzetségek, egy tényleg uralkodó osztályt, örökös előjogok nélkül. Idővel azonban egyes törzseknél e nemzetségek tagjai nagyobb vérdijra tesznek szert; legkorábban a szászoknál.

A szabadokkal tehát, mint a nép egyenjogu tagjaival szemben, kezdetben csak a *szolgaosztály* áll. Hadi fogság, büntetés, önkénytes szolgaságbaadás hoztak ez osztályba és e szolgaság az ivadékokhoz ragadt. Szolgának lenni pedig annyit tett, mint személyiség nélkül lenni és ennek következtében dolognak vétetni. A tulajdonképi szolgák és szabadok mellett idővel azonban alakult egy jelentékeny félszabad osztály, a melyhez tartozókat e korszak kútfői, mint *liti, lazzi, aldiones* stb. említik. Majd valamely legyőzött nép tagjai voltak ők, majd valamely törzstag védelmébe fogadott idegenek vagy szabaddá bocsájtott szolgák. A szabadosok állása azonban e korszakban a szolgákétól még csak keveset különbözött.

Tacitus korában a germánok ily apró népekből állottak; a népnél magasabb hatalom még nem volt. Ha tehát idővel a nép olyannyira felszaporodott, hogy ezzel régi közélete, különösen a rendes népgyüléseken való megjelenése nehezítve lett, az ősi szervezet fentartása mellett más mód nem volt, mint két néppé válni. Igy rajzottak ki egyes germán népekből ujak, melyek között a különválás után is megmaradt az együvé valóság érzete, különösen a közös istenségek cultus-a. Ily törzsrokon népek tehát szenteknek tartott napokon a régi szent helyeken közös áldozatok bemutatása végett időnként találkoztak. E közös áldozatok, melyek megtartása idejében az ellenségeskedések szüneteltek, ébren tartották az együvévalóság érzetét, alkalmat adtak közös hadjáratokra és kölcsönös támogatásra indítottak. Igy keletkeztek a germán népszövetségek, melyek a népvándorlás korában oly nagy szerepet vittek, a germánokat nagyobb törzsekbe, vagyis nemzetekbe (frank, szász, bajor, góth stb.) tömörítették és ezzel a királyság intézményét létrehozni segítették. A királysággal pedig kezdődik a germán ősalkotmány átalakulása.

A germánok már nagyobb vándorlásaikat megelőzőleg megszüntek volt merő vadász- vagy pásztoréletet vinni és a mai Skandinávia és Némethonban végleg le voltak telepedve. A végleges,

állandó letelepüléssel a törzsi kötelék mellett egy uj, a *mark-kötelék* keletkezett.

Mark alatt, mely szó eredeti értelmében határt jelent, a germánok törzsileg megszállott területet értettek. Caesar korában még csak a nép és a hozzá tartozó egyes ágak területei voltak határokkal elválasztva, tehát csupán Land- és Gaumarkok voltak. Az ág egyes nemzetségei az ági területen nem voltak még végleg letelepedve, hanem a földek használatában váltakoztak, a mivel a lakhelyek cseréje is járt. A Caesar és Tacitus közötti időben ment véghez a nemzetségi vagy falusi markok (Dorfmarken) keletkezése, melyekben a közbirtoklás elvei és ezek valósítására czélzó szerkezet (Markenverfassung) voltak otthonosak. E markokban a törzsi közönségek egyszersmind területi közönségekké *(Markgenossenschaften)* lettek; különösen a falvakban a rokonság és a szomszédság fogalmai egy ideig együtt jártak. Később azonban a vérségi köteléket, mely idővel szükségkép tágult, a szomszédsági kötelék, vagyis a marktársi viszony jelentőségben meghaladta. Ez a politikai életre kellett hogy kihasson. Ugyanis a markélvezmények, azaz a földbirtoki élvezmények, minthogy azokban a település után mindenik szabad részesült, a szabadság kiegészítő alkatelemévé lettek; idővel tehát azt, ki a markélvezményekből kiesett, teljesen szabadnak többé nem tartották. A birtok hiánya a törzsi jogok és kötelességek gyakorlását majd nehezítette, majd lehetlenítette. A földbirtok így a szabadság folyományából annak alapjává lett és az élet merő törzsiből földhöz kötött életté alakult át. Változás volt ez, mely hatását nagyobb mértékben csak jóval a letelepülés után, a magánbirtok kifejlődésével éreztette; a germánok nagyobb foglalásait megelőzött időben azonban még csak csirádzóban volt.

A markélet a törzséleten, melyből kiindult, módosított ugyan, de ezt gyökerében nem támadta meg; sőt inkább azzal, hogy a törzsélet elemei és eszméi közül többeket földhöz kapcsolt, ezeknek nagyobb ellenállási erőt és a törzsséletet túlélő érvényt szerzett. Valahol tehát a markszerkezet sokáig fenmaradt, mint Skandináviában vagy Németország éjszaki és keleti vidékein, ott a törzsi gondolkodás és viszonyokból is több maradt az utókorra.

A hajdani római provincziák területén alakult országokban azonban, hol a germánok már kész területi felosztásba voltak kénytelenek behelyezkedni, a markszerkezet mély gyökereket nem verhetett, mi ott a törzsi életnek elenyészését is siettette.

———— ————

E két törzsi természetű köteléken kívül a germán ősalkotmány még egy *személyes köteléket* is ismert, az u. n. *kiséretet (Gefolge, Comitatus)*, a milyenben a népnek nem mindenik tagja, hanem csak némelyek állottak.

A kiséret alapjában házi viszony. A ház (Haus, familia, hired) a germán ősidőkben valóságos élet- és békeközösségben egyesítette tagjait. Kezdetben a házhoz és ennek ura alá csupán családbeliek és szolgák tartoztak, később azonban, mikor már fényesebb háztartások keletkeztek, ilyenekbe idegen szabadok is beléptek. A házi köteléknek a családtól idegen szabadokra való ily kiterjesztése hozta létre a kiséretet.

Valamely előkelő házba szabad sorsú ifjakat a legkülönfélébb, de többnyire hadi szolgálatok fejében fogadtak be. Ők állandóan ott laktak, a ház urának hűséget esküdtek, parancsának engedelmeskedtek, őt kisérték és védelmezték és tőle, a kivel együtt éltek, viszonzásul fegyvert, kitüntetést vagy egyéb jutalmat vettek. Thegan (Degen), gasindi, huskarlar, hirdman, antrustio, vassus a kútfőkben leggyakrabban előforduló neveik, mik mindannyian szolgára vagy követőre vallanak. De azért e viszony nem volt merően szolgai, hanem egyszersmind társi is, melybe a harczvágyó ifjú szabadon, ura harczi dicsőségétől vonzva, lépett és melyet az ősi telekre ismét visszakivánkozó szabadon felbonthatott. Szabadságából egyetmást feláldozott az, ki ily viszonyba lépett, de ennek daczára is kereste a germán ez életmódot, mert így jutott legkönnyebben harczi dicsőséghez, zsákmány- és befolyáshoz; és a germán gondolkodás, midőn az önfeláldozó személyes odaadást vitézségéről ismert egyén irányában a legnagyobb férfi erényként dicsőítette, arra még serkentett is.

Valószinű, hogy Tacitus idejében csak a Fürst-eknek (principes) volt vitézi kiséretük, mert hisz ők rendelkeztek leginkább oly eszközökkel, melyekkel ily szolgálatokat jutalmazhattak; mindenesetre e korszakban még csak a Fürst-ek körében volt a kiséretnek politikai jelentősége. Magánegyén aligha tarthatott már e korszakban, mely kifejlett magánbirtokot még nem ismert, nagyobb kiséretet és a kevés idegen, ki szolgálatába lépett, inkább egyszerű háznép (Gesinde), mintsem egy vállalkozó egyén harczias csapatja volt.

A kiséretben nem lehet ugyan a germán országalapítások forrását keresni, de azért mégis kétségtelen, »hogy békés eleme a későbbi germán tisztségek bölcsője, harczias eleme pedig a hűbériség egyik csirája.« (Brunner.)

IV. FEJEZET.

A germán ősalkotmány hűbérivé átalakulása.

Irodalom: *Waitz:* Deutsche Verfassungsgeschichte 2—4. kötet. 2. kiadás. *Gierke Ottó:* Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Berlin, 1868.; *Sohm R.:* Fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung. Weimar, 1871.; *Schupfer Fr.:* Delle instituzioni politiche longobardiche. Firenze, 1863.; *Stubbs W.:* The constitutional history of England. I. köt. Oxford, 1874.; *Colmeiro* Curso de derecho politico segun la historia de Leon y Castilla. Madrid, 1873 az első 11 fejezet; *Fustel de Coulange:* Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. II. kötet. Paris, 1890.; *Brunner:* Deutsche Rechtsgeschichte II. kötet. 1892.

1. §.

Királyság.

Irodalom: *Sybel H.:* Entstehung des deutschen Königthums. Frankfurt, 1881.; *Wittmann F. M.:* Das altgermanische Königthum. München, 1854.; *Köpke R.:* Die Anfänge des Königsthums bei den Gothen. Berlin, 1853.; *Dahn F.:* Die Könige der Germanen. München u. Würzburg, 1861—1885.; *Roth P.:* Geschichte des Beneficialwesens. Erlangen, 1850. és Feudalität und Unterthanenverband. Weimar, 1863.; *Waitz G.:* Ueber die Anfänge der Vassalität; *Flach:* Les origines de l'ancienne France. I. és II. 1890.

A germán ősalkotmány átalakulása és a középkori hűbérinek keletkezése a királyságnak a germánoknál nagyobb mérvű elterjedése és erősbülésével indult meg.

A királyság, mely Caesar korában a germánok közt még egészen ismeretlen volt és Tacitus korában is még csak nehány germán népnél divott, a népvándorlás kezdetekor már általános intézményük.[1] Keletkezését nem mindenütt ugyanazon okoknak, hanem népenként más-más külső körülményeknek (herzogság állandósítása, foglalás végetti tömörülés, erőszak stb.) köszönte.

1. Az a királyság, mely a germánoknál az ötödik századig otthonos volt, *népkirályságnak (Volkskönigthum)* mondható. Ez azt

[1] Csak az őshazában megmaradt szászok és frizek állottak ellent.

jelenti, hogy a főhatalom még azoknál a népeknél is, melyeknek élén királyok állottak, még tulajdokép a népnél volt; a király annak nem birtokosa, hanem csak állandó kezelője. A királyságot kezdetben a herzogságtól, mely annak jobbára gyökere volt, nem annyira hatalomköre, mint inkább csak állandósága különböztette meg; a Fürst-itől pedig az, hogy állása az egész népre, nem pedig ennek csak egy ágára volt kiható. A királyság t. i. egy *családhoz* kötött hatalom volt, még pedig oly családhoz, melyet, mint az Amalokat a góthoknál, az Astingokat a vandaloknál, a Merovingokat a frankoknál vagy a Cerdic-eket az angolszászoknál, a származás fénye, sőt néhol némi szentségi nymbus vett körül. És hogy e királysági szervezet kezdetben mily kevéssé ellenkezett a népszervezettel, bizonyítja az a könnyűség is, a melylyel néha amattól ehhez ismét visszatértek.

A népvándorlás idejében a foglalás utján alakult germán országokban a királyság ezt a népkirálysági jellemét hovatovább elveszíti. Már a királyi hatalom örökös volta nagyban járult ahhoz, hogy az átruházott hatalomból önjogúvá váljék. A foglalások pedig a király hadvezéri és uralmi állását juttatták túlsúlyhoz népfőnökségi állása felett. Az elfoglalt országok lakossága nem néphatalma, hanem uralma alá került, a terjedelmes birtokok pedig, melyekre ott szert tett, növelték magánhatalmát és folyvást több és több egyént hoztak vele személyes viszonyzatba. A király a nagy germán országokban nem többé méltóság, hanem ő az, ki a nemzet közjogi egységét képviseli, annak hivatott vezére a hadban, legfőbb birája a békében; a nép tisztviselői helyébe az övéi lépnek, a népbékét a királyi béke vagy királyi védelem (mundeburdium) váltja fel, a néphad az ő hadává lesz és a nép neki esküszik hűséget (leudesamio); — szóval, a nép gyakorolta jogok a királyra szállottak át, ő kezeli azokat általa kirendelt tisztviselők utján.

És ha már ilyenné fejlődött a királyság azokban a germán országokban, melyeket az apróbb népek egyesülése utján alakult nagy germán törzsek, vagyis nemzetek (ny. góthok, longobardok, angolszászok), magoknak hont foglalva, alapítottak: ugy ez még határozattabban ment véghez a frank birodalomban, mely nem a frank törzsnek, mely már rég birt állandó székhelyekkel, terjeszkedése, hanem a királyi hatalomnak idegen népekre való kiterjesztése utján alakult; melyet tehát foglaló királyság és nem foglaló nemzet alapított. A frank birodalom különböző törzsű népelemeire nézve a politikai egységet csakis a király közvetítette, miért is a frank

politikai életben a király személyéhez való viszonyzat szerint irányult már korán annak minden fontosabb eleme.

A germán királyságnak ezt a *személyes uralmi*, részben magánhatalmi természetét, mely az V-ik és a VIII-ik századok között mindinkább kifejlődött, alig fedték el azok a fejedelmi államhatalomra emlékeztető külső formák és czímek, melyekkel a germán királyok már a *rómaiakkal* való sűrűebb érintkezés, uralmaiknak római tartománybeliekre való kiterjesztése, de kivált a frank fejedelmek a római császárság felélesztése óta magokat övedzték. Sokkal több köztekintélyt szerzett a germán királyságnak, hogy a Kis Pippin óta szokásos *egyházi felkenetés* majd *koronázás* a királyi hatalomnak egyházi szentesítést és ezzel az egyház létesítette középkori rend fentartására irányzott küldetést adtak. (Isten kegyelméből való királyság.)

A *középkori királyság* ezen hármas, u. m. *germán, római és egyházi alkateleme* már a nyolczadik században egyesítvék; de bármennyire kifejlődött is a királyság magánhatalmi természete, az mégis még folyton az egész országra kiterjeszkedő hatalom maradt, melyet a nép még egyben-másban korlátozott. Ez már az utólsó Karolingok alatt és különösen a frank birodalom bukása után a X-ik században megváltozott, a mennyiben a királyság Nyugat-Európában többé-kevésbé *hűbérivé* lesz.

3. A személyes hűségi viszony, vagyis a *kiséreti kötelék* a nagyobb germán királyságokban csak a király, vagy legfeljebb, mint a longobardoknál, még a herzogok körül volt politikailag jelentős. Az antrustiók a frankoknál, a leudes-ek a góthoknál, a thegnek az angolszászoknál vagy a gasindik a longobardoknál képviselték ez előkelő kiséretet. Idővel azonban alakult egészen magántermészetű védelmi és egyszersmind szolgálati és hűségi kötelék is. Anyagi viszonyok és a védelem szüksége, de különösen a közterheknek az országok kiterjedésével nevekedő súlya vittek ugyanis szabadokat arra, hogy magokat valamely előkelő egyházi vagy világi urnak védelmébe és egyszersmind szolgálatába ajánlják, minek talán előképeűl a nyugati frank birodalomban még a római időktől fenmaradt clientela-viszony szolgálhatott. Ezt a viszonyt, mely mindenesetre korábban fejlődött ki a nyugati, mint sem a keleti frank birodalomban, *commendatió*-nak mondották. Kezét ura kezébe téve szegődött az ily szabad annak emberévé, ki viszont neki lovat, fegyvert, kivételesen telket adott. Ki magát ily módon commendálta, azt *vassus, vasallus*-nak, azt pedig, kinek kezébe ez történt, urának,

senior-ának hivták. A vasallus szerződéséhez képest meghatározott, de mindig csak szabad emberhez illő szolgálatokra volt seniora irányában kötelezve. Magánhadak szükségének kifejlődésével az ily vasallus-tól hűségi esküt is követeltek, hasonlót ahhoz, melyet a trustis (kiséret) kötelékében állók tettek volt. A vasallus, ellentétben a hajdani comitatus-ban állott egyénekhez, nem lakott, legalább nem rendszerint, ura házában, hanem saját birtokán tartózkodott; urához csak védelmi és szolgálati viszonyban állott.

A vasallitás a politikai életre nézve nagy fontosságúvá akkor lett, midőn azt a VIII-ik században a *beneficium* intézményével kapcsolták össze.

A *beneficiumok*, melyek eredete még a galliai nagybirtokon alakult örökbérletekre megy vissza, a középkorban legkorábban az egyházi birtokokon alakultak. Püspököktől vagy apátságoktól már a merovingi időben vettek át szabadok földeket majd évi bér, majd pedig szolgálat fejében, mi néha oly csekély volt, hogy mintegy a tulajdonosi jog elismerése gyanánt jöhetett csak tekintetbe. *Precarium*, majd *beneficium*-nak hivták az ily majd meghatározott időre, majd élethossziglan, kivételesen örökbérbe is, de mindig visszavonhatólag adott birtokot. Ilyet az egyházi jószágokból később a királyok is, különösen a Karolingok osztogattak, többnyire lovas hadszolgálat előmozdítása érdekében; ők azonban beneficiumot saját birtokaikból is adományoztak. A ki beneficumot kapott, ahhoz, ki azt neki adta, valamelyes személyes alárendeltségi viszonyba jutott, melynek határozott formát idővel a commendatio adott.

Vasallitás és beneficium sokáig, tudniilik még a VII-ik, VIII-ik századokban sem voltak természetszerűleg együvé tartozók, commendatiók előfordulván beneficium adományozása nélkül is, és viszont a legkülönfélébb szolgálatokat jutalmaztak beneficummal állandó hűségre való köteleztetés nélkül. Később azonban e kettő, kivált a földbirtoknak a középkorban sajátszerű jelentőségénél fogva, mindinkább együvé jutván, vasallus és beneficiarius a legtöbb esetben egyértelmű kifejezésekké lettek. Idővel ép azért a *beneficium* vagy, mint később a X-ik, XI-ik századokban mondották, a *feudum*[1] kifejezéssel csak is a vasallusnak adott birtokot jelölték, mire a magyar nyelv a *hűbér* szót használja. Nagy része azonban a későbbi kor hűbéreinek nem egy a vasallustól idegen úr földjéből való volt, hanem úgy keletkezett, hogy sokakat a viszonyok arra kényszerítet-

[1] A fedeum szó eredetére nézve v. ö. Wenzel: Egyetemes európai jogt. 74. §.

tek, hogy magokat birtokukkal együtt másnak védelmébe adják, miáltal saját birtokaik hűbérekké változtak át, mi a hűbérek örökösökké válását jelentékenyen előkészítette.

Kivételesen már a meroving korszakban volt hűbér; a korolingi idő azonban, mely a magán-commendatiónak oly sűrű alkalmazását látta, a hűbériséget a IX. század második felében a királyi hivatalokra is alkalmazta, mi által az nagy politikai jelentőséghez jutott, és idővel a királyság közhatalmát aláásta.

A tartományok és Gau-ok fölé helyezett herzogi és grófi hivatalokhoz tudniillik terjedelmes birtokok, vagy legalább is területhez kötött jövedelmek voltak csatolva. Rendszerint legelőkelőbb vasalljaira ruházván a király e hivatalokat, ezek adományozásánál hovatovább a beneficiumok adományozásának formáit alkalmazták; az azokra való kinevezés viszont a legelőkelőbb királyi vasallok közé emelt. Beneficiumoknak tekintve, e köztisztségek a IX-ik század végén, valamint a hűbérek, örökösökké lettek. A hivatallal járt közhatalom az örökös herzogok és grófok kezében pedig természetszerűleg magánhatalommá fajult és a herzogi vagy grófi jövedelmek magánjövedelmekké lettek. Az örökös herzog vagy gróf, kihez tartománya szabad lakosai idővel majd közvetetlen, majd csak közvetett vasalli és beneficiariusi viszonyba jutottak, ilykép kormányzóból tartományurrá emelkedett, kinek tartományi népe tulajdonkép ő neki alattvaló és már csak az ő személye utján függ össze a királysággal.

A tartományuraság kifejlődése, melyet más oldalról az *immunitas* intézménye is elősegített, folyvást szűkebb területre szorította vissza a tulajdonképi királyi hatalmat és elvonta ennek közvetetlen hatósága alól a hatalmasabb herzogok és grófok tartományait és ezek lakosságát, ez utóbbiakra nézve a királynak csak némi főtulajdonjog és főhűbéri tekintély, de nem többé valóságos uralom maradván meg. A király az ország fejedelméből így annak főhűbérurává sülyed; valóságos főhatalma már csak saját családi tartományaiban van. E *tisztán magánhatalmi királyság pedig a hűbéri.* Külső, jogi formát ez akkor öltött magára, midőn a karolingi birodalom felbomlása és az ez által előidézett zavarok lezajlása után az uj dynastiák és velök a tisztán magánhatalmi királyság jutottak a trónra.

A trónutódlás a királyi hatalommal párhuzamosan fejlődik. Kezdetleges alakja az *örökösödésre oltott választás,* t. i. választás

a királysághoz egyedül jogot tartó család tagjai közül, különös tekintettel azok harczképességére. Idővel az örökösödés elve háttérbe szorította a választásit; sőt a frank birodalomban, kevésbé másutt, az előd kijelölése és az általa utódaira nézve megállapított *osztály* vétettek szokásba. Mert hisz a királyságnak magánhatalmivá fejlődésével, annak, de különösen a hatalom alapjául szolgált királyi uradalmaknak, *oszthatóságát* a királyi család tagjai között idővel elismerték. *A császári méltóság azonban mindig oszthatatlan maradt.*

A király, ki e korszakban czímét még a nép után, melyen uralkodott, viselte, meghatározott trónfoglalási tényt véghez vinni nem tartozott, csak korszakunk vége felé jönnek szokásba a felkenetés és a koronázás, de mint fentebb mondtuk, még tisztán egyházi jelentménynyel.

2. §.

A rendi viszonyok átalakulása.

Irodalom: *Hüllmann K. D.:* Geschichte des Ursprungs der Stände. Berlin, 1830. 2. kiad.; *Mundt Th.:* Geschichte der deutschen Stände nach ihrer gesellschaftlichen Entwickelung. Berlin, 1854.; *Fürth:* Die Ministerialen. Cöln, 1836.; *Sugenheim S.:* Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft. St. Petersburg, 1861.; *Kindlinger N.:* Geschichte der deutschen Hörigkeit. Berlin, 1849.; *Viollet:* Précis historique de droit français. Paris, 1886.

A rendi állás a germán ősszervezet korában az embernek törzséhez való viszonya szerint irányult. A királyság alatt azonban hova-tovább a királyhoz, mint az ország urához való állás döntött e tekintetben, és később befolyást vett erre a vasallitás is; sőt korszakunk vége felé a rendi szerkezet egészen hűbérivé lesz.

1. A királyság alatt leggyorsabban változott a törzsi nemesség helyzete; mert hisz ugyanazon mértékben, melyben a király magához vonja a néphatalmat, a törzsületben hangadó elemek önálló szereplési terüket elveszítik. A törzsi aristokratia néhol ellenszegült a királyságnak, mi megsemmisülését vonta maga után, többnyire azonban csak szerepet cserélt. A befolyást, melyet azelőtt a nép kebelében birt, ezután a királyság körében kereste, ennek kiséretébe lépve vagy tőle hivatalokat elfogadva. A királyi szolgálat adván kitüntetést, nagyobb vérdíjat és szerezvén nagyobb befolyást, a nemesség szükségkép *hivatali nemességgé* lett.

E nemesség sokáig, a frank birodalomban körülbelül Nagy

Károlyig, inkább személyes, mint rendi természetű volt, midőn azonban a későbbi Karolingok alatt a hivatalok és az ezekhez csatolt birtokok s jövedelmek örökösökké váltak, *születési nemességgé* lett. Az örökösödési elvnek a herzogi és grófi hivatalokra alkalmazása, az ezekkel járt hatóságot magánhatósággá, a herzogi vagy grófi kormánykerületet a herzogok vagy grófok tartományává, a tisztséghez kötött birtokokat és jövedelmeket pedig magánbirtokokká és magánjövedelmekké alakítván át, e születési hivatali nemesség hova-tovább területi uralmat gyakorló aristokratiává lesz. Ilyenné fejlődött idővel a nagybirtokú osztály is. A hajdani római provincziák területén a germán királyság alatt kezdettől fogva volt jelentékeny nagybirtokú elem; később másutt is alakultak királyi adományok, majd nagyobbmérvű irtások útján is nagyobb magánbirtokok. Az immunitás vagy exemtio kifejlődése e nagy birtokhoz uralmat csatolván, hasonlót ahhoz, melyet a gróf az ily birtokokon tartózkodók felett gyakorolt, a nagybirtokos osztály idővel a hivatalokból kifejlődött aristokratiával egybeolvad. Igy vált a hűbéri kor aristokratiájává a *nagybirtoku*, területi uralmat gyakorló *osztály*, melynek előkelősége nem a közhatalomban való nagyobb részesedésben, hanem az attól való nagyobb függetlenségben, vagyis a *magánhatalomban rejlett*, mi a középkori aristokratiát mindvégig jellemezte.

És ez aristokratiának egyik fontos, idővel legelőkelőbb eleme voltak a *főpapok* (Praelati). Ők e minőségüket nem egyedül a püspökségeikhez vagy apátságaikhoz csatolt kiterjedt birtokaikra és ezek segélyével fentartott magánhatalmukra alapíták, hanem egyszersmind arra a befolyásra is, melyet az egyház középkori hivatása a nyugat-európai országokban számukra biztosított.

2. Az előkelőség fogalmával egyidejüleg a *szabadságé* is átváltozott. A *szabadság* tudniillik, mely régente a törzshöz való tartozással egyértelmű volt, már a germán törzsek megtelepedésével azokban a germán markokban birtokelemet vett fel magába. A magánbirtok mindinkábbi kifejlődésével pedig a középkori vagyoni viszonyok okozták, hogy a szabadságban foglalt jelentékenyebb jogosítványokat (fegyverviselést, a közügyekben való részvételt stb.) idővel csak birtokos egyének gyakorolhatták és csak ezek viselhették a szabadsággal járó hadi, biráskodási s egyéb kötelességek terheit; változás, mely természetszerűleg korábban volt érezhető a részletesb, mint az általánosabb jogokra és kötelességekre nézve, korábban a közjogi, mint a magánjogi téren. Szóval

idővel már csak a birtokos volt teljesen szabad. Ha már ez által a régi közszabad elem jelentékenyen csökkent, a közszabadságra ugyszólván megsemmisítőleg hatott, hogy idővel a szabadság fentartásához folyvást nagyobb birtok volt szükséges. Közterhek súlya, a megélhetés nehézségei s erőszak kényszerítették az apró birtokú szabadot, hogy egyes urakhoz jobbágyi függésbe lépjen; majd átengedett birtokélvezmények fejében, majd pedig saját birtoka után is közönséges, jobbágyi természetű szolgálatokra vállalkozzék. De a jó birtoku szabadokat (boni homines, rachimburgi, schöffenbarfrei) is, kiknek birtoka elegendő volt arra, hogy hadi és politikai tevékenységnek élhessenek, a vasallitás terjedése a közhatalom alól kivonta és magán függésbe juttatta. A mint ugyanis a későbbi karolingi korszakban a hatalom a vidéken a királyról a herzogok, grófok s bárókra átszállani kezdett, a vidéki birtokos a királyság helyett a fejlődő tartományurasághoz kezdett simulni, ennek ajánlva fel szolgálatait s hozzá lépve hűbéri viszonyba.

Kivételével azoknak, kik tisztségek vagy jelentékenyebb beneficziumok útján az uj aristokratia körében fogtak helyet, a régi értelemben vett közszabadok a IX-ik, X-ik századok folyamában ily kisebb-nagyobb függetegségi viszonyba jutván, korszakunk végén önálló rendet sokhelyt már nem alkotnak. Csak itt-ott őrizték meg, még leginkább Éjszak-Németországban,[1] a faluk, mint u. n. *szabad faluk* (Freidörfer). közvetetlenül a közhatalom alá tartozásukat. Azon földesurak pedig, kiknek nagy birtokuk segélyével sikerült a karolingi birodalom felbomlását követett viharok közepette megőrizni régi értelemben vett közszabadságukat, mint u. n. *szabad urak* (Freiherrn, Barones[2]) az uj rendi szerkezet nemesi osztályában foglaltak helyet. A közszabadokat, mint középosztályt, korszakunk végén a hűbéresek váltják fel.

3. De nem csak a szabadok osztálya, hanem a szolgáké is korszakunk folyamában lényegesen átalakult. A rabszolgaság, a szolgaság ezen eredeti formája, mindinkább enyhül; első sorban a kereszténység befolyása alatt, mely a rabszolgát is Isten képére teremtett lénynek és ezzel felebarátnak elismerni tanította; másodsorban pedig a középkori gazdasági viszonyok következtében, melyek

[1] Természetesen Skandináviára nézve ez még inkább áll, melyről hisz már fentebb megjegyeztük, hogy még e korszak végén is a törzsélet hazája volt.

[2] A »báró« szó régente egyáltalában a férfit, később a szabadot jelölte és csak a régi értelemben vett közszabadságnak kevesekre szorítkozása után vált előkelő állás jelzőjévé, ujabb értelmet a feudalis korban nyervén.

az apró telkek szerinti gazdálkodást követelték és ezzel a rabszolgát a telekhez kötötték; mig végtére a germán jogi felfogás, mely az emberek viszonyát egymáshoz a szerződésre fektette, a szolga kötelességeinek jogi meghatározását az úr által engedélyezett udvari jogban (Hofrecht) eredményezte. Ezek következtében a rabszolgaság hova-tovább az *örökös* vagy *röghöz kötött jobbágyságba* megy át, mely a következő korszakban a szolgaság rendes formája.

Mig a rabszolgák egy jó része ilykép állásában javul, a közszabad elem egy nagy részének politikai és gazdasági sülyedése az *egyszerü szolga* vagy *szabad jobbágy* elemet hozta létre. A kisbirtoku vagy birtoktalan szabad majd saját, majd egy úrtól kapott birtoka után ehhez gazdasági alávetettségbe volt kénytelen lépni, mihez hova-tovább, az immunitás terjedésével, a hatósági alávetettség is járult. Ezzel az egyszerű vagyis személyére nézve szabad jobbágyság keletkezett, melyet az örökös jobbágyságtól személyes szabadsága, vagyis költözködési joga különböztetett meg.

Mindezen szolgaelemek állása az úrhoz való viszonyuk szerint irányult. Csak természetes tehát, hogy közülök azok, kik az úr udvarában közvetetlenül személye körül szolgáltak, tisztjei voltak, vagy több képzettséget igénylő teendőket végeztek, tekintet nélkül egyéb szolgai minőségükre, kiválóbbaknak tartattak. Hivatásukat nem szoros értelemben vett szolgaságnak (servitium), hanem csak szolgálatnak (ministerium) mondották, és őket a többi szolganéptől megkülönböztetőleg *udvarnokoknak* (ministeriales, később milites) hivták. Ők az uradalmi nép legelőkelőbb eleme, bizonyos értelemben uradalmi nemesség.

4. Ily tényezők összműködése és ily fejlődés útján a törzsélet egyszerű rendi szerkezetét a X-ik század vége felé egy uj soktagu rendi szerkezet váltotta fel, melyben a rendi állás úgyszólván mindenik foka az *uralomnak* és a *szolgálatnak bizonyos vegyülékét* foglalja magában, és a melyben a rendi állás a *birtokhoz* csatolt és egyes urak irányában teljesítendő, tehát *magántermészetü jogok* és *kötelességek* által meghatározott.

5. A mily mértékben e jelzett változás a rendi szerkezet terén az egyes nyugat-európai országokban áthatott (inkább a mai Franczia- és Olaszországban, kevésbé éjszakon és keleten), ugyanabban jelentőségét veszítette egy tényező, mely a germán országok korábbi idejében a jogállásra hathatós befolyással volt, t. i. a *fajkülönbség* germán és római között. Ezt elősegítette a római provincziák birtokbavételének módja. A hódító germánok ugyanis a római tarto-

mánybeliekkel birtokosztályt vittek véghez, mihez előképül a legiók beszállásolásának rendszere szolgált. Birtokának majd harmadát, majd felét a római birtokos a germánnak átengedni tartozott, még pedig elébb közös tulajdon, majd megosztott tulajdon alakjában. A germánok ilykép vegyest lakván a latin elemmel, a kettő faji egybeolvadásának gyorsan kellett végbe menni; azt egy ideig csak a germánok arianismusa akadályozta.

Faji szempontból lehet állítani, hogy a frankok és az angolszászok kivételével, azok a germánok, kik latin elem közé telepedtek, romanisálva lettek. Politikai és rendi tekintetben azonban, ha a városoktól eltekintünk, a longobardoknál a rómait elnyomva, a burgundok és a nyugati góthoknál, különösen a déli Galliában, kedvező sorsban részesítve, a frankoknál pedig a különböző rendi fokozatokon (Romanus conviva regis, romani possessores, romani tributarii) a hason rendi állású germánnal szemben csak némileg háttérbe helyezve találjuk. A meroving korszak végén azonban a fajkülönbségnek legalább közjogi jelentősége a frankoknál is megszűnt.

8. §.

A törvényhozási és kormányzati szervezet fejlődése.

Irodalom: *Guizot M.:* Histoire du gouvernement représentatif en Europe. Paris, 1851.; *Thudichum Fr.:* Die Gau- und Markverfassung. Giessen, 1860.; *Creasy E.:* The rise and progress of the English constitution. London, 1871.; *Schäffner W.:* Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs. Frankfurt, 1859. I. köt.

1. A népakarat, a törzsélet törvényhozásának ezen egyedüli forrása, a királyság alatt folyvást veszít törvényalkotó erejéből. Már az, hogy a királyság rendszerint több népet egyesített uralma alá, a népgyüléseket, hol a nép összakarata nyilatkozott, alsóbb fokú, u. n. vidéki gyülésekké sülyesztette, melyek már csak egy vidékre kihatólag intézkedhettek. És idővel, midőn a királyságok terjeszkedtek s a régi törzséleti egyenlőség enyészetnek indult, a Gau-ok gyülései is végkép eltünnek és már csak kisebb kerületekben (Cent, Mark) gyülekeznek a szabadok népies gyülésekbe.

A nép helyett a törvényhozás kútfejévé mindinkább a királyság lesz; és pedig kezdetben csak országos természetü vagy szorosabb értelemben vett királyi ügyekre, később a népnek folyvást több ügyeire nézve. Az az aristokratia, mely a nagyobb germán

országokban képződött, t. i. az egyházi és világi nagyok voltak azok, kikkel a királyok a törvényhozást gyakorolják, de még nem megállapodott rend szerint. Bárhol e két elem együtt volt, akár zsinatot (synodus, concilium), akár a király alatt törvényszéket (placitum) vagy körülötte tanácsot (conventus regalis) tartva, királyi rendeletek keltek, vagy, mi ezzel egyértelmü, királyi törvények. A nép, ha jelen is van, csak mintegy tanuságkép (testimonium) van ott (hadi szemlék, Märzfeld a Merovingok,[1] Maifeld a Karolingok alatt); inkább azért van jelen, hogy a királyi rendeleteket tudomásul vegye, mintsem hogy azokra befolyjon.

A frank birodalomnak e törvényhozási organumaitól nem különbözött lényegesen az angolszász *witenagemot* (a bölcsek gyülekezete), mely szintén nem volt népgyülés, hanem aristokratikus gyülekezet, évenként háromszor ünnepélyesen, azaz a népnek is jelenlétében, tartva, különben pedig csak is a püspökök, királyi főtisztviselők és a királyi kisérethez tartozók voltak oda hivatalosak. Hasonlókép a nyugati góth királyság történetében oly sokat emlegetett *toledói conciliumok*, melyek úgy országgyülés, mint zsinat természetével birtak, vagy a góth királyi udvarban gyülésezett *Palatinum Collegium* ily túlnyomólag aristokratikus gyülések vagy tanácsok voltak. Megállapodott szervezettel tulajdonkép egyikük sem birt; hivatásuk pedig inkább tanácsadás vagy egynémely királyi cselekvények solennizálása, mintsem a királyi hatalom korlátozása volt.

A királyi törvényhozást, mely a régi népiest felváltotta volt, a tartományuri hatalomnak a frank birodalomban az utolsó Karolingok alatt észlelhető kifejlődése szorította vissza. A hivatalnokokból fejedelmekké vált herzogok, grófok vagy püspökök akaratától függött idővel a királyi rendeleteknek a tartományokban végrehajtása és tartományaik népe szemében az ő rendeleteik tekintélye a királyéit idővel felülmulta. A törvényhozási jog tehát ezen tartományokban a herzogokra, grófokra vagy püspökökre szállván át mindinkább, a királyi törvényhozás e korszak vége felé megszünik az egész országra szólani és csupán a király saját családi herzogságára vagy egyéb családi tartományaira szorítkozva közjogi természetét elveszíti.

2. A római birodalom romjain alapított germán országokban a királyság magánhatalmi jellemének megfelelőleg a *királyi kor-*

[1] Ezek megtartásának nyoma van a longobardoknál is.

mányzat a házi kormányzat természetét vette fel. Szinhelye a királyi *udvar* (Hof, palatium) és azok, kik ott a király személye körül szolgáltak, udvara szükségleteiről gondoskodtak vagy uradalmait kezelték, szóval *udvari tisztjei,* a királynak egyszersmind főtanácsosai. A főkamarás (cubicularius, thesaurarius), főudvarmester (seneschalk), főlovászmester (marschall), főpohárnok (pincerna), főasztalnok stb. voltak a király körül, ha országos ügyekben is intézkedett, velök adta ki rendeleteit és tartotta törvényszékét.

Ez udvari tisztségek teendői és neveik váltakoznak ugyan az egyes germán országokban, de mindenütt a közvetlen királyi kormányzatnak némi magánjelleget adnak. Csak kevesen közülök emelkednek ki a merő udvari tisztségek sorából, mint például a frank királyi udvarban, mely még a legszervezettebb volt, a királyi rendeletek és fontosabb okiratok szerkesztői, kiket a Merovingok alatt *referendariusoknak* (rendszerint világiak), a Karolingok alatt pedig *kanczellároknak* (notarii; mindig papok) vagy királyi *kápolnagrófoknak* (Comites Capellae) czimeztek; vagy továbbá a Pfalzgraf (Comes Palatinus), a frank királyoknak a biráskodásnál kezdetben segédje, később helyettese; vagy végtére a seneschalk helyébe lépett *major domus* (Hausmeier), ki mint a királyi háztartás felügyelője, a kiskorú király nevelője, a királyi jövedelmek kezelője és különösen mint a királyi beneficziumok osztogatásának egyik főközege, hova-tovább az összes kormányzatot a frank királyt helyettesítőleg kezében egyesítette; tisztét ép azért, mint a királyságra nézve veszélyeset, az azt egykor öröklőleg birt Karolingok megszüntették. A karolingi udvarban ekkor a pfalzgróf emelkedett az első helyre és az udvartartás fényesebbé vált, benne új tisztségek keletkeztek, mint a főajtónálló (magister ostiariorum), főszállásmester (mansionarius) stb. tisztségei.

És a közvetetlen királyi kormányzat annál könnyebben megőrizhette magánjellemét, mivel az ügyek (királyi uradalmak, királyi jövedelmek, királyi had, királyi nép feletti biráskodás stb.), melyeket kezelt, inkább a királyság, mint az országlakosok ügyei voltak. Tulajdonképi országos ügyek csak ritkán fordultak elő oly korban, midőn a közlekedés nehézségei, a törzsbeli és fajbeli különbség a benső társadalmi egységnek megannyi akadályai voltak. Valamely országot egy központból, általános elvek és azonos szabályok szerint, e korszakban kormányozni nem lehetett. Nagy Károly törekedett némi egyöntetűséget a kormányzatban létesíteni az u. n. *királyi kiküldöttek (missi regii v. dominici)* intézménye útján. Mint kivé-

teles intézménynyel, a missi-kkel már a merovingi korszakban találkozhatni; Nagy Károly azonban rendes missusokat általános megbizással küldött ki, még pedig már a 802-ki capitulare de missis-t megelőzőleg, mely e missusok állását csak részletesebben szabályozta. Nagyobb, rendszerint az érseki tartományokkal egybeeső területekre küldött ki Nagy Károly egy-egy világi és egyházi előkelőt, kik egy évre szóló megbizás alapján kerületükben (missaticum) a királyi jogok egyforma kezelése felett őrködni, a királyi rendeletek pontos végrehajtásáról gondoskodni és közvetlen királyi tekintélylyel eljárni hivatva voltak; e végre kerületeikben majd kisebbszerű tiszti gyüléseket, majd pedig reájuk ruházott királyi tekintélylyel népgyüléseket tartottak. Kerületük állapotáról a királynak kimerítő jelentést adni tartoztak. A rendes missusok mellett azonban időnként, ha a felzavart állapotok rendezése ezt úgy kivánta, rendkivüli királyi küldöttekkel még később is találkozunk. Azonban az egység a kormányzatban, a melyet a missi-k segélyével Nagy Károly létesített, nagyrészt csak külső és látszólagos volt és még ez is kevéssel utána megszünt.

De ha nem is volt központosított a germán országok kormányzata, mégis a vidéki a kormányzat népies jellege a királyságnak áldozatúl esett. Elébb a római birodalom területén alakult országokban, a római lakosságnak nagyobb függése miatt a királyságtól, mely magát a rómaiak irányában a császári hatalom örökösének vallotta; de később a tisztán germán tartományokban is. A rendes népgyülekezettel eltünnek az általa választott tisztviselők is és helyökbe *királyiak* (actores, később ministeriales; actio-hivatal) lépnek a Gau-ban, a Hunderteben, folyvást kevesebbet és végtére már csak a biráskodást kezelve még a nép részvételével. E köztisztviselők az összes kormányzati teendők kezelésével lévén egy-egy területre kiterjeszkedőleg megbizva, ők, kiknek czímeik rendszerint birói vagy hadi teendőiktől vettek és néhol a rómaiaktól kölcsönzöttek, a germán királyságok területi felosztása szerint osztályozhatók.

3. A germán királyságok területi alapfelosztása a *Gau*-okra (pagus, shire) való volt. A Gau-ok mindenütt a törzsi felosztással állottak kapcsolatban, de a területi alakulásuk nem volt egyforma. Gallia, Hispania és Italia földjén vagy a Rajna mellékén, a rómaikra, sőt még a keltákra visszavezethetőleg a Gauok nagyobb városi területek (civitates; Wormsgau, Speyergau); a régi germán földön ellenben azok törzsi vagy természeti viszonyok adta (Donaugau, Rheingau) területek voltak. Csak későn történtek politikai

tekinteteknél fogva önkényes Gau-felosztások, mint az angolszászoknál Nagy Alfred alatt, vagy a frank birodalomban Nagy Károly alatt, a Gau-oknak a püspöki megyékkel való kapcsolatba hozatala végett. A Gau-t a kútfők *grófságnak* (Comitatus) is hivják, a Graf (shirgerefa, Gastaldus) vagy Comes után, ki mint királyi tisztviselő annak élén állott, a király nevében a hatalmat (Bann), különösen az igazságszolgáltatás (Gerichtsbann) terén, gyakorolta, a hadbahivást (Heerbann) kihirdette és a királyi jövedelmekről gondoskodott. A határokon (Marken) fekvő grófságok (Markgrafschaften) grófjait a reájuk ruházott nagyobb hadi hatalomnál fogva előkelőbbeknek tartották.

Több Gau rendszerint egy *herzogságot (Ducatus)* alkotott, mely történeti keletkezéséhez képest majd törzsi nevet viselt,[1] mint a keletibb tartományokban, majd pedig, mint nyugaton, nevében valamely hajdani római provinczia nevét őrizte meg.[2] A herzog (Dux, Patricius; az angolszászoknál Ealdorman vagy később, a dán Jarl szó után képezve, Earl) inkább csak hadügyekben volt a hozzája tartozó grófok felsőbbje és csak ritkán, mint az angolszász Ealdorman, más tekintetben is. Azok a herzogok, kiknek hatalma egy egész törzsre szólott, már a VII-ik században hova-tovább megszünnek tisztviselők lenni és mintegy alkirályokká lesznek, mint azt a szász, az alemann, de kivált a bajor herzogoknak (Tassilo) e korban szereplése tanusítja. Az első Karolingok ép azért a frank birodalom herzogságait megsemmisítették és csak némely olaszországiak és a baskok és brittek herzogságai maradtak meg. De a későbbi Karolingok alatt, kivált a missus-i intézményből kiindulva, ismét új herzogságok támadtak. Hogy ismét több herzogság együtt véve valamely nagyobb országnak külön királysága (péld. Burgund), az csupán a frank birodalomban fordul elő.

A Gau-ok alkerületei a *Hunderte*-k (centene, wapentake, condita, vicaria stb.) maradtak. Élükön a *centenarius* (Hunne, vicarius, később schultheiss) áll, mint a gróf végrehajtó közege, a kinek útján közlekedett az a néppel, és kit a gróf eleinte a nép hozzájárulásával, később egészen szabadon nevezett ki. E vicarius-tól meg kell különböztetni a *Vice-Comes*-t, ki a grófnak nem végrehajtó tisztviselője, hanem a hatalomban, jelesül a biráskodásban, helyettese volt. A gróf, ha ő hatósága kezelésében kivételesen akadályozva volt,

[1] Például: Bajor, szász herzogságok.
[2] Például: aquitaniai, lusitaniai herzogok.

valamelyik előkelő grófsági lakost bizott meg helyettesítésével (missus Comitis). Ezt, ha állandóan rendelték ki, *Vice-Comes*-nek hivták, kit máskép Vice-Dominus vagy Locopositus-nak is czímeztek és hatásköre majd az egész grófságra, majd pedig ennek csak egy alkerületére (Untergau) szólott. Az al-gróf tehát a gróf hatóságot helyettesítőleg kezében egyesítvén, ugyanazon módon, mint a gróf, tartományuri hatalomra tehetett szert, mi a grófságok feldarabolását elősegítette. A vice-comes-i tiszt a frank birodalom nyugati részében volt leginkább otthonos.

4. Sokáig a grófságok kimerítették a germán királyság területét. Később azonban a grófságokon kivül álló hatósági területek is létesültek, az *immunitás* vagy exemtio útján.

Az *immunitás végeredményben a rendes közhatóság alóli mentességet jelentette.* Az ily mentesség eszméje a germánoknál már régi. Az már korán nyilvánult a házi körnek a germánok követelte szentségében, minek maradványa a később csak egyes házaknak biztosított *asyljog;* és később a birtoknak a markhatóság alól kivétele, vagyis a Mark-ból való kiválás, az uradalmak keletkezéséhez vezetett el, melyek mintegy Mark-immunitások voltak. Az immunitás mint műszó azonban eredetileg személyek vagy birtokok mentességét a közhatalomnak teljesítendő egynémely fizetésektől vagy szolgálatoktól jelentette, mi azokat a tisztviselőket, kik ezeket követelni jogosítva voltak, onnét kizárta. Az immunis területen lakott egyéniségek ez által több irányban a közhatóság alól a birtok urának hatósága alá jutottak. A földesúr, kinek hatósága alá kezdetben csak tulajdonképi szolgák tartoztak, az immunitás segélyével a birtokán tartózkodó szabad sorsú egyéneknek is urává lett, mit a vasallitási és beneficziális eszméknek terjedése és foganatosítása is elősegített. Nemcsak a szolganép, de a szabad jobbágy összeköttetését is a közhatósággal, az igazságszolgáltatás, a hadügy vagy az adózás terén hova-tovább a földesúr közvetítette.

Az immunitási kiváltságlevelek, melyek e fejlődésnek inkább csak nyomában jártak, mintsem hogy azt létrehozták, már a meroving időben nem csak a frank birodalomban, hanem egyebütt is, névszerint a longobard királyságban, sűrűen keltek, kivált egyházi s különösen kolostori birtokok számára. A későbbi karolingi korszak kiváltságlevelei világi uraknak is már gyakran adnak uradalmaikra kiterjeszkedőleg teljes immunitást, sőt ezt nem ritkán valamely uradalomhoz szomszéd vagy pedig annak alkatrészei által

közbefogott (enclave) idegen apró birtokokra és ezek birtokosaira is kiterjesztik.

Az ily immunitási területeket szabad uradalmaknak (Freiherrschaften, később báróságok) nevezték el; birtokosaik a későbbi kor bárói, sőt a nagyobb ily magánuralmi területekre, melyekkel grófi hatóság lett egybekapcsolva, a grófság neve is elragadt.

Az egyházi immunitásokban a királyi jogok érvényesítésére egy külön immunitási tisztviselő szerepel, a karolingi korszakban advocatus vagy defensor (Vogt) czímmel.

5. Igy keletkeztek az immunitás útján, melynek fénykora a német földön a Nagy Ottó uralkodási ideje, a rendes Gau-területekből kivett, magánhatósági területek, báróságoknak, itt-ott később grófságoknak is neve alatt. És miután a fentebb előadottakhoz képest a régi kormányterületi grófságok vagy herzogságok is, a herzogi, grófi vagy al-grófi tisztségeknek örökös adománya következtében, szintén hova-tovább magánuralmi területekké alakultak át, összeköttetésük a királysággal lazult és mindinkább csak személyes kötelék által közvetített lett: korszakunk végén a nyugat-európai országoknak egy új, az egész középkor alatt fenmaradt kormányzati felosztása mondható megalakultnak, t. i. *egymástól többé-kevésbé független, inkább csak külsőleg egy királyságba összekapcsolt magánuralmi területekre vagyis fejedelemségekre.*

4. §.

A kormányzat egynémely ágairól különösen.

Irodalom: *Stein L.:* Lehrbuch der Finanzwissenschaft. Leipzig, 1860. és *Stein L.:* Die Lehre vom Heerwesen. Stuttgart, 1872.; *Baldamus A.:* Das Heerwesen unter den späteren Karolingern. Breslau, 1879.; *Inama-Sternegg:* Deutsche Wirthschaftsgeschichte. 1879.

Az európai jogtörténetnek nem lehet feladata, hogy a kormányzat részleteivel foglalkozzék, u. m. a sokféle hivatalokkal és ezek eljárásával, mik országokként nagyon különböztek; csupán két nagyon fontos kormányzati ágat kell tárgyalnunk, u. m. a *pénzügyet* és a *hadügyet.*

1. A mi a pénzügyet illeti, u. n. államháztartás e korszakban még nem volt.

A merő törzsszerkezet korában a közszükségletekről közszolgálat útján gondoskodtak, melyet a törzs mindenik szabad és önálló tagja, később pedig, t. i. a letelepülés után, mindenik szabad birtokos

teljesített a harcztéren, a népgyülésen, a biróságnál. A közterhek tehát a *személyen*, később némileg a *birtokon* nyugodtak és személyes teljesítés útján viseltettek.

Változást ebben a hódítások eredményeztek, ők hozván létre az adót (tributum, census). A legyőzött római lakosság fizette azt, mert nem vetették szolgaságra, de nem tekintették annyira szabadnak sem, hogy a közügyekben személyesen vehetett volna részt. A személyes közszolgálatot tehát itt fizetéssel kellett pótolni, melyet egynémely népnél, mivel azt pálczákra róva vetették ki, rovásnak (cisa, incisura, tallia) is hivták. És az adófizetés nem csak a legyőzött idegen népbelieknek terhe maradt, hanem az idő folytán számban folyvást növekvő nem teljes szabad és egyszersmind nem teljes szolga-elemnek egyáltalában, valamint minden nem egészen szabad birtoknak is. E közadó majd fejadó, majd, mi gyakoribb, földadó volt, lerótták pedig munkában, terményekben, majd később pénzben is. A birtok után csupán személyes közszolgálatokat (hadi, biráskodási, szállásadási stb. szolgálatokat) teljesíteni, ekkép nemesi előjoggá lett; az adómentesség a nemesi birtok egyik lényeges ismérvévé.

Ez adón kivül a királyságnak még számos jövedelmi forrásai voltak. Terjedelmes birtokok, melyek majd királyi családi birtokok, majd a királysághoz kötött u. n. koronajavak,[1] majd pedig, mint az angolszászoknál, közjavak (Folkland) voltak; birságok, milyenek például a biráskodásból folytak; fentartott királyi haszonvételek (jura regalia), mint a római mintára kezelt pénzverés, vámok stb. jelentékenyen gazdagították a királyi kincstárt. Mindezen jövedelmek azonban túlnyomóan terménybeliek voltak. Még a pénzben megállapított tartozásokat is állatok vagy más közkeletű dolgoknak hatóságilag megállapított becsértékben való átengedésével lehetett leróni.

A királyi jövedelmek természetének megfelelt a királyi kormányzat költségei fedezésének módja. A királyi tisztviselők majd királyi birtokokat, majd az általuk kezelt királyi jövedelmek egy részét kapták fizetésül. A felesleget vagy a királyi uradalmakban értékesítették, vagy eladásával a kincstárt gyarapították. A királyi kincstár jövedelme nem annyira az ország, mint a király jövedelmének tekintetett, melynek kezelésére vagy hovafordítására nézve a király alig volt korlátozva. A királyi kincstár kezelésének tehát magánháztartási jellege volt.

[1] Ezen javak kezelését rendezte a 800 körül kiadott capitulare de villis.

A királyi jövedelmekből e korszak vége felé folyvást több jutott magánkézbe; ugyanazon mértékben tudniillik, a melyben egyrészt az immunitás egyes uradalmak népét a közszolgáltatások alól felmentette és azt a közhatóság alól uri hatóság alá hozta; másrészt pedig a vasallitási és beneficziumi eszmék segélyével a herzogságok s grófságok királyi kormányterületekből fejedelemségekké alakultak át. A közhatósággal együtt a jövedelmek is a királyról a herzogokra, grófokra és bárókra átszállván, a király idővel csak saját családi tartományában szedhetett jövedelmeket, a mi a hűbéri kor pénzügyének természete.

2. Hason átalakulás tapasztalható a *hadügy* terén is. A törzsidőben a had a *nép összes szabad és fegyverképes tagjaiból állott;* külön hivatás a hadszolgálatra nem volt. Nép és had ekkor még azonos fogalmak, a hadsereg felosztása egy a népnek lakhely szerinti felosztásával, és a szabad ifjú neveltetése annak a hadra való képesítéséből állott.

Az állandó letelepedés után kifejlődött birtokviszonyok a hadkötelezettséget idővel a birtokhoz fűzték, úgy hogy később csupán a birtokos szabad, sőt a karolingi időben már csak a jó birtokú (három telkes) indult hadba. És a *néphad* mellett, mely csak királyi parancsra (Heerbann) kelt fel és rendszerint csak honvédelemre, kifejlődött idővel a *vasalli had.*

A vasallitás terjedésével tudniillik a grófokat, mint hadvezetőket, a seniorok váltják fel, kiket arra, hogy hadbahivás esetén vasalljaikat felfegyverezzék és hadba küldjék, köteleztek. A vasall ugyan szabadságánál fogva indult a közhadhoz, de mégis többnyire azért szegődött hűbéressé, hogy az úrtól nyert birtok segélyével azt könnyebben teljesíthesse, mi által a hadszolgálat idővel a hűbérhez füződött. Midőn tehát a grófok is idővel seniorokká lettek, a király fejedelmi állását is a vasalli és beneficziumi eszmék szerint fogták fel és az alattvalói esküt a vasalli váltotta fel, melyet csak nagyok tettek le közvetlenül a királynak, a többiek ismét azoknak: akkor a néphadból vasalli had lett. A sereg azóta egyes urak vezette és első sorban övéiknek tekintett csapatokból áll, a melyekben teljesítendő szolgálat viszonyait az illető úr határozza meg, mi a seregbe folyvást több nem szabad elemet vitt be.

V. FEJEZET.

A magyar és a szláv ősalkotmány.

1. §.

A magyar ősalkotmány.

Irodalom: *Hajnik Imre:* Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872.; *Ladányi Gedeon:* A magyar alkotmány története. Debreczen, 1871.; *Kossutány Ignácz:* A magyar alkotmány és jogtörténelem tankönyve. Budapest, 1895.

Megemlítettük már fentebb, hogy azon népek közül, melyek az ókor végén és a középkor elején Ázsiából Európába átnyomultak, önálló európai néppé egyedül a magyar lett.

A magyarok eleinte merően törzsekre, nemzeti néven *nemekre,*[1] ezekben ismét *ágakra* (állítólag 108 ágra) vagyis nemzetségekre és végre családokra oszoltak. A törzsfők (vajdák) és ágfőknél (alvajdák) nem volt a törzs vagy az ág összes vezetése, hanem mellettök külön törzs- és ágbirák működtek *gyulák,* illetőleg *harkák* neve alatt, kik, valamint a vajdák, tisztüket nemek és ágak szerint viselték. A főhatalom itt is a törzsegésznél volt, mely azt határozott időközökben tartott törzsgyüléseken gyakorolta. Ezeken hogy megjelenjenek, a törzsbeliekre nézve szigorú közkötelesség volt kik ott biráskodtak, hadbaindulásról vagy egyéb közügyekben határoztak.

A törzseket, vándorlásaik közben nyugat felé, a közös védelem és a foglalás végetti tömörülés szükségérzete idővel egy magasabb, u. n. *nemzet-egészbe* fűzte össze, mit a hagyomány az u. n. vérszerződéssel hozott kapcsolatba. E nemzeti közélet a tisztán törzsinek csak magasabb kifejtése, élén a törzsfői állás természetével birt *vezérséggel,* mely körül a még némi önállóságot megtartott törzsek előkelőbbjei alkottak tanácsot, a nemzet megannyi szabad tagjai pedig a souverainitással határozó nemzetgyülést vagy *közsé-*

[1] Innét a nemes szó.

get (communitas) alkotják, a biráskodást itt is külön közegek, u. n. nemzeti birák (nagy-gyulák) kezelvén.

A honfoglalás után a magyar törzsrendszer a *szállásrendszerbe* megy át. A törzs foglalta területen vagyis a *törzsszállásban* (descensus; másként *szék*), a magyar törzsélet szintén a földhöz köttetik, idővel a birtokviszonyok válván itt is szükségkép határozókká a közéletben való részvételre nézve. De ha a magyar törzsélet a végleges megtelepedésnek és a nagyobb tömörülésnek a törzsi kötelékre mindenütt tapasztalható átalakító hatását érezte is, ezzel homlokegyenest ellenkező intézménynyel és gondolkodással mint a germán törzsélet, nem volt kénytelen megküzdeni. Innét, hogy a törzsélet közszelleme és együvévalósági érzete a magyar népből nem csak hogy ki nem vesztek, hanem a szövetkezett magyar törzsek által véghezvitt honalapításnak sikere, az új hazából együtt folytatott küzdelmek és a fajbeli elszigeteltség hatása alatt erős nemzeti közszellemé fejlődhettek.

Ez akkor mutatkozott, midőn a tizedik század második felében Nyugat-Európa, de főleg Németország végleges szervezkedése a folytonos csatározásoknak nyugat felé gátot vetett, mi a törzsszellemet lelohasztotta. A törzsi kötelékek már Géza alatt bomladozni kezdtek; a törzsi érdekeket mindinkább általánosabb érdekek váltják fel, melyek fejlődését a végleges letelepülés és a nemzetnek nagy területen való elterjeszkedése is elősegítették. Mindez a vezéri hatalom erősbülésével járt, mely így néphatalomból mindinkább önjogú hatalommá, vagyis *királysággá* lesz.

Szent István királysága, melylyel indul meg egyszersmind a nemzetnek nyugat-európai irányban szervezkedése, a magyar politikai életnek azt a fejlődési korszakát képviseli, melybe a nyugateurópai népek már a VI-ik századtól fogva jutottak. Ép azért István nem alkothatta királyságát a hűbéri királyság mintájára, mely a XI-ik században, különösen Francziaországban, már teljesen ki volt fejlődve, hanem a közhatalmi jelleggel birt frank királyság példájára, melynek szelleme még leginkább Németország keleti részeiben élt. De a magyarnak már korán kifejlődött közszelleme vagyis a közérdekre irányzott gondolkodása e királyságot idővel sajátos irányban fejlesztette. A magyar politikai szervezet tehát Istvántól innen nyugat-európai ugyan, de nem sajátos nemzeti vonások nélkül.

2. §.
A szlávok ősalkotmánya.

Irodalom: *Jireček Hermenegild:* Das Recht in Böhmen und Mähren. Prag, 1865.; *Boehme Joach. Gottl.:* De ortu regiae dignitatis in Polonia. Lipsiae, 1754.; *Gerebtzoff Nic.:* Essai sur l'histoire de la civilisation en Russie. Paris, 1858.

A szlávok is e korszakban még törzsszerkezeti életet vittek; csupán nyugatibb ágaik, mint a lengyelek és a cseh-morvák, haladtak már fejlettebb politikai élet felé.

Mint minden törzsszerkezet, a szlávoké is a szláv népeknek *törzsekre (lech*-ek vagy a délszlávoknál *zsupan*-ok alatt), *ágakra* (vladykok alatt) és családokra való eloszlását mutatja; az elfoglalt országnak pedig a törzsbeli elágazás szerinti birtokba vételét, honnét annak törzsi székekre (sedla, sedliska) való felosztása. A szláv székek kormányzati központjai várak lévén, belölök lettek Lengyel- és Csehországok későbbi várkerületei *(Castellanatus, zsupaniák).*

Sajátsága a szláv törzszerkezetnek a tágabb értelemben vett családnak a teljes vagyonközösség elvére fektetett erős szervezete, az u. n. *házközösség* (Hauscommunion, a lengyeleknél opolje, vicinia, zadruga), mely név alatt az a délszlávok egy részénél ma napság is otthonos.

Birtok- és némi életközösség a tágabb családi kötelékhez tartozók között, úgy szólván minden népélet korai szakában előfordulnak. De mig a germánok- és magyaroknál azok már korán megszüntek, a szlávoknál az őket jellemző erős patriarchális érzetnél fogva megmaradtak és hova-tovább erősebben szervezve köz- és magánéletöknek úgy szólván alapintézményévé lettek.

Egy közös őstől (ded) leszármazott családok még akkor is, ha már jelentékenyen felszaporodtak, nemcsak a családi birtokot (dedina, otcina) birtokolják közösen, hanem azt közös erővel művelik is és annak haszna állatokban vagy gabonában a házközösség családjainak közös szerzeménye, háztartásuk mintegy közös. E házközösség, melynek tagjait a szláv kútfők sokféle kifejezéssel (zsupa, vojska, čeled, a lengyeleknél schlechta) jelölik, egy fő parancsa alatt áll, ki annak működését vezeti, tagjai szerepét megállapítja, vagyonát a házhoz tartozók tanácsával kezeli, a házközösség főpapja, a jog védője és a szabályok magyarázója. Rendszerint, mint azt

czímei (starosta, vladyka, zsupán, lech, kmet stb.) hirdetik, a ház egyik öregebbje volt ő, kit majd választás, majd pedig az elűd kijelölése helyezett tisztébe.

E házközösségben otthonos patriarchális szellemet és az általa áthatott intézményeket a szlávok átvitték politikai életükbe is. A zadrugá-kból ágak, zsupánságok lettek; a zsupánt pedig mindig a legrégibb zadrugából választották, mi által ennek tagjai a nemesség egy faját alkották annak előjogai nélkül. Ha több zsupánság egyesült, a fejedelem (knez) hatalma népe felett a starostáéhoz volt hasonló, csakhogy az családjához kötött volt. Az uralkodó család kebelében az előd kijelölése határozott a felett, hogy ki jusson utána a trónra, melyet ez ünnepélyes behelyezkedéssel a fejedelmi székbe foglalt el, hatalmát pedig a nép előkelői *(kmetek)* tanácsával kezelte, beleszólásával az időnként népgyűlésre *(snem)* egybehivott összes nemességnek (a csehek és a lengyeleknél lechek).

És a szláv politikai élet patriarchális jelleme e korszak végén a *warägok* alapította *orosz* fejedelemségben is szembetűnő, csak hogy itt a hódítás a fejedelmi hatalomnak még némi despotikus természetet is adott, minek következtében az orosz politikai élet a természetes átmenetet közvetíti a patriarchális despotismus tulajdonképi hazájába: Ázsiába.

VI. FEJEZET.

A jogélet jelleme és forrása.

1. §.

A nyugat-európai jogélet jelleme.

Irodalom: *Zoepfl H.:* Deutsche Rechtsgeschichte. I. kötet; *Gierke Ottó:* Geschichte des deutschen Körperschaftsbegriffs. Berlin, 1873.; *Grimm J.:* Deutsche Rechtsalterthümer és Von der Poesie im Recht; *Gierke Ott.:* Der Humor im deutschen Recht; *Stobbe O.:* Geschichte der deutschen Rechtsquellen. Braunschweig, 1860—1864.; *Heussler Andr.:* Institutionen des deutschen Privatrechts. Lipcse, 1885—1886.

Valamint a legtöbb népnél, úgy a germánoknál is, még a historiai időben is voltak annak nyomai (magánbosszú, perdöntő párbaj stb.), hogy az ősidőkben a jogot az egyéni akarattal vetették egybe, az *erősebb joga* uralkodott. Kötelező szabály akkor csak kölcsönös megállapodás vagyis szerződés útján létesülhetett, miért is a jog jelölésére használt legrégibb germán szó: *Ehe, Ewa,* jogot és szerződést egyaránt jelentett. Idővel azonban a törzsi és községi együttélés szükségkép kifejtette az abban élőkre nézve a gondolkodás és az életmód bizonyos közösségét, és ezzel némi közszokást, melynek az egyén magát alárendelni és cselekvőségét ahhoz szabni kénytelen volt. E közszokás létesítette rendet hivta a germán *békének* (Friede), mely szó tehát a jogot is jelölte; békét és jogot élvezni, békét és jogot veszteni egyértelmű kifejezések lettek.

A történeti időben tehát a germán jog már törzsi szokásjog, vagyis *népjog,* melyben az egyén törzséhez való tartozásánál fogva részesült, és a melynek megtagadása őt a törzs védelmén és békéjén kivül helyezte. És a későbbi germán királyságokban is a jog törzsi szokásjog maradt, a melyet királyi törvényhozás vagy egyéb forrásból fakadó jog e korszak végéig sem enyésztettek el.

E germán jog e törzsi minőségéből folytak egyéb sajátságai. Valamint a törzséletben köz- és magánélet még nem váltak külön,

hanem köz- és magánviszonyok még egymásba fonódnak: úgy a népjog is még osztatlan egész, köz- és magánjog benne még meg nem különböztetvék. Abból pedig, hogy a jog közvetetlenül a népszokásból fakadt, következett, hogy e korszak joga minden közvetetlen népalkotás (néphit, népdal stb.) tulajdonságaiban osztozkodott. A népiesnek naiv humora, idegenkedése az elvont fogalmaktól, az egyénítésre, a formalismusra és a jelképes szólamokra való hajlama tehát feltalálhatók e korszak jogában is, miről kivált a jogi közmondások és a jogéletben oly gyakran használt jelképek (symbolumok) tanuskodnak.

Ily jog részese természetesen csak az lehetett, ki származásánál fogva a törzs vagy nép gondolkodását birta, a melynek kifolyásaként a jog is a személyiség mintegy alkatrészeül tekintetett. Nem a helyhez tehát, mint később, hanem a személyhez füződött a jog. Ezt fejezik ki azzal, hogy a kezdetleges középkor a *személyszerü jog korszaka* volt, minek hatása abban nyilvánult, hogy mindenkit származásának és nem lakhelyének joga szerint kellett itélni, a bajort bajor, a frankot frank jog szerint. Ez elv azonban a frank birodalomban ugy, mint Olaszországban, mindig csak egy és ugyanazon ország különböző törzsű lakosaira vonatkozólag volt alkalmazásban. Az idegennek (warigangus, albanus) saját joga egyáltalában nem volt, hanem reá nézve, ha őt a király vagy valamelyik országlakos védelme alá vette, ezek törzsi joga volt irányadó. Ha azonban idegeneket valamely országba tömegesen befogadtak, azokat törzsi joguk élvezetében rendszerint meghagyták.

Nem csupán a germán törzsbeliek egymásközti, hanem a germánok és a római tartománybeliek közötti érintkezésre is alkalmazva, ez elv a római jognak a nyugat-római birodalom bukását túlélő érvényt biztosított a nyugaton is, és ezzel annak korai befolyását a középkori jogfejlődésre lehetségesítette. Ott, hol a foglalások következtében az egyes vidékek lakossága fajbeli szempontból tarkább volt, szükségessé vált a *jog bevallásának (professio juris)* intézménye; a jognak tudniillik, melylyel valaki vagy valamely község lakosai élnek vagy élni akarnak, a biróság vagy hatóság előtti ünnepélyes kijelentése, mi legtovább Olaszországban divott. Az egyházra nézve azonban általánosan el volt ismerve, hogy római jog szerint él. (Ecclesia vivit lege romana.)

Az egységes római jogélet ilykép a középkorban a legnagyobb, és pedig e korszakban még törzsi vagy fajbeli, *particula-*

rismus váltja fel. Általánosabb érvényességű jogot még a frank királyok törvényhozása (capitularejog) sem tudott megalkotni.

Csak az egyház létesített, egyetemességre törekvő irányánál fogva, nagy körnek szóló szabályokat, különösen azon életviszonyok számára, melyekre erkölcsi feladatához képest még csak ő vetett ügyet. Az egyház e szabályoknak majd egyházi eszközökkel, majd pedig a világi törvényhozást befolyásolva törekedett érvényt szerezni, alapjait vetve meg ilykép egy *közönséges egyházjognak*.

Germán jogok, római jog és egyházjog tették tehát e korszak nyugat-európai jogéletét, melyeket külön-külön kell tárgyalnunk.

2. §.

A római jog a középkori Nyugat-Európában a X-ik század végéig.

Irodalom: *Schmidt Carl Ad.:* Die Reception des römischen Rechts in Deutschland. Rostock, 1868.; *Karlowa:* Römische Rechtsgeschichte. I. kötet. Lipcse, 1885.

Az a római jog, mely a középkor kezdetén a nyugat-európai országokban a meghódított római lakosság nemzeti joga volt, nem volt a justiniani, hanem a nyugat-római császárság bukását megelőzött római jog. A római államhatalom megszünése után élő jogforrásokkal többé nem rendelkezvén, a római jog már csak a régiekből meríthetett, és ezeknek is használata hová-tovább nehezebbé lett. Ezen könnyítendők a római jogot, a mennyiben az az uj viszonyok között még alkalmazható volt, rövid irásbeli feljegyzésbe összefoglalták. Igy keletkeztek az u. n. *leges romanae*-k. A nyugati góthoknál ugyanis a *Breviarium Alaricianum* vagy lex romana Visigothorum (506-ban II. Alarik alatt készült),[1] melyet Hispanián kivül is a frank birodalomban, de sőt még Brittaniában is szerte használtak, különösen az egyház. A burgundoknál 508 körül hason czélra a *lex romana Burgundionum*, az u. n. *Papian* készült;[2] a rhaeto-románok (Churraetiában) számára pedig a IX-ik században a lex romana curiensis és a capitula Remedii.[3] Mindezen feljegyzések csupán a latin lakosságra voltak kihatók. Nagy Theodorik

[1] Kiadta Haenel J. 1849.

[2] Kiadta Bluhme a Monum. Germ.-Leges. III. köt. Ujabban jobban *Salis:* Mon. Germ. Leg. Sectio. I. S. II. 1892.

[3] Mindkettőt Haenel adta ki. — Ujabban *Zeumer K.:* Monum. Germ. Leg. V.

azonban 511—515 között kibocsájtott edictumával[1] országa római és góth lakosságára egyaránt érvényes törvénykönyvet akart megalkotni. A keleti góth uralom bukásával Italiában a justiniani római jog lett otthonos, de annak nagy részében csak rövid időre.

A római jogot a germán országokban még e feljegyzések sem menthették meg. Mert a római lakosság életviszonyai ott mindinkább eltérőleg fejlődvén azoktól, a melyek számára a római jogszabályok egykoron keltek, ezek tovább fejlesztésére, illetőleg az életviszonyoknak megfelelő módosítására pedig alkalmas eszközök hiányozván, a római jognak az ő gyakorlati érvényéből mindinkább veszítenie kellett. A nép, mely azt a népbiróságokban kezelte, hova-tovább nem meríthetett az irott jogforrásokból, hanem merített az életből, a mely pedig germán és nem római szellemben alakult. A római jog ez által vidékenként más-más szokásjogi (vulgar-jogi) formát öltött, folyvást több germán elemet vett fel magába és végtére a germán joggal uj szokásjogba vegyült össze.

Angliában, Éjszak-Francziaországban ekként a római jog korán megszünt élő jog lenni; a nyugati góth királyságban pedig különösen Chindaswinth a VII-ik század közepe táján a római jog hatályát kifejezetten, azaz törvény útján szüntette meg. És Dél-Francziaországban (terra juris scripti, pays du droit écrit) és Olaszhonban sem maradt meg a római jog mint élő jogrendszer, hanem e tartományokban, hol a római népelem a lakosság jelentékeny részét tette, több római jogelvek szivárogtak át, mint másutt, az e korszak végén megalakult területi szokásjogba.

3. §.

A germán népjogok (Leges Barbarorum).

Irodalom: *Stobbe Otto:* Geschichte der deutschen Rechtsquellen. Braunschweig, 1860.; *Gförer A. F.:* Zur Geschichte der deutschen Volksrechte. Schaffhausen, 1865.; *Valroger M. L.* Les barbares et leurs lois. Paris, 1867.; *Wattenbach W.:* Das Schriftwesen des Mittelalters. Leipzig, 2. kiadás. Az összes népjogok kiadásai Canciani és Waltertól, s ujabban a Monum. Germ.-Leges alosztályában különböző kiadóktól; *Rozière E.:* Recueil général des Formules du V—X. siècle. Paris, 1869—71. 3. köt. és egy pótköt.; *Zeumer K.:* Formulae Merovingici et Karolini aevi 1886. (Mon. Germ.)

A germán törzsi jogokat, a germánok nagyobb vándorlásait megelőzött időben még nem jegyezték fel, hanem nevezetesebb

[1] Kiadva Monum. Germ.-Leges V. kötetében. Továbbá *Padeletti:* Fontes juris italici. I. kötet.

elveik formulázott mondatokba vagy jobbára versekbe foglalva, szájhagyomány utján szállottak át az utókorra. Ezt könnyítendő, az éjszaki germán népeknél sokáig szokásban maradt, hogy a népgyüléseken jogtudó egyének az ilykép formulázott jogelveket elszavalták *(Lagsaga)*.

A germán törzsjogok *feljegyzése* évszámításunk V-ik százada végétől fogva a IX-ik század elejéig tartott; a különböző népjogok feljegyzéseit egymástól tehát gyakran hosszú időköz választja el. Okot a feljegyzésre majd a vándorlás alatt lényegesen megváltozott viszonyok szolgáltattak, majd a kereszténység befogadása vagy a frank uralomnak kiterjesztése az éjszaki és a keleti germán törzsekre, vagy végtére a törzsi jog megoltalmazásának érdeke a római jog ellenében.

A törzsi jog feljegyzése (redactio) mindig király és nép összműködésével megy véghez, legalább a nyugati germán népeknél. Jogtudó egyének (sapientes) nyilatkozatai (dictare) alapján jegyzik fel a szokásjogot, e czélból tartott népgyülésen, mely alkalommal egyszersmind a fennálló jogon változtattak is, mi által a feljegyzés némileg a törvényhozás vagy pedig szerződés természetét vette fel.[1] A feljegyzett népjogra, melynek általános elnevezése lex (innét leges populares; a római joggal szemben leges barbarorum), alkalmazott egyéb czímek egynémelyike is, mint: *ewa, pactum, judicium, edictum* ezt fejezi ki. És különösen Nagy Károly, mióta császárrá koronázták, nemcsak a még addig fel nem jegyzett népjogok irásba foglalását rendelte el, hanem a már régebben feljegyzetteket is ujból átdolgoztatta (uj redactio = *emendatio;* innét a »lex emendata« kitétel).

Kivételével az angol-szász jognak, melyet részben nemzeti nyelven szerkesztettek, a többi népjogok nyelve a *latin,* melyet csak ritkán szakít meg egynémely műkifejezéseknek nemzeti nyelven magyarázata, mint például a lex salicá-ban a *malbergi glossának*[2] elnevezett magyarázatok. Többnyire *előbeszéd* (prologus), több-

[1] Ezt az ujabb germán jogtörténészek úgy fejezték ki, hogy a népjogi feljegyzéseket »zum Theile Satzungen, zum Theile Weisthümer« jellemzik.

[2] Malberg a birósági népgyülést jelentette. E glossának jelentékeny irodalma van. Hogy e glossa germán szavakból áll, az iránt nincs többé kétség. Jelentményére nézve a nézetek még eltérők; legvalószinűbb, hogy e glossák egyszerű magyarázatai az azokat megelőzött latin kifejezéseknek, hasonlóan egyéb népjogok glossáihoz.

kevesebb *czímek* (tituli) és *befejezésre* (epilogus) osztva anyagukat, a népjogi feljegyzések nem adják tisztán a törzsi szokásjogot, hanem ezt majd megnyesve, majd uj szabályokkal megtoldva (additamenta) vagy pedig már korábbi népjogi feljegyzésekből, sőt néha, névszerint a nyugati góth és burgund népjogok, a római jogból is átvett elemekkel vegyítve nyujtják. Meglehetősen kimerítőknek csak a délgerman, u. m. a nyugati góth és longobard, jogok mondhatók; a népjogok többsége igen sovány tartalmú és túlnyomóan büntetőjogi szabályokat foglal magában, noha többé-kevésbé találhatók még bennök a politikai életre, az egyházi viszonyokra, vagy az egykori római provincziákban letelepedett germán törzsek jogfeljegyzéseiben a rómaiak és a germánok közötti jogviszonyokra is vonatkozó szabványok. Legkevesebb ügyet vetnek a népjogok a magán- és a perjogra.

Csak természetes végtére, hogy a rokon törzsű népek jogai között átkölcsönzés nélkül is némi rokonság felismerhető, minél fogva a népjogokat négy csoportba osztályozzuk, u. m. a *frank* (saliai, ribuari és a chamavi), a *svev* (aleman és bajor), a *svevo-góth* (burgundi és visigóth) és a *szász* (szász, angolszász, friz, thüringi és némileg a longobard) népjogok csoportjaira.

Hatása a népjogok irásba foglalásának az volt, hogy biztosította a törzsi jog fenmaradását az illető törzs lakta vidéken és igy lehetővé tette, hogy a mint idővel a helyi viszonyok fölénybe jutottak a törzsi viszonyok felett, a törzsi jog vidéki joggá válhassék. A miben a későbbi kor tartományi jogai egymástól eltértek, az végső sorban a hajdan ezen tartományokat lakott törzsek jogainak különbségére vezetendő vissza. Valamely tartomány különböző törzsű lakosainak egybeolvadása azonban nem lévén még e korszakban befejezve, valahány törzsre oszolt lakossága, annyi külön jognak is volt hazája, honnét rokonságban semmikép sem állott törzsjogoknak is gyakran egy kéziratba való egybefoglalása.

A későbbi szokásjogról még leginkább a *formula-gyüjtemények (formulae, notitiae)* tudósítanak bennünket. Vagy jogügyletekre vonatkozó irománypéldák gyüjteményei azok, vagy merőben csak perbeli formulákat tartalmaznak, és majd felfedezésük vagy használatuk helyéről,[1] majd pedig első közlőikről[2] vették mellék-

[1] Például: »Formulae Andecavenses« vagy »Formulae Arvernenses«.
[2] Például: »Formulae Baluzianae« vagy »Formulae Lindenbrogianae«.

nevüket. Nem ugyan a legrégibb,[1] de kétségkivül a legjelentékenyebb köztük a *Marculf* szerzetesé a VII-ik század második feléből.

Fontosak még a szokásjog felismerésére nézve azon könyvek is, melyek székesegyházaknál, de kivált kolostoroknál a végből készültek, hogy ezek birtok- és egyéb jogi okirataik másolatait befogadják (Libri traditionum, Polypticha, Copialbücher), valamint ez a korból eredetiben reánk maradt okmányok is.

Jegyzet: Az egyes népjogokra nézve megjegyzendő:

I. *Frank népjogok:*

1. Ezek között a legrégibb a »*lex salica*« (Pactus legis Salicae) vagyis a sali frankok jogfeljegyzése, mely még az V-ik században, tehát a még pogány frank korban készült és már a VI-ik század elején, Chlodwig alatt, első ismeretes latin átdolgozását (redactio) nyerte. Később nevezetesen megtoldva, Nagy Károly parancsára uj alakba öntötték (l. salica emendata). Legjobb kiadásai: *Merkel:* Lex salica. Berlin, 1850.; *Behrend J. Fr.:* Lex salica. Berlin, 1897. és Hessels-től Londonban, 1880. Leghiresebb magyarázói: Pardessus és Waitz.
2. A *lex ribuaria,* vagyis a keleti vagy ribuari frankok joga, mely mindenesetre a meroving időben, valószinűleg (I.) Dagobert (624—638.) alatt készült és később a Karolingok részéről is, kik maguk is e joggal éltek, toldalékot nyert. Részben a lex salicán alapul. Legjobb kiadása Sohmtól (Monum. Germ.-Leges V. köt.)
3. Az Alsó-Rajna jobb partján (Hamaland) lakott frankok joga, az *Ewa Francorum Chamavorum* (hibásan »jus xantense«-nek is hiva), melynek feljegyzése 802-ben készült. Kiadása Sohmtól a Monum. Germ.-ben. Tüzetesen vele Gaupp és Zoepfl foglalkoztak, legujabban Froidevaux. 1891.

II. *Svev népjogok:*

1. Az alemannok joga *(leges Alemannorum).* Ennek alapja a Chlodwig fiai alatti feljegyzés (pactus), melyet a VII-ik században (II.) Chlothar és Dagobert királyok alatt a lex Alemannorum követett. Ez a VIII-ik század elején Lanfried herzog és még később a Karolingok alatt ért változást és kibővítést. Legjobb kiadása Lehmann Károlytól (Monum. Germ. 1888.). Legtöbbet foglalkoztak vele Merkel, Rozière és Lehmann.
2. A *bajor jog (Ewa, Lex Baiuwariorum).* A legtöbben hármas redactio eredményének mondják azt; de valószinű, hogy a VIII-ik század közepe táján mint egységes jogalkotás eredménye jött létre. Legjobb kiadása a Merkel-féle a Monumentá-kban. Legtüzetesebben foglalkoztak vele Roth Pál és Riezler Zsigmond.

III. *Svevo-góth népjogok:*

1. A *burgundi jog (Lex Burgundionum).* Először Gundobald király alatt az V-ik század végén irásba foglalva, »*lex Gundobada*« *(loi Gombette)* is neveztetik; később pedig több izben módosítva, jelen alakjában 86 czimre osztott főtartalommal és két toldalékkal (az 516—535 közötti

[1] Legrégiebbek a nyugati góth jog köréhez tartozó formulae-k; a frank birodalomban az angers-i formulák (Formulae Andecavenses).

időszakból) bir. Kifejezett rendeltetése az volt, hogy nemcsak a burgundok egymásközti, hanem a rómaiak és a burgundok közti viszonyokra nézve is adjon szabályokat. Legjobb kiadása a Salis-féle a Mon. Germ.-ben; magyarázói pedig: Bluhme F., Hubé, Binding és Salis;

2. A *nyugati góth jog (Lex Wisigothorum)*. A ny. góthoknak Galliában és Hispániában való megtelepedése után Eurich király (466—485.) alatt kezdődnek nálok a feljegyzések. Ezek közül a Reccared (586—601.) korát megelőzött részek »*antiqua*« néven ismertek, melyek a később, t. i. egész a nyugati góth uralom bukásáig készült részekkel egyetemben képezik a »Forum Judicum« (Fuero Juzgo, Iudicum Liber) czimű népjogi hivatalos gyüjteményt, mely könyvekre, czímekre és tételekre oszlik. A római jog befolyását megannyi népjog közül a nyugati góth érezte leginkább; külső érvényét a Fuero juzgo a legujabb korig fentartotta. Legjobb kiadása a spanyol királyi akadémia által 1815-ben eszközölt, melyet 1856-ban a Monum. Portugalliae Hist.-ban ujból kiadtak. *Zeumer K.:* Leges Wisigothorum antiquiores. 1894. Legtöbbet foglalkoznak vele: Marina, Petigny, Batbie, Helfferich és ujabban Dahn Felix.

IV. *Szász népjogok:*

1. A *szászok (Lex Saxonum)*, 2. a *frizek (Lex Frisionum)* és 3. a *thüringiek (Lex Angliorum et Werinorum, hoc est Thuringorum)* jogai, melyek megannyian csak Nagy Károly alatt jegyeztettek fel, miután e népek még csak akkor jutottak véglegesen a frankok uralma alá. Mind a háromnak legujabb kiadása Richthofentól a Monum. Germ.-Leges III. és V. köteteiben.

2. Az *angolszász jog (Leges Anglosaxonum)*, melynek alapját az angolszász heptarchia fejedelmeinek a VI-ik század második felében megkezdett törvényhozása vetette meg; zömét pedig az angolszász királyoknak nagyszámu törvényei alkotják, melyek közül *Nagy Alfred* (conditor legum anglicanarum) és *Hitvalló Eduardéi* (restitutor legum anglicanarum) a legjelentősebbek. Az angolszász jog, a mint az reánk jutott, inkább királyi törvényhozás, mint szokásjogi feljegyzés formájával bir, lényeges tartalma azonban mégis szokásjog. Legjobb kiadása: Ancient laws and institutes of England. London, 1840. Legbehatóbban foglalkoztak vele: Schmid R., Palgrave, Kemble és Liebermann: Die Gesetze der Angelsachser. 1898.

3. A *longobard jog (Leges v. Edictus Longobardorum)*. A longobard jog feljegyzését királyi törvényhozásnak köszöni, melyhez azonban a longobard nép hozzájárult. Tartalma azonban mégis túlnyomólag szokásjog. A feljegyzés 643-ban indul meg Rotharis király edictumával, melyhez a VIII-ik század közepéig még Grimoald, Liutprand, Rachis és Aistulph edictumai járultak, melyek azonban a római, de kivált az egyházjogi befolyás nyomait magukon viselik. E kor jogforrásai között a longobard jog feljegyzéseit az első hely illeti meg. Ezen edictumok szolgáltak később alapul a Lombarda czimű jogkönyvnek is. Legjobb kiadásait Baudi a Vesme, Neigebauer, Bluhme és legujabban (1887.) Padeletti: Fontes juris italici nyujtották. Behatóbban tárgyalják: Tosti, Merkel, Sclopis és Pertile.

4. §.

Királyi törvényhozás. A frank királyok capitularei. Kiváltságok.

Irodalom: *Beseler G.:* Ueber die Gesetzeskraft der Capitularien. Berlin, 1871. (In der Festgabe für Gustav Homeyer); *Boretius A.:* Die Capitularien im Longobardenreich. Halle, 1864.; *Seeliger:* Die Capitularien der Karolinger. 1893. A capitularek kiadásai: *Walter F.:* Corpus juris germanici antiqui II. és III. köt. és a Monum. Germ.-ben Boretius Alfred és Krause Victor szerkesztésében. 1886—1897. V. ö. továbbá: *Pertz K.:* Diplomatum Imperii Tom. I. és *Sickel Th.;* Acta Regum et Imperatorum Karolinorum. Bécs, 1867.; *Sohm R.:* Fränkisches und römisches Recht. Weimar, 1880.

A királyi törvényhozás, mely e korszakban királyi rendeletek (Constitutiones, Edicta, Decreta stb.) formájában kelt, nem a népjogot megszüntetve, hanem inkább melléje helyezkedve alkot jogszabályokat, melyek a népjog szigorát enyhíteni és a haladó műveltség igényeinek érvényt szerezni voltak hivatva. Országos, rendszeres jognak alkotására a királyi törvényhozás ép azért sehol sem emelkedik, még a Karolingok *capitularei* sem, melyek még leginkább gyakoroltak átalakító hatást. Szorosan véve capitularé-k csak a Karolingok rendeletei, de tágabb értelemben e kifejezés a merovingi frank királyok rendeleteire is vonatkozik.

A *capitularé*-k jogszabályokat vagy kormányszervezeti intézkedéseket tartalmazó rendeletek, kelnek pedig vagy, mint az utóbbiak, önállólag (capitularia per se scribenda), vagy pedig egyes vagy az összes népjogok kiegészítése végett (capitularia addenda), melyek, hogy népjogi erővel birjanak, a nép beleegyezésére szorultak.[1] E capitularék, igy elnevezve tartalmuknak fejezetekre (capitula) oszlásáról, keletkezésük éve és helyének,[2] vagy pedig a tárgynak, a melylyel foglalkoznak, megjelölésével[3] idéztetnek. Összegyüjtötte azokat, legalább részben, 826-ban *Ansegisus* fontanellai apát, ki Nagy Károly és fia, Jámbor Lajos, capitulareit akként foglalta négy könyvbe össze, hogy a két első könyv a két császár világi, a két utóbbi pedig azok egyházi tartalmú capitulareit adják, melyekhez még néhány toldalék járult. E munkának, mely hivatalos tekintélyre emelkedett, folytatásául vagy kiegészítéséül azonban nem tekinthető ama állítólagos capitulare-gyüjtemény, melyet 840 és

[1] A capitula missorum csupán utasítások a királyi missus-ok számára.
[2] Például: Capitulare Aquisgranense a 817.
[3] Például: Capitulare de villis vagy Capitulare de missis.

847 között *Benedictus Levita* készített és mely koholmánynak bizonyult; használatban leginkább a nyugati frank vidékeken volt. Külön csoportját a capitulare-knek alkotják azok, melyek a longobard királyságnak a frankkal való egyesítése után a longobard királyok törvényhozásának folytatása gyanánt keltek és a milyenek nem csak Nagy Károly és Jámbor Lajos, hanem I. Lothar és II. Lajos korából is vannak. A későbbi frank királyok capitularei közül ugyan nehányan még reánk jutottak, de gyüjteményüket nem birjuk.

A capitulare-k hatása főleg abban mutatkozott, hogy a germán törzsi szokásjogok helyébe több irányban általános szabályokat léptettek és hogy a keresztény egyházi felfogásnak a germán jogéletbe tágabb utat törtek. Formai érvényességük ugyan a karolingi korszakkal megszünt, de a bennök formulázott fontosabb elvek közül számosak, átszivárogva a szokásjogba, a nyugat-európai országokban gyakorlati érvényben megmaradtak.

A capitularéknál jóval tágabb rést ütött a szokásjog uralmán a kivételes jogoknak keletkezése. A mint tudniillik az egyéni uralom és az egyéni szolgálat viszonyai a törzsélet romján mindinkább kifejlődtek, a kivételes, azaz a merő egyéni, állást meghatározó, jogoknak a törzsi szokásjoggal szemben folyvást gyarapodniok kellett, melyeket kezdetben szerződések, később pedig *kiváltságok* (Privilegien, *Mundbriefe* stb.) szabályoztak. Midőn tehát e korszak vége felé a hűbériség a törzséleten teljesen diadalmaskodott, a kiváltság szükségkép elsőrangú jogforrássá lett.

5. §.

Az egyház befolyása a nyugat-európai jogéletre.

Irodalom: *Hefele C. J.:* Conciliengeschichte. 1855—1869.; *Wasserschleben W. H.:* Die Bussordnungen der abendländischen Kirche. Halle, 1851.; *Friedberg E.:* Aus deutschen Bussbüchern; ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte. Halle, 1868.

Az egyház már e korszakban a nyugat-európai jogélet hathatós tényezője volt. Ekkor vetette meg a tartományi zsinatokon (synodi) saját szerkezetének (egyházjogának) alapjait. Azonkivül a világi jogra is jelentékenyen befolyt, midőn, középkori hivatásának megfelelőleg, a társadalom magasabb erkölcsi érdekeinek a jogban érvényt szerzett. A kereszténység eszméi érdekében és a pogány felfogás s szokások kiküszöbölése végett befolyt a népjogok fel-

jegyzésébe, és különösen a capitularék utján sikerült az egyházi felfogásnak a jogba jelentékenyen utat törni. És valahol az egyház a jogot eszméivel áthatni még képtelen volt, azokat erkölcsi fegyverekkel, jelesül a vezeklések és a töredelmezési cselekvények utján, iparkodott foganatosítani.

Korszakunk vége felé azonban az egyház egynémely világi természetű jogviszonyt már önállóan kezd rendezni. A vallás vagy a lelkiismeret kérdéseivel szorosabb összefüggésben álló ügyeket, mint a házasságot, esküt és hasonlókat, egészen törvényhozása körébe vonja és megindítja azoknak Nyugat-Európaszerte általános elvek szerinti szabályozását.

6. §.

A kelet-európai jogélet és forrásai.

Irodalom: *Mortreuil J. A. B.:* Histoire du droit Byzantin. Paris, 1849.; *Zachariae:* Gesch. des griechisch-römischen Rechtes. 1877.

Európa keletén kifejlettebb jogéletről csupán a byzanczi birodalomban lehet szó. Itt a *római jog* uralkodott, melynek ép e korszakban adta *Justinian* (meghalt 565.) nagyszabású törvényhozói működése azt az alakot, a melyben az idővel az európai jogfejlődésre oly döntő befolyást lett hivatva gyakorolni. Később azonban a byzanczi élet görög-keleti iránya a római jogban is sok eltérést eredményezvén, a Justinian utáni jogot a *byzanczi* vagy *görög-római jognak* is szokás hivni. Tovább fejlesztették a görög-római jogot a görög császárok novellái, és különösen Izauriai Leo és Konstantinosz Kopronymosz császárok 740 körül kiadott *Ekloga legum*-a (*Ἐκλογή τῶν νόμων*). Utóbbi az összes jogra kiterjeszkedő törvény volt ugyan, de már alig egy század multán (870 körül) Bazil császár alatt hatályát vesztve, a byzanczi jogéletre nagy átalakító hatással nem volt. És Byzancz volt e korban az egyedüli európai ország, hol még a joggal tudományosan is foglalkoztak és az élő jog tudományos magyarázat tárgya volt.

Annál a szoros összeköttetésnél fogva, a melyben a *keleti keresztény egyház* a keleti császársággal állott, csak természetes, hogy a keleti egyházjog jelentősége nem maradt merően egyházi, hanem a keleti zsinatok végzései *(kánonai)* a világi jogéletre is kihatottak. E kánonok gyüjteményei közül a *»Constitutiones Canonum«* és a 692-ki konstantinápolyi zsinat *(Synodus Trullana vel quinisexta)* által készített a legnevezetesebbek. Idővel szokásba jött

a kánonoknak a gyakorlati élet szükségleteihez mért összeállítása, vagy viszont az egyházi viszonyokra vonatkozó császári rendeleteknek egybegyüjtése, milyeneket kivált *Joannes Scholastikos* konstantinápolyi patriarcha készített, és melyekből a IX-ik században, Photius által kezdeményezve, a világi (*νόμος*) és az egyházi (kánon) törvényeknek rendszeres egybeállításai, az u. n. *nomokánonok* kerültek ki.

Kelet-Európa többi népeinek, névszerint a *szlávoknak* és a *magyar* népnek jogai e korszakban még tisztán törzsiek, a melyeknek semminemű feljegyzésük sincs. Egynémely adatot e népek jogéletéről, de semmikép sem összefüggő képet, a köztörténelmi kútforrások szolgáltatnak, melyek tárgyalása azonban e munka körén kivül esik.

VII. FEJEZET.

Az egyén és a család joga.

1. §.

A jogképesség.

Irodalom: *Gierke Ottó:* Geschichte des deutschen Körperschaftsbegriffs. Berlin, 1873.; *Sugenheim Sam.:* Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa. St. Petersburg, 1861.; *Kindlinger R.:* Geschichte der deutschen Hörigkeit. Berlin, 1819.; *Jastrow I.:* Zur strafrechtlichen Stellung der Sclaven bei Deutschen und Angelsachsen. Breslau, 1878.; *Salvioli G.:* Manuale di storia del diritto italiano. Torino, 1890. és Heussler, Viollet és Schroeder i. m.

A népjog, melyet az Istenség megállapította erkölcsi rend kifolyásának tartottak, a germán korszakban még nem volt köz- és magánjogra tagolva; nem ismerhettek tehát merő magánjogi jogképességet sem, hanem csak olyat, mely magán- és közjogoknak és ezeknek megfelelő kötelességeknek helyes gyakorlására képesít. Mig tehát a germánok csupán egy élethivatást ismertek: a fegyverforgatást, a *fegyverképesség* és a *teljes jogképesség* egybeestek; csak a teljesen szabad és egyszersmind fegyverképes egyén lehetett a nép önálló tagja, csak az gyakorolhatta önállóan a népjogban foglalt jogosítványokat, csak az szállhatott azok védelmére. Kik nem voltak még fegyverképesek (wehrhaft), azoknak hiányzott a teljes jogképesség; és abból, hogy a germán jog még népjog, önként következett, hogy csupán a néphez tartozónak lehetett fegyver- és jogképessége, miért is az idegenek, a nép kebeléből büntetésül kirekesztett egyének és a szolgák minden jog nélkül szükölködtek.

Hogy a germánok a jogképességet a személyes, t. i. physikai és erkölcsi képességtől feltételezték és a jognak és a kötelességnek bizonyos egységét vallották, abból szükségkép következett, hogy a germán személyiség nem foglalt magában absolut, hanem csak relativ jogképességet, mi kivált később szembetünő, midőn a fegyver-

forgatás mellett még egyéb élethivatások is keletkeztek.[1] És következett abból továbbá a személyiségnek kezdettől és nem csak különös megállapításnál fogva egyenlőtlensége,[2] a személyiségben foglalt jogképesség fokozásának és csökkentésének lehetősége, egyes alkatrészeinek tőle elválaszthatása és másra átruházása,[3] miben rejlett az önálló személyiséggel biró közönségek (Genossenschaften) képzésének forrása.

E korszakban, midőn a következőnek soktagú rendi szerkezete, mely az élethivatás és a birtok adta különbségen alapult, még csak keletkezőben volt, magánjogi szempontból egyedül a *szabad* és a *szolga* közötti megkülönböztetés nagyobb jelentőségű. A szolgaságnak e korszakban, különösen kezdetben, főformája a *rabszolgaság*. Eredetét a leigázásra vezette vissza és a római tartományok elfoglalásával nagyszámu rabszolga elem került a germánok alá. Számukat a szlávokkal való küzdelmek is nagyban emelték, miért is a rabszolgaság műszavává a IX-ik században a sclavus (esclave) szó lett.

A *rabszolgaság* az ivadékokhoz ragadt. De ez állapotba juthatott a szabadnak született is büntetéskép vagy ha szolgával lépett házasságra, magát önként szolgaságba adta vagy adóság fejében is. A rabszolga jogilag nem személy, hanem dolog, vásárra vihető árú. Jogképesség hiányában, a rabszolga urának szerzett, általa képviseltetett, ura beleegyezésével köttetett s annak parancsára bontatott házassága; ha megszökött, visszakövetelés, ha megöletett, kártérítés tárgya volt. Ez állapot már e korszakban enyhül, különösen az egyház befolyása alatt. Az eladás idővel csak az országon belül és egyedül keresztény kezéhez történhetik, az úr beleegyezésével kötött házaságot önkényes felbontás ellenében védik, a rabszolga megöletését büntetik és a büntetőjogban is személyiségét egyben-másban már elismerni kezdik.

Volt azonban a szolgaságnak egy enyhébb neme is *Hörigkeit* (röghöz kötött jobbágyság) elnevezésse alatt. A ki ebben állott (litus, Barschalk), az szintén ura háztartásához tartozott, mások

[1] Nyilvánult ez tudniillik abban, hogy csak az, ki valamely élethivatáshoz a megkivántató képességgel birt vagyis arra neveltetett, élhetett annak; mint később a polgár csak polgári, a lovag csak lovagi foglalatosságot üzhetett.

[2] Egy bizonyos minimumon túl a személyiség nem egyenlő tartalmú; rendi állás, birtok, hivatás, vallás, kor stb. a jogképesség különféleségének megannyi alapjai voltak.

[3] Elég itt az akarat önállóságáról való lemondás példái gyanánt a szolgaságba adást vagy a vasallá szegődést felemlíteni.

irányában érte is ura felelt; ha megszökött, őt is visszakövetelni lehetett. De másrészt a rabszolgától abban különbözött, hogy szolgálatai nem az úr önkényétől függők, hanem megállapítvák; vagyont szerezhet; továbbá, hogy nem ára, hanem vérdija van és az úr beleegyezésével érvényes, azaz az úr által többé fel nem bontható házasságot köthet. Idővel, különösen az egyházi nagyobb uradalmakban, az u. n. udvari szabályzatok (Hofrecht) útján a rabszolgák folyvást nagyobb része a szolgaság ez enyhébb állapotába jutott. A római colonus-ok is ily helyzetbe jutottak a germán korszakban. A X-ik, XI-ik századokban tehát a röghöz kötöttség lesz a tulajdonképi szolgaság ismérvévé.

Mióta a szolgaságnak, mint azt fentebb láttuk, sokféle fokozatai kifejlődtek, a szabaddábocsájtás is vagy teljes vagy csak fokozatos lehetett; t. i. rosszabb szolgasági állapotból jobba való áthelyezést is jelenthetett. Az alsóbb fokú szabaddábocsájtás tehát nem adta meg a szabad elvonulást, miért is annál az erre irányzott jelképies cselekmény is elmaradt. Ily alsóbb fokú szabaddá bocsájtási mód volt a manumissio per hantradam a chamavi frankoknál; továbbá az egyházban okirattal vagy a római módra végrendeletben eszközölt (cartularii, tabularii). Ellenben teljes szabadságot adott a frankoknál a denárral (jactante denario) való szabaddá bocsájtás, mely a király előtt a szabadság megvásárlása jeléül denárnak átnyujtásával ment véghez, melyet az úr szolgája kezéből kiütött. Még hatályosabb volt a *manumissio per gairethinx*, mely a longobardoknál divott és népgyülés szine előtt fegyvernek kézbesítésével ment véghez és a szolgának nemcsak teljes személyes szabadságot, hanem önálló részvételt a közéletben is szerzett. Ily helyzetbe jutott az a szabados is, kit valamely nemzetség kebelébe fogadott, mi kivált az éjszaki germánoknál divott. Mert hisz különben a szabados nemzetség hiányában védelemre szorult, melyet neki rendszerint előbbi ura nyujtott.

Kivételesen a szabaddá bocsájtás a törvény parancsára, vagy az úr büntetéseül is történhetett.

A népjogok uralma idejében az *egyrendüség (Ebenburt)*, melyet a házasságkötésnél, tanuskodás-, biráskodásnál stb. megkövetelték, jobbára csak a szabadok és a tulajdonképi szolgák közötti jogviszonyoknál volt fontos. De midőn e korszak vége felé királyi jog, hűbéri jog és udvari jog visszaszorították a népjogot és velök a szabadság és szolgaság számos árnyalatai támadtak, az egyrendűség kérdése fontosabbá s bonyolultabbá vált.

2. §.

A család jelentősége e korszakban. A mundium fogalma.

Irodalom: *Koenigswarter L.:* Histoire de l'organisation de la famille en France. Paris, 1851.; *Gide P.:* Étude sur la condition privée de la femme. Paris, 1867.; *Laboulaye Ed.:* Recherches sur la condition civile et politique des femmes. Paris, 1845. *Amira K.:* Grundriss des german. Rechtes. 1897.

A család, e szót tágabb értelmében véve, vagyis a nemzetség (Sippe) e korszakban még nem pusztán rokonsági, hanem egyszersmind politikai jelentőségű kötelék; valódi véd-, jog- és békeközönség, nevezetes kihatással a vagyonjogi életre is. A nemzetségi tagon elkövetett sérelmet a vele szövetkezett rokonság boszulja meg, az segíti őt esküjénél vagy a reá vetett birság fizetésénél és a földbirtok is e korszakban még nem annyira egyéni, hanem inkább nemzetségi tulajdon, melynek jogát a nemzetségi összérdek szempontjából szervezték. És a germán családatya, nem birván, mint a római, korlátlan hatalommal neje s gyermekei felett, a rokonságnak, és pedig majd mint családi tanácsnak, majd mint családi biróságnak, hozzájárulásával intézkedik fontosabb családi ügyekben s gyakorolja fenyítő hatalmát.

A nemzetség kebelében, mint véd-, jog- és békeközönségben, az egyes családtag szerepére szükségkép a nemzetségi védelem és béke szempontjának kellett irányadóvá válni. E védelmet *munt* (kéz) vagy *mundium*-nak (defensio, tuitio, potestas) hivják, és a nemzetség tagjai ahhoz képest, a mint védelmet nyujthatnak vagy arra még szorulnak, vagy annak önálló tagjai (selbstmundii) vagy annak védelme alatt állók *(in mundio sunt)*. Oly korban, midőn a jogigényeket végleg fegyverrel érvényesítették, csak a fegyverképes nyujthatott kielégítő védelmet, miért is a nemzetség fegyverképes tagjai voltak csupán önállók és viselhettek mundiumot azok felett, kik, mert nem fegyverképesek, mint a nők, gyermekek, bénák stb., mások védő karjára szorultak.

A mundium, melynek jelvénye a fegyver,[1] a házi hatalom szempontjából volt ugyan szervezve, de nem oly szigoruan, mint az ős-római világban, mert tulajdonképi hivatásását az alatta állók védképességével elveszítette. A családi élet természetéhez képest a

[1] Ép ezért személyjogi ügyleteknél mindenütt fegyvernek kézbesítése dívik; később a fegyvert bottal (festuca) helyettesítik.

mundiumnak három formája volt, u. m. *férji*, *atyai* és *gyámi*, melyeket külön kell tárgyalnunk.

A mundium fogalmát a magánéletből idővel a közéletbe is átvitték és ennek mondották az idegenek felett vállalt védhatalmat ís, valamint azt a védelmet is, a melyben a király gyámoltalan vagy különös védelemre egyébként szoruló egyéneket, mint özvegyeket, árvákat, zsidókat, idegeneket részesített, mely királyi mundium (sermo, verbum) vagy *mundeburdium*-ból a királyi főgyámság tana veszi eredetét.

8. §.

A házasságkötés és házastársi jogok.

Irodalom: *Unger Jos.:* Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. Wien, 1850.; *Friedberg Em.:* Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen Entwicklung. Leipzig, 1865.; *Sohm R.:* Das Recht der Eheschliessung aus dem deutschen und canonischen Recht geschichtlich entwickelt. Weimar, 1875.; *Friedberg Em.:* Verlobung und Trauung. Leipzig, 1876.; *Schroeder R.:* Geschichte des ehelichen Gütterrechts in Deutschland. Stettin, 1863. I. köt. *Dargun:* Mutterrecht und Raubehe. 1833.; *Lehmann:* Verlobung und Hochzeit nach den nordgerm. Rechten. 1882.

A házasság intézménye egyrészt a *germán világnézletnek*, befolyása alatt fejlődött, mely a nőre nézve kedvező, őt jóval több tiszteletben, mint az ó-korban, részesítő volt, és másrészt a *kereszténységnek* hatása alatt, mely a házasságot, mint érzéki jellegű viszonyt, rosszalván, azt szentséggé emelés és a feloldhatatlanság követelése által iparkodott tanaival összeegyeztetni. E kettő összműködésének köszönte a házasság *monogam*, mindinkább *feloldhatatlan* és hova-tovább *egyházi intézményi* minőségét.

A házasságkötésnek a germán népeknél két ősrégi formája van: t. i. a *nőrablás* és az *adás-vevés*. A népjogok már csak az utóbbit ismerik; az előbbinek csak némi nyomai vannak még a menyekzői szokásokban (Brautlauf) és csupán a skandinav germánok ismernek még a történeti időben is egy a törvény elismerte nőrablási házasságkötési formát. A többi germánoknál a férj nejét vásár útján szerezte (uxorem emere), mely nővásár legtovább (a XV-ik század végéig) a frieseknél divott.

A házasságkötés tehát a germán népjogok idejében *adás-vevési* szerződés volt; a leendő férjnek a hatalmat neje felett meg kellett vásárolnia.

Van annak nyoma, hogy az ősidőkben a házasságkötési szerződés valóságos adás-vevési szerződés volt; a történeti időben azon-

ban a vétel a házasságkötésnek már csak formája. Mert a leány ára (*pretium puellae, dos, witthum, muntschatz, meta*) már ekkor nem függött többé az alkutól, hanem megállapított volt, arányban a hajadon vérdijával; sőt később egészen jelképiessé lett, midőn a szerződés megkötése jeléül megelégedtek annak a csekély értéknek átadásával, melyet hajdan a házasságkötési alkú alkalmával felpénz (*arrha, launegild*) gyanánt fizettek, és mely majd egy solidus és egy denárból, majd csak ez összeggel felérő csecsebecsékből, gyakran gyűrűből állott. Ennek átadásával, illetőleg átvételével a házassági szerződés meg volt kötve, mit e korszakban *eljegyzésnek* (Verlobung) mondottak.

Az eljegyzéssel csupán a jog a nőre volt megszerezve (ist der Finger beringt, so ist die Jungfrau bedingt), de hogy a nő férje hatalmába (munt) jusson és különösen ennek rendi állásában osztozkodjék, az eljegyzési szerződést végre kellett hajtani, vagyis a menyasszonyt férje hűséges kezéhez, azaz hatalmába, tényleg átadni (*traditio puellae, Trauung*). Rendszerint a rokonság jelenlétében, csak kivételesen, tudniillik ha özvegynő ment férjhez, a Ding-en, adta át az eddigi mundwald (atya vagy gyám) a férji hatalomra emlékeztető jelvények kiséretében a nőt férjének.

Hogy azonban a házasság vagyonjogi következményei is bekövetkezzenek, még szükséges volt a házasság végrehajtása, a tulajdonképi *egybekelés* (Bettsprung; ist das Bett beschritten, ist das Recht erstritten),

Az egyház befolyása e téren főleg abban nyilvánult, hogy követelte a házasulandók kölcsönös megegyezését (consensus nuptialis); körülbelül Kis Pippin korától fogva a házassági frigynek az egyházban megáldását, mit azonban e korszakban még csak a népjog szerinti házasságkötést követőleg kértek; továbbá, hogy a házassági frigy szentségét, tisztaságát s keresztény felfogását közvetítő egyházi akadályokat állapított meg; és végtére, hogy vitatta az érvényesen létrejött házasság felbonthatatlanságát. Mindezen elvek életbe léptetésére a capitularék és az egyházi rendeletek törekedtek.

A házasságot felbontani régente csupán a férj volt jogosítva, ki törvényes okokból nejét magától eltaszíthatta. Később, római jogi befolyás következtében, a nő is elválhatott férjétől. Idővel tehát a házasság felbontása többnyire kölcsönös beleegyezéssel történt. Az elváltak ujabb házasságkötését az egyház tiltotta, de e tilalmával e korszakban áthatni még nem tudott.

Egyenlőtlen házasság fogalmát ismerték ugyan már e korszak-

ban, de az még csak szabad és szolgasorsú egyének közti házasságra szorítkozik. A legtöbb népjog szerint ily esetben a szabad sorsú férfi szolga állapotú házasfele urához szolgai viszonyba került, a szabad sorsú nőt pedig egynémely népjog szerint családja büntetlenül megölhette.

Az érvényesen kötött házasság a nőt *férjének mundiuma* alá adta, mely a nőnek a biróság előtti képviselése, megfenyítése, sőt házasságtörés esetében megölethetésére is kiterjedt. Ősidőkben a férj nejét büntetésül vagy adósság fejében el is adhatta. És a házasság még fontos *vagyonjogokat* is eredményezett.

Hajdan a házasságkötés alkalmával nem fordult elő egyéb vagyonjogi kérdés, mint az *ár*, melyet a nő mundwald-jának fizettek: a mint azonban az jelképiessé vált, azaz az arrhával azt helyettesítették, szokásba jött, még pedig már a népjogi feljegyzések idejében, hogy az egykori árnak megfelelő összeget a menyasszonynak adták, mire az egykori ár nevei (dos, wittemon, meta) is elragadtak és a melyet, megkülönböztetésül a vételártól, *hitbérnek* mondunk.

A hitbért a házasságkötés alkalmával a férj majd önként, majd szerződési megállapodás, majd pedig a népjog rendeletéhez képest (törvényes hitbér) adta nejének és annak kirendelését különösen az egyház sürgette. A VII-ik századtól fogva a dos gyakran ingatlan javakból állott; sőt a frankoknál szokásban volt, hogy a férj annak fejében vagyona egy harmadrészét (tertia) lekötötte. A menyegzői éjt követő reggelen pedig a férj ismét ajándékkal kedveskedett hitvesének (*Morgengabe*). Ez a házasságkötés merő adásvevési korszakában az egyedüli vagyon volt, mely a férj részéről a nőnek jutott; később azonban azt a dos mellett adták. Ép azért értékét egynémely népjog idővel korlátozta. Viszont szokásban volt, de nem kötelezőleg, hogy a nőt családja ruhákkal, ékszerekkel vagy butorokkal is (ornamenta muliebria; *Gerada*) ellátta. A longobardoknál és nyugati góthoknál s idővel más népeknél is valóságos *hozomány* (phaderphium, néha dosnak is elnevezve) fejlődik ki, mely azonban a legtöbb népjog rendeletéhez képest az örökségbe beszámíttatott.

Mindezen vagyontárgyakat, valamint a nő saját vagyonát is, a házasság tartama alatt a férj kezelte és használta, halálával azonban azok használata, sőt gyermekek hiányában tulajdona is, rendszerint a nőt illette meg; a nő halálával pedig majd férjére és

gyermekeire (a hozomány egynémely népjog szerint csak a leányokra vagy a legközelebbi nőrokonokra), majd részben, különösen gyermekek hiányában, rokonaira szállottak. A házasság alatti közszerzeménynek a nő majd felét, majd harmadát vagy éppen csak negyedét követelhette.

4. §.

Az atyai és a gyámi hatalom.

Irodalom: *Rive F.:* Vormundschaft im Rechte der Germanen. Braunschweig, 1862. I. kötet.; *Bernard Marie Paul:* Histoire de l'autorité paternelle, en France. Montdidier, 1864.; *Amira K.:* Erbenfolge u. Verwandschaftsgliederung nach den altniederdeutschen Rechten. München, 1874.

Az atyai mundium, melyre a népjogok alig vetettek ügyet, az ősidőkben úgy látszik a germánoknál is korlátlan hatalom volt, a népjogok korszakában azonban már inkább csak védhatalom. Magában foglalta ugyan az atyai mundium a gyermek személye és vagyona feletti rendelkezésnek, a kivégezésig terjedhető megfenyítésnek, és különösen a leánygyermekekre nézve a férjhez adásnak jogát, de a fiú, a mint őt atyja a népgyülés színe előtt fegyverrel övedzte (Wehrhaftmachung), vagy később, midőn e szokás már megszünt, a fegyverképesség korát (a 12-ik évet, némely népjogok szerint a 19-ik évet) elérte, az atyai hatalom alól magát önként kivonhatta, vagyis az atyai házat elhagyhatta; a leány azonban csak akkor került ki az atyai hatalomból, ha őt idegen mundiumba adták.

Ha az atyai házból való kiválás, a mivel szűnt meg végleg az atyai hatalom, úgy ment véghez, hogy az önálló háztartást a fiú részére atyja rendezte be, vagyis vele megosztozkodott, akkor *emancipatio*-ról beszéltek, melynek fogalma tehát a római emancipatióétól lényegesen külömbözött. És valamint az emancipatió-t római értelemben a germán jog nem ismerte, úgy az *adoptio*-t sem a gyermekké fogadás értelmében, hanem csak mint *örökbefogadást*, mi a frankoknál a birtoknak az örökbefogadott kezéhez adásával történvén, azt *adfatimationak* (a longobard jogban: thingatio) hívták. És, kivételével a longobard jognak, nem ismerte a germán jog a törvénytelen gyermekek törvényesítését *(legitimatio)* sem.

A védelemre szoruló gyermek atyjának halálával *gyámi mundiumba* került, mely fiúkra vonatkozólag nagykorúságukig, nőkre nézve férjhez menetelükig tartott. Régente a gyámság az egész Sippe-t illette meg, később azonban a legközelebbi firokont és

csak kivételesen, például a nyugati góthoknál, az anyát. Rokon hiányában az árva vagy özvegy régente bizonyára az ágnak vagy törzsnek, később a királynak védelme (mundeburdium regis) alá jutott, ki ennek gyakorlását valamelyik főtisztjére vagy pedig a bíróságra ruházta, miből idővel a birói vagy rendelt gyámság intézménye fejlődött ki, mely e korszakban még csak a nyugati góth jogban volt meghonosítva.

Mind a gyámságnál, mind pedig az örökösödésnél és idővel a házasságkötésnél is a rokonság közelsége kérdésbe kerülhetett. A rokonságot a germanisták a *parentilla* szóval jelölik, mert a sali frankok joga is erre e kifejezést használja. Eredetileg (lex Salica) a parentilla alatt az atyai házhoz tartozó családtagokat értették, miért is idővel a nagyatyai, a szépatyai rokonságot s i. t., a második, harmadik s i. t. parentillának hivtak. Az eredeti parentillához, vagyis az atyai házhoz tartozókat, kik vagyonközösségben (fathum) is állottak, egységes rokonságnak vették; ők a szűkebb értelemben vett család vagy ház. Régente ép azért a rokonsági távolságot csak ezen legszűkebb családi kör után következő rokonságnál (Freunde, Magschaft) kezdték számítani. Számították pedig ízek (Glied; geniculum, progenies) szerint, mivel a rokonság képlete a germánoknál nem volt a családfa az ő elágazásával, hanem az emberi test az ő ízeivel, melyekhez fűzték a rokonokat (Magen, Freunde). A legszűkebb rokonság, vagyis a legszorosabb értelemben vett család a *kebel* (Busen, fathum); a további vagyis a tulajdonképi rokonságot pedig a térdtől lefelé számították. Jogi hatást a rokonságnak az egyes népjogok majd csak a 4-ik, majd pedig az 5-ik rokonsági ízig tulajdonítanak. Korszakunk vége felé azonban, mikor az atyai házhoz tartozókat a számításba már bele vonják, ily hatálylyal a 7-ik ízig, vagy, mint azt később mondták, a 7-ik parentilláig számították. A parentilla-rendszer kifejlődésével, ha két egyén rokonságát kellett megállapítani, az döntött, hogy a közös őstől számítva, hányadik parentillában találkoznak; ha pedig különböző parentillához tartoztak, a rokonságot mindkettő távolságának kiemelésével állapították meg (péld. unus in quarta, alius in tertia progenie sibi pertinent). Ez ízszámítást később az egyház is elfogadta (computatio canonica).

Megkülönböztettek pedig atyai és anyai rokonságot, és miután a férfinem jelvénye a lándzsa (Ger) vagy a kard, a nőnemé pedig az orsó (Spille, Kunkel, fusus) volt, amannak tagjait Ger- vagy Schwertmagen, emezéit pedig Spielmagen (fusus) hivták.

VIII. FEJEZET.

A vagyoni élet és joga.

1. §.

Bevezetés. A fekvő birtok főbb nemeinek keletkezése.

Irodalom: *Zimmerle L.:* Das deutsche Stammgutssystem. Tübingen, 1857.; *Thudichum Fr.:* Die Gau- u. Markenverfassung in Deutschland. Erlangen, 1860.; *Maurer L. G.:* Geschichte der Frohnhöfe und Bauernhöfe in Deutschland. Erlangen, 1862. 4. köt.; *Inama-Sternegg K. Th.:* Deutsche Wirthschaftsgeschichte. Leipzig, 1879. I. kötet; *Meitzen Aug.:* Siedelung und Agrarwesen. Berlin, 1895. 3. kötet.

A vagyoni élet nemzetgazdasági jellege e korszakban még túlnyomóan, sőt majdnem kizárólag őstermelési, minek következtében az ingatlan vagyon túlnyomó, csaknem kizárólagos jelentőségű és az ingó vagyon a legtöbb esetben csak ennek tartozéka gyanánt jő számba.

A fekvő birtok története mindenütt a közbirtoki állapottal kezdődik. A germánok sem ismertek az ősidőkben magánbirtokot, hanem csak *törzsi vagy nemzetségi közbirtokot.*[1] Sokáig csupán a falubeli *házhely (sala, hof)* az egyes család állandó birtoka, mihez a falusi telkekből szántóföldet ideiglenes használatul időnkénti sorsvetés vagy községi kiosztás csatolt; ehhez még használat járult az eke alá nem vett területen. (U. n. szoros közbirtoklási rendszer.) Később, a frankoknál már a lex salica idejében, a *szántóföld állandóan megosztott,* minden házhelyhez határozott nagyságú szántóföld tartozván; a falu határának másik része ellenben továbbra is *közbirtok (Allmende, gemeine Mark)* maradt, melynek élvezetében az egyes birtokos telkéhez képest részesült. (U. n. tágabb közbirtoklási rendszer.) A házhely a hozzá tartozó szántófölddel és a szabályszerü élvezettel a közbirtokban tették a *birtokegységet,* a *szabad telket (Hufe, Loos, hid, bol ekealja).* Nagysága vidékek szerint

[1] Erről Tacitus is határozottan emlékezik.

különbözött; szántóföldi része a legtöbb helyen harmincz napi munkát igénylő, vagy, mint később mondották, harmincz holdra terjedő terület volt. Az ily telkeken üzött gazdaság, legalább a nyolczadik századtól fogva, a hármas nyomású gazdaság volt.

Némi magánbirtok kifejlődésével lehetővé vált és szükségkép be is következett, szabad telkeknek feldarabolása vagy ismét többeknek egy kézben egyesítése, és ezzel nagy és apró birtokoknak keletkezése. És ha idővel némely helyt a falu megannyi telkei egy család kezébe jutottak, vagy ha a nagybirtokos, mi később meg volt engedve, birtokával a falu közönségéből, a markból, kivált, *minden közbirtoki köteléktől ment magánbirtok* jött létre.

A magánbirtokok keletkezését nagy mértékben elősegítette az *irtásra* (Neubruch) való jog is, mert az irtványos föld, mint a munka jutalma, magántulajdonban állott és a marktól különválasztatott (Bifang). Ily irtásra jogosítványt a mark is adhatott, de különösen a frank birodalom nyugati részében (Galliában) a király által igénybe vett főtulajdonjognál (Bodenregal) fogva a király is adott arra szóló kiváltságot.

A germán felfogás és kivált a folyvást terjedő hűbéri eszmék a magánbirtokhoz némi uralom fogalmát kapcsolván, arra az *uradalom*, birtokosára pedig a földesúr kifejezést vették használatba.

Csak természetes, hogy a földesuraság gyorsabban fejlődött a germánok foglalta egykori római provincziákban, hol a hadi foglalás természeténél és kivált annál fogva, hogy a római lakosoknak földjük egy harmadát, néhol többet is meghagytak, a markszerkezet nem volt oly következetesen alkalmazható, mint a merő törzsszerkezet elvei szerint birtokba vett német földön. Ellentétben Németország-, de kivált Skandináviához, hol még korszakunk végén is a közbirtokosok alkotta falvak még túlnyomó számban voltak, a nyugatibb tartományokban a karolingi időben a magánbirtok és azzal a földesuraság már nagyban kifejlődtek.

Gazdasági és politikai érdekek már e korszakban a földesurasági birtokokon újabb birtokalakulatokat hoztak létre. Nagyobb uradalmakban a földmivelésnek e korban egyedüli módja, az egyes telkeknek állandó átadása szolga vagy jobbágy kezéhez volt, ki ilyenek mivelése és élvezete fejében a földesúrnak terményekben vagy néha pénzben is megállapított bért (census) fizetett, vagy személyes, kivált ipari, szolgálatokat teljesített. Ezek a *jobbágy-* vagy *parasztelkek* (mansus, mansio, area, curtis, casata), milyenekre korszakunk vége felé már mindenik földesúri birtok oszlik és me-

lyek majd szabad, majd pedig szolgasorsú jobbágyok kezén voltak. Kifejlett ipar, forgalom és pénz hiányában a személyes szolgálatokat és az ipari czikkeket is mindenik nagyobb földesúri háztartás számára az uradalmi népnek kellvén szolgáltatni, azokat is ily jobbágy telkekre vetették ki. Ez püspököknek vagy apátoknak, később világi előkelőknek is uradalmaiban részletes szabályozást követelt, mely uradalmi szabályzatot később udvari jognak (Hofrecht), az ez alatt álló jobbágybirtokot pedig udvari jog szerint birt birtoknak (Besitz nach Hofrecht) mondották.

Politikai viszonyok és hatalmi érdekek továbbá fegyveresek tartását követelvén, mi e korszakban szintén csak földbirtok alapján volt lehetséges, később, kivált a karolingi időben, hűségi szerződésben részletesen megállapított hadi szolgálatok teljesítése fejében is engedtek át telkeket. Ezzel a birtoknak ismét egy új, és pedig a hűségi hadi és politikai szolgálat s ezek jutalmazása szempontjából megitélendő neme keletkezett, az u. n. *hűbéri birtok* (Besitz nach Lehenrecht).

2. §.

A vagyonjog.

Irodalom: *Mayer Valentin*: Das Eigenthum nach den verschiedenen Weltanschauungen. Freiburg. 1. B. 1871.; *Laboulaye Ed.*: Histoire du droit de la propriété foncière en Occident. Paris, 1839.; *Albrecht W. E.*: Die Gewere, Königsberg, 1828.; *Bruns C. G.*: Das Recht des Besitzes. Tübingen, 1848.; *Stein Friedr.*: Untersuchungen über die Entwicklung und Fortbildung des deutschen Sachenrechtes. Erlangen, 1857.; *Landau*: Das Salgut. Kassel, 1862.; *Heusler Andr.*: Die Gewere. Weimar, 1872.; *Sohm R.*: Zur Geschichte der Auflasung. Strassburg, 1879. (Festgaben für Heinrich Thöl); *Hermann*: Grundelemente der germanischen Vindication. 1886.; *Heusler* és *Schroeder* i. m.

A vagyoni élet jogi rendezése lényegesen más alapból indul ki a germán jogokban, mint a római jogban.

A rómaiak, midőn a családot az egyeduralom eszméi szerint rendezték, a családi hatalmat korlátlanul adták a családatya kezébe s ezzel őt a családi vagyonnak is korlátlan urává tették. Következetesen tehát a szabad s önálló (pater familias) római polgárnak teljesen szabad rendelkezhetése vagyona felett volt a szempont, melyből a római vagyonjog rendszere kiindult, melynek élén ép azért a tulajdonnak a korlátlan rendelkezést magában foglaló fogalma áll.

A germánoknál azonban e korszakban még erős volt a nemzetségi szervezet, minek következtében az ember, ha az atyai házból kivált is, a rokonság befolyása alatt maradt, melynek védelmét érezve, annak érdekeire maga részéről is tekintettel lenni tartozott. Hatását ez első sorban a fekvő vagyon terén éreztette, mely körül hisz csoportosultak e korszakban a nemzetség legfőbb gazdasági, úgy mint politikai érdekei. Innét, hogy a *szabad magánbirtokot* (sors, terra salica, alod) nem annyira az egyes, idő szerinti birtokoshoz, mint inkább az összes rokonsághoz tartozónak nézték, melyet ugyan az egyes családtag élvez, annak hasznát húzza, azt sajátja gyanánt mindenkitől visszakövetelheti, de melyről, úgy kívánta azt az erős rokonsági érzet, nem rendelkezhetett a nemzetség ellenére. A birtok elidegenítésének s különösen hagyományozásának korlátozását vonta ez maga után. Csak sürgető szükség esetén s ekkor is csak, ha a rokonság a szorongatotton segíteni nem tudott vagy nem akart, tartották megengedhetőnek, hogy a birtok idegen kézre szállhasson. A *rokonsági elövásárlási s visszaváltási jogok* (jus retractus gentilitii; Erblosung, Beispruchsrecht) fejlődtek ki ebből, mely jogokat idővel majd csak az osztatlan rokonoknak (Ganerben), majd, mint a szászoknál, csupán a legközelebbi örökösnek adták meg. Miután rokonság és szomszédság sokáig azonos fogalmak maradtak és a középkori gazdasági viszonyok is úgy követelték, e jogok a szomszédokra is (Nachbarlosung) kiterjesztettek. És mig a szabad birtokost a rokonságra és a szomszédságra, addig a hűbérest a hűbérúrra, a parasztot a földesúrra való tekintetek a birtokkal való rendelkezésben még inkább korlátozták. Az egyéni szabad rendelkezhetés tehát, melyet a római a tulajdonjog főelemének tekintett és melyet kérlelhetetlen szigorral s következetességgel követelt, a fekvő birtokra vonatkozólag e korszakban rendszerint hiányzott. A középkori vagyonjognak élén ép azért nem a tulajdonjognak (dominium; e szóval a középkorban a földesúri hatalmat jelölték) fogalma áll, hanem a használattal összekötött *birtoklásé.* Ennek feltételei s nyilvánulásai a fekvő birtok nagy politikai és nemzetségi jelentőségénél fogva mások lévén ingatlanoks mások ingókra nézve, a germán vagyonjog kezdettől fogva nem egységes, hanem kétfelé, t. i. a *fekvőségekre és az ingóságokra oszló vagyonjog volt.*

A germán vagyonjognak főfogalma, a jogi birtokot jelölő *Gewere*[1]

[1] E szót a góth vasjan, felnémet nyelven warjan-ból származtatják, melyek latin nyelven a vestire szóval egyértelműek.

(vestitura, investitura, később possessio), a melyet csak fekvőségekre vonatkozólag lehetett szerezni, ingóságon gewere-t a késő középkorig nem ismertek. Kifejlődött pedig e fogalom a fekvőségnek másra átruházásából.

Az ősidőkben, különösen a frankoknál (L. Rib. 60. cz.), ha valamely telek megvétele iránt megegyezés jött létre, annak átadása tanúk jelenlétében a telek szinhelyén ment véghez. Sala, latinul traditio hivták ez átadást, melynél az eladó a vevőnek keztyűt (andelang, wanto, innét gant) adott át, melyet ez valószinűleg felhúzott (manus vestita, investitura), vagy a telekről vett gyepdarabot és ágat (cum terrae cespite et virido ramo) vagy az átadandó ingatlan természetéhez képest más alkalmas jelvényeket (harangkötelet, oltárterítőt).[1] Ezt követte a határjárás és végtére a telek ünnepélyes elhagyása (exitus). Utóbbi a szászoknál ünnepélyes szavakkal és az ujjak begörbítésével (curvatis digitis) ment véghez. A frankoknál ennek jelvénye a festuca vagy kalászvetés volt (exfestucatio, laesiwerpitio), mit később a németség *Auflassung*-nak mondott. Ezen frank birtokátruházási mód később az egész frank birodalomban, a szász föld kivételével, általánossá lett.

Római jogi befolyás következtében okmány átadásával (traditio cartae) véghezmenő birtokátruházás is szokásba jött, az investitura jelvényeinek az okmányra helyezése kiséretében. A longobardok, nyugati góthok és az angolszászoknál azonban a traditio cartae magában is elegendő volt. Ily átruházás többnyire a birtokon kivül, néha a biróság előtt menvén véghez, az ünnepélyes elvonulás a birtokról nem történhetett meg; ezt tehát festucával kisért ünnepélyes nyilatkozat (se exitum dicere) váltotta fel, az ingatlannak tényleges birtokbavétele pedig minden ünnepélyesség nélkül történt.

Az öröklés és az emlékezetet meghaladó birtoklás esetein kivül, jogszerű birtok szerzésének egyedüli módja e birtokátruházás lévén, magát a jogszerű birtokot (possessio justa) is gewerenek hivták.

A gewere, melylyel csak önálló, mert fegyverképes, egyén birhatott, tartalmilag kiterjeszkedett a fekvőségre, a rajta levő ingóságokra, annak minden egyéb tartozékaira, minden abból huzható haszonra (melyet regalé-k ekkor még alig korlátoztak) és a birtoknak s a rajta tartózkodóknak védelmére (innét a partjog, idegenek megzálogolása stb.)

[1] Házaknál küszöbre lépés volt szokásban.

Kezdetben csupán a szabad magánbirtokra alkalmazva, a gewere fogalmát átvitték a birtoknak később keletkezett nemeire is. *Beneficium vagy precarium (Leihe)* volt az oly fekvőség neve, melynek tulajdona és használata meg volt osztva és a használat szolgálatokkal terhelve. A későbbi kor különbséget tett e kettő között és a *precarium* kifejezéssel csak az alsóbbrendű, t. i. termény-, fizetés- vagy munkabeli szolgáltatásokkal terhelt használati birtokot jelölte meg, mig az oly birtokra, melynek használata fejében nemesebb, kivált hadiszolgálatokat tettek, kizárólag alkalmazta a *beneficium*, a tizenegyedik század óta pedig a *feudum* vagy *hűbér (Lehen)* kifejezést.[1]

A hűbérnek, mely e korszakban még a hadi hűség jutalmának természetével birt, élvezetébe a hűbérest a hűbérúr ünnepélyes megadományozás útján helyezte, mi hasonlókép alkalmas jelvényeknek (sceptrum, lándzsa, zászló stb.) kézbesítésével történt (investitura, Belehnung). Ezért a hűbéri birtokjogot szintén gewere-nek mondották, mely azonban tartalmára nézve a szabad birtokos gewerejével meg nem egyezvén, idővel a *hűbéri gewere* (Gewere nach Lehnenrecht) nevet kapta. A hűbéri geweret a fekvőséghez való jognak ideiglenes volta, t. i. bizonyos körülmények bekövetkeztével a birtoknak a hűbérúrra visszaszállása és az, hogy az utódokra átszállítható nem volt, jellemezték. Midőn tehát korszakunk vége felé az örökösödés elvét, előbb tényleg,[2] később jogilag is, a hűbérekre is alkalmazták, a hűbéri gewere a népjog szerinti gewerehez lényegesen közeledett.

A parasztbirtokra vonatkozó, vagyis az *udvari jog szerinti birtokjog* (gewere nach Hofrecht) e korszakban még csak alakulóban van; a jobbágy még csak mivelője, félig-meddig bérlője a neki ideiglenesen átadott földnek és még nem ennek állandó birtokosa, és különösen a szolgasorsú jobbágy részére a föld használata még határozott időre sem volt biztosítva. Ennek állandó biztosítása és szervezése földesúri kiváltságok útján már a következő korszakba esik.

Az ingó vagyonnak (Habe, pecunia) joga még fejletlen, mert e korszakban az ingóságnak még alig van önállósága, hanem, mint láttuk, jobbára csak mint az ingatlannak tartozéka jött számba. Sajátságos felfogás egyedül az ingóságok visszakövetelésére (vindicatio) nézve képződött, midőn azt nem a tulajdonjog bitorlásának,

[1] E szó eredetét bőven tárgyalja *Wenzel G.:* Egyetemes európai jogtörténet. 74. §.

[2] Tudniillik a hűbéres fiának a hűbérrel való megadományozása által.

hanem a birtokfosztásnak szempontjából szabályozták. A tulajdonos tehát, ki valamely ingóságot önként adott ki kezéből, azt például haszonkölcsönbe vagy zálogba adva, ezt egy harmadik egyéntől nem követelhette vissza, hanem csak ahhoz, kinek azt ideiglenesen átengedte volt, fordulhatott igényével. (Wo man seinen Glauben gelassen hat, dort muss man ihn suchen. Hand muss Hand wahren.) Lopás esetében azonban keresetével bárki ellenében fordulhatott. Nyomozva ugyanis az ellopott dolgot, ha a lopást vagy rablást követett három éj előtt reáakadt, azt tényleges birtokosa kiadni tartozott. Ha később jött a dolog nyomára, annak megérintésével (innét Anefangsklage) és igényét erősítő esküjével a tényleges birtokost annak kiszolgáltatására fel kellett hivnia, ki elődjét megnevezve menekülhetett a támadástól és ez ismét elődjét megnevezve, mig végtére az, ki elődjét nem nevezhette meg, tartozott mint tolvaj vagy mint jogosulatlan birtokos felelni; a tulajdonos pedig dolgát visszakapta.

3. §.

Az öröklés joga.

Irodalom: *Gans Ed.:* Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. Berlin, 1824.; *Beseler G.:* Die Lehre von den Erbverträgen. Göttingen, 1835—37.; *Wasserschleben:* Das Princip der Erbenfolge. Giessen, 1870.; *Amira K.:* Erbenfolge u. Verwandschaftsgliederung nach den altniederdeutchen Rechten. München, 1874.

Oly társadalomban, melynek vagyoni élete még úgyszólván kizárólagosan a fekvő birtokon nyugszik, és ez ismét még törzsi, nemzetségi természetű, *csupán vérségi azaz törvényes örökösödést* ismernek. A germán őskorban sem ismerték tehát a végrendelkezés jogát és a törvényes örökösödés is csak a ház tagjaira szorítkozott. Ezek, kiket a családi birtokból kitagadni az örökhagyót jogosítottnak nem tartották, szükségképi örökösök voltak, részükről határozott elfogadási nyilatkozat vagy cselekvény szükséges nem volt. Csak a családi kötelék teljes felbontásával szünhetett meg az öröklés joga. A középkori népeknél tehát az öröklés háromlási természetű volt. (Der Todte erbt [vererbt auf] den Lebendigen; le mort saisit le vif), és ilyennek maradt akkor is, mikor a tágabb körü rokonságnak is örökösödési jogot adtak, melynek javára azt a rokonsági elővásárlás és visszavétel jogai is biztosították. Az örökös így csupán családi jogai teljes élvezetébe lépvén az örökölt birtokra vonatkozólag, nem folytatta, mint a római örökös, az örök-

hagyó vagyonjogi személyiségét. A germán örököst ép azért az elhunyt adósságaiért csak a hagyaték erejéig terjedő felelősség terhelte.

Az ingó és a szerzett vagyonnak, melyekre nézve a családi szempont nem volt annyira irányadó, képződése, valamint a római jog és az egyház befolyása tágították idővel a törvényes és törzsi örökösödés szigorú tanán és különösen adoptio (affatomia, a longobardoknál thingatio) útján eszközlendő szerződési örökösödést, sőt némi végrendelkezést is honosítottak meg. Mindamellett a népjogok és a capitularék korszakában is a germán örökösödés túlnyomóan háromlási természetű maradt. De a törvényes örökösödés megszünt pusztán a házi köteléken (Munt) alapulni és a tágabb rokonsági körre is mindinkább kiterjesztetett. Ez a különböző germán népeknél nem egyenlő mértékben fejlődvén, az örökösödési rend is nagyon változatos volt.

Nagyjából az öröklési rend a népjogok és capitularék szerint a következő:

1. *Törvényes lemenők*, még pedig törvényes fiutódok; csupán ilyenek hiányában kapnak a nőutódok is több-kevesebb jogot az ősi örökséghez, és egyedül az ingó és a szerzett vagyonból adnak a legtöbb népjogok a fi- és nőutódoknak egyenlő osztályrészt. A két szélsőséget e tekintetben a sali frank és a nyugati góth jog képviselik; amaz, valamint a thüringi is, az ősi telekre (terra salica) az egész fiágnak elsőbbséget ad a nőkkel szemben, az utóbbi pedig az egyedüli népjog, mely a fi- és nőutódok egyenlő örökjogát vallja. Mindig csak a legközelebbi lemenők voltak hivatva örökölni, a távolabbiak feltétlen kizárásával. Unoka tehát, mig örökképes gyermekek voltak, örökséghez nem juthatott; mert a *képviselet (repraesentatio) jogát*, mely a római örökjogban oly nagy szerepet visz, a germánok nem ismerték. Következménye volt ez annak, hogy a germán nem nősült, legalább nem rendszerint, mint a római, atyja háztartása terhére, hanem már vagyoni önállósága idejében, melyet neki az atyai emancipatio vagy az atyai háztól való elszakadás szerezték meg. Mindkét esetben gyermekeiről anyagilag már gondoskodva volt. Később azonban az öröklési képviselet jogát, legalább az unokák javára, elismerték, például a frankoknál II. Childebert, a góthoknál Chindaswinth idejében. Lemenők hiányában következtek:

2. Az *oldalrokonok*, a rokonság közelsége szerint, legfeljebb a hetedik ízig; vagy 3. a *felmenők*, kik ugyan az ősi vagyonban soha sem örökösödtek (Es stirbt kein Gut zurück), de a szerzeményi

vagyonra nézve majd az oldalrokonokat megelőző, majd ezekével csak párhuzamos örökösödési igényük volt.

4. A *hitvestárs* mint özvegy rendszerint csak a házassági jogban számára biztosított vagyonjogokat élvezte; egyedül a dél-germán népjogok adnak gyermekek nem létében az özvegynőnek több-kevesebb haszonélvezeti jogot férje vagyonához. Vérbeli örökös nem lévén, a hagyatékban 5. a fiskus örökösödött.

Már részben a népjogok, de kivált a capitulare-k, helyt adnak a *halál esetére való intézkedésnek* (testamentum) is. Nem ugyan az örökösnek az örökségtől való megfoszthatása végett történt ez, mert a legközelebbi rokon csak mint az örökhagyó gyilkosa veszíthette el az örökséget (Blutige Hand nimmt kein Erbe); nem is örökösnek kinevezése végett, mert a természetes sorrenden változtatni az örökhagyónak nem állott hatalmában: hanem azért, hogy az örökös mellett még mások is némely vagyonjogi kedvezményekben részesíttessenek, vagy, mit a lelki üdvösségre hasznos (pro remedio animae) tettnek tartottak, az egyház megajándékozása végett. A germán végintézkedés ép azért nem birt a római végrendeletnek természetével, melynek hisz lényege az örökösnevezésben rejlett, hanem hagyományozásokat tartalmazott, melyek biróság előtt a hagyományozott dologra vonatkozó jog lemondásával téve, visszavonhatlanok voltak; csupán egyházak javára lehetett a halálos ágyon is hagyományt rendelni.

4. §.

Kötelmi jog.

Irodalom: *Amira K.:* Nordgermanisches Obligationenrecht. 1882.; *Val de Lièvre:* Launegild und Wadia. Insbruck, 1877.; *Franken:* Französisches Pfandrecht im Mittelalter. 1879.; *Esmein:* Études sur les contrats. (Nouv. Revue hist. 1880., 1882.); *Heusler* és *Schroeder* i. m.

A kötelmi jog e korszakban még igen fejletlen. Legszokásosabb szerződés az őskorban a csere. Ingyenes szerződéseket pedig egyáltalán nem ismertek; a szolgáltatásnak mindig ellenszolgáltatással kellett, még pedig nyomban, járni, ha nem is anyagi, legalább bármely csekélységből álló formai (arrha, launegild, áldomásivás stb.) ellenszolgáltatással, melynek elmaradása a kötelezettséget megszüntette.

Fizetési kötelességek biztosítására zálog és kezesség szolgáltak. *Zálogot* (wadium, Wette; widan = megkötni) eleinte nem a

hitelező esetleges kielégítése végett adtak, hanem hogy annak tárgya elvesztésével a késedelmes adóst sújtsák s ezzel fizetésre szorítsák. Zálogként pedig nem csupán dolgok, hanem élet, szabadság és becsület is leköthetők voltak. Később azonban kifejlődik, legkorábban Franczia- és Olaszország területén, a kielégítésre szolgáló zálog is, még pedig, ha tárgya ingatlan volt, ennek a hitelező használatába (gewere) adásával. A kiváltásra meghatározott idő lefolytával a zálogtárgy a ki nem elégített hitelező tulajdonába ment át.

A *kezesség* különösen perbeli kötelezettségek vagy megítélt birságok biztosítására szolgált. Kezdetben ez tuszul adás természetével birt. A kezest mintegy zálogkép a hitelező hatalmába adták, de annak jeléül, hogy ez alá mint szabad ember kerül, fegyvernek vagy később ezt helyettesítőleg pálczának (festuca) átnyujtása kiséretében. Nem teljesítés esetére azonban a kezes a hitelező szolgájává lett. Később, t. i. már a népjogok feljegyzése idejében, a kezes nem többé személyével, hanem csupán vagyonával kezeskedett. A festuca, melyet a kezességi szerződés megkötése alkalmával továbbra is használtak s a hitelezőnek kézbesítettek, ezzel ennek kezében mintegy zálogtárgygyá (wadia) lett, melyre alkalmas jeleket vésni (innét festuca notata) szokásban volt, és melyet a kezesnek annak idején kiváltani kellett. A kezes felelőssége pedig a hitelező irányában nem közvetett, hanem közvetetlen volt, a kezes a hitelező irányában a főadós, kinek ismét az adós tartozott elégtétellel.

Mióta a kezességi szerződés formailag zálogszerződéssé (Wettvertrag) alakult át, melynél azonban zálog inkább csak képletileg szerepel, ezzel létrejött a középkor *formalszerződése* (stipulatio, wadiatio, fides facta). Ebbe öltöztették már e korszakban az egyszerű adóssági szerződést is, melynél az adós a festuca átnyujtásával mintegy saját személyére nézve vállalt kezességet, vagyis a kötelező adósnyilatkozatot formai zálogadás kiséretében tette. Olaszországban e szerződésnél a wadiá-t az okmány (cautio, carta) helyettesítette, melyet a frank birodalom többi részében a festuca vagy wadia mellett adtak. Kétoldalú szerződéseknél mindkét fél vett és adott ily formai zálogot.

A népjogi korszak nem ismert merő consensual, hanem csak ily formal- vagy pedig realszerződéseket (csere, letét, adásvevés, bérlet) stb.

IX. FEJEZET.

Perjog.

1. §.

Bevezetés. A biróságok.

Irodalom: *Siegel H.:* Geschichte des deutschen Gerichtsverfahrens. Giessen, 1857.; *Bethman-Hollweg:* Der germanisch-romanische Civilprocess im Mittelalter. Bonn, 1871.; *Sohm R.:* Des Process der lex Salica. Weimar, 1867. és die altdeutsche Reichs- und Gerichtsverfassung. Weimar, 1871.; *Fustel de Coulanges:* Recherches sur quelques problèmes d'histoire. 1885. régiebbek közül *Rogge* és *Unger.*

I. Habár van annak nyoma, hogy a germán ősidőkben magánosok jogsérelmei egyáltalában a magánüldözésnek voltak átengedve, Tacitus korában már csak az életet, a testi épséget vagy pedig a becsületet sértő tettekért volt magánbosztúnak helye; magánjogi sérelmekért pedig orvoslást már e czélra szervezett biróságoknál kellett keresni.

A birói hatalom kezdetben a népnél volt. Kivételesen a nagy népgyülés (Volksthing, Landsthing) is biráskodott; a rendes birósági gyülekezet azonban a *hunderte gyülése (mallus, thing)* volt, melyet a Fürst (a lex salica thunginus-a) majd meghatározott időközökben, majd rendkivülileg tartott.

A királyság meggyökeredzésével a birói hatalom mindinkább a királyra szállott által, ki azt vagy személyesen, vagy pedig tisztviselői útján gyakorolta. Legfőbb bírósággá a *királyi udvar* (curia regis, judicium palatii) lesz; tartotta azt a király ott, ahol idő szerint tartózkodott, vagy később őt helyettesítőleg a pfalzgraf. Az udvari biróság azonban csak egyes előkelőknek vagy egyes ügyeknek volt rendes birósága, de a király bármely biróság elé tartozó ügyet is a végitéletet megelőzőleg oda vonhatott. Rendes biróságok a vidéki biróságok maradtak, melyeket a grófsági lakosok számára a gróf tart, még pedig hunderté-k szerint a hagyomány szentesí-

tette helyeken (malberg, dingstatt), a melyekre a szabadoknak súlyos birság terhe alatt kellett megjelenniök. Negyven napi, majd hat heti időközökben tartva, mindenik hunderté-re évenként két, legfeljebb három ily *rendes biróság (mallus legitimus, echtes Ding)* tartása esett. De ha a szükség úgy parancsolta, a gróf vagy esetleg a királyi missus időközben is hirdethetett a Gau-lakosok számára biróságot, u. n. *rendkivüli biróságot (gebotenes Ding).*

A immunitási területekkel keletkeznek az immunitási biróságok (úri székek), milyeneket az erre feljogosított úr nem teljesen szolgasorsú alattvalói számára tartott. E biróságokon az úr, vagy tisztviselője (villicus, officialis) elnökölt, ítéltek pedig ott a köztörvények és közszokás szerint, mely szempontból az úri székek is köztörvényszékek voltak. Hatáskörre nézve azonban e biróságok a grófiaknál alábbrendeltek voltak, valamint az inkább csak rendészeti hatáskörrel felruházott centenariusi vagy a markbiróságok. Az alábbrendeltség azonban e korban csak a birósági terület és hatáskör csekélyebb voltát jelenti és nem járt még fölebbviteli függéssel.

II. A rendes biróság (echtes Ding) a frankoknál *három alkatelemből* állott. A *biróból,* kinél volt a hatalom (bannus) biróság tartására és vezetésére; továbbá *a birótársakból (Rachimburg-ok),* számra rendszerint heten, kik hivatva voltak az ítéletet formulázni; és végre a birósági gyülekezeten jelenlévő *népből,* mely a birótársak által ajánlott ítéletet helyeslésével (Vollbort) megerősítette.

Voltak azonban german népek, mint a bajorok, alemannok, szászok, frizek, melyeknél a jogfeljegyzések idejében a biró mellett már csak egy birótárs szerepel, ki mint a jogban különösen jártas egyén (êsago, asega, judex) az ítéletet formulázza, mig a nagyobb mértékben római befolyás alá jutott germán népeknél, u. m.: a burgundok, góthok és longobardoknál maga a biró az, ki ítél; a nép csak tanuságkép van jelen. Nagy Károly azonban a frank birósági szerkezetet birodalmivá tette.

Nagy Károly alatt megy véghez a biróság tiszta népbirósági szerkezetének átalakítása is. Ugyanis a mindinkább súlyosodó biráskodási szolgálat (Dingpflicht) könnyítése érdekében 770. és 775. között elrendelte, hogy jövőben csak a rendes biróságon kell a kerület népének megjelenni, ellenben a rendkivüli biróságokon (gebotene Dinge) csak a birótársak részvétele szükséges, kiket e végre állandóan kirendelni kellett. Ez állandó birótársak, kik ilyenkor nem csak formulázták, hanem hozták is az ítéletet, a *Schöffé-k*

(scabini). A rendkivüli biróság ezóta csak *Schöffen-biróság* (minus placitum) és már csak a rendes biróság teljes népbiróság (Vollgericht, majus placitum), mely utóbbi szabadság- és birtokperek, valamint fontosabb bünperekre nézve továbbra is az egyedül illetékes biróság maradt. Idővel a rendes grófsági biróságoknál is a Schöffék szerepelnek birótársakul, de tisztük ott továbbra is az ítélet ajánlására szorítkozott.

A királyi udvari biróságoknál a birótársi szolgálatot az oda meghivott egyházi és világi nagyok teljesítették.

2. §.

A per lefolyása.

Irodalom: *Brunner H.:* Der Zeugen- und Inquisitionsbeweis der karolingischen Zeit. Wien, 1866.; *Ugyanattól:* Die Entstehung der Schwurgerichte. Berlin, 1872.; *Löning:* Der Reinigungseid bei Ungerichtsklagen. 1880.; *Patetta G.:* Le ordalie. Torino, 1890.

Valamint minden nép jogélete korai szakában, úgy a kezdetleges középkorban is, a jogot *feltünö szigor és merevség* jellemezték, mi különösen meghatározott külső formákhoz való ragaszkodásban nyilvánul. E formalismusnak legsajátosabb tere a peres eljárás, természetes folyományaként a *tárgyalási elv kizárólagos uralmának* minden fiatal nép törvénykezésében, mi a súlyt a felek önálló perbeli tevékenységébe helyezi. A per e korszakban, kivált ennek kezdetén, csak a felek küzdelme a jogért a biróság előtt, nem pedig ez által vezetett jogüldés. A per minden szakában a peres felek közvetetlenül érintkeznek. A biró befolyása a per mentére csak lassan tud magának utat törni.

Ellenfelét a pert indító fél személyesen, tanúk kiséretében annak házába menve és ott panaszát előadva idézte a biróság elé *(mannitio)*, és csak ha ennek háromszori ismétlése siker nélkül maradt, következett be a birósági idézés *(bannitio*, bannus = birói parancs). Idővel azonban, és pedig legkorábban a délgermán népeknél, a birósági idézés lesz mindinkább az idézés rendes alakja. A IX-ik században a mannitió-t már nem ismerik. De még ekkor is szokásban maradt a többszöri idézés, mielőtt a végleges bekövetkezett, mely a peres ügy eldöntésére befolyással volt; a korábbiak elmulasztása csak birságolást vont maga után, feltéve, hogy kielégítő mentségi okokkal (sunnis) azt nem menthették.

A birósági határnapon mindenekelőtt a biróság megalakult, melynek eljárását megzavaró minden cselekményt ünnepélyesen megtiltottak (bannus). Panaszával (mallare, admallare) a felperes nem a biróhoz fordult, hanem ellenfeléhez, ezt ünnepélyes (sacramentalis) formában válaszra felszólítva (tanganare), sőt néha e panaszát esküvel is erősítette. Alperes a panaszt vagy szórólszóra elismerni, vagy szóról-szóra tagadni tartozott. Kifogásoknak helyt nem adtak. Később azonban itt is a biró lép közbe és lehetett kifogásokat emelni, sőt a karolingi időben már előfordul, de akkor is csak a királyi biróságnál, hogy a felek nem tartoznak szükségkép személyesen megjelenni, hanem magokat képviseltethetik.

A bizonyítás igen formaszerű volt. Czélja nem az volt, hogy az anyagi igazságot kiderítse és a biró meggyőződésére hasson, hanem hogy az ellenfél a formai igazság előtt meghajoljon. Ezt oly eszközökkel iparkodtak elérni, melyeknek a közvélemény és nem szükségkép az ellenfél vagy a biró tulajdonítottak bizonyító erőt. A bizonyítás ép azért mindig vagy együttesen végzett vagy egészen egyoldalú volt; ellenbizonyításnak helyt nem adtak. A bizonyítási eszközök tehát e korszakban vagy merően formai természetűek, vagy ha nem azok, alkalmazásuk igen korlátolt.

A merően formai bizonyítási eszközök: az eskü és az istenítéletek.

Az *eskü*, mely mint a panaszlott tisztító esküje (juramentum purgationis) a leginkább használt perbeli bizonyíték volt, kiváló biztosítékokkal volt ellátva. Nemcsak hogy a hamis esküvőt szigorú büntetés érte és hogy nem szabad vagy rossz hirü egyének, mint alkalmatlanok, az eskütől el voltak tiltva, hanem az *eskütársi intézmény* az esküvő fél becsületességeért még különösen volt hivatva kezességül szolgálni. Az eskütársaknak ugyanis a fél esküjének nem anyagi igazságát, hanem annak csak megbizhatóságát kellett esküjökkel bizonyítaniok. Rendszerint a per tárgya értékéhez és kivált a peres ellenfél rendi állásához mérten majd több, majd kevesebb, de a legtöbb népjog szerint legfeljebb tizenkét eskütárssal *(conjuratores, consacramentales)* tette le a panaszos az esküt, minél őt segíteni, ha becsületessége köztudomású volt, rokoni, de kivált községi kötelesség volt. A népjogok és capitularék kivételesen, t. i. csekélyebb értékü perekben, helyt adnak az egyéni eskünek is. Régente a biróság előtt tették le az esküt; férfiak fegyverre, nők keblükre, az éjszaki germánok pedig gyürűre esküdtek.

Később sok helyt az ellenfél tartotta botra[1] esküdtek (Eidstaben), sőt idővel a templomban az oltár előtti esküvés jött szokásba, a melynél elkövetett legkisebb formahiba is pervesztessé tett.

Ha alperes esküre nem volt bocsájtható vagy felperes erősebb bizonyítékra hivatkozott, istenitélettel kellett dönteni. *Az istenitélet* tehát a középkorban az ártatlanság vagy vétkesség kiderítésének végső eszköze volt, miért is azt kiválólag itéletnek (judicium, Urtheil, *ordal)* hivták. Alakjai számosak. Kétoldalúak voltak: a bajvívás és a keresztpróba.

A *bajvívást* (pugna, campus), melynek feltételeit a biróság állapítá meg, rendszerint megsebzésig és csak súlyos esetekben halálra vívták, még pedig a perben álló felek személyesen és csak későn és kivételesen bajnokok útján. Vívtak pedig kivont karddal (spata tracta), csak később a frank népbiróságok előtt pajzszsal és bunkókkal; a nyugati góthok már lovas bajvívást is ismertek, melyet lándzsával vívtak. Előzetes gyónás és az összecsapás alkalmával Istennek segítségül hivása a bajvívás istenitéleti jellegét emelték. Az egyház azonban a bajvívást nem pártolta és azt, különösen kevésbé harczképes egyénekre nézve, a *keresztpróbával* kivánta helyettesíteni, melynél az a fél lett pervesztessé, ki kinyujtott karjait korábban volt kénytelen lebocsájtani.

Minden egyéb istenitélet egyoldalú volt, annak csak az egyik fél vettetvén alá. Ide tartoznak az u. n. próbák. A *tüzpróba*, melynél a forró vizbe (Kesselfang, aeneus) mártott vagy a tüzes vasat hordott kéznek, vagy az izzó ekevasakon lépdelt lábnak meghatározott idő alatti hegedése volt határozó; továbbá a *hideg vizpróba*, melynél az el nem merülés tett pervesztessé; és végre a *hullapróba*, és a szentelt falattal eszközölt, mely utóbbi helyébe idővel az *úrvacsora próbája* lépett.

Alapulva a hajdankor azon babonás hitén, hogy az Istenség az ártatlanság érdekében közvetetlen közbelépésével meg fogja akasztani a természet törvényei rendes hatását, az istenitéletek már Nagy Károly korában kétkedőkre akadtak, és az egyház nem lévén képes az istenitéleteket kiirtani, legalább hatásukat törekedett enyhíteni s azokat keresztény ritussal körülvéve, jellemükön változtatni. Megelőző gyónás s áldozás a bűnöst jogtalan tettének bevallására voltak hivatva indítani, és az istenitéletet a keresztény kortól fogva kisérő ünnepélyes imádságok s eszközeinek egyházi megáldása annak

[1] A bot itt bizonyára a fegyvert helyettesítette.

egyházi jelleget adtak. Zsidókat ép azért nem vetettek istenitélet alá, és őket az ostorozással végzett kínvallatás alól is, melyet reájuk és szolgasorsuakra alkalmaztak volt, Jámbor Lajos felmentette.

E tisztán formaszerű bizonyítási eszközökhöz idővel járultak: *tanúk* és okiratok.

Tanúkul (Zeugen) kezdetben csak azokat fogadták el, kik a perbeli ügylet létrejöttéhez maguk a felek által forma szerint híva (gezogen) lettek, tehát u. n. *ügyleti tanúk* voltak, kiknek, mivel a tanuskodásra vállalkoztak, tanúskodni kellett.[1] Később azonban olyanok tanúskodásával is találkozunk, kiknek mint községbelieknek a vitás ügyről tudniok kellett (wissende), de ezek csak önként és nem kötelességből tanúskodtak. Esetleges tudomás a perben forgó ügyről tanúskodásra nem képesített. Tanúit a fél hívta fel és állította a biróság elé, hol a bizonyításnak itéletileg megállapított tárgyát szóról szóra utánmondották, mit bevégezve esküt tettek; bizonyításuk súlya nem kimondásukban, hanem esküjökben feküdvén. A capitularé-k korában azonban már a biróság szólítja fel a feleket, hogy állítsanak tanúkat. Az egyik fél állította tanúk ellenében, ha ezek községbeli tanúk voltak, a másik ellentanúkat állíthatott, mely esetben a tanúság hitelessége iránt rendszerint mindkét fél tanúi sorából választottak között véghezment bajvivás vagy keresztpróba döntött, az ebben elbukott tanú, mint hamisan esküvő, jobbját veszítette. A tanúbizonyság tehát tulajdonkép még csak előzetes bizonyság volt.

A bizonyítás *okiratokkal* nagyobb jelentőségre csak a nyugati góth jogban és longobardban emelkedett, melyek némely magánokiratnak is bizonyító erőt tulajdonítottak. A frank birodalomban csupán a királyi okiratot ismerték el közokiratnak, mely, ha valódisága megtámadható nem volt, teljes bizonyítékul szolgált. Magánokirat tartalmának hitelességét, ha az ellenfél azt tagadta, az okiratban megnevezett ügyleti tanúkkal kellett bizonyítani. Ha pedig az ellenfél az ily okmányt hamisnak mondotta és ezt ennek jeléül ünnepélyesen átszúrta, többnyire bajvívással kellett dönteni.

Hogy esetenként melyik fél és a bizonyítási eszközök melyikével bizonyítson, azt a biróság itélettel (*Beweisurtheil*) döntötte el. A nyugati germán népeknél eziránt *vagylagos* (*zweizüngig*) itéletet hoztak, mely nemcsak a bizonyítást, hanem ennek elmaradása

[1] Ha ezt jogtalanul megtagadták, őket birsággal, frank jog szerint a hamis tanúság birságával sujtották.

esetére a teljesítést is megállapítá. Minthogy e korszakban a legtöbb pert mint vétkességi pert tekintették, többnyire az alperes volt közelebb a bizonyításhoz, neki kellvén magát tisztázni. Azon fél pedig, kinek a bizonyítást odaitélték, ellenfelénél kedvezőbb helyzetben lévén, e korszakban a bizonyítás jogáról és nem annak terhéről szólottak. Teljes bizonyítékot csak kifogás alá nem vett közokirat, eskü, és ha ezek nem voltak alkalmazhatók, istenitélet szolgáltattak. Az itéletben megállapított bizonyítást és teljesítést a felek egymásnak zálogszerződéssel (Wettvertrag) biztosították.

A karolingi időben a pernek egy uj neme keletkezett, melynek sajátsága ép a bizonyítási szakban mutatkozott. A *frank inquisitorius eljárás* volt az, a melynél a biróság által a községbeliek, vagy egyáltalán a dologról tudók közül választott és előlegesen meghitelt tanúkkal teljesíték a bizonyítást, és a melynél a súly nem annyira a tanúk esküjében, mint inkább vallomásukban rejlett. Ennek alkalmazása különös királyi kedvezmény volt, kivétel a szigorú népjog szerinti eljárás alól, milyennel a fiskus minden perében, az egyház pedig csak bizonyos pereiben élhetett; mások pereiben csak esetről-esetre a kinyert királyi parancs (mandatum ad inquirendum) alapján alakalmazták a kutató eljárást. A királyi biróság azonban azt szabadon alkalmazhatta. Ezen a frank időben még kivételes eljárás, mely nem az alaki, hanem az anyagi igazság kiderítését czélozta, a következő korszakban nagyobb jelentőségűvé vált, a napjainkban is szereplő esküdtszéki eljárás forrásává.

Az itéletet, mielőtt a birósági gyülekezet azt jogerőre emelte, a felek bármelyike mint a gyülés tagja, de különben bárki az ott jelen voltak közül rosszalhatta (schelten, blasphemare judicium), kijelentvén, hogy a biró igazságtalan itéletet hozott. Ez itélet ellen azonban neki nyomban uj, véleménye szerint jobb, itéletet kellett ajánlania. Nem a biróság tudatlanságának, hanem vétkének tulajdonítva az itélet igazságtalanságát, ez jogvitát támasztott az itéletet ajánlott birótárs és az azt rosszaló között, a melyet majd bajvívással, majd más próbával, esetleg eskütársakkal tett eskühez intézték el. Az abban elbukott birótársat megbirságolták. A karolingi időben már kivételesen előfordul, hogy ily rosszalás esetén az ügy a királyi biróság elé került. A királyi birósághoz fordultak akkor is, ha az igazság kiszolgáltatása egyáltalában megtagadtatott (ob denegatam justitiam).

Rendes fellebbezést e korszakban nem ismertek, de a király az itélet előtt bármely pert a népbiróságoktól magához vonhatott

(jus reclamandi) és a királyi biróságnál a perujítás is meg volt engedve.

A makacsul elmaradt panaszlott a régi jog szerint *közbékevesztetté lett*. Később a békevesztés már csak akkor érte, ha a király elé idézve sem jelent meg. A capitularé-k korában a makacsságból történt elitélés esetében az elitélt birtokának zár alá vétele (possessio in bannum missa) divott, mi a perbeli igények biztosítását czélozta, mert egy év és egy nap leforgása alatt megjelenve, az ilykép elitélt magát védhette, minek sikere esetében javait viszszakapta.

X. FEJEZET.

Büntetőjog.

1. §.

A büntető hatalom fejlődése.

Irodalom: *Wilda W. E.:* Strafrecht der Germanen. Halle, 1842.; *Köstlin C. R.:* Geschichte des deutschen Strafrechts. Tübingen, 1859.; *Geib G.:* Lehrbuch des deutschen Strafrechts. Leipzig, 1861. I. köt.; *Du Boys A.:* Histoire du droit criminel des peuples modernes. Période barbare. Paris, 1865—70. 2. kiadás; *Amira K.:* Das altnorwegische Vollstrekungsverfahren, 1874.; *Bar:* Gesch. des deutschen Strafrechts. 1882.; *Thonissen:* Organis. judiciaire et droit pénal de la loi Salique. 1881.; *Blandini:* Delitto e pena nei leggi longob. 1890.; *Brunner* i. m. II. 536. s k. l.

A germánoknál kezdetben az egyedüli közbüntett: *az árulás* a nép ügyén, vagyis a *hütlenség;* büntetése a halál, végrehajtva a papok által. Minden egyéb jogsértés, *magánsértés*, átengedve a *magánboszúnak* (Faida, Fehde), vagy, mint azt gyilkosság esetében mondották, a vérboszúnak. Ennél nem csak a sértettet tartozott rokonsága segíteni, hanem a sértőt is, feltéve, hogy gonosztettéért kebeléből ki nem rekesztette. Véget a boszú rendszerint egyezkedéssel ért bizonyos, állatokban megállapított, értéknek fizetésével az ellenfél (faidus) és bizonyos értéknek a békesértés fejében (Friedensgeld, fredus) a község részére.

Ezen kezdetleges állapotból a büntetőjog idővel kibontakozik. A joguralom biztosításának, vagy mint a germánok azt mondották, a *közbékének* érdeke ugyanis idővel megkövetelte, hogy közbüntetteknek tekintsék mindazokat a nagyobb jogsértéseket, melyeket a nép valamelyik tagja ellenében ott követtek el, hol a békének különösen honolni kellene, úgy mint saját házában, a gyülés vagy a tábor szinhelyén (Hausfriede, Dingfriede, Heerfriede). Minden közbüntettnek büntetése e korszakban: kirekesztés a nép békéjéből;

az, hogy a bűnös *közbékevesztetté* (friedlos) lett, minek következtében a népjog védelme tőle elvonható, ő maga, az ellenséghez hasonlóan, büntetlenül megölhető volt. Egynémely bűntettet e békevesztés szükségkép követett, másoknál azonban a kiengesztelésnek helyt adtak. A többi, ily közbűntetteknek nem tekintett jogsértésekre nézve azonban a magán- és vérboszú továbbra is fenmaradtak. De nemcsak hogy a nép iparkodott, közbenjárva, a boszúnak mielébb véget vetni, hanem ha a jogsértőt a sértett a biróság előtti elégtételre felhívta, ő annak engedni tartozott, feltéve, hogy nem akart a közbékevesztés borzasztó következményeivel daczolni. És már a legrégibb népjogok szerint a kiengesztelésül *(compositio)* fizetett összegben kifejezettebben nyilvánul egyrészt a sértés váltságát *(faidus, weregildus)* és másrészt a közbékesértést engesztelő birságot *(fredus, bannus)* képviselő két alkatelem. A békét pedig, mely ez összegek lefizetése után a felek között még létrejött, sok helyt annak további fentartására vonatkozó esküvel (Uhrfehde) volt szokás igérni, vagyis ünnepélyes kibékülés (osculum pacis, Halsfang) következett be.

A királyság erősbülése és az egyháznak több-kevesebb befolyásával szerkesztett népjogok és capitularék még inkább visszaszorították a magánboszút, mely idővel, t. i. a karolingi korszakban, csaknem teljesen elenyészik; a bűntett üldése ezóta már csak a biróság előtt történhetik. Azzal, hogy a közbéke forrásává a nép helyett mindinkább a királyság lett és a közbéke különösen védett nemei az egyházra és a királyságra való tekintettel (Kirchenfriede, besonderer Königsfriede, mundeburdium) szaporodtak, a közbűntettek száma gyarapodott, melyeket békevesztés helyett majd halál-, majd testi vagy vagyoni büntetésekkel sujtottak. Egyéb bűntettekre nézve a megválthatás (compositio) megengedett maradt, melyet a népjogok részletesen szabályoztak, úgy hogy azokért tulajdonképi büntetés csak fizetésképtelenség esetében, ha a bűnösért rokonsága sem akart fizetni (chrenecruda), következett be. Viszont a sértettnek rokonsága is részesült a bűnös fizette vérdijban (Wehrgeld), még pedig úgy, hogy a meggyilkolt legközelebbi rokonának, ki a rokonság nevében a békecsókot megadni hivatva volt, abból túlnyomó rész jutott (Erbsühne), mig az aránylag csekélyebb rész a többi rokonságnak (Magsühne).

Fentartását jelenti ez a *magánjogi szempontnak* a büntető jogban, mert hisz a váltságösszeg csak csekély része az, mely a sértett jogrend érdekében volt fizetendő, jóval nagyobb fele a sér-

tettnek jutott. És hangoztatja azt még az is, hogy a jogsértések, kevesek kivételével, csupán a sértett panaszára, nem pedig hivatalból fenyíttettek; mig abban, hogy a büntetés és különösen a váltság kiszabásánál egyedül a jogsértés nagyságára és épen nem vagy alig az abban nyilvánult gonoszságra voltak tekintettel, a büntetésnek folyton mint bosszúnak felfogása tükröződik vissza. Könnyen érthető, hogy az ily szellemű büntetőjog a bűnkisérletet és a bűnrészességet épen nem vagy csak kivételesen egyes bűntetteknél fenyítette, ellenben a bűnpártolással szemben igen szigorú volt.

Egyedül az *egyház* törekedett a *javítás* elméletének a büntetőjogba utat törni, midőn hangsúlyozta, hogy a büntetés kimérésénél a gonoszság fokára kell tekinteni. És az egyház befolyása e téren még a vallás parancsait és a közerkölcsiséget érzékenyen sértő tettek megfenyítésében is nyilvánult, valamint a bosszúállás vadságának és a büntetések kegyetlenségének enyhítésében. Ez utóbbit a *menhelyek* (asylum) intézménye utján érte el leginkább, midőn a gonosztevőnek, ki egyházba vagy kolostorba vette magát, majd büntetlenséget, majd csak a halál- és a testcsonkító büntetésektől való mentességet biztosított. És daczára annak, hogy gyakori visszaélések miatt az egyház e jogát Nagy Károly idejében megszorítani iparkodtak, az nemcsak hogy fenmaradt, hanem azt e korszak vége felé még kiterjedtebben alkalmazták, u. m. a püspöki s papi lakokra, sőt a királynak, mint az egyház felkentjének, lakhelyére is.

2. §.

A bűntettek és a büntetésnemek.

Irodalom: *Woringen F. A. M.:* Beiträge zur Geschichte des deutschen Strafrechtes.

Az egyes bűntettek fogalmukra és kellékeikre nézve csak ritkán határozvák meg szabatosan a népjogok- és capitularékban. A legsúlyosabb közöttük folyvást az árulás, mely e korszak vége felé a *hütlenség* (infidelitas), majd felségsértés (crimen lesae maiestatis) nevét viseli, és a királyság irányában tartozó hűség megtörésére vagy a köteles engedelmesség megtagadására vonatkoztatva, megannyi u. n. politikai bűntetteket fogalmába felölelte.

A leggyakoribb bűntettek azonban, mint azt alakzataiknak rendkivül részletes megkülönböztetései gyaníttatják és teljesen meg-

felelő is volt az erőszakos kor szellemének, a *testi épséget* és *becsületet sértő büntettek* voltak. Kivülök még csak az *élet-* és a *vagyonbiztonságot* veszélyeztető erőszakoskodásokra és a *tolvajlásra* vannak a jogforrások nagyobb figyelemmel; különösen az utóbbi, melyet a rablástól csak a titokzatosság, melylyel elkövették, különböztetett meg, mind tárgya és értéke, mind pedig elkövetési helye és idejéhez képest fogalmára és büntetésére nézve módosul.

A bűntettek megtorlására alkalmazott büntetésnemek között, az egyezkedési rendszernek e kor büntető jogában uralmához képest, a legszokásosabbak a *vagyoniak*, melyeket majd váltság (compositio, Busse), majd pedig büntetéskép (birság) fizettek, kivételesen pénzben, rendesen állatokban, fegyverekben vagy más közkeletű ingóságokban, ezeknek a népjogokban meghatározott becsértéke szerint.

A váltságrendszer a vérdijra volt alapítva, melyet nem csupán ölés esetében, hanem még más jogsértések fejében is fizettek. A vérdij, a legmagasabb váltság, a frankoknál 200 solidus-t tett; nagyobb volt némely népjogok szerint a nő vérdija, és királyi szolgálat és papi rend is azt magasabbra emelték. Minden egyéb váltság a vérdijnak csak töredéke. A tulajdonképi birságok is határozott rendszert követtek. Az alapbirság tiz, majd tizenkét pénzből (solidus, uncia s. a. t.) állott, melynek osztása vagy sokszorozása útján alakultak a többi birságok.

A tulajdonképi büntetések, melyek régente csak a szolgát s a fizetésképtelen szabadot és csak egynémely bűntett mindenik elkövetőjét érték, a következők: *halálbüntetés*, és pedig majd akasztás, kövezés, vizbe vagy iszapba fulasztás, máglya vagy kerékbetörés formájában; *testcsonkító büntetések*, u. m. fül-, orr-, kézlevágás stb., és pedig jobbára forbátbüntetéskép alkalmazva; *testfenyítő büntetések*, de rendszerint csak szolgákkal szemben megengedve; mindezeknél ritkábban alkalmazva *szabadságbüntetések*, u. m. börtön vagy számüzetés és a *becsületbüntetések*, melyekben e kor különös leleményességet, sőt néha humort is fejtett ki.

3. §.

A büntető eljárás.

Irodalom: *Mittermayer C. J. A.:* Das deutsche Strafverfahren. Heidelberg, 1839.; *Zachariae H. A.:* Handbuch des deutschen Strafprocesses. Göttingen, 1860.; *Zoepfl H.:* Deutsche Rechtsgeschichte. Braunschweig, 1872.

A büntető jog magánjogi felfogásának megfelelő volt e korszak büntető eljárása.

Mióta a büntetőjogban a magánboszút a biróság előtti eljárás felváltotta, ez rendszerint csak a sértett vádjára volt megindítható. Csupán tetten érés esetén és ha a főhatalom, illetve a fiskus érdekelve voltak, emeltek hivatalból vádat. A büntető eljárás tehát merően *vádeljárás* volt.

A jogbiztonság ez elv ily kizárólagos alkalmazása mellett eléggé védve nem lehetett. Ha tehát valamely vidéken a bűntettek nagyon elharapództak, a karolingi időben a nyomozási eljárást alkalmazták. Ez a bűnügyekben való inquisitio (Rügeverfahren), melyet ily esetekben a király vagy a missus az illető Gauban elrendelt. Ilyenkor a Gau-lakosok közül a legtekintélyesebbeknél tudakozódtak a Gau-ban elkövetett bűntettek felől, kik azután hit alatt és birság terhe mellett nevezték meg az ezek elkövetésével gyanusított embereket. Ezeknek erre a szokásos perbeli bizonyítási eszközökkel kellett magokat a reájuk vetett gyanú alól tisztázniok.

Tettenkapatás esetén az eljárás igen egyszerű volt. Ilyenkor rögtön- vagy szükségbiróságot (*Nothgericht*) tartottak a bűnös felett, mely a megtámadott formaszerű lármájára (Gerüfte), a hely szinére sietett szomszédokból állott, élén a hasonlókép oda sietett biróval vagy választott elnökkel; a biróság határozatát a végrehajtás nyomban követte. Régente a tetten kapott gonosztevőt bárki megölhette; később azonban, kevés eset kivételével, csak letartóztatása és megkötözése volt megengedve, és őt záros határidő alatt a biróságnak át kellett szolgáltatni. Ilyenkor azonban a biróság nem a rendes eljárást alkalmazta, hanem sommásan járt el, és ha a bűnös megkötözése jogosnak bizonyult, őt bűntettéért nem annak szokásos büntetésével, hanem rendszerint halállal sujtották.

A rendes eljárás büntető ügyekben a közönséges peres eljárástól nem külömbözött sem idézés, sem bizonyítás, sem ítélethozatal tekintetében.

Ha a véghatárnapul kitűzött időben a vádlott nem jelent meg, szigorú birói parancs (*bannus*, *proscriptio*, Oberacht, Aberacht) őt jog- és békevesztetté (fried- und rechtlos, geächtet) tette, kit ennél fogva bárki büntetlenűl megölhetett, és kit a sértő és rokonsága bosszúja ellenében védelmezni s őt befogadni még saját rokonságának is tiltva volt. (Wargus, Wolf, Vogelfrei.)

Különben az elmarasztaló itéletnek, ha az halálra szólott is, *végrehajtását* régente a sértettre bizták, de később ennek is birói felügyelet alatt kellett véghez menni; sőt idővel a végrehajtás kizárólag a biróra tartozott.

Az itélet szabta büntetés alól felmenteni vagy azt enyhíteni, szóval a *megkegyelmezés*, e kor büntetőjogi felfogásához képest, legfeljebb csak közbűntetteknél, és itt is alig, volt megengedhető. Római befolyás következtében azonban már a népjogok egynémelyikében, jelesül a nyugati góth jogban, de még inkább a karolingi jogéletben a király kegyelmezési joga hova-tovább kifejlődött.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ ALKOTMÁNYI FEJLŐDÉS EURÓPÁBAN A X-IK SZÁZADTÓL A XIV-IKIG.

I. FEJEZET.

A köztörténeti események vázlata a frank birodalom bukásától a keresztes háborúk kezdetéig.[1]

1. §.

Bevezetés. A frank birodalomból alakult országok.

A tulajdonképi középkor akkor kezdődik, midőn a frank birodalomból kiindult ama három nagy ország, u. m. Német-, Franczia- és Olaszország, a karolingit a tizedik század második felében felváltott dynastiák alatt, véglegesen megalakulnak. A középkori keresztény-hűbéri társadalomhoz, mely eleinte csak e három országból állott, később az idővel folyvást jelentékenyebbekké való spanyolföldi királyságok, és a normann hódítások óta Anglia és a sicziliai királyság is csatlakoztak. És a nyugati egyház tanainak elterjedése Skandináviába, a magyarokhoz és némely szláv népekhez, jelesül a csehek és lengyelekhez, ezeket is a nyugati keresztény társadalom körébe vonta, de politikai életüket hűbérivé nem alakította át. A tulajdonképi Kelet-Európa ezzel hova-tovább csupán Byzanczra és a mai Oroszországra szorítkozik.

Keresztény-hűbéri ország, e szó legteljesebb értelmében, legkifejezettebben *Francziaország* volt, hol a tizedik század alatt a közhatalom elenyészte és az országnak önálló uralmakra szakadása a legteljesebb volt. — Azon ötvenöt herzog, gróf vagy

[1] E fejezetre nézve a közkézen forgó történeti művekre utalok.

báró, kik Francziaország birtokában osztozkodtak, elismerték ugyan 987-ben *Capet Hugót* királyuknak, de közöttük ő csak első volt hatalomra, tekintélyre, és tényleges uralma szintén csak saját családi herzogságára (Ducatus Franciae) szorítkozott. A királyság szoros szövetkezése az egyházzal, melynek politikai hivatása az álladalmi szakadozottság közepette csak nőtt; az alsóbb néposztályoknak részéről támogatása; az első Capetingek uralkodásának hosszú tartama (987- 1108), mi a dynastiát meggyökerezni engedte; valamint a nagyobb hűbéruraknak egymásközti folytonos küzdelmeik, mi gyengítette erejüket, egyaránt közreműködtek arra: hogy a franczia királyi hatalom már egy század alatt rendkivül megerősödött VI. Lajos (1108—1137) tehát meg is kezdhette azt az utódai által következetesen folytatott politikát, mely Francziaország területének a királyi hatalomnak való közvetlen alávetésére és a tartományurak hatalmának megtörésére volt irányozva.

A *német* politikai élet egészen más irányban indult. Öt nagy, az utolsó karolingok alatt ujból alakult tiszta germán herzogságból állott, u. m. a szász, bajor, sváb, frank és a lotharingiból, melyeket a hozzájok tartozó grófságokkal egy politikai egészbe egyesíteni a *szász dynasztiának* (919—1024.) sikerült. A meghódolt herzogok hatalmát jelentékenyen megszorítva, I. (helytelenül Madarász) Henrik és fia I. vagy Nagy Ottó bensőleg egységesebbé tették Németországot a nyugat-európai országok bármelyikénél; határait pedig, a magyarokat visszanyomva, Csehországot hűbéri kötelékbe füzve és az Elbamelléki szlávokat legyőzve, jelentékenyen kiterjeszték. És e bensőleg erős, kifelé pedig hatalmas német királyságnak nagyobb külfényt és a többi európai királyságokét meghaladó jelentőséget a császári és ezzel egyidejüleg (962.) a lombard vas koronának hozzákapcsolása adott. De a császári méltóság, noha a német királyságot tekintélyben emelte, idővel ennek belerejét lényegesen csökkentette és azt szakadatlan viszályokba bonyolította.

A császárság ilyetén befolyása a német királyság sorsára *IV. Henrik* uralkodásával (1056.) kezdődik, miután a szász dynastia és a két első szaliai fejedelem, u. m. *II. Konrád* és *III. Henrik* alatt, Németország belső egysége és külhatalma tetőpontjára eljutott volt. IV. Henrik uralkodása idejében tudniillik indította meg VII. Gergely, a nagynevű Hildebrand, az egyházi hatalomnak a világitól való függetlenítését és ezzel lángra lobbantotta a pápaság és a császárság közti viszályt, mely úgyszólván az egész további középkoron át tart, és melynek csak első szakasza volt *az*

investiturai küzdelem, mely IV. és V. Henrik uralkodását betölti és 1122-ben, a wormsi egyezménynyel, ért véget.

A pápaság és a császárság közötti harcz nem csupán Németországban gyengítette a közhatalmat és segítette elő a politikai szakadozottság fejlődését, hanem *Olaszországot* sem engedte egységhez jutni, mely hisz e harcz szinhelye és a pápai császári uralmi aspiratió-k legközvetlenebb tárgya volt. Felső-Olaszhon, számos fejedelemségeivel, virágzó s területileg is tekintélyes városaival, mint Milano, Velencze, Genua, Pisa, a német-római császárnak hódolt, ki, mint ilyen, követelt, de tényleg alig gyakorolt hatalmat Rómára is. Itt a pápaság volt fölényben, mely régibb birtokát (Ducatus Romanus, Campagna, Aemilia Flaminia, Marchia és Umbria) e korszakban még a tusciai (mathildi) örökséggel gyarapítá, és az investiturai viszály idejében a császári hatalmat Rómából egészen kiszorítá. És a pápáknak sikerült a császári hatalmat Felső-Olaszországra visszaszorítani és azt még itt is, a lombard városok önállósági törekvéseit istápolva, gyengíteni, Alsó-Olaszhont pedig a pápai székhez hűbéri kapcsolatba hozni. Alsó-Olaszországban ugyanis hauteville-i Tankred fiai vezetése alatt a XI-ik század közepe táján (1033—1053.) a normannok alapítottak, az ottani longobardok, görögök és arabok alávetésével, önálló uralmat, miből Szicziliának meghódítása után (1070.) a sziczíliai királyság indult ki, szoros kapcsolatban a pápasággal, melynek hűbérúri felsőbbségét kénytelen volt elismerni.

Az európai civilisatio-t, melynek e korszakban e három ország volt főképviselője, messzebb nyugat felé a *spanyol* kereszténység terjesztette, sikeres harczaival az islam ellenében, mely a *morabethek* vagy *almoravidák* vezetése alatt a tizenegyedik század vége felé a nyugati kereszténységet még egy izben fenyegette. Hadi foglalások, az elfoglalt területek benépesítése s folytonos védelme és hatalmukkal együtt a kereszténységnek is terjesztése teszik e korszakban a spanyol keresztény királyságok történetét. Minden ujabb foglalás ujabb grófságot vagy herczegséget létesit és egyuttal uj püspökségnek vagy apátságnak ad keletkezést. Csak laza összefüggésben kerülnek ez apró uralmak együvé nagyobb tartományegészekbe vagy királyságokba, melyek mint Barcelona vagy Catalonia (1137-ben Aragoniával egyesült), Aragon, Léon, Castilia (mint királyság 1035. óta, két évvel később pedig Léon-nal egyesítve), Navarra és 1095. óta Portugal (királysággá csak 1140-ben emeltetett) kiterjedésükre nézve folyton változnak, az uralkodó családok

osztályai, fegyvereik szerencséje vagy alattvalóik elszakadása következtében. És ezt elősegítette, hogy az önállóság és a vallás megvédésének érdeke volt a spanyol kereszténységnél az egyedül irányadó, mi a feudalismusnak, mely itt is uralkodott, sajátságos, a szabadságnak inkább kedvező fejlődését okozta.

2. §.

Éjszak-Európa.

Éjszak-Európában, mely a britt és a skandináv szigetcsoportokból áll, a feudalismus csak későn, sőt részben épen nem terjedt el.

Angliába a hűbériséget a XI. század második felében a normannok vitték. E század elején (1013.) fajrokonaik, a dánok, igázták le Angliát, kiknek királya Nagy Kanut (1016—1035.), Dánia, Norvégia és Angliának együttes uralkodója, korának egyik legkiválóbb fejedelme volt. A normannok, kik utánuk Angliát elfoglalták, származásukra nézve ugyan szintén skandinávok voltak, de Angliába nyomulásukat megelőzőleg már másfél századon át franczia földön élve, franczia nyelvet, szokásokat és intézményeket elsajátítva, népjellemükre nézve lényegesen eltértek éjszaki rokonaiktól, mintegy külön néppé lettek.

A normann uralom létesítése (1066.), noha azt megalapítója, Hódító Vilmos, az örökségi jogalapra szerette visszavezetni, Angliának valóságos leigázása volt idegen nép által; szellemre és intézményekre nézve egészen eltérő társadalomnak az angolszász fölébe helyezése. Anglia, sokáig a normann hódítás után, a franczia feudalismusnak csak mintegy második hazájaként szerepel, de mely itt erősebb, a királyságra nézve kedvezőbb, szervezetével tünt ki. Az angolszász és a normann lakosság közötti fajgyűlölet és az ez által szított bellázadások, Hódító Vilmos eszélyes, a nagyobb s tömörebb hűbéri uralmak keletkezését megakadályozó politikája, és közvetlen utódainak, a normann házbeli királyoknak, despotikus hajlamaik, erre egyaránt közreműködtek. Csak midőn a normann uralkodó családot a Plantagenet (Anjou) dynastia felváltotta (1154.) és ennek kormánya alatt a normann és az angolszász népelemek együvéolvadása véghez megy, kezdődik az angol alkotmánynak a politikai szabadság irányában fejlődése.

Még megjegyzendő, hogy Anglia még e korszakban is csak a mai szorosabb értelemben vett Angliára, de még erre sem egészen,

terjeszkedett ki. Irhonban, Skotiában és Walesben még egészen különálló, még pedig kelta jellemű, társadalmi s politikai élet maradt otthonos.

Skandináviában, Észak-Európa e második vidékén, hová a nyugat-európai keresztény civilisatio csak korszakunkban kezdett elterjedni, a merő törzsélet szünedezésével, nagyobb országok keletkeztek.

Norvégiát Harald Haarfagar a IX-ik század második felében egyesítette közös kormánypálcza alá, megszüntetésével az előtte ott fennállott számos apró uralmaknak, mi a norvégek egy részét Francziaországba kivándorolni kényszerítette. Más elégedetlen norvég csapatok *Island* szigetére vonultak, hol még késő utódaik is merő törzsszerkezetben éltek. Kereszténynyé Norvégiát II. vagy Szent Olaf (1016—1030.) tette, de a társadalomnak ott nyugat-európai irányban való fejlődését a politikai függetlenségnek Dánia részéről veszélyeztetése nagyban feltartóztatta.

Dánia, mely a IX-ik században, az agg Gorm alatt, királysággá lett, és már a X-ik században, Sz. Anskar apostolkodása következtében, a kereszténységet befogadta, Kanut (megh. 1035.) uralkodása alatt tekintélyes országgá nevekedett, melynek Anglia és Norvégia is alávetve voltak. Skandinávia további egyesítését, Dánia vezetése alatt, megakadályozták a Kanut halálával kitört viszályok, melyek következtében Dánia az Estrithidák alatt erejében megfogyatkozva, elveszíté fenhatóságát Anglia és Norvégiára és ujabb hatalomhoz csak a XII-ik század közepén (1157.) a trónra hozott Valdemárok uralkodása alatt jutott.

Svédország Dánia és Norvégia mellett még alárendelt jelentőségű, ott a kereszténység még csak a XII-ik század közepén, az Upsala-királyokat akkor felváltott Stenkil-dynastia alatt honosodott meg teljesen.

8. §.

Magyar- és Lengyelország.

A nyugat-európai keresztény műveltség nem csak éjszakon hódított e korszakban, hanem a keleten is, hol Magyar- és Lengyelországok lettek annak részeseivé.

Magyarországot Sz. István vezérelte a nyugat-európai társadalomba, midőn ott az uj vallással, melyet apostoli buzgalommal terjesztett, egyszersmind a nyugat-európai eszméket és a keresztény monarchia követelményeit is meggyökereztette. De Sz. István, ki a

keresztény európai irányt nem a nemzeti közszellem elnyomásával és a nemzeti élet sajátos magyar alapzatainak mellőzésével honosította meg, e két elemnek, u. m. a keresztény nyugat-európai iránynak és a sajátos magyar politikai felfogásnak tapintatos összeegyeztetésével oly országot létesített, mely hova-tovább nyugat-európai természetű ugyan, de melyben a keleti törzséletből megmentett közszellem otthonos marad. Innét, hogy Sz. István országában, melyet kivált Sz. László és Kálmán fejlesztettek tovább és szilárdították meg, közjogi egységgel, a hűbéri szakadozottságtól való mentességgel és a királyságnak, mint központi hatalomnak, nagyobb erőkifejtésével találkozhatni, minek a XII-ik század közepéig különösen Horvátország, Dalmátia és Rámának az országhoz csatolása volt köszönhető.

Valamivel korábban mint Magyarország, t. i. a X-ik század második felében, tért át *Lengyelország* a keresztény hitre, ezen tisztán szláv ország, mely a IX-ik század közepén a Piastok alatt alakult meg. A keresztény Lengyelország, mely a XI-ik század alatt hatalmas országgá növekedett, szintén nyugat-európai szervezetet kapott, de a régi szláv intézmények visszahatása következtében a germán országokéitól a részletekre nézve sokban eltérőt.

4. §.

Kelet-Európa.

Kelet-Európa e korszakban már csak *Byzancz-* és *Oroszországból* állott.

Byzancz e korszakban is folytatja a megelőző könyvben már ecsetelt, szakadatlan belrázkódtatásoktól kisért, külsőleg majd rendkivül fényes, majd ismét a végenyészettől fenyegetett politikai életét, mely Nyugat-Európától mindinkább elzárkózik. Legszerencsésebb és egyszersmind legfényesebb kora a macedói dynastia és különösen a két Basil, Bölcs Leo és Biborban született Konstantin császárok uralkodási ideje, kik a birodalmat számos ellenségei ellenében sikeresen megvédeni és tekintélyessé tenni tudták. És a macedói korszak vége felé, t. i. 1054-ben, Caerularius Mihály konstantinápolyi patriarcha alatt, véglegessé lesz a keleti és a nyugati keresztény egyházaknak már Photius által megindított különválása, mit az egyházi egységnek a macedói császároknál inkább kedvezett Dukasok és Komnenek sem szüntethettek meg. Nyugati és keleti kereszténység idővel egymáshoz folyvást ellen-

ségesebb viszonyba jutnak, mi a keresztes háborúk alatt nyilt harczban tört ki és egyidőre a byzanczi császárságnak is véget vetett.

Oroszország, hol a keleti egyház, és vele némi görög műveltség, a XI-ik század elején honosodtak meg, Jaroslawnak, az első orosz törvényhozónak, halála után (1054.) osztályos fejedelemségekre kezd szakadni. Ezt részben már a nagyobb városok önállóságra törekvése okozta, de sokkal inkább az, hogy szláv jogi felfogás szerint az uralkodó család mindenik férfi ivadéka az uralkodásban tényleges részt követelhetett. Igy keletkeztek azok a számos, egymás irányában független fejedelemségek, u. m. Kiew, Smolensk, Perejaslwl, Csernigow, Wolin, Halics, Poloczk, Susdal-Rostow, Nowgorod stb. Némi külső egységbe ezeket a kiewi nagyfejedelemség egyesítette, mig a közös egyháznak mindnyájokra egyaránt gyakorolt befolyása, a különböző fejedelmeknek egy családhoz tartozása és a szokások közössége az együvé tartozásnak megannyi benső kapcsai voltak.

Oroszországot természetes továbbfejlődésében az 1240-ben reája szakadt tatár uralom akasztotta meg.

II. FEJEZET.

Európa a keresztes háborúk korszakában.[1]

1. §.

A keresztes háborúk és kihatásuk az európai társadalomra.

A tizenkettedik század derekán, a meddig kisértük volt az európai országok sorsát, már teljes folyamatban volt az a nagy mozgalom, melyet a világtörténelem a *keresztes háborúk* neve alatt ismer.

Vallási fanatismus, az arabokkal az iberiai félszigeten vívott küzdelmek és a Palaestinába zarándoklók nyomorgatása által felkeltve, csak az egyik indító ok volt arra, hogy Amiens-i Péternek, az egyszerű remetének, a piacenzai és clermonti zsinatokon hangoztatott felhivására, a seregek rendkivüli tömege indult Keletre, hogy kiragadja a pogányok kezéből a kereszténység anyaföldjét, Palaestinát. Nevezetes része volt ebben annak a kalandor szellemnek is, mely a germán népeket jellemezte, és mely a XI-ik században, midőn a nyugat-európai országok végleges szervezkedése már be volt fejezve, kielégítést Európában már alig találván, készséggel ragadta meg az alkalmat, melyet e végre a kereszt védelme nyujtott. Valóságos vándorlás indult meg ekkor Európából Ázsiába, mely 1096-tól fogva 1270-ig (illetőleg 1291-ig) folyton tartott és melynek csak jelentékenyebb mozzanatait képviseli az a hét hadjárat, melyeket keresztes hadjáratoknak hivnak. — És a mint a keresztes háborúk két századon át tarták egész Nyugat-Európát mozgalomban, úgy befolyásuk is ennek fejlődésére egyetemes volt.

A középkornak két sarkintézménye, a *pápaság* és a *hübériség* ekkor fejtették ki teljes erejüket. Amaz III. Incze alatt hatalma

[1] E fejezetre nézve is az ismeretes világtörténelmi művekre utalok.

tetőpontját érte el; a hűbériség pedig, mely mindaddig csak erőszakos, a gyengébbet elnyomó irányát éreztette, a keresztes hadjáratok által magasabb eszmék szolgálatába vonva, ekkor fejtette ki a lovagvilágnak a társadalmi életre oly mélyen kihatott jelenségeit. És a keresztes háborúk, melyek a középkor uralkodó irányait a legragyogóbban engedték fényleni, egyszersmind a későbbi fejlődésnek jelentékeny alapzatait rakták le.

Az európai országok folyvást nyughatatlan és erőszakos elemének Keletre vándorlása egyaránt hasznára volt az elnyomott néposztályoknak és a féktelen s nagyravágyó tartományurakkal folyton küzdött királyságnak. Mindenütt, valahol csak sajátos körülmények azt nem akadályozták, a XII-ik s XIII-ik századokban felemelkedni látjuk a tartományuraság romjain a királyságot, mint Francziaországban, vagy élénkebb közéletet fejlődni, mint Angliában. A polgárnak ekkor nyilt alkalom, verejtékén szerzett filléreivel szabadalmakat vásárolhatni, melyek, önálló s szabad tevékenysége biztosításával, virágzó városi életnek és ezzel a későbbi kor polgárosodottságának vetették meg alapjait; és a kereszt, melynek jelvénye alatt indult a nyugati kereszténység a keleti hitsorsosok rabigájának széttörésére, Európában a rabszolgaság lánczait tépte szét, a földmívelő nép és ezzel a föld felszabadítását kezdeményezve. Idegen népek között és idegen országokban szerzett tapasztalatok és a sürü érintkezés, melyet a keresztes hadjáratok, valamint az általuk szárazföldiből tengerivé változtatott világkereskedés létrehoztak, a szokásaikban durva éjszak és nyugot, és a sokkal műveltebb dél és kelet között, végtére élénkebb szellemi életetet fakasztottak. sajátos költészetet és némileg önálló tudományosságot; amazt a Troubadour-ok és Minnesänger-ek, emezt a XII-ik s XIII-ik századokban keletkezett egyetemek képviselik.

2. §.
Német- és Olaszország.

A keresztes háborúk nyujtotta előnyöket nem egyenlő mértékben használták fel Európa egyes országai.

Németországban a politikai egyesítést az egyaránt világuralomra törekvő pápaság és császárság közötti viszály akadályozta meg, mely az investiturai harcz lezajlása után sem szünt meg, sőt legnagyobb hullámait az 1138-ban trónra hozott *Hohenstaufok* alatt vetette. Szította azt a trónviszály is, melyet a nőágon a saliai

uralkodóktól leszármazott Hohenstaufok ellen a nőágon supplinburgi Lotharral rokonságban állott és a Welf nemzetséghez tartozott Büszke Henrik és fia Henrik, az Oroszlán, támasztottak.

E trónharcz, mely eleinte csak Németországot szakította két pártra, a pápaság és az olasz városoknak belevonásával a császárság és a pápaság közötti pártharczczá vált. Német- és Olaszország csataterein folyt az a »hi Welf« és »hi Waiblingen« (Ghibellin) csatazaj mellett; amazt a pápa, a vele tartó Welf-házhoz csatlakozott német fejedelmek és a császárellenes olasz városok táborából, emezt a császári-(hohenstaufi-)ból hangoztatták. E harczban, melynek főszinhelye Olaszország, a hohenstaufi ház legfényesebb kora Rőttszakállu vagy Barbarossa (I.) Frigyes uralkodásának első fele volt, ki 1158-ban a roncagliai mezőn a császári teljhatalmat, a középkori caesarismust proclamálta. De már 1183-ban érzékeny csorbát ejtett rajta a konstanczi béke, melynek megkötésére Barbarossa Frigyest az Arszlán Henrik pártütése következtében győztes lombard városok kényszerítették.

Legnagyobb ellenfelét, Arszlán Henriket, ugyan Barbarossa legyőzte és őt tartományai nagy részétől megfosztotta, de ezzel Németország nyugalma nem állott állandóan helyre, és a Hohenstaufok nem tudták megszerezni, amire kivált Barbarossa fia, VI. Henrik törekedett volt, az örökjogot a német királysághoz.

VI. Henrik halálával (1197.) uj erővel indult meg a Welf-ek harcza a Staufok ellenében, szítva a pápák által, kik mióta a Hohenstaufok a német és lombard koronákhoz a siczíliai királyságét is csatolták (1194.), az utóbbira vonatkozó hűbéruri igényeiket féltették és veszélyeztetve látták saját önállóságukat is. Ezért állítottak Sváb Fülöppel szembe ellenkirályt a Welf IV. Ottó személyében; ezért izgatták fel később II. Frigyes ellen a felső-olaszhoni respublikákat, élükön a hatalmas Milanó-t, melyek azonban Cortenuovánál érzékeny vereséget szenvedtek (1237.); ezért szítottak a pápák ellenszenvet a staufi uralom irányában a sziczíliai királyságban; és ezért támasztottak II. Frigyesnek, az egyházból kiközösítettnek, uralkodása végszakában ujból ellenkirályokat, Raspe Henrik, a thüringi tartomány-gróf, és Hollandi Vilmos képében. És a pápaság II. Frigyes halála (1250.) után is folytatta ellenségeskedését a staufi ház ellenében, t. i. IV. Konrád ellen, kinek uralkodása Németországban a Hohenstaufok uralmát berekeszti. Utána Németországban csaknem két évtizeden át anarchikus állapotok voltak, melyek kora az u. n. német interregnum.

A német királyi hatalom, melyet e harczok tetemesen gyengítettek, a XIII-ik században hova-tovább elveszíti országfejedelmi állását és főhűbérurivá sülyed alá. Vele szemben folyvást több önálló hatalom keletkezik Németországban. A hohenstaufi korszakban lesz Csehország királysággá (1158.), a babenbergi ház kiterjedt birtokai pedig, a sokat megtámadott Frigyes-féle kiváltságlevél (privilegium Fridericianum) útján, herzogsággá (1156.); és jelentékeny hatalomhoz jutnak számos egyházi s világi nagyok, valamint nagy befolyásra tesz szert az ország éjszaki részében a Hansa városok szövetsége. II. Frigyesnek 1220-iki kiváltságlevelei már szervezik a tartományuri hatalmat (Landeshoheit), vagyis az önállóságot, melyre a német fejedelmek szert tettek. Németország tehát korszakunk végével már csak névleg volt monarchia, tényleg föderativ állam, a német király és egyszersmind római császárnak inkább csak tiszteletbeli elsőbbsége és vezetése alatt. Ezzel, illetve Habsburgi Rudolf trónrajutásával, kezdődik Németország későbbi középkora.

Olaszország sorsa, mióta a német királyok a császári és a lombard koronákat is viselték, Németországéval sokszorosan összeszövődve lévén, az ép ecsetelt németországi viszonyok hatásukat ott is éreztették. *Felső-Olaszhonban* egynémely város valóságos respublikává emelkedett, mint Velencze, Genua, Pisa, melyek közül a két elsőt a kereskedés irányának a keresztes háborúk alatt és után megváltozása rövid idő alatt mesés gazdagsághoz, Keleten és a Feketetenger partjain pedig jelentékeny gyarmatok birtokába juttatott. És a szárazföld, a terra firma, városai is, Milano vezetése alatt, hatalmas politikai szövetségbe egyesültek, mely két évtizeden át tudott daczolni Barbarossa Frigyessel és az 1183-ik konstanzi békében a hozzája tartozó városok számára előnyös politikai állást biztosítani.

A függetlenségre való törekvés Felső-Olaszhonból átszivárgott *Közép-Olaszországba* is, hol *Róma*, mely mind a császárságnak, mind pedig a pápaságnak nevét és nymbusát kölcsönzé, a császári fenhatóságot a keresztes háborúk idejében ott felváltott pápai uralmat lerázni iparkodott. Bresciai Arnold vezetése alatt a régi rómainak ambitióival biró senatus alakult ott, mely magát a pápától függetlennek nyilatkoztatta, magának külön főnököket, patriciusi czímmel, adott és habár időnkint a pápaság hűségére térni kénytelenült is, uralmát Rómában a XIII-ik század végéig fentartani tudta, midőn ennek a pápaság a nápolyi Anjouk segélyével véget vetett.

A XIII-ik század végén tudniillik *Nápoly* és *Sziczilia* a

Hohenstaufok kezéből, kik azokat a normann dynastia magvaszakadása óta birták, a capetingi dynastia egyik ága, az Anjou-k, birtokába jutottak. Konradin, az utolsó Hohenstaufi, és nagybátyja, Manfred, ellenében a pápa Anjou-i Károlyt, Sz. Lajos fivérét, hivta segítségül és őt adományozta meg a szicziliai királysággal, melynek birtokát számára a beneventi (1266.) és a tagliacozzói (1268.) győzelmek és Konradinnak a vérpadra vonása biztosították. Az önkénykedő idegen uralom iránt táplált ellenszenv 1282-ben nyilt lázadásra birta Szicziliát (szicziliai vecsernye), minek sikere e szigetet Nápolytól elszakította és az aragoniai dynastia alatt külön királysággá emelte.

8. §.

Francziaország, Anglia és a Spanyol-királyságok.

Ellentétben Német- és Olaszországgal, a mult korszakban oly annyira decentralisált *Francziaországban* a keresztes háborúk alatt a politikai egyesítés és a királyi közhatalom kifejlődése folyvást előrehaladnak. A franczia államegység megalapítói között korra nézve első *Suger*, szent dénesi apát, ki VI. Lajos uralkodása (1108—1137.) alatt a királyság igazságszolgáltatási jogát kiterjeszteni és neki a kegyelt városokban s az alsóbb néposztályokban támaszt szerezni tudott. A legnagyobb érdem e téren azonban *II. Fülöp Ágosté* (1180—1223.), ki, midőn a hatalmasabb tartományurak hatalmát megtörte és folyvást több és több területet a közvetlen királyihoz csatolt, ezzel az összes franczia területnek a királyi hatalomnak való közvetetlen alávetését megindította. Határozó erre nézve az 1214-ki *bouvines-i ütközet* volt, melyben Francziaország leghatalmasabb hűbérese, az angol király, legyőzetvén, az éjszak-francziaországi tartományok nagy része a királyság alá jutott; mig az albigensek vagy katharok (waldensek) harczának nevezett vallási mozgalom, mely Fülöp Ágost uralkodása végszakától 1229-ig tartott, a királyi hatalom számára a toulouse-i grófság legtöbb tartományait és Dél-Francziaország tetemes részét szerezte meg. Utána *IX. vagy Szent Lajos* uralkodása (1226—1270.) volt Francziaország belállaméletére nézve főfontosságú; Suger és Fülöp Ágost után övé a dicsőség, hogy a capetingi dynastiának egyenes fiága, mely félszázaddal később (1328.) magvaszakadt, a leginkább egyesített és a legszervezettebb európai országot hagyhatta a valois-i dynastiára.

A franczia társadalomhoz sorolható, mert annak szelleme lengette által, a *jeruzsálemi királyság* is, melyet a szent földön Bouillon Gottfried 1099-ben alapított, és mely az antiochiai, tripolisi, edessai és syrai fejedelemségeket foglalta magában, de fővárosának elveszte óta (1187.) végenyésztéig (1291.) már csak jelentéktelen szerepet vitt. Franczia jellemű hűbéri szervezetével, a jeruzsálemi királyság darab Európát képviselt Ázsiában és törvénykönyvében, a jeruzsálemi assisiákban, a feudal törvényhozás egyik legbecsesebb emlékét hagyta hátra.

Mielőtt Francziaországtól a vele oly sokszoros összeköttetésben állott Angliához fordulnánk, meg kell említenünk, hogy a vele határos *iberiai félszigeten* a kereszténység folyvást több sikerrel küzd a mohammed uralom ellenében, melyet ott ekkor az *almoravidák* és később az *almohadok* birtak. E küzdelemnek ott is jelentékeny tényezői voltak a vitézrendek, melyek a szentföldiek példájára nagy számmal keletkeztek, mint a szent jagói, alcantarai és calatravai lovagrendek. A kereszténység túlsúlyát a spanyol félszigeten az 1212-ik tolosai győzelem biztosította, e korszak végén pedig, Granada és Alicante kivételével, már az egész félsziget keresztény kézen volt.

Angliában, hol a normann uralmat 1154-ben a *Plantagenet* dynastiáé váltotta fel, ennek e korszakbeli uralma ez ország történetének egyik legfontosabb szaka. E korszakban vettetett meg tudniillik az összes britt szigetek egyesítésének és ezzel Angliából Nagy-Brittania alakulásának alapja. Irhont ugyanis, mely régente számos fejedelmek között oszolt meg és csak a XI-ik század eleje óta volt az O-Brien-ek alatt egyesítve, II. Henrik hozta, egy csekély résznek (Ulster) kivételével, angol felsőbbség alá (1175.), Wales pedig, mely már a XII-ik század közepétől fogva, midőn Griffith, Wales utolsó paizsa, kimult, az angol fenhatóságot elismerni kénytelenült, már 1282. óta adja Anglia trónörökösének melléknevét. A piktek és skótok hazája, Skóczia azonban, a hol már a XI-ik század derekán Kenneth alatt önálló királyság alakult volt, II. Henrik alatt csak mulólag jutott angol felsőbbség alá, mert Oroszlányszivű Rikhárd idejében meg visszaszerezte függetlenségét és csak az uralkodó dynastia kihaltát (1286.) követett viszályok közepette jutott állandóbb függetlenségi viszonyba Angliához.

De nem csak túlsúlyát a britt szigetek országai között köszöni e korszaknak Anglia. Az uralkodó ház normandiai és többi franczia-

országi birtokainak, Guyenne kivételével, elveszte, a szerencsétlen kimenetelű bouvines-i ütközet következtében (1214.), lényegesen előmozdította Anglia különböző népelemeinek, kivált a normannok és az angol-szászoknak, egy nemzetegészbe olvadását és az angol társadalomnak mindinkábbi függetlenítését a franczia szellem befolyása alól. És azon harczok közepette, melyeket az angol nagyok és az angol nép közösen vivtak az ország függetlenségét a szent széknek odavetett János (a Földnélküli) és III. Henrik ellen, vetettek meg az angol alkotmányosság alapjai, a nagy szabadalomlevélnek (magna charta) kiadásával (1215.) a Runnimede-i mezőn és annak későbbi megerősítésével, s az angol alsó-ház egybehivásával III. Henrik alatt. Az angol alkotmányosság kifejlesztése és megszilárdítása azonban a XIV-ik század első felében uralkodott Eduard-ok műve volt.

4. §.

Skandinávia. Magyar- és Lengyelország.

Skandináviában, mely Angliára egykor annyi vészt hozott, jelentékeny ország e korszakban egyedül *Dánia* volt. Sem *Norvégiának,* melyhez e korszakban Island és Grönland is tartoztak; sem *Svédországnak,* mely a Stenkil-eket követett Bonde és Sverker dynastiák alatt Finnlanddal nevekedett, nem volt még e korszakban európai jelentőségük; erre különösen Svédhon csak a Folkunger-ek alatt emelkedett, kik a XIII-ik század közepén jutottak a svéd trónra.

Dánia azonban, melyet e korszakban a *Valdemarok* kormányoztak, már tekintélyes ország volt. Hozzá tartozván egy ideig Meklenburg, Pomerania, Prussia, Livland és Kurland is, Dánia sűrű kölcsönhatásban állott Németországgal. Hatalmáról azonban már e korszakban lehanyatlik, és különösen éjszaknémetországi birtokainak II. Valdemár (1202—1241.) után történt elvesztével, déli határa az Eider vizéig szorul vissza.

Kelet felé Nyugat-Európa két legszélsőbb tartománya: Lengyel- és Magyarország.

Lengyelország hatalmát feldaraboltatása ingatta meg, mely III. vagy Ferdeszájú Boleslaw halála (1138.) után következett be és a XIV-ik század elejéig tartott, midőn Lokietek Vladislav a számos lengyel herczegségeket (Massovia, Cujavia, Gnezda, Sandomir, Szilezia, Krakó stb.) meg egyesítette. A senioratus, melyet Boleslaw Krakó herczegei számára alapított, csak gyenge kötelék

volt arra, hogy e herczegségeket összefüzze, a belbékét és az ország külhatalmát biztosítsa. A szakadatlan belviszályok alatt jelentékeny tartományok, mint Pomerania, Szilezia, Litvania, vesztek el a lengyelek számára, és a porosz földön a német-rend, Salza Hermann vezetése alatt, veszélyes hatalommá emelkedett. A belpolitikai élet pedig némi hűbéries jellemet ölt magára, hatalmas lengyel főpapság és főnemesség keletkezvén e korszak alatt és a sűrűen bevándorolt németség, a reája pazarul szórt kiváltságok útján, különös befolyásos szerepre tevén szert.

Magyarország is, mely a későbbi Árpádkorszakban felsőbbségét Galiczia, Lodomeria, Cumania (a mai Oláhország és Moldva vidékén), valamint Bulgáriára is kiterjeszté, szintén mind szorosabban csatlakozik, politikai és társadalmi életét tekintve, a nyugateurópai irányhoz. Az 1222-ki aranybulla nyitja meg a Sz. István alkotta politikai és társadalmi rend hanyatlási korát, mely a XIV-ik század kezdetén, midőn az Árpádház kihalt, teljes anarchiával végződik. Gyengülése az egykor oly erős központi hatalomnak az idősb és ifjabb királyok közötti villongások következtében, hatalmas egyházi és világi birtokaristokratiának keletkezése és az alsóbb néposztályok folyvást érezhetőbb alávetettsége: voltak azok a hűbéri vonások, melyeket e korszak hozott a magyar közéletbe, és melyek a XIV-ik század elején egy uj, a Sz. Istvánénál hűbériesebb jellemű alkotmány életbeléptetését tették szükségessé, mi az Anjouházi királyok alatt következett be.

5. §.

Byzancz és Oroszország.

Nyugat-Európától Kelet-Európához fordulva, ennek legjelentékenyebb országát, *Byzanczot*, még egy izben látjuk fényes korszakot élni, a Komnenek és különösen ezek leghatalmasbika, Manuel, alatt. (1143—1180.) Utódai, nevezetesen Angelus Izsák és III. Alexius, uralkodása idejében azonban a görög császárság ismét oly annyira lehanyatlott, hogy azt a franczia és velenczei keresztesek, Konstantinápolyt elfoglalva (1204.), feldarabolhatták. Az osztály alkalmával létesített fejedelemségek fölé a *latin császárságot* helyezték és csak kevés (Nicaea és Trapezunt) maradt meg görög kézen. A latin császárságnak, ötvenhét évi jelentéktelen szereplés után, *Palaeolog Mihály* vetett véget, szövetségben a Velencze hatal-

mára féltékeny Genuával. A Palaeologok trónrajutása (1261.) nyitja meg a visszaállított görög-byzanczi császárság utolsó korszakát.

Kelet-Európa másik hatalmasságát, t. i. *Oroszországot* is végenyészet fenyegette. Feldarabolt volta miatt nem tudott ellentállani a mongol erőnek, mely, a midőn Európára tört, legelsőbben Oroszországot támadta meg. A Kalka melletti szerencsétlen kimenetelű ütközet (1224.), a mongolok vagy tatárok uralma alá adta Oroszországot, melyet az két századnál tovább volt kénytelen elviselni, mi lényegesen hátráltatta politikai és társadalmi fejlődését.

Kelet-Európa tehát nem csak hogy nem simul a nyugateurópai civilisatióhoz, hanem inkább, tekintve a vallási és egyéb műveltségi állapotokat, ezzel folyvást élesebb ellentétbe jut; korszakunk vége felé pedig, a mongol uralom és az Islam részéről fenyegető veszély súlya alatt, Kelet-Európa alig vesz részt az európai alkotmányi és jogfejlődésben, miért is az ottani állapotok az európai jogtörténetet csak kevéssé érdeklik.

III. FEJEZET.

E korszak közéletének uralkodó irányai és intézményei.

1. §.

Az egyház függetlenítése a világi hatalomtól.

Irodalom: *Laurent F.:* La papauté et l'empire. Paris, 1865.; *Voigt J.:* Hildebrand als Papst Gregor VII. Weimar, 1816.; *Gfrörer F. A.:* Papst Gregor VII. und sein Zeitalter, Schaffhausen, 1859—62.; *Gneist Rud.:* Geschichte des englischen Verwaltungsrechts. 206—222. l.; *Schaeffner V.:* Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs. 2-ik kötet, 613—640. l.; *Fraknói V.:* A magyar kir. kegyuri jog. Budapest, 1895.; *Hauck A.:* Kirchengeschichte Deutschlands. III. kötet. Lipcse, 1896.

Az egyház, a pápaság vezetése alatt, függetleníti magát a világi hatalomtól.

A pápaság a főhatalmat az egész nyugati egyházra kiterjeszkedőleg a világi hatalomnak, kivált a császárságnak, segélyével szerezte volt meg, mi természetszerűleg a világi hatalomtól való függését eredményezte. Nagy Károly és utódai a császári trónon némileg az egyház fejeinek tekinték magokat, kik az egyházi ügyeket rendezni hivatvák. A karolingi császárság bukása tehát a pápaságot és vele a nyugati egyházat veszélybe ejtette. Az anarchia közepette, mely a frank birodalom feloszlását követte, a pápaság az Olaszhonban versengő pártok játéklabdájává lett, és hatalmát nem érezve, belső romlásnak indult az egyház, az egyes tartományokban pedig szoros függésbe jutott az ott a X-ik század folyamában alakult uj hatalmaktól. Az olasz fejedelmek nyomása alól I. vagy Nagy Ottó mentette meg a pápaságot, teljesítve ilykép a személyében már másodizben felélesztett római császárság tisztét, a pápaság védelmét. A német-római császárság azonban nem volt, mint a karolingi, tényleges hatalom a nyugati kereszténység felett, vele csak tiszteletbeli elsőbbség járt. Vele, mint particularis hata-

lommal, tehát a pápaság nem tarthatott fenn oly benső s állandó szövetséget, mint a Karolingokkal, legalább nem veszélyeztetése nélkül a többi keresztény országokra való befolyásának. Az egyháznak tehát, ha mint e kor egyedüli szellemi hatalma meg akarta óvni az európai népekre való általános befolyását, ki kellett bontakoznia minden világi függés alól, csak így emelkedhetvén, a nyugati kereszténység politikai egységének felbontása után is, az összes nyugat-európai társadalom feletti hatalommá. Ez eszme kivitelét bámulatos erélylyel ragadta meg a világtörténelem egyik leghatalmasabb alakja, *Hildebrand* bibornok, később mint pápa *VII. Gergely*, midőn megindította az egyháznak ama függetlenítési küzdelmét, melyet a világtörténelem az *investitura* küzdelem elnevezése alatt ismer.

Az egyháznak a világi hatalomtól való függését legkivált az közvetítette, hogy a nagyobb egyházi hivatalok betöltését, mi régente választás útján történt, a világi fejedelmek idővel egészen magukhoz vették. A terjedelmes birtokokkal megajándékozott püspökségeket és apátságokat hűbérekűl tekintették, melyekkel rendelkezni királyokat vagy világi nagyokat tartottak jogosultaknak és melyek adományozásánál gyakran mi tekintet sem volt az egyházi hivatottságra, nagyobb egyházi javadalmakat nem ritkán gyermekek, vagy, mint jelesűl Francziaországban, apátságokat világiak nyerték el, sőt azokat nem ritkán pénzért is osztogatták. Az egyházi javadalomba való beiktatás (*investitura*) is hasonló volt ahhoz, mely a nagyobb világi hűbéreknél divott; de azáltal, hogy az a felszentelés előtt és egyházi jelvényeknek, u. m. pásztorbot és gyürű, átadásával lett végrehajtva, egyházi tény jellegét nyerte, az egyházi joghatóságot a világinak kifolyásaként tüntetve fel. Az investitura tehát, melynek kiséretében a legmegvetendőbb simonia járt, midőn világiassá tette az egyházat, a papságnál harczias irányt és egyáltalán egyházi hivatásától eltérő gondolkodást keltett, sőt, a papházasságnak mindinkábbi terjedése mellett, az egyházi javadalmaknak egyes családok kezében örökösökké válásával fenyegetődzött: az egyháznak a világi hatalomtól való függése legpraegnansabb kifejezője és egyszersmind fentartója volt. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a harcz, melyet VII. Gergely az egyház szellemi hatalmának biztosítása érdekében a világi hatalom ellen megindított, leginkább az investitura körül folyt.

VII. Gergely, ki a clugny-i szerzetesek reformszellemével volt eltelve, már mint Hildebrand bibornok döntő befolyást gyakorolt a

római curia eljárására s keresztül vitte II. Miklós pápa alatt (1059.) a pápai széknek merően egyházi választás utján betöltését. Midőn pedig 1073-ban a pápai hatalom reá szállott, összes törekvését az egyháznak a világi hatalomtól való függetlenítésére irányozta. Pápasága kezdetén mindjárt szigoru tilalmat intézett a simonia és az egyházi javadalmaknak világiak kezéből elfogadása ellen; követelte továbbá, hogy a jövőben csak pappá szenteltek és mindenkép képesítettek alkalmaztassanak egyházi hivatalokra, és hogy a pap kizárólagosan egyházi hivatásának éljen; sürgette végtére, hogy a pap tépje szét a legerősebb köteléket, mely őt a világi érdekekhez füzte, a házassági köteléket és nőtlenséget (coelibatus) fogadjon. VII. Gergely e követelményeivel erős ellenkezést szított a világi fejedelmeknél, valamint a papságnál is, mely ellen szükségesnek látta magára a keresztény népre, a közérzületre hivatkozni, felszólítva a híveket, hogy a simoniát űző és a coelibatus ellen vétő papok végezte isteni tisztelettől tartózkodjanak és az ilyenek által véghez vitt egyházi cselekvényeknek magokat alá ne vessék. A nyugati kereszténység összes elemei belevonattak ezzel a küzdelembe, mely, mivel a német királyok a császári koronát is viselték, Német- és Olaszországban valóságos harczczá fejlődött.

A hűségi kötelék alól a pápa által feloldott alattvalók lázadása IV. Henrik, az egyházi átok sujtotta császár ellen; ennek három napi vezeklése Canossa várában (1077.); az egyháznak meghajolni ujból vonakodó ellenében ellenkirályok támasztása; és végre VII. Gergelynek az Olaszhonba indult császár által Rómából elüzetése és a normannokhoz menekvése: voltak e harcz legjelentékenyebb episodjai. VII. Gergely eszméi diadalának érzete nélkül szállott sirba (1085.), de az általa kitűzött czélt utódai nem ejtették el, kik vaskövetkezetességgel követvén politikáját, azt a clermonti (1095.) és a XII-ik század elején tartott zsinatokon erélyesen hangoztatták, és az általok ajánlott sutrii egyezkedésben még az egyházi javak nagy részének feláldozásával is győzelemre segíteni készek voltak. Csak az 1122. szept. 23-án II. Calixt pápa és V. Henrik között kötött *wormsi egyezmény* (concordatum wormacense v. calixtinum) juttatta e kérdést Német- és Olaszországra nézve megoldáshoz. Ez kimondotta, hogy az egyházi javadalmak a jövőben kánoni választás és egyházi felszentelés utján töltessenek be, de a császár vagy biztosa jelenlétében, az azokkal összekötött javaknak és politikai jogoknak birtokába való behelyezést (investitura) pedig a császár vagy biztosa csak a választás után esz-

közölhesse, még pedig nem egyházi jelvényeknek, hanem a világi joghatóság jelvényének, a sceptrum-nak, átnyujtásával. Olaszhonban és Burgundban az egyházi javakkal való megadományozás még ily formában is csak a felszentelés után történhetett meg.

Többnyire korábban és kevesebb küzdelmek árán oldották meg az investitura kérdést a többi európai országokban. Különösen *Francziaországban* már 1104-ben a II. Paschalis pápával kötött egyezséggel intézték el azt; *Angliában* pedig az 1107-ki londoni zsinaton Anselm canterbury-i érsek közbenjárására a kérdést úgy oldották meg, hogy a király a gyürűvel és pásztorbottal való megadományozás jogáról lemondott, de fentartásával a király iránt tartozó hűség esküjének (juramentum fidelitatis), melyet a felszentelés előtt követeltek; Földnélküli János alatt azonban Angliában egy időre egészen szabad kánoni választás jutott érvényre. Magyarországban Sz. István a II. Sylvester pápától nyert apostoli követség alapján [1] töltötte be az általa alapított főpapi székeket. Királyi utódaira, kikre e tiszt nem szállott át, már csak az alapításból származtatott kegyuri jognál fogva folytak be a püspökségek és a királyi apátságok és prépostságok betöltésébe, mi a tizenegyedik század második felében valóságos királyi investiturává fejlődött. Kálmán király azonban már 1106-ban nyilatkozott az investitura elejtése iránt, mit II. Géza, Lukács esztergomi érsek közbenjárására, még határozottabban ismételt. Ezóta az egyházi javadalmak hazánkban is kánonszerű választás utján, csekély országfejedelmi befolyás mellett, töltettek be.

2. §.

A pápaság és a császárság harcza a főhatalomért.

Irodalom: *Raumer F.:* Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit. Leipzig. 1857.; *Hurter Fr.:* Geschichte Papst Innocenz III. Hamburg. 1836.; *Freeman:* Essays. London, 1872.

Az investitura kérdés elintézése, a papi coelibatus és a papság javára létesített kiváltságok (privilegium canonis, privilegium fori) és a megoldás, melyet az investitura kérdése nyert, nem bontottak meg ugyan minden köteléket egyház és állam között, de azt ettől mégis jelentékeny mértékben függetlenítették. Sőt az egyház, mint független erkölcsi hatalom, bizonyos fölényt követelt maga

[1] Az erről szóló pápai levél elveszett. Az a pápai oklevél, melyet a magyar történetirás Sylvester-féle bullának hív, koholt.

számára a világi hatalom felett, miért is az egyháznak függetlenítésével a XII-ik század elején, annak universalis uralomra való törekvése veszi kezdetét. E törekvésükben VII. Gergely utódai IV. Inczéig sok sikerrel jártak el és hogy nem érték el teljes és állandó diadalt, az annak az ellentállásnak köszönhető, melyet velök szemben a traditióinál fogva szintén universaluralomra törő császárság kifejtett. Az egyháznak nagymérvű függetlenítése tehát csak első szakasza volt az egyházi és a világi hatalom közötti hosszú harcznak, mely az egész középkoron át tart és melyet e korszakban a pápaság előnyére vívtak, de még sem teljes diadalával.

Pápaság és császárság az universal-monarchiát, melynek létesítésére egyaránt törekedtek, más-más formában és eltérő alapokon s eszközökkel iparkodtak felépíteni.

A pápai universal-monarchia hivei az összes kereszténységre szóló uralmat a pápaság, mint kiválólag szellemi hatalom számára vették igénybe, és annak, mint magának a keresztény hitnek az egész világra szóló küldetést tulajdonítottak. A császárság, mondák, a pápaság puszta védeszköze. A kereszténység, hirdeték a pápák, osztatlan egész, kormánya alá adva a pápa és a császárnak, kik mindketten Krisztusnak e földön helytartói, amaz a szellemiekben, emez a világiakban. Valamint tehát a test a szellemnek, úgy kell, hogy a császárság alárendelve legyen a pápaságnak. Ezt jelképezi a császári koronázás, midőn a megkoronázott hitvallást tesz, átkot mond azokra, kik az egyházéitól eltérő tanokat vallanak, ujjára veszi a gyürűt, mely őt az egyházzal összeköti, és körülövedzi magát a karddal, melylyel az egyházat megvédeni igérkezik és ezt fejezi ki a »szent« melléknév is, melyet a császárság »római« melléknevéhez csatoltak. E tan értelmében, melyet a pápák a »két kard« és a »nap s a hold«-féle hasonlatokkal illustrálták, ők magok számára követelték a jogot: intézkedni merően világi ügyekben is és az irányukban engedetlen királyokat trónjuktól megfosztani s ezek alattvalóit a hűségi eskü alól feloldhatni, az egyházi interdictum-ok és átkok villámaival pedig a vallási tanokat úgy mint az egyház politikai befolyását ellenzőket sujtani. Hatalmi állása külső jeléül a pápaság főpapi jelvényéhez a világi főhatalomét, a koronát, is csatolták.

Szemben a pápák és hiveik, a guelfek, ezen tanaival, melyeket a XV-ik században *Aeneas Sylvius »de ortu et auctoritate imperii«* czimű munkájával öntött tudományos formába, a császá-

rok és hiveik, a ghibellinek, az universal-uralomnak egy másik, a császárságnak kedvező tanát vitatták. Elméletileg e tant *Dante* fejtette ki »de Monarchia« czimű iratában; gyakorlatilag azt érvényesíteni pedig a Hohenstaufok iparkodtak, miben őket a római jogászok támogatták.

A ghibellin tan a császárokat a római imperatorok örököseinek hirdette és részükre ezek absolut hatalmát követelte, és ezzel az összes kereszténység felett római értelemben vett uralmat, a »*dominium mundi*«-t. Ghibellin felfogás szerint a császár a világ ura, a kinek hatalma mellett más önállóan meg nem állhat, miért is megannyi fejedelmek a császár alávetettjei. Barbarossa Frigyes az 1158-ki roncagliai gyülésen ily értelemben proclamálta a caesarismus-t, melynek jelmondatául a legyőzött milanóiaknak Frigyes elébe kiáltott ama mondása szolgált: »Quod principi placuit legis habet vigorem.«

A caesarismus, melynek diadala feltámasztotta volna az egykori római imperium szolgaiasságát, a Hohenstaufokkal bukott, miután a pápaság ellen egy századnál tovább intézett támadásaival megakadályozta a theokratiának Európában állandó létesítését mely ha érvényre emelkedik, elöli vala a gondolat szabadságát és a népek önálló fejlődésének sírját ássa.

8. §.

A pápaság és az egyház, mint a középkori közélet tényezői.

A császárság felett győztes pápaság már e korszakban politikai hatalmából veszíteni kezd. Küzdelmében a császársággal, a pápaság kénytelen volt politikai czéljaira felhasználni erkölcsi fegyvereit és ezek segélyével kizsákmányolni a keresztény népeket, mi a közvéleményt, melynek támogatása őt felemelte, tőle hovatovább elfordítá. A panaszok, melyek a római curiának pénzsóvársága és megvesztegethetősége ellen már a XI-ik században emeltettek, elhomályosíták a pápaság nymbusát és tanokat támasztottak az egyháznak világi ügyekbe való avatkozása ellen.

Gembloux-i Sigbert (Sigbertus Gemblacensis) és vele a lüttichi papság már a XII-ik században rosszalták, hogy az egyház világi ügyekre befoly, és *Szent Bernát*, clairvaux-i apát, a XII-ik században fennen hirdeté az apostolság és a világi uralom összeférhetlen voltát. Kortársa, Bresciai Arnold, Abaelard tanítványa, a vallási és a polgári hatalomnak különválasztását tényleg valósítani

iparkodott, midőn Rómát felizgatta a pápai uralom ellen, felhasználásával annak a hatásnak, melylyel Róma ó-kori dicsőségének emléke birt; de törekvése meghiusult és ő maga máglyán szenvedett halált, hamvait a Tiberbe vetették. (1155.) És a XII-ik s XIII-ik századokban keletkeztek a legtöbb sectá-k, melyek az evangeliom tiszta tanaihoz való visszatérést prédikálták, mint az *albigensek* (catharok, waldensek) Francziaországban, kiket Ágost Fülöp és Szent Lajos csak hosszas és véres küzdelmek árán térítettek vissza a római egyház kebelébe; vagy mint az al-dunai tartományokban a *paulicianusok*, *bogomilok*, vagy Boszniában a *patarenok* stb., kik az egyházzal a katholicismust is megtámadták.

A haeresiá-kat vérben fojtották el, de velök a pápaság világi befolyásának megtámadása nem szünt meg, azt korszakunk vége felé az erősbülő királyság intézte. Francziaországban tudniillik IX. vagy Szent Lajos, ki hirneves *pragmatica sanctio*-jával (1268.) több pápai visszaélésnek gátot vetett és a gallican egyház szabadságának alapkövét lerakta. Angliában II. Henrik törekedett az 1164-ik *clarendoni statutumokkal* az egyházat nagyobb függésbe hozni a királyságtól, de utódjai, különösen Földnélküli János alatt, a pápai befolyás Angliában bármely más korét túlhaladta. A többi európai királyságok közül még csak Magyarország az, melynek a római curia irányában függetlenebb állása volt, noha a szabad investiturának II. Géza alatt történt feladása és a királyi hatalomnak a későbbi Árpádkorban gyengülése itt is lényegesen elősegítették a pápai befolyás emelkedését.

De ha ilykép VII. Gergely terve, az összes nyugati kereszténységet theokratikus uralomba egyesíteni, meghiusult is, sőt e korszak végén az egyháznak állami ügyekbe avatkozása egyáltalában már ellenmondásra talál, különösen az álladalmi központosítás terén leginkább előrehaladott Francziaországban: mégis e korszak az, melyben az egyháznak középkori rendező és művelő hivatása a legfényesebben nyilatkozott. E kor az, melyben az egyház legnagyobb tevékenységét fejtette ki az erőszak fékezése, az alsóbb néposztályok sorsának emelése, a tudományok és egyáltalában a műveltség terjesztése és az erkölcsösség, a felebaráti szeretet s könyörületesség fejlesztésére. Elég itt felemlíteni az istenbéke *(treuga Dei)* intézményét; az egyházi átkok és tilalmaknak, mielőtt azokkal a vatikán politikai czéljai érdekében élt, a moralitás javára és az elnyomás megakadályozására történt használatát; vagy az egyetemek s számos jótékony intézetek történetét, annak

igazolására: hogy mi e korszakban közművelődési vagy közrendészeti intézmény volt, az egyháztól vette eredetét vagy többékevésbé egyházi jellegű volt. Csak természetes tehát, hogy a mint e korszakban áll a római egyház középkori hivatásának tetőpontján, úgy türelmetlensége is az övéitől eltérő tanok és ezek hivei irányában ekkor volt leghevesebb, mit a keresztes háborúk történetén kivül eljárása a pogányok, zsidók és az eretnekek irányában tanusít.

4. §.

A hűbériség mint e kor uralkodó intézménye.

Irodalom: *Gierke Ottó:* Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Berlin, 1868.; *Roth P.:* Feudalität und Unterthanenverband. Weimar, 1863.; *Bell A.:* A history of feudalism. britisch and continental. London, 1863.

A középkornak, az egyház mellett, másik uralkodó intézménye, a *hűbériség* (feudalismus) is e korszakban érte el legnagyobb virágzását; mind személyes, mind dologi eleme ekkor hatották át a nyugat-európai társadalmat.

Személyes eleme a hűbériségnek, a személyes hűség (vasallitás) köteléke, mely egyént egyénhez füzött és mely a mult korszakban még küzdeni kénytelenült a törzsi kötelékkel. Most ezt végkép felváltja. Egyéni uralom és egyéni szolgálat nem csupán a jogban, hanem a nyugat-európai népéletben egyáltalában, a mozgató eszmékké lesznek. Jog, vallás, költészet és szokás minden nevezetesebb életviszonyt, az emberét az istenséghez, a vitézét más vitézhez, még a férfiét is a nőhöz a szolgálat eszméjére fektették és a hűségi szolgálat formájába öltöztették.[1] Önfeláldozó szolgálat-készség, engedelmesség és hűség az egyik; kegy, kedvezmény, védelem és előnyök nyujtása a másik oldalon teszik e viszonyok tartalmát. Hűségi szolgálat lesz a nyugat-európai országokban, többé-kevésbé, az összekötő politikai kapocs. A hűségi kötelék tudniillik az, mi egyes szabadokat egy nálok hatalmasabb úr alatt egy politikai egészbe fűz; és az úr ismét a hűségi kötelék útján tagja egy másik nagyobb politikai egésznek, mi többszörösen ismétlődik, mig végtére a királyságig eljuthatni. A nyugat-európai országok e korszakban tehát csak külsőleg és fokozatosan egybefűzött uralmak conglomeratumai, a melyekben minden hatóság úgy jelentkezik,

[1] Innét Gottesdienst, Herrendienst, Kriegsdienst, Frauendienst stb. kifejezések.

mint valamely hatalmasabb úr által a neki teljesítendő szolgálatok formájában átruházott hatalom.

Dologi eleme a hűbériségnek, a hűbéri birtok (feudum, beneficium). Személyes hűség, úri és szolgálati viszonyok általa a földhöz köttettek, mi hovatovább a legnevezetesebb jogokat és kötelességeket a földbirtok tartozékaivá tette. Minden uralom és minden szolgálat e korszakban valamely földterületnek tartozéka, vagy ettől különválasztva is, mint a középkorban mondák, ingatlan jog természetét ölti magára. Innét a közjogi jogosítványoknak idővel magánjogokként való felfogása és a patrimonial hatalmak tanának keletkezése. Minden hivatal s hatóság felfelé mint szolgálati kötelezettség, lefelé mint uralmi jog s jövedelem felfogva, átörökíthető, elidegeníthető, mennyiség- s minőségre nézve megosztható lesz. Minden jog tehát hova-tovább magánjogként jelentkezik, melyet nem törvény, hanem egy- vagy kétoldalú szerződés szabályoz; általános természetű jogviszonyok helyett jobbára csak egyéniek vannak. Mert hisz a hűbériség mellett, mely a középkori társadalmi rend betetőzése volt, földesuraság, jobbágyi viszony s immunitás, mint annak alapjai, hason eszméken nyugodtak.

A hűbériség, mely a törzset, mint a nyugat-európai politikai s társadalmi életnek egykor általános formáját, e korszakban felváltja, nem volt ment ellenkező irányok behatásától, melyek e korszak előhaladtával fokozódó erővel lépnek előtérbe.

Mindaz tudniillik, mi az erők nagyobbszerű tömörülését követelte vagy az apró hűbéri területek szűk határain túl haladó hivatást érzett; mi közszellemet keltett vagy igényelt, szükségkép ellenlábasa volt a hűbériségnek. Midőn tehát a keresztes háborúk kiséretében ipar és kereskedelem s velök a városi élet virágzásnak indultak, az előrehaladó műveltséggel a testületi szellem ébredezett és az általa előidézett testületi szervezkedés az alsóbb néposztályoknak nagyobb ellentállási képességet adott: megindul a harcz a hűbériség ellen, mely az erősbülő királyság által vezérelve, arra már jelentékeny csapásokat mér.

5. §.

E kor alkotmányi életének jelleme.

E korszak alkotmányi életének főjellemvonása: a *szakadozottság*, következményeképp annak, hogy, amint a hűbériség áthat, magánuralom és magánfüggés végkép vagy legalább túlnyomólag

elenyésztették a közkötelékeket. A nyugat-európai királyságok e korszakban államoknak e szó szoros értelmében nem mondhatók, számos apró, többé-kevésbé önálló uralmak alkotván azokat, melyeket a hűségi kötelék csak lazán és külsőleg fűz össze, nem pedig az érdekek s intézmények azonossága, a közös czélok felé való törekvés és az ezt vezénylő közhatalom egysége. Csak lassan és e korszakban még alig észrevehetően fejlődnek azok a politikai és társadalmi tényezők, melyek a nyugat-európai országok lakosait nagyobb politikai testek szervesen összműködő tagjaivá avatni hivatva voltak. *Az európai emberiség haladása a hűbéri szakadozottságtól az államdalmi közélet felé, ez a tizedik század végétől innen hosszú időn át az alkotmányi fejlődés története.*

Európa nyugatibb országaiban e haladás már e korszakban megindul, de minél inkább fordulunk Keletnek, a hűbéri eszméknek oda később és már csak fogyatkozó erővel történt átszivárgása következtében, a közkötelékeknek még csak lazulása és bontogatása képével találkozunk. És itt ismét, a közjogi egységet és ennek szervezetét majd sikerrel ellentállani látjuk a hűbériség azt bontogató erejének, mint Magyarországban; majd pedig a nyugaton tapasztalttól egészen eltérő módon elenyészni, mint a szláv országokban.

A mondottak határozók e korszak alkotmányi fejlődésének tárgyalására nézve.

Hűbéri mintaállamúl Francziaországot és Olaszország egy részét (t. i. a sziczíliai királyságot) tekinthetjük, ott jelentkezvén a hűbériség legteljesebben, minden következményeivel, kifejtve. A hűbéri alkotmány jellemzésénél tehát az ottani állapotokat kell alapúl vennünk, és a többi hűbéri országok, u. m. Anglia, Spanyolhon, Németországra nézve, az azoktól való nevezetesebb eltéréseknek és ezek okainak megjelölésére szorítkoznunk..

Különváltan kell ellenben tárgyalnunk a hűbériségellenes eszmék és az ezeken alapult intézmények fejlődését, minek jelentősége ép a hűbériségnek országonként eltérő szerepléséhez képest változó.

Végtére, mint nem hűbéri természetű alkotmányok, a magyar és a szláv, mindenütt külön fognak figyelembe vétetni. Skandinávia, közéletének fejletlensége miatt, Byzancz pedig, mint az ó-kori társadalom elhaló tagja, e korszakban is csak kevéssé érdeklik az európai jogtörténetet.

IV. FEJEZET.

Királyság.

1. §.

A hűbéri királyság jellemezése.

Irodalom: *Secretan E.:* Essai sur la féodalité. Lausanne, 1858.; *Laurent F.:* La féodalité et l'église. Études sur l'histoire de l'humanité. VII. köt. Paris, 1865.; *Pertile Antonio:* Storia del diritto italiano. Vol. I. Storia del diritto publico. Padova, 1873.; *Bell Andr.:* A history of feudaslism. London, 1863.; *Rambaud A.:* Hist. de la civilisation française. Paris, 1888. I. kötet.

A *hűbéri királyság* a mult korszak királyságától leginkább abban különbözik, hogy túlnyomólag *magánhatalom.*

A hűbéri király abban az országban, mely neki nevét adja, a közhatalomnak nem birtokosa, és az ország megannyi lakosai nem állanak vele szemben közvetetlen alattvalókként. Közvetetlenül a király csupán saját családi birtokai és az azokon tartózkodók felett uralkodik, de inkább csak a földes- vagy hűbérurnak, mint a fejedelemnek hatalmával. Saját családi herzogságán s grófságain kivül a királyt az országban uralom nem illeti meg, hanem az övéhez hason souverainitás-sal biró herzogokat, grófokat vagy bárókat. Ezek, kik uralmukat szintén Isten kegyelméből valónak hirdették, önállólag gyakorolták tartományaikban a törvényhozás, jogszolgáltatás, pénzverés, adóztatás, had- és béke jogát; alattvalóik csak nekik, nem pedig egyszersmind a királynak is tartoztak hűséggel, és zászlaikat egyaránt követték szomszéd herzogok s grófok, idegen fejedelmek és az ország saját királya ellen.

Alappal lehetett tehát a merően hűbéri országokban különbséget tenni, mint ez Francziaországban kifejezetten történt, a királynak hódoló és annak nem hódoló országrészek között. És a király csak mint első szerepel országának vele- egyenlően souverain her-

zogai, grófjai és bárói között, kik hozzája legfeljebb a hűbéri szerződés fűzte személyes kötelék és az ebből folyó személyes jogosítványok és kötelességek útján tartoznak és kik jogkörük bármely megsértését fegyverrel megtorolni még a király irányában is jogosítvák. E tiszteletbeli elsőbbséget is a királyok a többi tartományurakéit rendszerint meghaladó magánhatalmuknak, terjedelmes birtokaiknak és akár a foglalásból leszármazólag, akár pedig későbbi elismerés következtében, a királyt megillető főhűbéruri állásnak köszönték, a mivel valamelyes, kezdetben csak igen határozatlan, joghatóság járt.

A hűbéri királyság ezen magánhatalmi természete legkifejezettebben Francziaországban, a spanyol, szicziliai és jeruzsálemi királyságokban volt meg; a többi hűbéri országokban az nem jutott, legalább nem még e korszakban, oly teljes kifejlődéshez. És még amazokban is a királyság már e korszak vége felé többé-kevésbé közhatalmivá lesz.

2. §.
A királyi hatalom fejlődése a jelentékenyebb nyugat-európai országokban.

Irodalom: *Schaeffner W.:* Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs. II. k. 13. fej.; *Gneist R.* Das Englische Verwaltungsrecht. Berlin, 1867. 7—18. §. *Zoepfl H.:* Deutsche Rechtsgeschichte II. k. 44—56. §.; *Waitz Gy:* Deutsche Verfassungsgeschichte. VI. 449—563.

A királyság sehol sem esett a hűbériségnek oly teljesen áldozatul, mint *Francziaországban,* de felemelkedése is sehol sem volt oly gyors, oly folytonos. Ezt a capetingi királyoknak ama következetesen és eszélyesen alkalmazott politikája eredményezte, mely főhűbéruri hatalmuknak kiterjesztésére és közvetetlen uralommá való átalakítására volt irányozva. Kezdeményezték e politikát családi herzogságukban, az Isle de France-ban, hol az már VI. Lajos uralkodása alatt diadalt ült. Ezzel jeletékeny erőt nyerve, a királyság arra törekedhetett, hogy az egymással folyton viszálykodó tartományurak hatalmát megtörve, ujabb és ujabb területeket a közvetetlen királyi területhez csatoljon, miben különösen Fülöp Ágost, a bouvines-i győző, járt el eredménynyel. A királyság hatalma már a XIII-ik század elején bármely más franczia tartományurét felülmulván, a király felléphetett az alsóbb néposztályok védőjéül és mindenfelé érvényesíthette a sokáig inkább csak névleges főhűbéruri hatalmát. IX. vagy Sz. Lajos az erősbült királyi

hatalomra támaszkodva, már gátot vethetett a magánharcznak a királyi tartományokban és keresztülvihette a *királyi béke (paix du roi)* intézményét, mely szerint a király koronként az egész országra szóló békét hirdethetett. És a királyi hatalomnak az országban túlysulyra jutásával folyvást sűrüebben fordulnak a tartományurak alattvalói a királyhoz sérelmeik orvoslásáért, mi által folyvást több és több jogesetre nézve kizárólagosan a királyi biróságok lesznek illetékesek (cas royaux). Sőt a XIII-ik század vége felé a franczia királyság már elég erős arra is, hogy a királyi védelem czímén egyéneket, valamint községeket a rendes tartományuri hatóság alól kivonjon (immunitás). Mindezen intézkedések által a franczia királyok, kivált IX. Lajos, jelentékenyen kiterjeszték a királyi joghatóságot, minél a római jogászok segédkezésével éltek. Legkevésbé tudott előrehaladni a franczia királyok törvényhozási joga; rendeleteik érvénye még folyton csak a szorosabb értelemben vett királyi tartományokra szorítkozik, a főurak tartományaiban pedig csak azok által elfogadva és kihirdetve kötelezők.

Angliában Hódító Vilmos óta a királyság ugyan szintén hűbéri volt, de a szárazfölditől mégis lényegesen eltért. A királyi hatalom gyökerei t. i. ott jóval mélyebre hatoltak, különösen, mióta az 1086-ki salisbury-i végzés az al-hűbéreseket is közvetetlen hűségre kötelezte a király irányában; a hűbérur azóta csak is a király iránt tartozó hűségnek keretén belül követelhetett hűbérésétől szolgálatokat. Angliának összes szabad lakossága tehát ezóta a király népe, hada a király hada bizonyos értelemben. A szigorú fegyelem, melyet az angolszász és a normann lakosság közötti ellenséges viszony megkövetelt, és a súlyos birságokkal (amerciaments) biztosított rendészeti szabályok tömege fentartani segített; de különösen a királyi birói hatalomnak oly kifejlesztése, mely a királyt a jogszolgáltatás valóságos kútfejévé tette, mire nézve főjelentőségű az 1267-ki marlebridge-i statutum volt: megszilárdíták és kiterjeszték az angol király ország-fejedelmi hatalmát. E hatalom ugyan a személyes hatalom formáiban mozog még e korszakban, de ennek hanyatlásával már alkotmányos fejlődésnek indul.

Németországban őrizte meg a királyság legtovább a hajdani frank királyság természetét. A német királyi hatalom első sorban igazságszolgáltatási hatalom volt, melytől a végrehajtó hatalmat szorosan meg nem különböztették; mindkettőt e szóval »Bann« jelelték. E »Bann« kizárólag a német királynál volt, úgy hogy

bárkinek a joghatósága Németországban csak a királyinak lehetett kifolyása. És el volt ismerve, hogy a király a közbéke hivatott védője. Országos törvényhozó hatalom azonban a német királyt valósággal nem illette meg; de császári hatalmánál fogva kiterjedt kiváltság- és védelem-osztogatási jogosítvány. E korszak vége felé azonban a királyi főhatalom, melyet elvben soha sem támadtak meg, hova-tovább főhűbéruri hatalommá sülyed alá, és a tartományi herzogok és grófok a főhatalmi jogoknak (jura regalia), melyeket a király nevében gyakoroltak, folyvást önjogúbb birtokasaivá lesznek.

8. §.

A királyság a magyarok és a szlávoknál.

Irodalom: *Hajnik I.:* Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. 113—118. és 202—298. l.; *Hüppe Siegfr.:* Verfassung der Republik Polen. Berlin, 1867.; *Bestuschew Riumin:* Geschichte Ruslands. Mietau, 1873.

Magyarországban, hol a mult korszak törzsélete és törzsszerkezete nem esett egyéni uralmak keletkezésének áldozatúl, hanem a törzsek folyvást nagyobb tömörülésének egy nemzetté, a Sz. István alkotta királyság egy nemzet fölébe helyezett közhatalom természetével birt, mely a hűbéri királysággal legfeljebb csak külső formákban egyezett. Birtokában, még pedig kizárólagosan, minden lényegesebb felségjognak a magyar király valódi fejedelem, kivel szemben alattvalók, e szó tulajdonképi értelmében, állanak. Idővel, t. i. a XII-ik és XIII-ik századok folyamában, midőn hatalmas birtokaristokratia Magyarországban is keletkezett, a Sz. István-féle királyság ugyan kénytelen volt vele egyik-másik felségjogát megosztani, egyházi és világi nagyoknak a jobbágyaik feletti jogszolgáltatást, önálló haderő tarthatását, várak emelését és hasonlókat engedélyezni; de a király országhatalmi állását elvben soha sem támadták meg és tényleg az ország közjogi egysége sem bomlott fel soha, mint a magánuralmak keletkezésével nyugaton. A korlátozás is, melyet törvényhozó és végrehajtó hatalma gyakorlásánál a király türni köteles, nem magán, hanem közjogi természetű.

A *szláv fejedelemség*, mely többé-kevésbé patriarchalis önkényuralom, oszthatósága által veszít erejéből. Az osztályfejedelemség általános szláv intézmény, mely kezdetben csupán az uralkodó család ifjabb tagjainak ellátására szolgált és jogot csak valamely tartomány jövedelmeire, de nem egyszersmind a főhatalomnak abban gyakorlására adott; idővel azonban valóságos örökségi osztály-

részszé lett, kivált Lengyel- és Oroszországban, hol az osztályfejedelmek valóságos uralkodók voltak. Ez a szláv országokban szükségkép a közjogi egység felbontásához vezetett, az ország teljes feldarabolásához, és ez apró uralmakban a szláv fejedelemség nevekedő mértékben kifejti önkényuralmi természetét.

4. §.
A királyi szék betöltése.

Irodalom: A fentebb idézett műveken kivül még v. ö. *Salamon Fer.:* A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története. Pest, 1866.; *Du Hamel Victor:* Histoire constitutionelle de la monarchie éspagnole. I. köt. Paris, 1845.; *Colmeiro Man:* Curso de derecho politico, segun la historia de Leon y Castilla. Madrid, 1873.; *Waitz:* i. m. VI. 101—159.; *Harnack:* Das Kurfürstencollegium bis zur Mitte des XIV-ten Jahrhunderts, 1883.

A trónutódlás rendes módja e korszak kezdetén: *örökösödésre oltott választás;* az az a trónra egy család van kizárólagosan hivatva, melynek tagjaira szorítkozik a királyválasztási jog. Országonként azonban majd a választás, majd pedig az örökösödés elve jut inkább előtérbe, mi határozó a trónutódlás minőségére nézve.

Francziaország, hol az egész korszak alatt egy dynastia uralkodott, mely szokásba vette az utódnak még az előd életében megkoronázását, e korszak végével már a szó szoros értelmében örökös monarchia. (Le roi est mort, vive le roi.) Az örökös monarchia felé haladnak továbbá még a szicziliai királyság; Anglia, hol I. Eduard óta nincs többé interregnum; a skandináv országok, Castilia és a XIII-ik század végétől fogva (1275.) Aragon. Végtére Magyarországon is, hol az Árpád-családnak három századon át a trónon maradása annak betöltésénél az örökösödési elvet a választási fölé emelte, a későbbi Árpád-királyok az örökösödés alapján irják magokat királyoknak. E trónöröklés azonban rendszerint kizárólag csak a fiág javára volt elismerve, csak kivételesen voltak mint jelesül Castiliában, a királyi család nőtagjai is trónképesek.

Ellentétben az említett országokkal, Németország a választási monarchia felé halad mindinkább. VI. Henrik törekvései, a trónt családjában örökössé tenni, meghiusultak, sőt a választás elvének épségben tartása érdekében még az utódnak az előd életében való megválasztását is tilalmazták.

A királyválasztásban, a hol és a meddig azt gyakorolták, a

hűbérileg szervezett országokban rendszerint csupán a közvetetlen koronahűbéresek vettek részt. Németországban azonban már a hohenstaufi ház uralkodása idejében egyes főurak túlnyomó befolyást nyernek a királyválasztásra, de még csak szokás, nem pedig törvény alapján. A választásnál, melynek rendes helye 1257 óta Frankfurt, a szavazati elsőbbségből, mely egyes egyházi és világi előkelőket megilletett, a XIII-ik század folyamában szavazási előjog fejlődött. *Választó-fejedelmeknek* (principes electores, Kurfürsten) mondták ép azért őket és ilyenekül a mainzi, kölni és trieri érsekek, a Rajna-melléki pfaltzgróf, a szász herzog és a bradenburgi markgróf említvék, kikhez még majd a bajor herzog, majd pedig a cseh király (feltéve, hogy német származású) sorakoztak.

A *szlávoknál* végtére rendszerint az uralkodó fejedelem jelelte ki utódai számára az osztály-fejedelemségeket. Később azonban ezek együvévalóságának megóvása érdekében mindenütt némi elsőbbséget biztosítottak a család legidősb tagja javára. Ő volt rendszerint hivatva arra az osztályos fejedelemségre, a melynek birtokával a *nagyfejedelmi* czím és állás járt. Oroszországban az idősb családtagoknak valóságos előléptetésével találkozhatni a kevésbé tekintélyes városok fejedelmi székeiről a régi és tekintélyesebb városokéira és végtére a kiewi nagyfejedelmi székre. Lengyelországban Boleslaw Chobri létesített (1139.) ily *senioratus*-t a krakói fejedelemség javára, mely azonban már a XIII-ik század kezdetén megszünik. Hason szabályt a tizenegyedik század elején Csehországra nézve Bretislav alkotott, de később ott a fejedelmi széket az elsőszülöttség joga szerint töltötték be.

5. §.

A királysággal összefüggő egynémely intézmények.

A trónfoglalásnak ünnepélyes formája a *koronázás* marad, mely folyton megtartja régi, egyházi jelentményét. Rendszerint az ország legelőkelőbb főpapjának volt kizárólagos joga e tisztben eljárni, ki azt a szokás rendelte koronázási egyházban[1] teljesíté, segédkezésével az ország előkelőbbjeinek, kik a királyi hatalom jelvényeit (korona, pálcza, kard, országalma stb.) a koronázandónak átnyujtották. Lényeges eleme a koronázásnak az egyházi eskü (juramentum justitiae et pacis), melyhez még Aragonban, valamint

[1] Például a német királyt Aachenben, a franczíát Rheimsben, a magyart Székesfehérvártt koronázták.

Magyarországban, a koronázandó király esküje a törvények és kiváltságok megtartására csatlakozott, mi által ez országokban a koronázás kiváló országpolitikai jelentőségű cselekménynyé lett.

A királyi méltóság, melynek jelölésére sokféle kifejezést (excellentia, serenitas magnificentia stb.) használtak, mignem e korszak végével a »majestas« czím állandósul, oszthatatlan volt e korszakban. De a hűbéri királyságokban osztály tárgya voltak a királyi családi tartományok, rendszerint úgy, hogy a király azok egyikmásik részével másod- vagy harmadszülött fiát megadományozá; mig hazánkban a királyfiak ellátásáról jobbára úgy gondoskodtak, hogy őket valamely országrész kormánya élére állították, de a nélkül, hogy e tekintetben határozott rendszer képződött volna.

Valamely országnak, melynek fejedelme a királyi czímmel még nem ékeskedett, e kor felfogásához képest csak a pápa vagy a császár, mint a nyugati kereszténység fejei, adományozhattak koronát. Igy a csehek (1158.) a császártól, Magyarország, Sziczilia, Lengyelország stb., pedig a pápa kezéből vettek koronát, melynek adományozásából mind a ketten hűbéruri igényeket formáltak és a mennyiben a viszonyok megengedték, azokat érvényesítették is.

A mi végtére a császári méltóságot illeti, arra, I. Ottótól innen, a német királyok tartottak igényt, miért is a német fejedelmet mindjárt megválasztása után római királynak czímezték. Római császárnak czímével azonban a német király csak a császári koronának fejére illesztése után élhetett, minek Rómában, a pápa által kellett eszközöltetnie, az egyház védelmének igérete mellett. E koronázás azonban nem tette a császárt a pápa hűbéresévé, mint ezt ellenkező tanok lábrakapása ellenében IV. Hadrián pápa I. Frigyes császárral szemben okmányilag is elismeré. Hogy a német király a lombard vaskoronát is fejére veszi, az, noha szórványosan már elébb is előfordul, állandóan csak Barbarossa Frigyes óta volt szokásban.

V. FEJEZET.

A hűbéri kor rendi szerkezete.

1. §.

A rendi szerkezet alapjai.

A rendi szerkezet a tulajdonképi középkorban teljesen a *földbirtokon* nyugodott. Mig a mult korszakban a rendi állás az egyénnek a közhatalomhoz való viszonya szerint irányult, a tulajdonképi középkorban a saját földbirtok alapján kifejthető egyéni hatalom, vagy pedig az idegen földbirtok használata fejében teljesítendő egyéni szolgálatok lettek a rendi állásra határozók. Következménye ez a földbirtok nagy jelentőségének a középkor gazdászati életében.

A törzsélet közgazdaságát ugyan hova-tovább a magángazdaság váltja fel, de a gazdászati élet vezéreleme a földbirtok marad; a munka megvetett, a forgó tőke csekély. Szolgálatok jutalmazása és ilyeneknek állandó biztosítása tehát csak földbirtok élvezetének átengedésével lévén eszközölhető, hatalom és szolgálat egyaránt a földbirtok tartozékaivá lesznek. Innét, hogy a birtok terjedelmével emelkedett a birtokos társadalmi állása, azzal ez is alábbszállott, az pedig, kinek saját földbirtoka nem volt, másnak érdekében lévén kénytelen akár fegyverével, akár verejtékével szolgálni, attól lett függő. Fegyveres, valamint egyéb szolgálatok birtokkal jutalmaztatván, ahhoz képest, hogy ezek mily mértékben terhelték a nem szabad birtokot, irányult a birtokos függésének is kisebb vagy nagyobb foka. Teljes birtoktalanság végtére egyértelmű volt a biztosított társadalmi állás hiányával és ezzel a teljes szolgasággal.

Mindezekhez képest tehát, a tulajdonképi középkor aristokratái szükségkép a nagybirtokosok voltak, a kisbirtokosok alkot-

ták a szabadok vagy nemesek, a birtoktalanok pedig a többé-kevésbé szolgák osztályát.

Nevezetes különbséget a rendi szerkezetbe a birtokszervezetnek országonként eltérő volta hozott. A mily mértékben tehát a hűbériség áthatotta a társadalmat a nyugat-európai országokban és elenyésztette ott a birtok egységes közforrását, azt sokféle, de mindig magánforrásra vezetve vissza: ugyanoly mértékben szétágazóbbá lesz a rendi szerkezet is; a birtok pedig nem mint a közhatalomban való részesedésnek és a köztevékenységnek, hanem mint a magánhatalomnak és a magántevékenységnek alapja lesz határozó a szabadok rendi állására nézve. Hol azonban, mint Magyarország, Skandinávia és más nem hűbéri tartományokban, a szabad birtok mindig közforrásból fakad, a közszabadság fogalma is többé-kevésbé fenmarad és a szabadok csak tekintettel a közhatalomban való részvételük fokára, vagyis politikai befolyásukra, de nem az élvezett szabadság vagy társadalmi önállóság mértékére nézve sorakoznak rendekbe.

2. §.

Az egyházi és világi főurak.

Irodalom: *Zoepfl H.:* i. m. II. kötet 13. §.; *Schaeffner V.:* i. m. II. kötet 8. fejezet; *Gneist R.:* i. m. I. kötet 7. és 25. §.; *Hajnik Imre:* i. m. I. kötet 124—131. és 212—220. l.; *Ficker Gy.:* Vom Reichsfürstenstand. Innsbruck, 1861.

A középkor hűbéri aristokratiáját, keletkezésének megfelelőleg, önálló joghatóságnak egy nagyobb terület felett birtoka jellemezte. Mindazok, kik valamely ország területrészeinek nem csak birtokosai, hanem egyszersmind politikai értelemben vett urai is voltak, vagyis azok lakosai felett a felsőbb fokú joghatóságot önjogúlag gyakorolták, az illető ország főurai, és pedig majd egyházi, majd világi főurai. Az előbbieket egyáltalában a »*Praelati*«, az utóbbiakat a »*Barones*« kifejezések jelölik e korszak kútfőiben.

A praelatus-ok és a bárók rangfokozatai országonként eltérők; összefüggenek tudniillik ezek történeti multjával, az országos s udvari tisztségekkel, melyek czímei idővel rendi jelzőkké lettek. Mindenütt azonban, tekintettel az egyházi hivatásnak jelentőségére, a főpap megelőzi a hasonrangú főurat.

Francziaországban különösen, a királyi udvari méltóságokon kivül, a *herczegek* (duces, ducs), a *grófok* (comites, comtes, néhol

consules),[1] némely *al-grófok* (vicecomites, vicomtes) és az egyszerűen *bárók* (Barons) alkották, és pedig az ép felsorolt rendben, a főnemességet. A jelzett rangfokozatok szerint azonban a főuri elemek csak általánosságban sorakoztak, mert egyes főurak előkelősége inkább hatalmuktól és attól, hogy kit ismertek el hűbéruroknak, mintsem czímüktől függött. Voltak ugyanis grófok, kik herczegeket is rangban megelőztek, valamint egyes al-grófok grófokat is. A püspökök is ahhoz képest sorakoztak, hogy herczegi vagy grófi ranggal birták-e püspökségeiket.

Mindazok a főpapok és főurak, kik a királyt ismerték el közvetetlen hűbéruruknak, bizonyos értelemben egyenlők voltak, a királyi curia egyenlő tagjai (pares curiae), miért is *pair*-eknek mondattak. Kezdetben megannyi herczegek, a grófok és al-grófok közül sokan, egynéhány báró, az érsekek mind és sokan a püspökök közül voltak királyi pair-ek, vagyis Francziaország pair-jei, kik között a király mint egyenlők között első (primus inter pares) szerepelt. Azonban azóta, hogy Fülöp Ágost Földnélküli János angol király felett hűbéri biróságot tartott, már csak *hat főpapot* (a rheimsi érseket, a langers-i, châlons-i, baeuvais-i, laon-i és noyon-i püspököket) és *hatot a főurak* közül, u. m. a burgundi, guyenne-i és normandiai herczegeket, és a toulouse-i, champagne-i és flandriai grófokat ismerték el pair-eknek. Ez által a *pairség* önálló, minden mást megelőző rangfokozattá lett.

Angliában is a főnemesség a koronának azon közvetlen egyházi és világi hűbéreseiből (tenentes in capite) állott, kik birtokukat magasabb joghatósággal (per baroniam) birták és kiket ép azért gyűjtő néven bároknak is hívtak. Már korán azonban különbséget tettek nagyobb és kisebb koronahűbéresek között, ugy a királyi udvarban, mint a grófsági birói székeknél. Idővel azonban már csak is a nagyobb koronahűbéreseket (*barones majores*) hívták bároknak, a kisebbeket egyszerűen uraknak (lord) mondották.[2] Ez aristokratiához járultak még azok a főpapok, kik a király kezéből vett egyházi javadalmaikat bárói joghatósággal összekötve birták (tenent possessiones de rege, sicuti baroniam). A bárók sorából kimagaslanak itt is, mint Francziaországban, a korona főtisztviselői és az *earl* (comites) méltóságával felruházottak, mely utóbbi az egyes grófságok fölébe helyezett kormányzóságból, a normann korszak

[1] E czím Dél-Francziaországban használtatott, a grófival egyetértelműleg. A champagne-i gróf különösen a »palatinus« czímmel élt.

[2] Lord lett tehát idővel az angol aristokratia gyűjtőneve is.

előhaladtával, hova-tovább puszta méltósággá lett, de a legelőkelőbb, a melyre valakit az angol király emelhetett. Az angol főuri rendet III. Eduard alatt szervezték ujra.

A *spanyol királyságok* aristokratiájának még nincs megállapodott szervezete. Az itt mindig kiváló befolyású főpapságon kivül, melynek élén a toledoi érsek állott, a királyi udvari méltóságok viselői alkották azt s azok, kiket, mivel őket fegyvereik szerencséje kiterjedt területek uraivá tette, a gazdagok vagy nagyoknak (*ricos hombres*, később *grandes*) hívtak.

Németországban, hol a hűbéri rendi szerkezetre még jelentékenyen visszahatottak a mult korszak rendiségi fogalmai, az aristokratizmust, különösen e korszak kezdetén, még a közszabadságban való megmaradás, vagy valamely királyi főtisztség viselése szerezték meg. A német főuri rend zömét azok tették, kiket a kútfők a kiválólag szabadoknak (Höchstfreien, Semperfreien, Edle) hínak, mert nekik sikerült menten tartani magokat és birtokaikat minden magánfüggéstől, ez utóbbiakra és a rajtok tartózkodókra vonatkozólag pedig önálló joghatóságra szert tenni. Idővel tehát az ez osztályhoz (Herrenstand) tartozókat a szabad uraknak (Freiherr, liber baro) mondották. A bárói állás ily szabad uradalom birtokához volt kötve, melyen a területi joghatóság (Bann) a bárói családot ugyan önjogúlag megillette, de hogy az időszerinti birtokos azt tényleg gyakorolhassa, erre személyére szóló felhatalmazást kellett a királytól nyernie. A báró azonban ezért nem volt a király hűbérese, hanem annak csak régi értelemben vett alattvalója.

A német aristokratiának másik, még pedig előkelőbb, elemét alkották az ország vidéki főtisztségeit viselők, az u. n. herzogok és grófok, valamint a püspökök, a birodalmi kolostorok apátjai s fejedelemasszonyai, kiket gyűjtőnéven *Fürst*-eknek hívtak. A XII-ik század vége felé azonban Fürsteknek már csak azokat mondották, kik herzogságukat vagy grófságukat, vagy valamely *nagyobb egyházi javadalmukat közvetetlenül a királytól birták hűbérben*: vagyis miután a megadományozás amazoknál zászló, emezeknél jogar (*sceptrum*) átadásával ment véghez, az u. n. *zászló-* és *sceptrum-hűbérek* birtokosai. Ennek következtében a grófok közül már csak némelyek tartoztak a Fürst-ek rendjéhez (gefürstete Grafen), a többiek mint egyszerű grófok ezután a szabad urak rendjéhez számíttattak, melynek ezentúl legelőkelőbb eleme voltak. Mióta a Fürstek tisztségei birodalmi és hova-tovább örökös hűbérekké váltak és tartományaikban a XIII-ik században tartományuraságra (Landeshoheit)

szert tettek, a Fürst-ek állása tisztségiből fejedelmivé alakult által. Fejedelemséget, ha ilyen megürült, e korszak végével már csak szabad uraknak lehetett adományozni.

Egészen hasonló volt a Németországgal oly szorosan összekapcsolt Felső-Olaszország vagy Lombardia főurai (capitanei, valvassores majores) rendjének fejlődése és állása.

Áttérve a nem hűbéri országokra, *Magyarországban* nem ismertek az első Árpád-királyok idejében rendi, hanem *csak köztisztségi, és pedig nem örökös, előkelőséget.* Mert a szabad magánbirtok, akár a törzsszállásoknak Szent István eszközölte feloszlatásából, akár pedig királyi adományból vette az eredetét, egyaránt közérdemek jutalmául tekintetvén, egyenlő jogoknak és kötelességeknek volt alapja, minden tekintet nélkül kiterjedésére. Nem egy osztály, hanem egyesek, kik a királyi udvarban méltóságokat, az ország különböző részeiben ispánságokat vagy egyéb tisztségeket viseltek, kik a főpapi székeket elfoglalták és egy ideig, mig tudniillik a törzsélet emlékei még élénkek voltak, a fényes nevű ősök utódai, voltak István és az első Árpád-királyok idejében előkelők (majores natu et dignitate, seniores, principes stb.), a királyi tanácsban és a közélet vezetésében a kiválóan részt vevők. Idővel azonban létesült a tisztségi aristokratia mellett birtokaristokratia is. Királyi adományok nagy birtoktesteket létesítettek, királyi kiváltságok azokhoz földesuri joghatóságot s előjogokat, várépítési s ezzel kapcsolatban hadtartási jog engedélyezésével pedig nagyobb hatalmat is csatoltak. És ez örökös birtokaristokratiát a XIII-ik században egyes köztisztségeknek, különösen várispánságoknak örökös adományozása is gyarapította.

De a magyar birtokaristokratia nem volt, mint a Nyugaton, tartományuri aristokratia. Hatalma soha sem lépte át a földesuri hatalom korlátait, alávetettje csupán többé-kevésbé szolgaelem lévén és nem egyszersmind közszabad elem. A magyar birtokaristokrata tehát nem volt ura a középosztálynak vagyis a köznemeseknek, hanem ezeknek szabadságra nézve velök egyenlő és csak befolyásra s tekintélyre nézve őket felülmuló társa. Szóval, a magyar aristokrata nem főur, e szó középkori értelmében, hanem főnemes, kinek előkelősége nem rejlett magánhatalmában, hanem nagyobb részvételében a közhatalom gyakorlásában.

Hason természetű volt a *lengyel aristokratia* is, mely szintén nem volt még rend, hanem és pedig körülbelül ugyan azon okoknál

fogva mint Magyarországon, a szabadok vagy nemesség (schlechta, schlachta) sorából csak kimagasló elem.

Az oroszoknál végtére, az előkelőség még egyértelmű a fejedelmi környezethez, kisérethez való tartozással, minek jelölésére a *bojar* kifejezéssel éltek.

3. §.

A középosztály.

Irodalom: *Zoepfl H.:* i. m. II. köt. 14. §. *Schaeffner V.:* i. m. II. köt. 8. fej.; *Hajnik I.:* I. köt. 124—131. l. és 212—220. l.

A hűbéri országokban a közélet egységével a közszabadság fogalma is elenyészvén, ezt, mint rendi fogalmat, a *vasallitás* vagy hűbéresség váltja fel. Azok, kik birtokot, de önálló joghatóság nélkül, vagy tisztséget, azaz nem önálló, hanem csak átruházott joghatóságot (officiolatus) birtak hűbérül, vagyis az urak hűbéresei tartoztak a hűbéri középkorban a középosztályhoz.

Például Francziaországban ide tartoznak némely *al-grófok* (vicomtes, viguiers, vicarii), megannyi *várnagyok* (chatelains) és az egyszerűen *hűbéresek* (vavasseurs). Birtokos emberek (riches hommes) vagy lovagok, vitézek (milites, scutarii, chevaliers, écuyers stb.) voltak az egyszerűen nemesek jelzői, ahhoz képest használva, hogy adott esetben inkább a nemesi birtokra vagy inkább a nemesi élethivatásra gondoltak; mert e kettő, nem pedig, legalább még nem szükségkép, a származás volt határozó a nemesi szereplésre nézve. Idővel, midőn az örökösödés elvét a hűbéri birtokokra is teljesen alkalmazták, a birtokkal együtt a rajta nyugvó élethivatás is átszállott az utódokra, miért is ezek a nemesi szereplést őseiktől örökölték. Valamint a hűbéri birtok rendszerint csak fiági volt, úgy a nemesi állás is csak az apától származhatott át (la verge ennoblit); csak kivételesen ismertek nőági örökösödést a hűbérben és ezzel az anyától örökölt nemességet (le ventre ennoblit, Kunkeladel).

Angliában is a középosztály a lovagbirtokot élvezőkből állott, akár voltak személyükre nézve a lovagok (knight, sire), akár nem (scutarius, esquire). Hasonló volt a középosztály a spanyol fejedelemségekben is (hidalgos, caballeros, escuaderos).

A német középosztály inkább csak Dél-Németországban állott az al-hűbéresekből (*Der Höchstfreien* Mannen; *Mittelfreien); az* éjszak-német földön azonban, hol az oda is benyomuló hűbériség nem enyésztette el végkép a közszabadságot, hanem szabad faluk,

szabad mark-közönségek fenmaradtak, az oly birtok emelt a középosztályba, mely a közszereplésre, különösen a közbiráskodásban való részvételre képesített (Schöffengut, Handgemal, innét *Schöffenbarfrei).*

Magyarországon a régi értelemben vett *közszabadság*, vagy, mint azt máskép is kifejezték, *köznemesség* rendi fogalma folyton élt; csak hogy ez a törzsélet és a törzsbeli közbirtok feloszlása után hova-tovább az önálló, szabad magánbirtokhoz csatlakozott. A birtokos szabadok tudniillik a közszabadok vagy köznemesek, kik megannyian egyenlően közvetetlenül alávetvék a királyságnak, úgy személyükre mint birtokjogukra nézve. Egyesek ugyan közülök idővel kimagasodtak tisztségeik vagy terjedelmes birtokaik és azok alapján kifejlett nagyobb köztevékenységük által, tekintélyre, előkelőségre tettek szert; de szabadságra és politikai függetlenségre nézve a közszabadok fölé nem emelkedvén, nem bontották fel a magyar nemesi osztálynak egységét. (Una eademque nobilitas.) E közjogilag egységes nemesi rendnek tehát egyszerű, azaz sem országos tisztségnél, sem nagybirtoknál fogva nem előkelő, tagjai teszik a magyar középosztályt.

Hasonló volt a köznemesi rend *(schlechta)* a lengyeleknél, mig az oroszoknál azok, kik nem tartoztak a fejedelmi kiserethez, de mégis szabadok voltak, mint ők mondák, a közemberek *(smerdi)*, alkották a középosztályt.

4. §.

A lovagi intézmény és befolyása a rendi szerkezetre.

Irodalom: *Zoepfl H.:* i. m. II. köt. 17. §.; *Roth von Schreckenstein:* Geschichte der ehem. freien Reichsritterschaft. Tübingen, 1859.; *Kurt von der Aue:* Das Ritterthum und die Ritterorden. Merseburg, 1825.; *Bell A.:* A history of feudalism. London, 1863.; *Gautier L.:* La chevalerie, Paris, 1884.

A lovagi intézmény kiindult a lovas hadszolgálatból. Mint a germán népeknél régente szokatlan, csak az arabok, de kivált a magyarokkal való küzdelmek óta kivételesen gyakorolt, és még csak a keresztes hadjáratok alatt általánossá vált harczolási mód, a lovas hadszolgálat előkelőbb hadszolgálatnak tartatott; kik annak hivatásszerűleg, mint mondák, lovagi módra éltek, fokozott társadalmi tekintélyben részesültek. Ennek érzete és az életmód egyenlősége hova-tovább közös testületi szellembe egyesítették az

együtt harczoló lovagokat, bármily különböző volt is egyébként rendi állásuk. Mert hisz kezdetben nem csupán urak és szabadok éltek a lovagi élethivatásnak, hanem a tartományurak a lovas hadszolgálatra sokáig miniszterialisokat is alkalmaztak, kik nem a szabad vagy hűbéres, hanem a szolgaosztályhoz tartoztak. Idővel a lovagok előjogokban, mint például határozott fegyvernemek viselhetésére vagy a perdöntő párbajra nézve, és némi mentességekben részesülvén, a lovagi állás ezzel puszta foglalatosságból társadalmi állássá lett; a lovag idővel nem egyszerüen csak lovas vitéz, hanem egyszersmind tagja egy kitüntetett társadalmi osztálynak.

E lovagi osztályhoz való tartozásra nézve a lovagi életmód volt sokáig az egyedül határozó, később azonban a származásra is tekintettek, majd csak előnyökben részesülvén a lovagi származásuak, majd pedig, mi idővel a szabály, kizárólagosan csak ők képesítvék a lovagi szereplésre. Idővel csupán lovagszármazásuak jelenhettek meg a harczjátékokon vagy szerezhettek lovagszolgálattal terhelt hűbért (Ritterlehen); sőt keletkeznek idővel oly lovagi szerepek is, melyeket csak több lovagi őssel dicsekvő egyén viselhetett.

A keresztes háborúk, midőn az összes kereszténység lovagjait és vitézeit közös, még pedig vallási jellemű harczi vállalatba egyesítették, azonkivül, hogy az egyházi lovagrendeket létesítették, általánosabb lovagi szellemet is keltettek, kihatót az összes keresztény lovagi elemre, melyet vallásos irányán kivül az araboktól átvett hajlam a csodaszerű kalandokra és a galanteriára jellemzett Meghalni az egyház, a vallás szolgálatában, oltalmazni a védtelent, az erkölcsöt és a becsületet mindig szem előtt tartani: voltak a vallásos-romantikus lovagi szellem követelte szabályok, melynek legkedvesebb virága a női cultus volt. E szellembe, mely a lovagi szolgálatot nemesítette és határozott formaságok megtartását követelte, különösen beavattatni, arra neveltetni kellett. (Nul ne naît chevalier.) Az apród (page) és a fegyvernök (Knappe) szolgálatai, teljesítve valamely előkelő lovag udvarában és parancsára, készítettek elő a lovagi élethivatásra, a melyhez az ifjú vitézt rendszerint csak huszonegyedik évében, ha harczolási ügyességének már próbáját adta, bocsájtották azzal, hogy vallási ünnepélyességek között őt lovaggá ütötték. Mióta a lovagi osztály születésivé lett, csak lovagszármazásút lehetett lovaggá ütni; egyedül a fejedelmeket tartották, noha nem minden ellenmondás nélkül, jogosítottaknak a lovaggá ütés által nemesíteni.

A későbbi középkor testületi szelleme nem csupán egy nagy egésznek, t. i. az összes kereszténység lovagi osztályának, tagjaivá avatta a lovagokat, hanem őket a lovagi élethivatás nagyobb mérvű teljesítése érdekében kisebbszerű corporatió-kba is egyesítette. Ezek az egyházi lovagrendek, melyek a szent földön keletkeztek és a keresztes háborúk után is fenmaradva, Európában jelentékeny szerepre és utánzásra találtak. A lovagrendektől meg kell különböztetni azokat a testületeket, melyek egy ország vagy egy tartomány lovagjait, rendi jogaik megvédése végett, tehát politikai czélokból egyesítették, Reichsritterschaft, Landesritterschaft elnevezése alatt. Ezek kivált Németországban voltak otthonosak és az egyszerüen lovag elemet tartományi vagy országos renddé emelték.

A lovagi intézmény tehát, azonkivül, hogy a nem szabad népelem egy részét szabadsághoz juttatta és a sokféle rendi állású szabadok között némi egyenlőségi érzetet fakasztott, a középosztálynak testületi szervezkedését és ezzel jelentőségben is emelkedését eredményezte.

E hatása a lovagi intézménynek, mely már Éjszak-Németországban és Skandináviában alig észrevehető, épen nem mutatkozik a magyarok- és a szlávoknál. A magyar különösen, mint lovas nép, nem kötött a nála mindig divott lovas hadszolgálathoz különös előnyöket s kitüntetést, és ha idővel, jelesül a XIV-ik és XV-ik századokban, a lovagi élet némely külső jelenségei hazánkban is mutatkoznak, a hatás mindig csak külső maradt, mely a rendi viszonyokat érintetlenül hagyta.[1]

5. §.

Az alsóbb néposztályok.

Irodalom: *Fürst, Mundt, Kindlinger* fentebb (I. könyv. 4. fej. 2. §.) idézett művein kivül, még *Zoepfl:* i. m. II. k. 29. és 30. §§.; *Schaeffner:* i. m. II. köt. 24. fej.; *Stubbs W.:* The Constitutional history of England. Oxford, 1874. I. köt. II. fej.; *Waitz:* i. m. V. 185—442.; *Zallinger O.:* Ministeriales u. Milites. Innsbruck, 1878.

Az alsóbb néposztályban, a melyet országonként más-más kifejezésekkel (roture, homines de potestate, hommes de poote,

[1] Egyedül a székelyeknél tettek különbséget lovas (lófő) és gyalog székely között, de a nélkül, hogy ez a nyugat lovagi állapotait ott felidézte volna.

Dientsleute, Hörige, Angliában socman, hazánkban hova-tovább a jobbágy szavakkal) jelölnek, két elemet lehet főleg megkülönböztetni.

Az egyik személyeikre nézve ugyan szabad egyénekből áll, de kiknek birtoka pénzbeli vagy másnemü nem nemesi szolgálatokkal van terhelve, vagy apró voltánál fogva önálló szereplésnek a hűbéri világban alapja nem lehetett; szóval azokból, kik nem birnak nemesi vagyis lovag-, hanem csak parasztbirtokot. Ezek Francziaországban az egyszerűen *falusiak (villani, villains)*, Németországban a *szabad parasztok (freie Bauern, Vogteileute)*, Angliában a *telkes emberek (socman)*, hazánkban a szorosabb értelemben vett *jobbágyok*.

Az alsóbb néposztálybelieknek másik eleme ellenben a személyeikre nézve is többé-kevésbé szolgasorsúakból állott, kik a szolgaság fokozataihoz képest, melyeket rendszerint a földesuri udvari és szolgálati jog (Hofrecht, Dienstrecht) állapít meg, különböző rendi neveket viseltek. *(Serfs, servi, maimormables, Leibeigene, Eigenleute, ministeriales, udvarnokok, rabszolgák stb.)*

E parasztokról és szolgákról, kiknek, különösen az utóbbiaknak, sorsán a haladó korszellem folytonosan javít, a magánjog történetében lesz alkalom bővebben szólani minthogy jogaik és kötelességeik nem annyira politikai, mint inkább magánjogi természetüek. Csak azt szükséges már itt megemlíteni, hogy a szolgák előkelőbb eleme, az u. n. *ministerialis*-ok, részben a lovagi szolgálat, részben pedig a tisztségek útján, melyekre őket uraik alkalmazták, idővel jobbára felemelkedtek a középosztály, vagy mint később mondották, a kisnemesség sorába; mig az alsóbb néposztálybeliek és különösen a ministerialis-ok egy másik részét a testületi szervezkedés juttatta nem ugyan nemesi, hanem mégis önálló, t. i. polgári szerepléshez. A polgárokról alantabb fogunk bővebben szólani.

6. §.

Függelék. A német hadi pajzsról.

Irodalom: *Ficker Jul.:* Vom Heerschilde. Innsbruck, 1862.

A középkori jogkönyvek Németország lakosságának rendi szerkezetét egy képletbe foglalták, t. i. a *hadi pajzs* (Heerschild) képletébe. A hadi pajzs, mely közhelyen kitéve a hadbahivás jeléül szolgált, átvitt értelemben a hadat is jelentette. E korszakban,

midőn a régi néphadat magánhadak váltották fel, az ember rendi állását legszembeszökőbben az fejezte ki, hogy kinek hadi pajzsát kell követnie. A hadi pajzsok egymásutánja tehát a rendi fokozatok egymásutánjával egyértelmü volt.

Hét hadi pajzsot különböztettek meg Németországban. Az első a királyé volt, a második az egyházi és azon világi fejedelmekké (Fürsten), kik a királyon kivül senkinek sem voltak hűbéresei, a harmadik a többi világi fejedelmeké, a negyedik a szabad uraké (Freiherren), az ötödikhez a lovagok vagy a köznemesek (schöffenbarfrei), a hatodikhoz az al-hűbéresek és a lovagképes ministerialisok, a hetedikhez végre a nem lovagképes szabadok tartoztak.

VI. FEJEZET.

A hűbéri főhatalom és ennek gyakorlása.

1. §.

Bevezetés. Az alattvalói kötelék.

Irodalom: *Secretan Ed.:* Essai sur la féodalité. Lausanne, 1858.; *Bell A.:* i. m.; *Stubbs W.:* i. m.; *Schaeffner V.:* i. m. II. k. 9. fej.; *Boutaric E.:* Le régime féodal. 1875.

A tulajdonképi hűbéri államokban, jelesül Francziaországban, *nincs közhatalom*, e szó szoros értelmében. Valahány herzogi, grófi, bárói uralomra oszlik ily ország, annyiféle ott a törvényhozás és a kormányzat. A királyság, mint fentebb láttuk, azoknak csak külső kapcsa. Mert a souverainitás, mely egykor a királyságot kizárólag megillette, erről általszállott a hűbéri tartományurakra is, kiknek kezében mindinkább *magánhatalommá* fajul.

A hűbéri souverainitás (baronia), melyet a tartományurak erőszakkal szereztek és erőszakkal fentartottak, nem ismert kezdetben határozott szabályokat és csak lassan fejlődtek annak tartalmára és kezelésére nézve állandó jogelvek. Korlátja is tehát sokáig egyedül az erőszak volt; a legkisebb hűbéres is a főhatalomnak általa birt részecskéjét kardjával megvédeni kész volt.

Kötelékei e tartományuri főhatalomnak: *fides* és a *homagium*.

A *fides* (foi, fealty) az *alattvalói hűség*, melyet, mint hajdan a királyság, mindenik tartományúr követelt főhatalmának elismerése gyanánt. Ezzel, mely a tartományúr személyes sérthetlenségét, hatalmi érdekeinek megfigyelését foglalta magában, a tartomány mindenik lakosa tartozott a tartományúr irányában, ki azt az uralom átvétele alkalmával igazságos kormányzás igéretével viszonozta.

A *homagium* (hommage) ellenben a vasalli hűség, melyet, mint bármely más hűbérúr, a tartományúr is mindenkitől, ki hűbérese volt, követelhetett és mely határozott szolgálatokra kötelezett. Ki

e kötelékben állott, körülményesen megszabott módon hadba indulni, a hűbérúr udvarában ünnepélyes alkalmakkor megjelenni és őt pénzzel segélyezni tartozott, ha t. i. fiát lovaggá ütötte, leányát férjhez adta, vagy egyéb a hűbéri szerződésben részletesen megállapított esetekben. Midőn e szolgálatok teljesítését igérte, rendszerint fedetlen fővel, öv nélkül és térdet hajtva állott a hűbéres hűbérura előtt, és kezét az ő kezébe téve vallotta magát emberének (homo, homme), kit ő hiven követ, mig az hasonlóan hű marad hozzája.[1]

Homagium és fides, melyek sokáig különállók voltak, később, midőn a hűbériségi eszmék teljesen áthatottak, a tartományúr kezében mindinkább együvé olvadtak, és együttesen, mint *fides et homagium* (foi et hommage), fejezték ki a hűbéri tartományokban a teljes alattvalói függést.

2. §.

A hűbéri főhatalom.

Irodalom: Lásd a megelőző §-nál idézett műveket, és *Pertile Antonio*: Storia del diritto Italiano. v. I. 32. 2.

A tartományúr (herzog, gróf vagy báró) tartományában mindenekelőtt *törvényhozó* volt; de nem korlátlanul, hanem vasalljai hozzászólásával. Különösen, ha valamely tartomány (példủ. herzogság) több uralmi területet (grófságokat vagy báróságokat) foglalt magában, a magasabb tartományúr törvényei csak az alsób fokú tartományurak által elfogadva voltak emezeknek tartományaiban is kötelezők. Mind ennél, mind pedig az akkori területi szakadozottságnál fogva, alig keletkeztek e korban általánosabb jogszabályok (*stabilimenta, établissements,*) még egyes nagyobb hűbéri tartományok számára sem, annál kevésbé tehát egy nagy országra kiterjeszkedőleg. Ha uj szabályok alkotásának szüksége fölmerült, a tartományúr udvarába (curia) hivta össze vasalljait, kikhez a papság is tartozott, és felhivta képviselet útján való megjelenésre a városokat is, melyeknek részvétele ez udvari gyülekezetekben azonban még csak kivételes. Csak ez udvari gyülekezetek adhattak a tartományúrnak jogot *adóztatásra* is, mert a hűbéri szerződésben, később a hűbéri jogban, meg lévén részletesen állapítva mindaz, a

[1] Voltak egyébként a homagiumnak különböző nemei. Például: Francziaországban erősebb a hommage lige, mint a hommage plane vagy simple, mely utóbbival nem járt személyes kötelesség hadszolgálatra, hanem csak vitézek állítása vagy pajzspénzek fizetése.

mivel a hűbéres tartozik, sőt még rendkivüli segélynyujtásról is gondoskodva lévén, a hűbéresnek minden ujabb terheltetése csak beleegyezésével és kivételesen történhetett.

A mi a többi felségjogokat (később *jura regalia, droits regaliens)* illeti, ezeket a hűbéri tartományurak (seigneurs) szintén jobbára gyakorolták. Igy a *kiváltságoknak,* jelesül városi kiváltságoknak is, osztogatását; csak később honosodván meg, hogy a jelentékenyebb szabadalmakhoz a királyi megerősítés is megkivántatott. Vagy a *legfőbb kegyúri jogot (droit d'avouerie, de garde, jus advocatitiae),* a mivel a jog a megüresedett egyházi javadalmak jövedelmeit szedhetni (jus spolii) összekötve volt. A tartományúrnak a tartományhoz való főtulajdonjogából származtak le továbbá annak jogai a tartományban tartózkodó *idegenekre* nézve, a hova az idegennek, ki egy év és egy napig lakta a tartományt, személyében letartóztathatása,[1] vagy, ha ott elhúnyt, hagyatékának lefoglalása *(jus albinagii, droit d'aubaine)* tartoztak. Főtulajdonánál fogva igényelt a tartományúr jogot a közfolyamok, a közutakra, uratlan és puszta telkekre, az örökös nélküli hagyatékra, a talált kincsre, és abból származtatta le a *bányaregalé*-t és jogát a partra vetett tárgyakra *(droit de bris),* mely utóbbi helyébe azonban sok helyütt már korán e néven fizetett adó lépett.

Mind e jogok megannyi jövedelmek voltak a tartományúr javára. E jövedelmes felségjogokhoz tartoztak még: az *igazságszolgáltatás,* melylyel és pedig egész teljében *(justitia alta, haute justice, merum imperium)* rendszerint mindenik báró birt, legalább Francziaországban; a *pénzverés,* a melyből a tartományurak majd úgy, hogy a névértéknél rosszabb pénzt verettek, majd pedig, hogy ennek helyébe pénzverési adót szedtek, húztak jövedelmet *(monetagium, fuagium)*; a *vámjog* hidak, utak, révek stb. használata után, és mindazon számos, alig felsorolható jogok, melyek, mint az árúmegállítás, útkényszer, a fegyveres kiséret, az árszabályzatok, a sokféle vásáradók (eminagium, foragium, vinagium stb.) termelőt, kereskedőt és iparost sujtottak.

Ezeken a hűbéri főhatalomból folyó jogokon kivül a tartományurat tartománya egy részében, t. i. saját birtokain, még megillették jogok, a milyenekkel mindenik földesur birt és melyeket Francziaországban különösen a hűbéri uri *jogoknak (jura feudalia,*

[1] Később a tartományurak e jogának foganatba vételére nézve elévülésnek adatott hely.

droits féodaux) mondottak. Róluk, mint a nemesi birtok tartozékairól, a magánjog történetében lesz bővebben szó, azonban álljon közülök egynémelyike itt is, hogy kiegészítse ama hatalom képét, melylyel egy középkori főúr birt.

Elég itt e jogok közül, melyek rendszerint csak a jobbágyot néhol azonban az alábbrendelt hűbéreseket is sujtották, felemlíteni a földesuri elszállásolás és élelmezés jogát *(procuratio, gistum, droit de gîte)*; a jogot szabott árért követelhetni a jobbágytól termékeit *(droit de prise)*; kényszeríteni őt a földesuri malomnak vagy kemenczének adó fejében használására, őt kezesül adhatni stb. Az úr szabadon, vagy legalább is a legtöbb esetben büntetlenül, foszthatta meg a jobbágyot a földtől, a melyet mívelt; vethette őt börtönbe, mig váltságdijt nem fizetett; követhetett el személyén erőszakoskodást; vagy vethetett reá adózási terheket.

8. §.

A hűbéri főhatalom gyakorlása.

Irodalom: V. ö. különösen *Schaeffner:* i. m. II. köt. 10. fej.

A tisztviselői személyzet, a melynek segélyével a hűbéri tartományúr a főhatalmat gyakorolta, tartományonként csak kevésben különbözött. Különösen e tekintetben uralkodott egyformaság, hogy a tartományi tisztviselők, mint régente a királyságéi, határozott terület, vagy meghatározott rendi állású egyének felett a kormányzat megannyi ágait kezelték; valamint abban is, hogy tisztségeik nem alapultak, legalább rendszerint, visszavonható megbizáson, hanem nekik hűbérül voltak adva és pedig többnyire öröklőleg. A hivatal ezzel magánhatósággá, merő jövedelmi-forrássá lett és igy erkölcsi oldalának elenyésztével az alattvalókra nézve alig elviselhető nyüggé vált.

A tartományi tisztviselők legelőkelőbbjei az udvarhoz tartozók voltak, a tartományúr *udvara* (curia, cours) lévén a legfőbb kormányzat szinhelye. Szervezete ez udvarnak a frank királyokéhoz hasonló volt; fénye a tartományúr hatalmától és pompaszeretetétől függött. A franczia előkelőbb tartományurak udvarának rendes tisztjei: a *constabularius (connétable)* és a *zászlótartó (gonfalonier)*, mint fejei a tartományi hadügynek; a *kanczellár*, ezen minden középkori udvarban nélkülözhetetlen papi személy, kinek kezében összpontosult a tulajdonképi kormányzat, melynek kezelésére titká-

rok és jegyzők, gyakran nagy számmal, állottak rendelkezésére; és *főasztalnok (dapifer, seneschall),* ki rendszerint a fejedelmi udvar birája; a *fölovászmester (mareschallus), főpohárnok (pincerna, échanson, bouteiller), főudvarmester, főkamarás,* fővadászmester és hasonlók, kiknek sorát az udvari gyóntató és a nevelő rekesztik be.

E tisztekből állott a tartományúr *tanácsa (conseil),* ezeket gyüjtötte maga köré, ha fontosabb kormányzati ügyeket kellett elintéznie, és velök tartott törvényszéket vasalljai felett, vagy itélt az alsóbb hűbéruraktól ő hozzá fellebbezett ügyekben.[1]

A fejedelmi udvarból, mint központból, kormányzott tartomány további eloszlása kormányvidékekre rendszerint összefüggött annak történeti multjával. Nem csak országonként tehát, hanem még egy-egy ország különböző részeiben is, más-más tartományi al-kerületekkel és ennek folytán eltérő czimű tisztségekkel találkozhatni· Például Francziaországban a tartományok majd, mint különösen a déli vidékeken, *seneschall*-ok (sénéchaussé), majd pedig *bajulusok* (baillif, baillage) igazgatta területekre oszoltak; mig ezeknek ismét alkerületeik élén itt *vicomte*-ok, ott *viguier*-k, Normandiában *châtelain*-ek (castellani), a legtöbb tartományokban prévot-k (praepositi) állottak. Különösen jelentős volt ezek között a párizsi prévot tiszte (prévòté), mely a szomszéd várnagyságok feljebbviteli biróságává emelkedett s belőle a XIV-ik században a párizsi châtelet birósága indult ki.

Ez alatt ismét alábbrendelt tisztviselők, a *servientes (sergent,* innét *sergenterie)* és *majores (maire,* innét *mairie),* kezelték az ügyeket, nagyszámú, czimeit foglalatosságától (péld. teleonarius, terragiator stb.) vett, segédszemélyzettel.

4. §.
A magánharcz.

Irodalom: *Schaeffner:* i. m. II. k. 13. fej.; *Pertile Ant.:* Storia del diritto italiano. I. k. 246—260. l.; *Waechter:* Beiträge zur deutsch. Geschichte. 255. s köv. lap.; *Kluckhohn Aug.:* Geschichte des Gottesfriedens. Leipzig, 1857.

A tartományúr, kivált kezdetben, teljes önállósággal kormányozta tartományát; tehát függetlennek is érezte magát, nem csak

[1] Idővel t. i. Francziaországban is meghonosodott a felebbezhetés a hűbérúr biróságától ennek hűbérurához s. i. t. Másutt ez már korábban létesült, jelesül Angliában.

a többi tartományurak, hanem sokáig még a királyság irányában is. Igényeit tehát velök szemben fegyverrel érvényesítette. Valamint hajdanta mindenik szabad birt a vérbosszú jogával és kötelességével, melynek teljesítésénél őt nemzetsége segíteni tartozott: úgy a hűbéri korszakban a *magánharcz* (Fehde, guerre privée) mindenik urnak és minden önálló testületnek, jelesül a városoknak, jogául tekintetett, melyet, ha gyakorolták, az urat alattvalói, a várost polgárai segíteni tartoztak.

A magánharcz iszonyai töltik be a hűbériség korábbi korszakát, kivált Franczia- és Olaszországban, később Némethonban is. Ellene az egyház lépett fel zsinati szabványaival, de kivált az *isten-béke (treuga Dei)* intézményével, mely a XI-ik század közepén Francziaországban keletkezett és onnét idővel egész Nyugat-Európára elterjedt. Az istenbéke a magánharcz szünetelését követelte a hét négy utolsó napján és később folyvást több és több általa szenteknek kijelentett időkben; követelés, melynek a zsinatok súlyos egyházi büntetésekkel törekedtek érvényt szerezni, csak itt-ott csatlakozván azokhoz még világiak is. De sem az istenbéke, melyet a 2-ik és 3-ik laterani zsinatok végzései egyházi közintézménynyé emeltek, sem a magánharcz megakadolyázására létesített szövetkezések (confraternitates), nem tudtak nagyobb eredményt létrehozni. Csak a lassanként felemelkedő közhatalom szorította a magánharczot mind szűkebb korlátok közé.

Eleinte ugyanis a magánharcznak nem voltak semminemű korlátai és szabályai, de a mint később a tartományuraknak egymással való hűbéri összeköttetése kifejlődött, határozott szabályok keletkeztek annak kezelésére nézve. Megelőző sértés és szabályszerű hadizenet nélkül valakire haddal támadni árulásnak bélyegeztetett; határozott ideig, Francziaországban Fülöp Ágost rendeletéhez képest negyven napon át *(Quarantaine le Roy)*, nem volt szabad a sértésben nem részes rokonságot a harczba belevonni, és még azután is papok, nők, kiskoruak és hason védtelenek ellenében, valamint szentelt helyeken való erőszakoskodástól tartózkodni kellett. A fegyverszünetet (trêve) vagy békét (pax), melyek megtartását a felek rendszerint az ereklyékre letett esküvel igérték, megtörni súlyos bűnténynyé lett, mely a magasabb hűbérúr fenyítő közbelépését vonhatta maga után. Hogy pedig békét kössön, arra az ellenfelet sokáig nem lehetett másképp, mint fegyverrel, szorítani, később azonban a személyes párbajra való felhivást mindig el kellett fogadni és az egyik fél hivatkozását a másiknak hűbérura

békéltető biráskodására ez csak saját kárával utasíthatta vissza. Ebből fejlődött ki, kivált Francziaországban, az *assecuramentum* (assurément) intézménye.

A hűbéri függés tudniillik, a melyben idővel mindenik tartományúr állott, ha nem is mindenik hűbérúr, de legalább a királyság részéről lehetségessé tette a harczra készülő támadásának megakadályozását. Idővel ugyanis szokássá vált, hogy az, ki ellenfelének támadását várta, oly kérelemmel fordulhatott annak hűbérurához, hogy ez szólítsa azt fel oly biróság előtti ünnepélyes igéret adására, hogy nem érvényesítendi igényeit fegyverrel, hanem azokat hűbérura birói széke előtt az igazságszolgáltatás rendes útján fogja keresni. E felszólításnak engedni kellett, mert megtagadása a hűbérúri tekintély fitymálása lett volna, melyért hogy engedetlen hűbéresén a hűbérúr bosszút álljon, a hűbéri felfogás követelte. Ez assecuramentum-ok segélyével korlátozták tehát leginkább a királyok, valamint a nagyobb hűbérurak tartományaikban a magánharczot, mignem a következő korszak annak teljesen véget vetett.

Németországban a magánharcz megszüntetésére leginkább a tartományi béke *(Landfrieden)* iránti egyezkedések és megállapodások (Landfriedensbünde, Landfriedensgesetze) törekedtek, miket bővebben tárgyalni a következő könyvben lesz alkalom.

— — —

VII. FEJEZET.

Országos törvényhozás és kormányzat alakulása.

1. §.

Királyi törvényhozás és kormányzat a tulajdonképi hűbéri országokban e korszak kezdetén.

Irodalom: *Schaeffner:* i. m. II. köt, 15—21. fej.; *Stubbs:* i. m. I. köt. 11. fej.; *Gneist:* i. m. I. köt. 15. §.; *Minieri Riccio Cam:* Dé' grandi ufficiali del Regno di Sicilia. Napoli, 1872.; *Glasson:* Hist. du droit et des institutions politiques de l'Angleterre comparés au droit et aux institutions de la France. 1882—1883. 6 kötet.

A hűbéri országokban a királyi törvényhozás és kormányzat e korszak kezdetén a *személyes uralom* formáiban mozognak, és pedig nem csak ott, hol, mint Francziaországban, a király az ország csak egy részének valóságos fejedelme, hanem ott is, hol, mint Angliában, a királyi hatalom az egész országra kiható.

A királyi kormányzat szinhelye a *királyi udvar (curia regia)*, mely, szervezetét tekintve, alig különbözött a hatalmasabb hűbérurak udvaraitól. A tisztségek itt is, ott is ugyanazok. De mig Francziaországban a királyi udvar főtisztviselői csupán a közvetetlen királyi területnek és nem az egész országnak kormányzatát kezelik, némi országos tekintélyhez pedig csak a királyság főhűbérúri állása fokonkénti kifejlődésével jutnak: addig Angliában és a spanyol királyságokban a királyi udvar előkelőbb tisztviselői folyton országos kormányzat közegei.

A nyugati királyi udvarokban szereplő főtisztviselők jelentősbjei: hadiakban a *constabularius* (connétable), *mareschallus*, itt-ott még egy *tengernagy* (amiratus); biróiakban a *sénéchal* vagy mint Aragonia, Sziczilia és Angliában a helyébe lépett *Justitiarius* (péld. totius Angliae); a merően udvari teendőket végzett *főpohárnok* (pincerna, échanson, bouteiller; a *főkamarás* (grand chambellan

lord great chamberlain, camerarius), ki a királyi háztartást s a királyi jövedelmeket kezelte és különösen a királyi hűbéresektől a hűségi esküt a király nevében átvette; néhol külön *kincstárnok* (thesaurarius, treasurer); végre a *kanczellár*, mindig valamelyik főpap, ki a királyi pecsétet őrizte, az ezzel ellátandó okiratokat szerkesztette és ennélfogva főbefolyású egyén volt, Francziaországban különösen a király személyének helyettesítője a biráskodásnál is.

Ez udvari tisztségek, melyeknek csak legnevezetesbjeit neveztük meg, rendszerint, különösen Francziaországban és Angliában, egyes családokat örökösen illettek meg. Például a Rohanok örökös főpohárnokai Francziaországnak, a De Ver-ek örökös főkamarásai, a Leicester-ek örökös sénéchaljai az angol királynak.

Az ily tisztségek kezelte királyi udvar az összes királyi kormányzatnak lévén szinhelye, a *királyi udvar* (curia regia, vagy egyszerűen curia), mint műkifejezés, sokféle jelentménynyel bir. Curiá-t tartott a király, ha előkelőbb udvari tisztjeivel és hűbéreseivel biráskodott, mit később parlamentum-nak is mondottak; curiá-t, ha vasalljaival rendeletek kiadása iránt tanácskozott, mit később királyi tanácsnak (conseil du roi) mondottak; curiá-t, ha ünnepélyes alkalmakkor, tisztelgések, lovagjátékok czéljából a királyi hűbéresek a királyi udvarba gyülekeztek; és curia alatt értették a legfőbb pénzügyi és közigazgatási hatóságot is. Angliában például a normann királyok évenként háromszor tartottak ünnepélyes curiát, miért is ezeket a szokásos curiák-nak (curia de more) hívták.

A törvényeket, melyek a *királyi rendeletek (decreta, statuta, ordonnances)*, vagy *királyi szabadságlevelek (chartae, libertates)* formájában keltek, szintén ily udvari gyülekezetekben (curia, cortes) hozták, tanácsával ugyan az ott jelenlévő főpapságnak és a világi hűbéruraknak, de a törvény valódi kútfeje mégis a királyi akarat maradt. Valahol az ország hűbéri jelleme teljesen kifejlődött, mint Francziaországban, ott a királyi rendeletek egyedül a királyi tartományokra voltak kihatók, a hatalmasabb hűbérurak tartományaiban pedig csakis ezek által elfogadva és kihirdetve nyertek érvényt. Hol azonban, mint Angliában és a spanyol királyságokban, a királyi hatalom közhatalmi természetét egészben megőrizte, a király az egész ország számára alkotott szabályokat. Jelentékenyebb királyi törvényhozás tehát e korszakban még csak az utóbbi országokban volt lehetséges.

2. §.

Alkotmányos, országos törvényhozás első fejleményei Angliában és a spanyol királyságokban.

Irodalom: *Stubbs:* i. m. I. köt. 13. fej.; *Creasy Ed.:* Rise and progress of the english constitution. Lond. 1871. 10—14. fej.; *Pauli Reinh.:* Simon v. Montfort, Graf von Leicester, der Schöpfer des Hauses der Gemeinen. Tübingen, 1867.; *Gneist R.:* i. m. I. köt. 18. §.; *Gr. Du Hamel Vict.:* Histoire constitutionelle de la monarchie espagnole. Paris, 1845. I. köt.; *Colmeiro Man:* Curso de derecho politico segun la historia de Leon y Castilla. Madrid, 1873.

Az *angol* udvari gyülekezetek, melyeknek a tulajdonképi normann időszakban határozott szerkezetük még nem volt, és mindenkép a király tetszésétől függtek, a Plantagenet házból származott uralkodók alatt kapnak állandóbb szervezetet, és a mint a bennök résztvevő elemek gyarapodnak, a királysággal szemben határozott jogokra tesznek szert.

Már *II. Henrik* alatt, a Becket érsekkel való emlékezetes viszály óta, nem csupán a főpapok és az előkelőbb királyi hűbéresek voltak hivatalosak a királyi curiá-ba, hanem, általános felhivás következtében, megjelentek ott (1176 óta) az alsóbbrendű koronahűbéresek (barones minores, tenentes in capite) is. Ezóta megy szokásba, hogy a bárók beleegyezésével hozott határozatoknak *(assisiae)* megszüntetéséhez azok hozzájárulása kikérendő, de még nem okvetlenül. A *magna charta* (1215.) óta hova-tovább elismerik a koronahűbéresek jogát rendkivüli segélypénzek (auxilia, scutagia) megszavazására, ilyenek tőlök már csak beleegyezésükkel lévén követelhetők.

Az alkotmányos angol törvényhozás tulajdonképi kora azonban akkor kezdődött, a midőn, a báróknak a királysággal való küzdelmei következtében, nem csupán a közvetetlen korona-, hanem az al-hűbéreseket (lovagokat) és a városokat is felhivták, hogy képviselet útján részt vegyenek a törvényhozó gyülekezetben, melyre nézve III. Henrik óta (1258.) élnek a *parliament* kifejezéssel. *Az 1265-ik év január 28-ka,* mely napon jelentek meg első izben a grófsági hűbéres közönségek (communitates) és a városok két-két lovag, illetőleg polgár utján a parliament-ben, hogy ott a bárókkal (coram consilio regis) tanácskozzanak, nem csak a segélypénzek megszavazása iránt, mi már elébb is megtörtént, hanem egyáltalában országos ügyekben: *az angol alsó-ház születésnapja.* Anglia

lakosságának összes szabad elemei ezzel egy közös, egy országos törvényhozó testben egyesültek, mely közelebbi szervezetét a következő korszakban, az Eduardok uralkodása alatt nyerte.

A spanyolföldi királyságokban a X. és XI-ik századok conciliumai helyébe lépett az u. n. *cortes*, tulnyomóan világi jelleggel, mely *Castiliában* és kivált *Aragonban* jutott nagyobb jelentőséghez. Castiliában a cortes csak három rendből (brazos, estamentos) állott, u. m. a főpapokból és nagyokból és az előkelőbb nemesekből, és az 1188. óta meghivott városokból; az aragoni cortes-ekben azonban négy rendről szólottak, miután nem csak az előkelőbb és régibb, hanem a kevésbé tekintélyes és újabb nemesség is ott megjelent, a városok pedig ott már korábban (1134.) mint Castiliában voltak procuratoraik által képviselve.

E gyűléseknek, melyek megtartására nézve szigorú szabályokat hoztak, hozzájárulása nélkül sem adót kivetni, sem a régi szabadságokon, melyek megtartását a királyok trónrajutásuk alkalmával esküjökkel igérték, változtatni nem lehetett és egyáltalában minden jelentékenyebb politikai ügyet a cortes tanácsával kellett eldönteni.

3. §.
Országos kormányzat alakulása Angliában.

Irodalom: Lásd a megelőző §-ban idézett műveket.

Mig Francziaországban a királyi kormányzat e korszak végéig még folyton csak az ország egy részére szorítkozik és szervezetére nézve egészen hasonló marad a nagyobb hűbérurak tartományi kormányzatához: addig Angliában a királyi kormányzás folyton országos természetű kormányzat, mely e korszak előhaladtával folyvást nagyobb mértékben szervezkedik.

Az angol királyság fentebb kifejtett természetéhez képest, az angol királyi udvar nem csupán tartományi fenhatóságnak, hanem az egész országra szóló felségjogoknak gyakorlási szinhelye. Mint biróság a curia regis, melynek csak mintegy pénzügyi osztálya volt az u. n. *Exchequer (Scaccarium)*, az ország legfőbb birói széke volt, mely egynémely, különösen a legelőkelőbb koronahűbéreseket érdeklő, ügyekben kizárólagosan, másokban fellebbezés útján itélt, bárki az alsóbb biróságoktól hozzája fordulhatván orvoslásért és bármely ügyet a király az ő curiá-jába vonhatván, mit az utazó biráknak II. Henrik óta jelentős intézménye is elősegített. És a

királyi udvar főtisztviselői az egész országra kiterjeszkedő, valóságos központi kormányzatot kezeltek; a constabularius és mareschallus hadiakban, a kincstárnok pénzügyiekben s i. t. országosan intézkedtek és rendeleteik áthágását szigorú birságokkal (amerciaments) sujtották.

A királyi kormányzatot, a mint az a központból elágazott, *grófságok (county)* szerint kezelték. Mert Angliát a normann hódítás sem szakította hatalmas hűbérurak tartományaira, hanem a régi angolszász grófságok (shire, county) megmaradtak. Élükön e grófságoknak azonban nem találjuk többé az earl-eket, kiknek állása a normann uralom alatt hova-tovább czímzetessé lett, hanem ezeknek egykori helyetteseit (vicecomites, shirgerefa), a későbbi *sheriff*-eket. A sheriff, ki királyi kinevezés alapján, vagy később rendszerint bérben birta tisztét, a grófság megannyi ügyeit kezelte. Ő tartotta a grófságban vagy ennek al-kerületeiben (hundreds) a törvényszéket (county-court, shire-moot, hundred-moot); ő kezelte a királyi rendészetet, kivált az időkénti rendőri vizsgálatok (sheriffsturn, turnus vicecomitis) útján; ő szedte a királyi jövedelmeket, melyekről évenként kétszer kellett számolnia, és vezette a grófság vitézeit háborúba.

Az angol grófság, mert azt örökösen soha sem adományozták el, nem alakult át hűbéri tartománynyá, hanem mindig királyi kormányterület maradt. Rendes al-kerületei a hundred-ek; de voltak a grófságban területek, melyek a hundred hatóság alól ki voltak véve és mint a grófságnak sajátos természetű, a hundred-eken kivül álló területei tekintendők. — Ezek a *nagyobb uradalmak* (honors, parks) és a városok (bourghs.)

Az angol báró, kinek birtokai ritkán alkottak egybefüggő terület-egészet, hanem egymástól távol, gyakran több grófságban feküdtek, soha sem lett annyira tartományúrrá, mint például a franczia báró vagy gróf, mit a szigorúan szabályozott birtokvisszaszállási jog is akadályozott, minek következtében a birtok egy század lefolyása alatt nem ritkán többször is visszaszállott a királyra és új adományozás alá került. Az angol bárónak teljes földesuri joghatósága volt, milyet a kisebb uradalmak (manors) birtokosai is rendszerint gyakoroltak (customary cuort), és az a hatósága, melyet hűbéruri állásából kifolyólag hűbéresei felett gyakorolt (court baron); hűbéres lovagjait saját zászlaja alatt vezette hadba és udvara diszét számos, többnyire örökös tisztség emelte: de birói hatalma soha sem terjedt ki súlyosabb bűnesetekre és a felebbezés a báró birói

székétől a királyéhoz mindig nyitva állott; a hadba hivást nem a báróhoz, ki hadát a király ellen vezetni jogosítva nem volt, hanem a sheriffhez intézték, ki a köteles hadjutaléknak a bárók részéről pontos kiállítására felügyelt; és a bárói udvar, ha volt is a franczia bárókéihoz hasonló ünnepélyességek és hűbéri cselekmények szinhelye, inkább egy hatalmas földesúrnak, mintsem felségjogokat gyakorló tartományúrnak volt az udvara.

És a grófsági területnek külön természetű alkatrészei voltak a városok (bourghs), a melyekről azonban később lesz bővebben szó.

E grófsági szerkezet útján terjedt ki a királyi kormányzat Anglia összes szabad népelemeire, úgy hogy a királysággal szemben ott nem egyes alattvalók, hanem, kivált az angolszász és a normann elemek együvé olvadása után, folyvást kifejezettebben egy nemzetegész áll. A részvét is, melyre az országlakosok a királyi törvényhozás- és kormányzatban szert tesznek, hova-tovább országos és nemzeti, mi a törvényhozás terén már e korszakban határozott alakot öltött, a kormányzat terén azonban még csak alakulóban van; az angol álladalmi önkormányzatnak végleges megalakulása már a következő korszakra esik.

Angliában tehát a királyi személyes törvényhozás és személyes kormányzat alkotmányos fejlődésnek, e kifejezés újabb értelmében, indulnak.

4. §.

Németországi törvényhozási és kormányzati állapotok e korszakban.

Irodalom: *Zoepfl:* i. m. II. kötet, 242—290. l.; *Walter Ferd.:* Deutsche Rechtsgeschichte. I. kötet; *Unger Fr. W.:* Geschichte der deutschen Landstände. Hannover, 1844. 2. kötet; *Waitz:* i. m. VI. és VII. kötet; *Schroeder:* i. m.

I. Németországban, hol, mint már föntebb említettük, a hübériség jóval később hatotta át a társadalmat, mint például Francziaországban, és szakította az országot önálló uralmakra, törvényhozás és kormányzat nem a központosítás, hanem folyvást növekvő szakadozottság felé haladnak.

A mi a *törvényhozást* illeti, a német királyok csak ritkán tartottak általános vagyis *birodalmi gyüléseket*, hanem rendszerint csak kisebb udvari gyülekezeteket, jobbára a nagy ünnepek körüli napokon. Nem annyira valóságos törvényhozás, hanem inkább király-

választás, trónutódjelölés, birodalmi háború iránti határozás vagy a közbéke (Landfriede) érdekében való intézkedés és biráskodás voltak a birodalmi gyűlés feladatai. E birodalmi gyűlések (Reichstage), melyeken csupán az egyházi s a világi nagyok vettek részt és csak Habsburgi Rudolf uralkodásától kezdve a birodalmi városok (Reichsstädte) is, itéletek vagy esküvel erősített szerződések formáiban hozták végzéseiket, melyek, csak kevés tárgyat érintve, kimerítő birodalmi törvényhozást nem képviseltek. A törvényhozás tehát Németországban nem annyira birodalmi, mint inkább tartományi volt, melyet a németországi fejedelmek a tartománygyülésekkel (Landtage) gyakoroltak.

II. Németországban tudniillik a régi Gau-ok vagy királyi (hivatali) grófságokra való felosztást a hűbéri tartományokra való eloszlás csak a tizenharmadik században váltja fel teljesen.

Az immunitás-ok, főleg az Ottók idejében, folyvást több területet vettek ki a grófsági kötelékből, első sorban a püspöki uradalmakat. Később azonban, tudniillik már a tizenegyedik században, egyes püspökségekhez grófságokat vagy herzogságokat is csatoltak, melyeket uradalmaikkal egy összefügő, egységes tartománynyá egyesíteni a püspökök már korán törekedtek, még pedig sikerrel.

Igy keletkeztek u. n. *egyházi fejedelemségek* (Fürstenthümer), melynek példájára létesültek *világi fejedelemségek* is, midőn egynémely *szabad urak* (Freiherrn) az általok viselt grófi vagy herzogi tisztet családjukban örökössé tették, és így a grófsági vagy herzogi területet, a saját uradalmukkal összekapcsolva tartományukká átalakították. Világi fejedelemségek azonban még a tizenkettedik században ritkák, és csak a XIII-ik, XIV-ik századokban lesznek gyakoriak, midőn még a régi nemzeti herzogságok is fejedelemségekké átváltoztak.

És végtére, a mi a régi Gau-okból nem jutott immunitást élvezett egyházi vagy világi urak kezébe, azon a német királyok sajátos királyi immunitás-okat létesítettek és azokat külön királyi tisztviselőkkel (Reichsvögte, Burggrafen, Reichsschultheisse) kormányoztatták, honnét az ily területeknek Reichsvogtei, Burggrafschaft stb. elnevezése.

És ha mindehhez még hozzáadjuk, hogy, kivált a Hohenstaufok alatt, az ipar és kereskedelem számos fokhelyei birodalmi szabad városokká emeltettek, önálló területi joghatósággal: teljessé lesz a régi Gau-ok feloszlása és Németországnak számos egyházi és világi,

majd herzogi, majd grófi czímet viselő fejedelemségekre, immunitási vagyis szabad báróságokra, királyi Vogtei- vagy várgrófi területekre és önálló városokra való szakadása.

III. A német fejedelmek és tartományurak (Landesherrn) souverain-itása (Landeshoheit) nem volt még e korszakban oly teljes, mint például annak elején a franczia herczegek vagy grófoké volt. A királyság közvetetlen főhatalma ugyan az ország túlnyomó részében megszünt, de főhűbérúri állása az egész országban el volt ismerve. A tartományurak hatóságának tehát kellett, hogy mindig a királytól közvetetlenül vagy közvetve leszármazott legyen, miért is az bizonyos körülmények között, például a tartományuri család kihalása után, a királyra ismét visszaszállott.

A tartományúr majd hűbéri, majd, mint különösen a báró, szabad tulajdonosa volt tartománya területének, a melyen egyedül ő volt hivatva joghatóságot (Bann) gyakorolni, úgy, hogy mást, mint őt, azzal megadományozni nem lehetett, de annak gyakorlatába mégis csak a hűbéri megadományozás után lépett. A Bann-t *(Herr- und Gerichtsbann)* a tartományurak közvetetlenül vagy közvetve a királytól nyerték. Közvetetlenül a királytól, tehát másodkézben, birták azt a sceptrum kézbesítésével megadományozott egyháziak, és a világiak közül a zászló átadásával megadományozottak, kikhez a herzogok, markgrófok, a rajnamelléki pfalzgróf és nehányan a grófok közül (gefürstete Grafen) tartoztak. A többi grófok és a bárók ismét az egyházi vagy a világi fejedelmektől származtatták le joghatóságukat, melyet tehát csak birodalmi alhűbérkép (zu Reichsafterlehen) vagyis harmadkézben birtak.

A »Bann« hűbéri átengedésével a tartomány összes kormányzata a tartományúrra szállott által, mihez idővel számos regáljog, mint a kiváltságosztogatás, pénzverés, bányák, zsidók és hasonlókra vonatkozólag, csatlakozott. E tartományúri kormányzatnak szervezete azonban, valamint a tartományoknak e czélból felosztása azok történeti multjához képest sokféleképp különbözvén, itt bővebben nem tárgyalhatók.

IV. A tartományurak a biráskodás, valamint rendeleteik kihirdetése és a tartományi ügyek feletti tanácskozás végett, időnként gyüléseket *(Landthaidinge, Landtage)* tartottak, melyeket oly vidékeken, hol az azokon jelenlevő elem túlnyomóan vasalli elem volt, *udvari gyülekezeteknek (Hoftage)* is hivtak. Eleinte főpapok, grófok, bárók s ministerialis-ok voltak e gyűlésekre hivatalosak; később, de korábban mint a birodalmi gyűlésekre, meghívták oda

a városokat is, míg az egyszerű nemes vagy lovag elem csak a XIV-ik században lett e gyülekezetek rendes elemévé. Ez elemek, mint e gyűlésekre hivatalosak, *tartományi rendeknek (Landstände)* mondattak, rendszerint három rendi testületet (curia), u. m. a *főpapit (Praelaten-curie), az urit (Herren-curie)* és *a lovagit (Ritter-curie)* alkotva; csak korszakunk vége felé, és még ekkor sem mindenütt, járul hozzájok a tartományi városok curiá-ja.

Nagyobb jelentőségre e gyűlések főleg az által emelkedtek, hogy a fejedelmek, hogy folyvást növekvő kormányzati kiadásaikat fedezhessék, a tartomány hozzájárulását (zusteuern) voltak kénytelenek igénybe venni, mely segedelmek megszavazása a tartományrendeknek a tartományi ügyekre némi befolyást szerzett. Tudniillik hozzászólni kezdtek a közjavak eladásához, a fejedelmi kormányzathoz vagy a tartományúri gyámság kérdéséhez, sőt ezeket az u. n. tartományrendi szabadalomlevelek (landständische Freibriefe) a tartományi rendeknek gyakran már kiváltságilag is biztosítják.

VIII. FEJEZET.

A testületi szervezkedés, mint hűbériségellenes jelenség, és a vele összefüggő intézmények.

1. §.

A középkori testületi szervezkedés főbb nemei.

Irodalom: *Gierke O.:* Das deutsche Genossenschaftsrecht. I. k. Berlin, 1868.; *Maurer L. G.:* Geschichte der Frohnhöfe u. Bauernhöfe in Deutschland. Erlangen, 1864. 4 kötet; *Ugyanattól:* Geschichte der Markenverfassung in Deutschland. Erlangen, 1856.; *Béchard Ferd.:* Droit municipal au moyen âge. Paris, 1861.

A hűbériséggel, mint földhöz kötött egyéni uralommal, legélesebb ellentétben a *testületi közönségek* állottak, a melyekbe való tömörülés adott az alsóbb népelemnek ellentállási erőt a feudal önkény ellenében.

Azokban az apró uralmi körökben, melyeket a hűbériség teremtett, némi testületi szellem önként fakadt. Lehetetlen volt ugyanis, hogy azok, kik ugyanazon úr udvarához tartoztak, kik a hűbéri vagy az udvari szolgálat ugyanazon fokán állottak, vagy kik közös hűbérurat ismertek el és biráskodás s tanácskozás végett rendszerint ennek udvarába gyülekeztek, ne érezzék magokat együvévalóknak, érdekeikre nézve egymásra utaltaknak. Kifejezésre jutott ez némi tekinteteknek, bizonyos szabályoknak egymás irányában megfigyelésében, és ezzel bizonyos testületi szervezkedésben és szellemben. Igy szervezkedtek testületileg a földesúri jobbágyok u. n. földesúri községekbe (Hofgemeinden, Bauernschaften, cotterie stb.), a ministerialis-ok, a lovagok s i. t., mi által hűbér-, szolgálati vagy földesuraikkal szemben némi tekintélyre tettek szert, tőlük jogokat, kedvezményeket csikartak ki és ezzel azok hatalmát korlátozták. Az illető úrtól kinyert udvari, szolgálati és hűbéri jogok adván meg e szervezkedéshez a formákat, *ezeket a hűbéri élettel összeköttetésben állott testületeket vagy közönségeket az udvari, a szolgálati*

vagy a hűbéri jog szerint alakult közönségekre (Genossenschaften nach Hofrecht, nach Dienstrecht, nach Lehenrecht) osztályozzuk.

Ezeken, a szolgálati kötelék közösségén alapult közönségeken kivül itt-ott, különösen pedig *Éjszak-Németország, Schweiz-* és *Skandináviában*, még e korszakban is találkozhatni a *régi törzsbeli vagyis markközönségek maradványaival is*, melyek a származás és később mindinkább az együttlakás és közbirtoklás, tehát mintegy a *természet adta együvévalóságon* alapultak. A szabad falusi, a Cent-, Gau- és Landmarkok az ide tartozó közönségek, melyek azonban hova-tovább a földesúri, majd a tartományúri hatalom alá jutnak.

De nem ezen törzsi, sem pedig a hűbéri közönségek voltak azok, melyek a hűbériséggel szemben hathatósabb ellenműködést kifejtettek és a nyugat-európai társadalmi fejlődésnek uj irányt törtek. Ez egy uj eszmének volt köszönhető, tudniillik a *szabad társulás eszméjének*. A középkorban keletkezve, a szabad társulás eszméje részint a közönségeknek egészen uj, *tagjaiknak szabad akaratból történt szövetkezésén alapuló*, alakzatait hozta létre, részint pedig átalakítólag és fejlesztőleg hatott a fentebb említett közönségekre, és hova-tovább a nyugat-európai társadalom uralkodó irányává küzdi fel magát.

2. §.

A Gilde-k és befolyásuk a közéletre.

Irodalom: *Gierke O.:* i. m. 220—237. l.; *Wilda W. E.:* Das Gildenwesen im Mittelalter. Halle, 1831.; *Pappenheim:* Das altdänischen Schutzgilden. Bresslau, 1880.

Midőn a kilenczedik században a régi törzsi és különösen a nemzetségi kötelékek már nagyrészt felbomlottak és helyükbe az egyéni függési viszonyok léptek, sokan élénken érezték az önsegély szükségét. Mig a közszabadok túlnyomó része egyes hatalmas uraknál, ezeknek magát commendálva, keresett védelmet és politikai szerepet: addig más szabadok ezt szabadságuk megóvásával, szabad társulás útján akarták elérni. Az ily szabadok tehát kölcsönös védelem és támogatás végett eskü alatt szövetkeztek. Régi pogányvallási vagy társas czéloknak szolgált egyesületek; az egykori római provincziákban egy ideig fenmaradt, de satnya életet vitt collegia (societates), vagy a keresztény papság testületei e szabad szövetkezésnek formákat adhattak ugyan, de nem a lényeges tartalmat. E szabad

szövetkezetek az u. n. *Gildé*-k, melyek nem valami állandó külső ok adta együvévalóságon, hanem egymástól független és különálló egyének szabad szövetkezésén alapult társulatok voltak. A Gildéket és a belőlük kiindult középkori szabad associatiót egyáltalában az jellemzi, hogy *egyetemes czélú testületek* voltak; tagjaiktól teljes odaadást a Gilde iránt követeltek, de viszont ez is tagjait minden életviszonyok között támogatta, mint hajdan a nemzetség. Mindenik Gilde vallásos, erkölcsi, társadalmi, politikai, jogi stb. czélokat követett és csak ahhoz képest, hogy ezek közül melyik volt leginkább előtérben, szólottak különböző természetü Gildé-kről. Ki valamelyik Gilde-hez esküjével (innét *conjuratio, confraternitas)* szegődött, más Gilde-nek tagja többé nem lehetett; a Gilde-jogok s kötelességek, melyek valósítására külön Gilde-béke és Gilde-szervezet szolgáltak, csak egy Gilde kebelében voltak foganatosíthatók.

A Gilde-ket, melyek útján a szabad társulás eszméje oly életrevalóan nyilvánult, a frank birodalomból alakult országokban az egyházi és a világi hatalom egyaránt üldözték, tilalmazták; Angliában és egyáltalában az éjszaki germán tartományokban azonban a Gilde-k szabadon fejlődhettek, szabályaik nem ritkán királyi megerősítésben részesültek és a közéletre is kihatottak.

Angliában tudniillik, hol már az angolszász korszak vége felé követelték, hogy a birtoktalan szabadok magoknak urat válaszszanak, ki érettök kezeskedjék, a normann uralom alatt egy sajátságos államjogi tan képződött a *közkezeség* neve alatt. E tan értelmében kellett, hogy mindenki, ki valamely úrnak alávetve nincs és nem jóbirtokú, jogszerü magaviseletéért felelni alkalmas kezest állítson. Ily kezességnyujtásra alkalmas közegekül a Gilde-k ajánlkoztak, melyek azt tagjaikra nézve átvállalták, miért is idővel az ily Gilde-szerű viszonyban nem állott szabadokat is kényszerítették kezesség czéljából szövetkezni, mely szövetségeket *franca plegia (Freipflegschaft), frithborga*, vagy, mivel rendszerint tiz-tiz szomszéd szabadból állottak, *tithing*-eknek is hivtak. E franca plegia a normann rendészet fontos közegei voltak, azok időnkénti megvizsgálása (visus francplegii, turnus vicecomitis) egyike a legjelentékenyebb rendészeti teendőknek.

Már e korszak vége felé a Gilde elveszíti egyetemes, minden nevezetesebb életirányra kiterjeszkedő hivatását és mindinkább szűkebb körre szorítkozik. Mindenek előtt elágaztak a vallási czéloknak szolgált Gilde-k; a világiak pedig majd tisztán védelmi Gilde-k (Schutzgilden), majd pedig, jelesül a városokban, a polgári foglal-

kozás egyes ágainak szolgálnak, mint például az ipargilde-k, melyekből idővel a czéhek indultak ki, vagy a kereskedelmi Gilde-k, azaz a *hansá*-k.

3. §.

Szabad városok keletkezése.

Irodalom: *Heusler Andr.:* Der Ursprung der deutschen Stadtverfassung. Weimar, 1872.; *Maurer L. G.:* Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Erlangen, 1869—71. 4. kötet; *Hegel K.:* Geschichte der Städteverfassung von Italien. Leipzig, 1847.; *Thierry Aug.:* Essai sur l'histoire du tiers état. Paris, 1867.; *Béchard Ferd.:* Droit municipal au moyen âge. Paris, 1861. 2. kötet; *Stubbs W.:* Constitutional history of England Vol. I. 403—429. l.

A középkori városi életet a rómaiakra szokás visszavezetni, de tévesen, mert az összeköttetés közöttök pusztán külső. Fallal körített helyeket, alkalmasakat nagyobb néptömeg befogadására, jelentékeny számban hagyott ugyan hátra a római birodalom a középkorra, de a római municipalis szerkezet és élet belőlök csakhamar kivesztek. Mert a germánok, midőn az általok elfoglalt római tartományok városaiban megtelepedtek, nem hoztak magokkal városi gondolkodást és életmódot. Ők a városban csak egy részét, nem ritkán központját, látták a törzsbeli Gau-nak, azt majd mint külön Hunderté-t (Cent), majd egyszerűen mint markot tekintették, mely a falusi marktól szerkezetére nézve miben sem különbözött. Itt-ott, különösen Dél-Francziaország- s Olaszországban, a városi mark tisztviselőire nézve megtartották a régi római municipalis czímeket (praepositi, vicecomites stb.), de azok állása lényegesen eltért attól, mely czímeiknek régente megfelelt.

E városi mark-okban is, mint falusiakban, keletkeztek idővel immunitás-ok. A királyi paloták, a püspöki s apátsági udvarok és az ezekhez tartozók rendszerint ki voltak véve a városi tisztviselők hatósága alól, és a karolingi birodalom felbomlása után a városok is, valamint a szabad falusi és gaumarkok, áldozatul estek az egyéni uralomnak. Herzogok, grófok vagy püspökök lettek a városok uraivá, ezek egykor szabad lakosai pedig az ő alávetett népükké (familia). A régi szabadság emléke azonban nem veszett ki és a sürűen lakott városokban jóval korábban ébresztett, mintsem a falusi lakosságnál, annak visszaszerzésére irányzott törekvést, mi országonként más-más alakban nyilvánult.

Dél-Európában, jelesül Felső- és Közép-Olaszhonban, Spanyol- és Dél-Francziaországban, az egykori római köztársaság szolgált a

szabad város mintaképeül. Olaszhonban különösen, hol, valamint *Dél-Francziaországban*, a Gau-ok tulajdonkép városi területek voltak és már az Ottók exemptiói a városokat jelentékeny önállósághoz juttatták, a *városok köztársaságokká* (respublikákká) törekedtek alakulni, élükön consulokkal, senatussal és czímeiket a római világból vett tisztviselőkkel. E czél elérése végett, mi legkorábban és legteljesebben Velenczének sikerült, véres küzdelmek folytak Felső-Olaszország harczterein, melyek az 1183-ki konstanczi békében az olasz városoknak csaknem teljes önállóságot szereztek. A királyi vicarius-ok helyébe, kik mindaddig a városok ügyeit kormányozták, önálló consulok vagy podestá-k lépnek és csupán a császári jogok szemmeltartása czéljából neveztek ki még az egész császári Olaszország számára egy vicariust.

Dél-Francziaországban is a városok majd pénzzel, majd pedig fegyverrel consularis, republikánus szabadságot szereztek, noha önállóságuk, talán az egy Toulouse kivételével, soha sem érte el az olasz köztársaságokét; valamint a királyoktól szintén ily szabadságokat (fueros) nyert spanyolföldi városoké sem, különösen mióta XI. Alfons a XIV-ik század elején őket a királyi tisztviselők (regidores) hatóságának nagyobb mértékben alávetette.

Éjszak-Európában, jelesül *Éjszak-Francziaország-, Anglia és Németországban*, a városi szabadság kezdete a Gilde (commune) intézményével függött össze. A városi szabad lakosok jogaik fentartása érdekében védelmi *Gildé*-kbe léptek, és miután a Gilde-szerű szövetkezések Franczia- és Németországban tiltva voltak, valamely város szabad lakosai eskü alatti egyesülésének (innét jurati cives) elismerése a városi szabadság kivívásával egyértelmű volt. Ezt többnyire, mint ezt Francziaországban Beauvais, Noyon, Laon, Németországban Worms vagy Köln példái tanusítják, a város uraival vívott küzdelmek vagy pedig pénzáldozatok árán szerezték meg. Angliában, hol a Gilde-szerű szövetségek meg voltak engedve, a városi jog a városi lakosságra alkalmazott Gilde-jognál egyéb nem volt és a városi szabadság azzal létesült, hogy a városi Gildenek bérbeadták a városi adók behajtását, mely bérbevétellel (firma burgi) az adók behajtásához megkivántató kényszerítő hatalom, vagyis az igazságszolgáltatási jog is megadatott, mihez idővel még egyéb jogokat, mint vásárjogot stb. csatoltak.

Városi jog s városi szabadság egyszer létesítve, idővel mindinkább terjedtek, alkalmazva virágzásnak indult helységek- vagyis falusi községekre. A királyi, főpapi vagy világi nagyok jószágain,

azok udvarai (Frohnhof) közelében vagy váraik aljában, idő folytán létesültek iparos községek, melyeket az úrnak udvari jog szerint szolgáló iparosok alkottak. A földesúri kiváltság már korán felmentvén az iparos szolga elemet a terhek nagy része alól, melyek a kevésbé nemes foglalkozást űző szolganépre súlyosodtak, lehetővé vált, hogy szabad sorsú iparosok is ily községekbe vonultak. Csak természetes, hogy ezek, amint számban gyarapodtak, szintén törekedtek arra a szabadságra, melylyel a szabad iparos elem a tulajdonképi városokban birt, mit idővel majd pénzáldozatok, majd pedig küzdelmek árán jobbára el is értek; sőt gyakran, mint erre példát Soest városa szolgáltatott, a szabadságot megszorító egyik földesúri jognak a másik után megszüntetésével, tehát fokozatos és békés fejlődés útján is, jutottak el egynémely földesúri községek lakói teljes polgári jogálláshoz.

A tizenkettedik század végétől fogva azonban, midőn a városok jótékony befolyását a tartományok gazdászati életére már tapasztalták, a királyok pedig a felvirágzó városokban szövetségeseket nyertek a hatalmas hűbérurak ellenében, már tervszerűleg alapítanak városokat és igy nem többé hosszas küzdelmek útján, hanem úgy szólván egy lépéssel emelkednek községek városokká. Városi kiváltság útján tudniillik, melyet majd, mint Németországban, király és tartományurak egyaránt osztogattak (innét a Reichsstädte és Landesherrliche Städte-féle megkülönböztetés), majd pedig, mint Francziaországban, megkivántatott a tartományúr osztogatta kiváltságnak királyi megerősítése. (Nul ne peut faire commune que le roi.)

4. §.

A városi szervezet és annak befolyása a közéletre.

Irodalom: *Gierke Ottó:* Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft. Berlin, 1868. 300—332. l.; *Ennen L.:* Geschichte der Stadt Coeln. Coeln, 1862—73. 4. kötet; *Arnold W.:* Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte. 1854.; *Rosa:* Feudi e communi di Lombardia 1857.; *Rambaud:* i. m. I. köt. 239. s k. l.

I. Városnak, e szót nem geografiai, hanem jogi értelmében véve, csak oly község volt mondható, mely tagjainak szabad, esküvel erősített szövetkezésén alapuló oly közönségből állott, mely a községi területen kizárólagos birtokosa a joghatóságnak és egyedüli kútfeje a jognak és a közbékének. Teljes tulajdonjog a városi területhez, ezen teljes immunitás vagyis önálló, egyedül a főhata-

lomnak alárendelt, joghatóság voltak a városi jogállás sarkalatos elemei. Valameddig látható volt a város védszentjének képe vagy szobra, vagy különösen Németországban a városi szabadság védszentjeként tisztelt Rolandnak szentelt szobrok, vagy a városi szabadságot szintén jelképező feszületek: addig terjedt a városi terület (Weichbild), addig honolt a városi béke, volt érvényes a városi jog, addig ért a városi polgári és büntető igazságszolgáltatás karja.

A városi szabadság kiegészítő alkatrészei voltak még az önálló közigazgatás és a rendészet; az előkelőbb vagyis a királyi városoknál a regalé-k, jelesül a pénzverési jog gyakorlása; az erődítés, védelem, harcz és szövetkezés (innét a városi szövetségek (Städtebünde), kivált Olasz- és Németországban) joga. És miután a városi életnek, ellentétben a mezei gazdászaton alapuló falusi élettel, nemzetgazdasági alapját az ipar és a kereskedelem (Städtische Nahrung) nyujtották, az ezek üzésére vonatkozó nevezetesebb jogok, mint a vásár-, vámjog s hasonlók, a városi szabadságnak szintén fontos alkatelemei voltak.

II. A polgári közönség, a melyhez való tartozás alapja a szabad, esküvel erősített csatlakozás volt, nem volt e korszakban, legalább nem kiválólag, területi közönség, mint hajdan a mark. Mert ingatlannak a város területén birtoka csupán a polgári jogok teljes gyakorlásához volt szükséges, de nem volt feltétele a polgári közönséghez való tartozásnak. A polgári közönség e korszakban még nem zárkózott el, hanem mindenkit, ki szabad s szeplőtlen hirű volt, kebelébe befogadott; sőt a városokban kifejlődött az a tan, hogy a nem szabad sorsúak is, ha meghatározott időn át a városban tartózkodnak, a nélkül, hogy uraik által visszakövetelteténének, ezzel megszerzik a szabadságot. *(Die städtische Luft macht frei.)*

Némely polgári közönségek kebelében volt, még pedig rendszerint összefüggésben a város szabadságának kivívásával, előkelő osztály, u. n. városi nemesség *(patriciatus)*, némi előjogokkal városi tisztségekre. És mióta a városok politikai s hadi jelentőségre szert tettek, a városhoz szomszéd lovagok és főurak is gyakran felvétették magukat a polgárság kebelébe, hogy ezt szövetségesül nyerjék, de nem hogy állandóan a városban tartózkodjanak (Ausbürger, Pfahlbürger). Francziaországban valamely városhoz ily mellékesen tartózkodók voltak a királyi polgárok (bourgeois de roi).[1]

[1] Eleinte ezek a királyi területen lévő városok polgárai voltak, kikre nézve Lorris város joga tekintetett mintaképül. Később elég volt ily város polgárai közé felvétetni, a nélkül, hogy ott lakjék.

III. A városban, mely az első nagyobb, a szabad egyesülés eszméjét megtestesített közönség, fejlődött a mai felfogás szerinti alkotmány fogalma, mely itt erősbült és innét szivárgott át a politikai életbe. Itt állott először ismét egy nagyobb közjogi egész, mint külön jogalany, az egyénnel szemben, ép azért itt megy véghez, mit a törzsi és a hűbéri élet nem ismertek, a köz- és a magánjogoknak egymástól különválása. Az egyesnek joga mellett a városi élet ismert még csupán az összeséget megillető, u. n. községi jogot is, mely az egyén jogát korlátozni hivatva van, és melynek jellemző alakja a *statutum*, úgy mint a hűbéri világ jogának a kiváltság, a törzséletének a szokás. A városban létesül továbbá először a közérdekek vezérelte közigazgatás és ott alakul meg a közhivatalnak intézménye. Szóval, a középkorban sokáig nem ismert közérzület, közjogi felfogás, a közczéloknak szolgáló és a közérdekeket az egyénnel szemben érvényre emelni hivatott közeg, vagyis a közhivatal, a városban találtak bölcsőre, ott nevekedtek és onnét szivárogtak át idővel az álladalmi életbe, ennek a mai formáját adva.

IV. A városi kormányzat szervezete, habár a főbb vonások mindenütt ismétlődnek, a részletekre nézve országonként sok eltérést mutat.

A franczia és az olasz városokban az összes polgárság (jurati cives) gyakorolta a városi hatalmat ünnepélyes, majd kikiáltással (hui et cri), majd pedig a községi harang szavával közhirré tett gyülekezetein. Később azonban, mi Németországban már korábban volt szokásos, az intézkedés joga egy választott tanács kezébe ment által, melyet Olaszhonban *senatus*-nak, Németországban *Rath*-nak, Spanyolhonban *ayuntamientos* hivtak, Francziaországban pedig annak tagjait majd *consulteurs*, majd *échevins* (Schöffen) czímen ismerték. És Olaszország némely városaiban, mint Velenczében vagy Genuában, a tanács önmagát kiegészítő és ezzel kifelé elzárt testületté lett, melybe felvétetni csak egyes családok (Velenczében az u. n. arany könyvbe bejegyzettek), mint városi nemesség (patriciatus, nobili) tarthattak számot. Németországban is többnyire a polgárságnak csak egy része (a patriciusok vagy birtokosok) volt a tanácsba választható (rathsfähig), az iparos polgárság csak miután a czéhekbe sorakozott, hosszas küzdelmek (Zunftbewegungen) árán, tört magának a tanácsba utat.

Hol a városi hatalom az összes polgárság kezéből ily tanácsra szállott át, a folyó ügyek kezelése vagyis a végrehajtás érdekében

egy u. n. *kisebb tanács* alakult, melynek tagjai tették a városi tisztikart, melynek segédkezésével kormányozta a várost ennek időnként választott feje, kit ez állásában nem ritkán még a fejedelem is megerősített. Németországban *polgármester* vagy *biró* (Bürgermeister, Richter), Éjszak-Francziaországban és Angliában jobbára *major villae* (maire), Spanyolhonban *alcalde*, Dél-Francziaországban és Olaszhonban pedig consul, majd podesta (potestas) czímezték a város elöljáróját, mely podestáikat az olasz, valamint a délfranczia városok, hogy elkerüljék a választási pártoskodásokat, rendszerint idegen városból hozták, csak az lévén a császárok részéről kikötve, hogy a podestát ne válaszszák a császárságnak ellenséges város polgárai sorából. A *velenczei köztársaság* élén herczegi czímet viselő egyén, a *Dux* vagy *Doge*, állott, ki hasonlóképválasztás útján jutott tisztéhez, melyben őt ugyan sok fény környezte, de, kivált a tizenharmadik századtól fogva, folyvást kevesebb tényleges hatalmat gyakorolt.

IX. FEJEZET.

A magyar törvényhozás és kormányzat szervezete.

1. §.

Bevezetés. A törvényhozó-hatalom gyakorlása.

Irodalom: *Hajnik I.:* Alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872.; *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története. Budapest, 1893.; *Kossutány I.:* i. m. I. kötet.

A törzséletet, melynek helyébe e korszakban a germán népek alapította országokban a hűbéri világ lépett, magyar földön nemzeti közélet váltja fel, a mint a királyság vezetése alatt a magyar törzseknek egy nemzettestbe tömörülése be van fejezve. A magyar királyság, mely mindig közhatalmi természetű maradt, egy ország felett gyakorolta törvényhozó és végrehajtó hatalmát és ezek gyakorlásában egy nemzet korlátozta. *Magyarországon,* ellentétben a nyugat-európai országokkal, *mindig országos és pedig folyvást kifejezettebben alkotmányos törvényhozás és kormányzat voltak otthonosak.*

Kezdetben ugyan a *királyi törvényhozás* rendszerint a *királyi tanácsnak hozzájárulásával* gyakoroltatott, mely még csak az udvari méltóságokból és a főbb királyi tisztekből állott és melynek még nem volt határozott szervezete; a törvény, melynek formája a *királyi rendelet (decretum)* volt, az egész országra kiható erővel birt. És évenként egyszer, t. i. Sz. László korától fogva Sz. István napján, a népnek is nyilt alkalom panaszai nyilvánítása és orvoslására, midőn a király a *székesfehérvári térségen u. n. törvénynapot* (solennes dies) tartott, igazságot szolgáltatva és egyszersmind a sérelmeket orvosolva.

Az Árpád-korszak előhaladtával azonban nem csak ily túl-

nyomóan birósági gyülekezetekre, hanem mai értelemben vett *országgyülésekre* (congregationes generales, generale parliamentum) gyülekeznek a hirnökök közkiáltására a nemzet megannyi szabad tagjai, majd Budára, majd Pestre vagy a Rákos mezejére. Valóságos *nemzetgyülések* voltak ezek, milyeneket Nyugat-Európában ekkor már nem tartottak; jelen voltak ugyanis azokon nem csupán a főpapok és az országos méltóságok (Praelati et Barones), hanem megannyi köznemesek (omnes nobiles), sőt III. Endre alatt az erdélyi szászok is. A városok azonban az országgyűlés részesei még nem voltak.

2. §.

A királyi kormányzat a központban és a vidéken.

Szent István és a korábbi Árpád-királyok idejében a központi királyi kormányzat, a Nyugat példájára, a magánjellemű udvari kormányzat formáit viselte. Rendes szinhelye a *királyi udvar* (curia regia) Esztergomban, majd, t. i. IV. Béla óta, a mai Buda várában. A központi kormányzatnak kezelői voltak: a *nagy-udvarispán* vagy *nádorispán* (Palatinus), ki kiválólag az udvar igazságszolgáltatási teendőit vitte; ennek helyettese az *al-udvarispán* (comes curialis minor); a királyi jövedelmeket kezelő *tárnokmester* (magister tavernicorum); a királynői udvarnokok ispánja; továbbá a királyi lovászok, kamarások, pohárnokok, asztalnokok vagy a királyi vadászok, a királyi kardhordók mesterei vagy ispánjai (comites); és végre mint *királyi kanczellár*, az országnak egyik főpapja. Ezekkel tanácskozva intézkedett a király, ezek biráskodtak helyette és vitték az ő nevében a kormányzatot.

A mint e korszak előhaladtával királyság és nemzet folyvást szorosabban egyesülnek egy közjogi egészbe, mi körülbelül Kálmán király alatt mondható befejezettnek, ez udvari tisztségek közül többek eme jellegüket elveszítik és *országos méltóságokká* válnak, melyeknek betöltésére a nemzet magának befolyást követel. Korszakunk vége felé a királyi nádor, ki IV. Béla óta a kúnok birája is, már az ország nádora, a királyi al-udvarispán már országbiró, a királyi tárnokmester a városok országos birája és a királyi kanczellárság főfontosságú köztisztség, a király bizalmával megtisztelt valamely főpap kezében, mig az alkanczellári tisztre a székesfehérvári prépostnak, a királynői kanczellárságra pedig a veszprémi püspöknek volt előjoguk.

A királyi kormányzatnak, a mint az a központból elágazott, érdekében, a királyi haderő s a királyi jövedelmek kezelése, az alsóbb népelemek kormányzása és a közrend fentartása czéljából már István *várkerületekre* vagy u. n. *vármegyékre* osztotta az országot. A király kinevezte várispánok (comites castri) kezelték e várkerületekben az említett ügyeket, mi végre a várispáni udvarban (curia comitis castri) a várispáni udvarbiró (comes curialis castri), a hadnagy (dux), a várnagy (castellanus) és még néhány hasonlókép általa kinevezett tisztviselőkkel rendelkeztek; a várkerületnek pedig kisebb, u. n. század és tizedkerületei számára századosokat (centuriones) és tizedeseket (decani) rendeltek ki, kik ismét az egyes várkerületi községekbe általok helyezett elöljárók (villici) útján intézkedtek.

A vármegyék tehát, csupa kinevezett tisztviselőkkel igazgatva, kezdetben nem voltak, és pedig még sok századon át nem, az önkormányzat közegei. A közszabadok vagyis nemesek politikai részvétele nem nyilvánult a vármegye útján, a mely alá ők nem tartoztak, hanem a régi, a királyság alatt is még egy ideig szokásban maradt és kivált biráskodás végett tartott, népies gyűléseken; és midőn később a törzsbeli összeköttetés végkép felbomlott, a királyi udvarból időnként kiküldött királyi főtisztviselők, többnyire azonban a nádor tartotta vidéki birósági gyülekezeteken (congregationes, conventus).

8. §.

A kormányzat átalakulása a későbbi Árpád-korszakban.

A várszerkezet és az ennek alapjául szolgált várkerületek a tizenkettedik századtól fogva bomlásnak indulnak. Kezdeményezte ezt az *immunitás*, mely azonban hazánkban mindig csak nem teljesen szabad sorsúak felett adott joghatóságot, és mely egyházi nagyoknak, később világi nagybirtokosoknak is, osztogatva, a várhatóság alól kivett uradalmakat létesített. Folytatták azt az egész várkerületekre vonatkozó örökös adományok, melyek a várkerületben a várhatóságot hova-tovább uri hatósággá, a várjobbágyokat s várnépbelieket pedig nagyrészt földesuri jobbágyokká sülyesztették. Befejezte pedig a várszerkezet felbomlását a nemeseknek és a polgároknak mindinkább autonom közönségekbe sorakozása.

A nemesek tudniillik, kiknek szabadságát az egyházi s világi nagyoknak az immunitás, várépítési engedély, fegyveresek tartha-

tása és hasonlók által nevekedett hatalma veszélyeztette, önfentartásuk végett szövetkeztek a várkerület felsőbb elemeivel, u. m. a várjobbágyokkal és a kiváltságolt községbeliekkel, kikkel érdekekben találkoztak. Részt kezdtek tehát venni a várkerületi gyűlésekben és ezeket magok részére is biráskodási közegekül elismerni. Ép azért e gyülekezetekben az ispán vagy alispán vezetése alatt itélni hivatott birák és esküdt ülnökök a nemesség hozzájárulásával választattak; szolgabirák (judices nobilium vagy servientium) és esküdtek (jurati assessores) lévén az első választott megyei tisztviselők. E megyei biráskodást a nemesség e korszakban még csak inkább kisebbszerű ügyekre nézve ismerte el, de meg volt nyitva az út annak mindinkábbi kiterjesztésére. Amint a nemesség, mely a mult korszakban még törzsek szerint van megoszolva, a vármegyék szerint kezdett sorakozni, a *vármegyék hova-tovább az országos önkormányzatnak lesznek organumai*, annyival inkább, mert a várföldek eladományozása és a várjobbágyi osztály szétmállása után a várszerkezet hadi czélja mindinkább háttérbe szorult.

De a régi várkerületekből nem csupán a politikai megyék indultak ki, hanem a *városok* is.

A városok szerepe a magyar alkotmánytörténetben lényegesen más, mint a nyugati népekében.

Városi élet és városi szervezet nyugatról, kivált Némethonból, plántáltattak át hazánkba. A magyar polgári elem alapját a királyaink által a várak aljába (suburbium) telepített német vendégek (hospites theutonici) vették meg, kik, a kor szokásához képest, jogukat magukkal hozván, kiváltságilag autonom biráskodást nyertek, mihez idővel folyvást több polgári jogosítványt csatoltak. Ezen hospes-közönségek, milyenek például Pozsonyban, Székesfehérvárt, Szathmárt már korán említvék, kezdetben csak szabadalmazott osztálya voltak azon várkerület lakosságának, melynek területén letelepedve voltak, és sokáig nem voltak területi és ezzel tulajdonképi városi közönségek. Ilyenekké csak akkor fejlődtek, midőn királyaink valamely erődített hely összes lakosságát, t. i. az ott tartózkodó vendégeket (hospites) úgy, mint a többi várbelieket (cives), területi tulajdonjoggal és egyedül a királytól függő teljes joghatósággal felruházták. Várost alkotni Magyarországon mindig királyi felségjog volt, és ha idővel keletkeztek is, például egynémely főpapi uradalomban, földesuri városok, ezek is, a mennyiben erődítésük, mi a város egyik főkelléke, csupán királyi kiváltság alapján volt lehetséges, eredetüket a királyra vezették vissza.

Hazánkban tehát, hol a városok merően az ipari és a kereskedelmi élet követelményekép keletkeztek, jelentékeny politikai szerep, kivált e korszakban, őket nem illette meg; a szabadsági küzdelmek tere Magyarországon nem a város, hanem a megye volt.

Megyék, városok és uradalmak mellett voltak még sajátos szerkezetű kormányzati területek. Igy az ország u. n. *erdélyi részeiben a székelyföld*, mely nem megyék, hanem székekre oszolt, melyekben a székelység még nagyrészt a törzsszerkezet elvei szerint kormányozta magát; továbbá 1224 óta a *Királyföld*, melyen a II. Endrétől kiváltságolt szászok külön grófok alatt élveztek önkormányzatot. Magyarországon pedig a IV. Béla óta bevándorolt és IV. Lászlótól 1279-ben kiváltságos állást nyert *kúnok* területe és éjszakon a *szepesi szászoké* voltak ily külön szerkezetű kormányvidékek. Az erdélyi megyéket továbbá, a királyi kormányzat érdekében, egy u. n. vajdaságba látjuk egyesítve, mig az akkor még csak a Száván túl elterjedő Horvátországot, az ehhez szomszéd Szlavoniát és a magyar koronának Kálmán szerezte Dalmátiát majd együtt, majd ismét különváltan, u. n. *bánok* kormányozták. És *bánságoknak* hivták végtére az országnak a vele szomszédos tartományokból alkotott végvidékeit is mint a macsói, szörényi, bronchit stb.

X. FEJEZET.

Törvényhozás és kormányzat a szláv népeknél.

Irodalom: *Jiriček Hermen.:* Das Recht in Böhmen und Mähren. Prag, 1865. I. köt.; *Lengnich Gottfr.:* Jus publicum regni poloni. Gedani, 1765—66. 2. kötet.

A szláv népek közül csupán a lengyelek érdeklik közelebbről az európai jogtörténetet; mert hisz e korszakban még csak is ők létesítettek és tartottak fenn rendezettebb és nagyobb kiterjedésű országot. A *délszlávok*, u. m. a szerbek, a horvátok, bosnyákok és a mindinkább elszlávosodó bolgárok stb. csak kisebb nemzetegészek voltak, melyek nagyjában még a törzsszerkezet elvei szerint kormányozták magokat. *Zsupáik*, melyekre oszol rendszerint e népek tartománya, tulajdonkép szláv törzsszállások, melyek csak lassan alakulnak át fejedelmi kormányvidékekké, és e zsupákban ismét a már ismertett házközösségek a kormányzati organumok; amazok zsupánok, itt-ott bánok, ezek pedig starostá-k alatt állottak. A fejedelmi hatalom, mely itt rendszerint a bánság és még csak ritkán a királyság czímét viseli, patriarchalis természetű hatalom lévén, a törvényhozást a fejedelem az előkelőbbek tanácsával ugyan, de mégis többé-kevésbé önkényileg kezelte és folyvást önkényesebbé vált a kormányzat is.

A korlátlan uralom törvényhozása természetével birt a *lengyel* királyoké is, kik ugyan említik rendeleteikben a főpapok és az országnagyok, vagyis a tanács (Praelati et Barones) hozzájárulását, de ahhoz azok közrebocsájtásánál kötve nem voltak. — Lengyelország alkotmányos, a köznemesség részvételével gyakorolt, törvényhozása csak a Piast-korszak végén kezdődik.

A kormányzást a lengyel fejedelem tanácsa segélyével vitte, mely a főpapokból, a fejedelmi udvar tisztjeiből és azokból állott, kiket a fejedelem, akár mert a nemzetnél tekintélyük volt, akár mert a vidéki kormányzatot vezették, oda meghivott, de megálla-

podott szerkezettel még nem birt. A központi kormányzat tisztviselőinek legelőkelőbbje, a fejedelmi udvar feje, a *vajda (wojewoda, palatinus)*, kinek lengyel czime kiválólag ugyan hadvezért jelel, de a kor szokásához képest a kormányzat ügyeiben is eljárt. Ily vajdája vagy palatinusa a lengyel osztályos fejedelmek mindegyikének volt; midőn tehát korszakunk vége felé az apró lengyel osztályos fejedelemségeket Lokietek Vladislav meg egyesítette, a vajdák megmaradtak a lengyel királyság egyes tartományainak élén és ezeknek a *vajdaságok* vagy *Palatinatus* nevet adták, melyekre Lengyelország mindvégig osztva maradt. A többi udvari tisztviselők (pohárnok, asztalnok, főkamarás stb.) ugyanazok, kikkel a nyugati fejedelmi udvarokban találkoztunk.

Egy-egy lengyel fejedelemség, mint később a *vajdaság*, rendszerint *várkerületekre (castellanatus)* oszolt, melyekkel Csehországban is találkozhatni; ezek mind itt, mind pedig Lengyelországban, kezdetben törzsterületek voltak. Mert hisz a szláv törzsterületnek központja mindig egy vár volt, mely a területnek nevét adta. Később mindenütt, tehát a lengyeleknél is, e törzsbeli várkerületek élére kinevezett tisztek léptek, kiket Lengyelországban castellan-oknak hivtak és kik több nekik alárendelt tisztekkel a várkerületben a király nevében igazságot szolgáltattak és annak kormányzatát kezelték, haderejét vezényelték. Alkotmányos önkormányzat a lengyel castellanatusokban nem fejlődik.

E lengyel várkerületekben immunitási területeket mintegy képviseltek a *városok*, nagy számmal alapítva a XII-ik és XIII-ik századok folyamában, majd a fejedelmek, majd pedig egyes egyházi s világi nagyok által, melyek, valamint a szintén német telepesek alapította falusi községek, német, kivált *magdeburgi, joggal* éltek. Nagy befolyást a politikai életre e városok nem gyakoroltak.

HARMADIK KÖNYV.

AZ ALKOTMÁNYI FEJLŐDÉS EURÓPÁBAN A XIV. ÉS XV. SZÁZADOKBAN.

I. FEJEZET.

E korszak köztörténeti eseményeinek vázlata.[1]

1. §.

Bevezetés. Francziaország, Anglia, Spanyolország és Portugal.

A későbbi középkor csak két századra, u. m. a tizennegyedik és tizenötödikre, terjeszkedik ki. Az alkotmányi fejlődést illetőleg e kor Európa nyugatibb országaiban a hűbéri alkotmányok hanyatlását vagy enyésztét, az inkább kelet felé fekvő európai államokban ellenben a politikai életnek hűbéri irányban való fejlődését, és végtére Európa legkeletibb részében, t. i. az al-dunai tartományokban, a Fekete-tenger mellékén és az orosz földön, a politikai életnek európai fejlődése megakasztását, majd teljes megszünését jelenti.

Francziaországban a hűbéri uralmak bukása és az országnak területi, valamint politikai tekintetben egyesítése a királyság műve volt. A trónt 1328-tól fogva a középkor végéig (1498.) a *valois-i dynastia* birta. Egyéniségüket tekintve, jelentékeny fejedelmeket Francziaországnak e dynastia nem adott, közülök csak V. Károly, a Bölcs, és XI. Lajos alakjai emelkednek ki; de uralkodási korszaka nagyjelentőségű a franczia államélet fejlődésére nézve. Az egy századnál tovább (1339—1453.) tartott harcz Angliával, mely sokáig ennek előnyére (az éclus-i (1340.), crecy-i (1364.) és mau-

[1] E fejezetre nézve a közkézen forgó történeti művekre utalok.

pertus-i (1384.) ütközetekben) vivatott és csak VII. Károly uralkodása alatt, az orleans-i szűz fellépése és az angoloknak belháborúikkal való elfoglaltsága következtében, fordult Francziaország javára, felszabadította a franczia területet, Calais és néhány sziget kivételével, az angol hatalom alól. Ennek és a nagyobb hűbéri tartományoknak egymásután a koronával történt egyesítése következtében, a tartományuraság szereplése Francziaországban már a XV-ik század elején szünő félben volt, midőn jelentékeny tartományoknak a királyi család egyes ágaira (Bourbon, Alençon, Anjou, Burgund) ruházása azt más alapon ujból felélesztette. A belzavarok, melyeknek ez szülője volt, csak akkor szüntek meg, midőn XI. Lajosnak sikerült, még pedig kegyetlenség s ármány segélyével, a hatalmasabb koronahűbéresek (féodalité apanagée) szövetségén (ligue du bien public), melynek élén Merész Károly, a burgundi herzog, állott, erőt venni, és ezzel Francziaország megannyi jelentékeny hűbéreit, a Bretagne kivételével, a koronával egyesíteni, sőt ennek is a koronára leendő szállását utódja, VIII. Károly, házasságával előkészíteni és biztosítani. A XI. Lajos által végkép megbuktatott tartományuraság romjain a királyi absolutismus emelkedett fel, melynek kezdete Francziaországban XI. Lajos nevéhez füződik és mely a XV-ik század végétől innen sokáig, és pedig folyvást növekvő mértékben, a franczia államélet jellemét meghatározza.

Ellentétben Francziaországgal, *Anglia* a későbbi középkorban veti meg alkotmányosságának állandó alapjait. A tizenharmadik század végén és a tizennegyedik elején uralkodott fejedelmeket, de különösen *I.* (1272—1307.) és *III. Eduardot* (1327—77.), illeti meg az érdem, hogy a parliamenti élet, mely a mult korszakban még határozott szabály nélkül volt, szervezkedett. III. Eduard alatt vette kezdetét a hosszas háború Francziaországgal, melyet ő és az 1399-ben trónra jutott *Lancaster*-ek, különösen V. Henrik, sok dicsőséggel küzdöttek, de mely később, midőn az az angolokra nézve kedvezőtlen fordulatot vett, Anglia hatalmának a szárazföldön véget vetett és az angol társadalomnak a francziától való különválását befejezte. Az angol-franczia háborút Angliában belháború váltotta fel, mely a fehér (York) és a vörös (Lancaster) rózsák közti harcz neve alatt *harmincz évig* (1455—85.) folyt a trónra egyaránt igényt formált *York* és *Lancaster* házak között. E hosszas belharcz, bármennyire megrázkódtatta is az az angol társadalmat, a királyság hatalmát nem gyengítette és lényegesen elő-

segítette, hogy az angol alsó-ház a törvényhozásnak a felső-házzal mindinkább egyenlő tényezőjévé emelkedett. Midőn ez mintegy befejezettnek mondható, VII. Henrikkel egy uj dynastia, t. i. a *Tudoroké*, lép (1485.) az angol trónra, kiknek uralkodásával kezdődik Angliának ujkori története.

Az álladalmi egység, mely Francziaországban az absolutismus, Angliában a modern alkotmányosság formájában létesül, a középkor végén az iberiai félszigeten is megalakultnak mondható. Ekkor fejeződik be tudniillik az egykor itt fennállott számos királyságoknak és kisebb uralmaknak állandóan két országba, u. m. a mai *Spanyolország* és *Portugalba* egyesítése. Ez utóbbi, mely a második *(a nem valódi) burgundi* dynastia alatt (1383-tól fogva) tengeri utjai és felfedezései által Európán kivül jelentékeny területeket szerzett és a világkereskedelem vezetését egyidőre hatalmába nyerte, az ibériai félszigeten e korszakban nem terjeszkedett. Kivüle egy ideig még *Granada*, mint arab uralom; *Aragonia*, mely régi (cataloniai származású) uralkodó családját 1410-ben már castiliai származású fejedelmi házzal cserélte fel és rövid időre Sicilia s Nápolylyal közös uralom alatt egyesítve volt; és végre a Léon-nal egyesített *Castilia* szerepeltek még mint külön országok, miután Navarra mindinkább franczia függésbe jutott. E három tartomány egyesítésének alapját, miután Granada az arabok kezéből kiragadtatott (1492.), aragoniai Ferdinándnak, a Katholikusnak, Isabellával, Castilia örökösnőjével, való házassága vetette meg. Az egyesítés azonban kezdetben inkább csak területi, külső volt; belső összeforrasztása e két királyságnak már a Habsburgok korszakába a XVI-ik és XVII-ik századokba esik.

2. §.

Olasz- és Németország.

Mig Európa nyugatibb részeiben a későbbi középkorban az apró uralmak tömegét nagy, az államhatalmi egység érdekében szervezett, államok váltják fel véglegesen, addig Közép-Európában, u. m. Német- és Olaszországban, a területi és közjogi szakadozottság ép e korszakban állandósul és nyeri sok időre alakját.

Felső-Olaszhonban, mely a német-római császárság hanyatlásával a római császárok felsőbbsége alól mindinkább kisiklik, a városi respublikák, folytonos pártoskodások által szakgatva s gyengítve, hova-tovább fejedelemségekké alakulnak át egyes hatal-

mas, nagyravágyó családok, majd az Olaszhon történetében oly nagy szerepet vitt csapatvezérek (condottieri), mint a Visconti, Sforza, Malatesta, Terzo stb. kezében. Köztársasági minőségüket csak Genua és Velencze őrizték meg. Utóbbi kereskedelmi versenytársával, Genuával vivott (1256—1381.) győzelmes háborúi után a XV-ik században külhatalmi állásának tetőpontjára eljutott. Belpolitikai élete azonban, alkotmányának aristokratikus irányban történt átalakítása, és a tizek tanácsa s a három államinquisitor (1454.) sötét korszakát feltámasztott belrázkódtatások következtében, jelentékeny hanyatlásnak indult.

Közép-Olaszhon birtokában főleg a *florenczi köztársaság* és a *pápai állam* osztozkodtak. Amaz, Toscana kisebb köztársaságait főhatalma alá hozva, a XV-ik században a *Medici*-ek, különösen Cosimo (1429—1464.) és ennek unokája Lorenzo (il Magnifico, 1469—92.) vezetése alatt, mint a tudományosság és a művészetek székhelye európai, sőt világtörténelmi jelentőségre tett szert; de köztársasági államformája már e korszak végén a fejedelminek áldozatúl esett. Az egyházi államot pedig, mióta a pápák Avignont választották székhelyül (1305—76.), folytonos pártharczok dúlták fel, majd egyes városok elszakadása, majd, mint különösen Rómában, néplázadások (Cola Rienzi) és a régi guelf és ghibellin pártneveket megtartott Orsini-k és Colonná-k versengése következtében, mig nem a pápai schisma megszüntével a pápaság tekintélye az egyházi államban ujból helyreállott.

Alsó-Olaszhont végtére folyton a *nápolyi királyság* foglalta el kizárólag, melytől Sziczilia már a XIII-ik század végén (1282.) különvált. Az Anjou-knak udvari cselszövények, kegyetlenség és pártoskodástól kisért uralkodása alatt e két ország egymástól elszakadva maradt és csak 1435-ben, midőn a Szicziliát birt aragoni dynastia jutott Nápoly trónjára, egyesítették azokat ismét, de csak rövid időre. Az ujra különvált *Nápolynak* u. n. *aragoni korszaka* 1504-ig tartott.

Hason területi s uralmi szakadozottság, mint az olasz földön, volt korszakunkban otthonos *Németországban* is, melynek későbbi középkorát Habsburgi Rudolf trónrajutása (1273.) nyitotta meg. A német királyok, kik jobbára a Habsburg és a Luxenburg dynastiák sarjai voltak és 1310-től fogva a római császári koronát is viselték, nem gondolhattak többé a főhatalom egységének a német földön helyreállítására. A tartományuri souverainitás, mely a hohenstaufi kor végszakában már megalakultnak volt mondható, legha-

talmasabb ellenségeinek, tudniillik a városi szövetségeknek (rheinischer, schwäbischer Städtebund) legyőzetése után, akadálytalanúl fejlődhetett. Jelentékenyen elősegítette azt, hogy a német trónnak merően választás útján betöltése már 1338-ban, de még kifejezettebben az 1356-ki aranybullában az ország alaptörvényévé emeltetett. Ez a választási szegődvények utján, egyik királyi jogot a másik után a tartományurakra átszállítani segített; de ez volt oka annak is, hogy a német királyok nem annyira az országos közhatalomnak, mely családjuk számára biztosítva nem volt, erősbítésére, hanem inkább saját családi tartományaik, szóval magánhatalmuk (Hausmacht) szélesbítése s függetlenítésére törekedtek.

Igy lett a későbbi középkorban befejezetté Németországnak számos önálló fejedelemségekre való oszlása, a Habsburgok (az ausztriai tartományok, majd Csehországban is), a Wittelsbachok (Bajorország, majd a rajnai pfalzgrófságban is), a Hohenzollern-ek (nürnbergi várgrófság, majd Brandenburg s később Poroszországban is), a Wettinek (Meissen és Thüringenben), a Schwerinek, Zähringek stb. kezében, melyeket a német királyság csak külsőleg füzött öszsze egy nagy államszövetségbe.

Az államéletnek Németországban ilyetén fejlődésével függött össze mind *Csehországnak* kiváló jelentőségre emelkedése, mind pedig Svájcznak Németországtól elszakadása. Amaz a Luxemburgok, de kivált Podiebrád alatt jutott hatalomhoz és tekintélyhez; *Svájcz* függetlenítését pedig három vidékének, u. m. Schwiz, Uri és Unterwaldennek fellázadása és ezeknek 1315-ki örök szövetsége (ewiger Bund) indították meg; a hősiesen vivott morgarteni (1315.), sempachi (1386.) és a burgundi Merész Károly elleni (Granson, Murtennél) ütközetek pedig biztosították azt, mig ujabb s ujabb vidékeknek (acht alte Orte und zugewandte Orte) az ős szövetséghez csatlakozása annak folyvást növekvő jelentőséget adott. Svájcz ugyan már a XIV-ik és még inkább a XV-ik században szabad szövetségnek volt mondható, de külső nemzetközi elismerése csak a westfali békekötés (1648.) alkalmával következett be.

3. §.

Skandinavia, Magyar- s Lengyelország és a porosz föld.

Nyugat-Európának végtartományai keletről Skandinavia, Magyar- s Lengyelország és az ezzel kapcsolatba jutott Litvania s a porosz föld, melyek álladalmi s társadalmi élete még csak a későbbi középkorban vesz határozott nyugat-európai irányt.

A *skandinav országok*, melyek közül a mult korszakban még csak Dánia vitt jelentékenyebb szerepet, nagyobb európai jelentőséghez csak akkor jutottak, midőn a nemzeti dynastiák kihaltával Norvégiát, Svéd- és Dánországot a dán királyi házból származott Margit az u. n. *kalmári unióban* (1397.) egyesítette. Az egyesítés ugyan inkább csak külső volt, minthogy az egyesült országok mindenike alkotmányi és jogi önállóságát fentartotta, azonban annak egy századot meghaladó tartama (1397—1523.) mégis jelentékeny közeledést hozott létre e három tartomány műveltsége, politikai és jogéletére nézve.

Lengyel- és Magyarország e korszakban élték önálló állami létük legfényesebb korszakát.

Lengyelország, mióta annak egységét Lokietek Vladislav helyreállította, még az utolsó Piastok, de különösen *Nagy Kázmér* (1333—1370.) s ennek utódja, Nagy Lajos alatt nagyhatalmi állásra tett szert. Legfényesebb korát azonban mégis az 1386-ban trónra jutott *Jagellók* uralkodása (1386—1572.) alkotja. Nem csak Litvánia egyesítésének Lengyelországgal vettettek meg ekkor alapjai, hanem az 1410-ki tannenbergi győzelemmel inaugurált szerencsés harcz a porosz területet is alávetette a lengyel koronának; a német rend, mely ott, különösen a XIV-ik században, oly hatalmas és Éjszak-Németország későbbi művelődésére oly nagy befolyású uralmat gyakorolt volt, a XVI-ik század elején mint önálló hatalom szerepelni végkép megszünt. Mindamellett e kor, mely Lengyelországot oly hatalmasnak látta, későbbi hanyatlása jelentékeny előkészítője volt, a változások következtében, melyeket Lengyelország belállaméletében szült. A XIV-ik, de kivált a XV-ik században t. i. ment véghez Lengyelország alkotmányának az az átalakulása, mely a hatalmat a koronáról mindinkább a nemességre átszállította és a lengyel álladalmat az ő tulajdonképi monarchikus jelleméből kivetkőztette.

Magyarország a későbbi középkorban élte tulajdonképi hűbéri korát. Azon már fentebb megjelölt hűbéri elemek tudniillik, melyeket a későbbi Árpád-korszak hozott a magyar közéletbe, és melyek a Szent István-féle alkotmányt felbontották, az ország alkotmányának is hűbéri értelemben való átalakítását tették szükségessé. A dicsőség, hogy ez az alkotmány magyar jellemének megőrzésével eszközöltetett, *Róbert Károlyt* és kivált fiát, *Nagy Lajost* (1342—1382.) illeti meg, kik egyszersmind az ország külhatalmát is jelentékenyen fejlesztették. A fénykort, melyet ők az országra hoztak, gyors hanyatlás követte, melyet, de csak rövid időre, egyedül *Hunyadi Mátyás* uralkodása (1458—90.) akasztott meg. A dynastiák gyakori változása, a jobbára külföldi koronákat is viselt fejedelmeknek idegen ügyekbe való avatkozása, egyes nagyoknak tulhatalomra jutása és az azok szította pártoskodások s belmozgalmak egyaránt közreműködtek arra, hogy a közhatalom oly mértékben gyengült, hogy sem az országban tekintélyt és rendet fentartani, sem annak területét külellenségek ellenében megvédeni többé nem tudta. Leghatalmasabb ellensége, a török, a szerencsétlen kimenetelű mohácsi ütközet (1526.) után, az ország jelentékeny részét birtokába vette, a mivel, és vele egyidejüleg a Habsburgháznak állandóan a magyar trónra jutásával, kezdődik Magyarország ujkori története.

4. §.

Byzancz és Oroszország.

Nyugat-Európa politikai s társadalmi haladásában Kelet-Európa e korszakban nem vett részt.

A *byzanczi császárság*, mióta (1261.) azt *Palaeolog Mihály* a keresztesek kezéből kiragadta, szakadatlan élet-halálharczot vivott az Ázsiából előnyomuló mohamedanismussal, mely elébb ázsiai, később európai tartományait is tőle elszakította, és végtére 1453-ban, Konstantinápoly elfoglalásával, fennállásának teljesen véget vetett. Az islam, melyet itt az osmanok vagy törökök képviseltek, még az al-dunai tartományokra, u. m. Szerbia, Bulgária, Bosnia, Oláh- és Moldvaországokra, sőt idővel Magyarországnak egy jelentékeny részére is kiterjesztvén hatalmát, Európa délkeleti része politikai és jogi fejlődésében majd megakasztva lett, majd pedig az európaitól egészen idegen civilisatiónak s jogéletnek szinhelyévé.

Mig Kelet-Európa déli vidéke a későbbi középkor előhaladtával növekvő mértékben kénytelen az islamnak meghódolni, addig annak éjszaki része már kibontakozik a mongol uralomnak az álladalmi és társadalmi fejlődést gátló nyomása alól. Moskvának fejedelmei, kik 1328. óta viselték a nagyfejedelmi méltóságot, már a XIV-ik században megkezdték a szabadságharczot, mely azonban teljes sikert csak a XV-ik század végén ért. — *Nagy Iván* (1462–1505.), ki nem csak a mongol uralomnak vetett véget, hanem az apró orosz fejedelemségeket és Novgorodot is alávetve, egyszersmind az orosz hatalom egységét meg helyreállítá, tekinthető az *orosz birodalom,* vagy mint akkor még azt nevezték, az orosz czárság megalapítójának.

II. FEJEZET.

E korszak közéletének uralkodó irányai és intézményei.

1. §.

Bevezetés. A tudományos szellem felébredése.

Irodalom: *Guizot F.:* Histoire générale de la civilisation en Europe. Bruxelles, 1840.; *Villari P.:* Niccolo Machievilli und seine Zeit. Rudolfstadt, 1882.; *Burckhardt G.:* A renaissancekori műveltség. Budapest, 1893.

A későbbi középkor azokat az irányokat és eszméket, melyeken a középkori társadalom nyugodott, erejükben fogyni látta és az azokra épített intézményeket vagy végkép elenyészni, vagy pedig, beltartalmuktól megfosztva, élettelen vázakká törpülni. De az elhaló középkori társadalom kebelében mutatkoznak egy uj társadalmi alakulás csirái, melyek kifejlődése a középkor helyébe az ujkort léptetni hivatva volt. Nem uj népelemek azok, melyek, mint az ókor bukása alkalmával, gondolkodásukkal uj irányt adnak a társadalmi fejlődésnek, hanem a középkori népek alkotta társadalom születik mintegy ujjá, uj irányoknak és uj szellemnek kebelében támadásával. Ezt fejezzük ki azzal, hogy a későbbi középkort, mint átmeneti időszakot az ujkorra, az európai emberiség ujjászületése, vagyis a *renaissance* korának hivjuk.

Ezt az uj szellemet, mely a középkor végével a régi intézményeket átlengeni s ezzel azokat átalakítani kezdette, az európai emberiség kivált kettőnek köszönte, u. m. *az ókori emlékek által felkeltett tudományosságnak és az erősbülő testületi szellemnek.*

Az anyagi erőszak, mely az ókori klassziczizmust megbuktatta volt, a XIII., XIV-ik századokig az uralkodó elem maradt Európában; a barbár világ annak legdurvább képviselője, a feudalismus pedig a némi rendszerbe és korlátok közé szorított erőszak világa lévén. Műveltség és tudomány, az ókor ezen hagyománya, mindaddig

csupán az egyház útján és csak az általa követett irányban szivárogtak át a társadalomba. Csak midőn a középkor testületi szelleme nagyobb önállósághoz juttatta a városokat és a felvirágzó ipar s kereskedelem a polgári elemnek gazdagságot s tágabb látkört szereztek, serkedt a műveltség utáni vágy. — Legkorábban természetszerűleg az ókori műveltség legtöbb maradványaival dicsekedhetett Olasz- és Francziaországban. — Itt keletkeztek az első egyetemek, mint a tudományok szabad művelésére alakult közönségek, és innét terjedtek azok Európa egyéb részeibe, ugy hogy a középkor vége felé, kivételével az orosz földnek, nem volt ország, mely velök nem dicsekedhetett volna. A római jog tanulmányához, mely a tudományos szellem felébredésének egyik legkorábbi terméke volt, csakhamar csatlakoztak az orvosi (salernói iskola) és a szabad művészetek (artes liberae) neve alatt ismert tanulmányok, u. m. a költészet, szónoklat, bölcsészet és mathematika, melyek a középkor előhaladásával jelentőségben folyvást nyernek. Különösen a tizenötödik században, midőn az előnyomuló pogányság elől nyugatra menekült görög tudósok az ókor, kivált a hellen világ, irodalmi kincsei egész tömegét ismertették meg, terjedt a tanulmányozási hajlam, a tudomány és a szép iránti fogékonyság. Ugy látszott egy ideig, mintha az ókor egész szellemvilága feltámadna sirjából, hogy uj életet leheljen az elhaló középkorba.

És az ókori tudományosság emlőin az európai emberiséget a középkor végszakában valóban uj életre ébredni látjuk. Feltámad benne az érzet a szellem szabadsága iránt és ezzel az óhaj felszabadulni a járszalag alól, melyen az egyház a középkorban vezette, mi az európai emberiséget a hitnek világából a megdönthetlen tekintélytől való függetlenítésének, a szabad kutatásnak korszakába vezette át. A klasszikai irók tanulmányozásával az ókori klassziczizmus eszméi mindinkább visszhangra találnak. Ennek köszönhető az a finomabb izlés, mely Olaszhonnak XV-ik s XVI-ik századbeli remek művészetét és költészetét szülte, és a klassziczizmusból merítette az európai emberiség az álladalom, közélet, közhatalom határozottabb fogalmait, melyek élénk felfogására szükség volt, hogy az erők inkább tömörülhessenek az anyagi és szellemi haladás eszközlésére.

2. §.

A testületi szervezkedés jelentősége.

Irodalom: *Gierke Ottó:* i. m. I. köt. 296—300. lap.

Az ókori emlékek által felkeltett tudományos szellem a későbbi középkornak csak az egyik hűbérellenes uralkodó iránya volt, a másik a *testületi szervezkedés.* Ez a későbbi középkorban Nyugat-Európában olyannyira általánossá lesz, minden csak némileg szabad népelemre nézve, hogy a testületi kötelék e korszak oly uralkodó politikai köteléke, milyen a mult korszakban a hűbéri kötelék volt. Mindenütt, és pedig a legkülönbözőbb életczélok érdekében, testületekbe, a szabad egyesülés útján alakult közönségekbe látjuk sorakozni a nyugat-európai emberiséget a XIV-ik és XV-ik századokban; az egyén legértékesebb jogait és legfontosabb kötelességeit mindinkább ily közönségek utján élvezi, illetve teljesíti. És e közönségek még nem iparkodtak, mint később, egymás irányában elzárkózni, hanem inkább folyvást nagyobb és nagyobb szövetkezésre törekesznek. Hiba volna azt az egoismust, a kiváltságok utáni sóvárgást és rövidlátó szűkkeblüséget, mely a különböző corporatiókat, városokat és aristokratikus testületeket, czéheket és tudományos közönségeket egyaránt, a XVII-ik és XVIII-ik századokban jellemezte, a középkori testületekre is alkalmazni. Nem egoismus, hanem inkább a legélénkebb közszellem vezérelte a középkori testületeket; a társulati kötelékben az egyén még nem látván saját czéljainak puszta eszközét, hanem magasabb erkölcsi egészet, melynek kész volt áldozni saját egyéni érdekeiből. A testület hatalma s tekintélye, nem pedig az egyéni érdek lévén a testület tagjaira nézve első sorban irányadó, kiváltságokat csak a testület felvirágoztatása, nem pedig egyesek haszna végett tartottak kivánatosaknak és kiaknázandóknak. Innét, hogy a középkori testületek nem iparkodtak kevesekre szorítani kiváltságaik élvezetét, hanem inkább terjeszkedni vágyva, ujabb és ujabb elemeket juttattak szabadsághoz vagy legalább uj jogok élvezetéhez. Elzárkózás helyett egymás irányában, inkább nagyobb testületi egészekbe látjuk csoportosulni a középkori testületeket, előbb kisebb szövetségeket, később pedig, ezeknek ismét egyesülése utján, egyetemesebb szövetségeket (Gesammtbünde) alakítani, mi a svajczi szövetség képében a szabad egyesülés eszméjére fektetett államhoz vezetett el.

De a középkor testületi életében már e korszakban észlelhetők a későbbi elfajulás csirái. A középkori testületek ugyanis, midőn az egész embert igénybe vették, hajlandósággal birtak álladalmakká az álladalomban válni, mi azokat szükségkép korai öszszeütközésbe hozta a fejlődő államhatalommal. És továbbá, midőn kényszeríték tagjaikat kizárólag vagy legalább túlnyomólag egy élethivatásnak élni, ezzel siettették az országlakosoknak néposztályokra való állandó szakadását, melyeket ugyan a középkorban a szabad associatió eszméje még némileg összefűzni tudott, de állandóan egy nagy egészbe egyesíteni azért nem, mert a számra nézve legerősebb népelemet, t. i. a földmívelő népet, teljesen mellőzte. A testületi jogok ez által egyes néposztályok előjogaivá váltak, mi a középkori, a szabad társulás eszméjére fektetett, testületeket kiváltságaik sánczai közé elzárkózó rendi corporatiókká kezdé mindinkább átalakítani.

8. §.

A pápaság hanyatlása. Az állam függetlenítése az egyháztól.

Irodalom: *Schaeffner V.:* i. m, II. köt. 29. fejezet; *Laurent F.:* i. m. VII. köt. 311—515. l.; *Riezler Zsigmond:* Die litterarischen Widersacher der Päpste zur Zeit Ludwig des Baiers. Leipzig. 1874.

A tudományos szellemnek Nyugat-Európában felébredésével az egyház megszünt az egyedüli szellemi hatalom lenni, a mi a korábbi középkorban volt és amin az összes európai népek feletti uralma nyugodott. A mint a hivő, a jámbor tekintetet az ég felé az ember önerejében való bizalom kezdé felváltani, az egyház tekintélye szükségkép megingott. És különösen a pápaság az, mely magát már a későbbi közepkorban megtámadva érzi az egyházi ugy, mint a világhatalmi téren és megindítását tapasztalja az állam függetlenítésének az egyház befolyása alól.

A pápaság, mely az investiturai harcz és a XIV-ik századbeli (1378.), csak is a konstanczi zsinat (1414.) által megszüntetett, pápai schisma következtében erkölcsi tekintélyéből sokat veszített, több oldalról látja veszélyeztetve egyházi főhatalmát. Egyrészt t. i. uj meg uj eretnek tanoknak keletkezése támadta meg azt, melyek közül a *Wycliff*- és az ebből fejlődött *Hussitismus* voltak e korban a legveszélyesebbek; más oldalról pedig a *zsinatok (concilia)*, melyek, mint különösen a konstanczi (1414—18.) és a baseli (1431—43.), az egyházi főhatalmat a pápaság kezéből az összes, a zsinaton

jelenlevő, püspöki karra törekedtek átszállítani; törekvés, melynek Gerson, a párizsi egyetem hirneves kanczellárja, volt legjelentékenyebb tudományos képviselője.

De nem csak megtámadva, hanem sok helyt e korszakban már megtörve volt a pápaság politikai hatalma is. Az erősbülő királyság és a nemzeti együvévalóság s önállóság érzetének egy-egy ország lakossága kebelében feltámadása voltak az erre leginkább közreműködő tényezők. Különösen Francziaországban nyilvánult ez legelőször, hol a *IV. vagy Szép Fülöp* és *VIII. Bonifácz* a középkori hatalmas pápák ezen legutolsója, közötti harcz nyitja meg a francziák nemzeti életét. Francziaország első nemzetgyülése (états généraux) volt az, mely 1302-ben VIII. Bonifácznak számos bullákban kifejezett főhatalmi igényeit erélyesen visszautasítá. — 1329-ben pedig VI. Fülöp a világi biráskodás hatáskörének megóvása érdekében az egyházi biróságok illetéktelen eljárása ellenében felebbezésnek a királyi parlamenthez vagy a királyi tanácshoz adott helyet (appellatio ab abusu). Jelentékenyebb mozgalommal e téren azonban csak a pápaság avignoni korszaka (1305—1377.) után találkozhatni, mely az adózások és az ekkor leginkább divott reserváták tömegével a franczia népet a római curiától elidegenítette. A VII. Károly-féle *pragmatica sanctio* ugyanis, mely a franczia papságnak Bourges-ban 1438-ban tartott gyülekezete által elfogadott baseli zsinati határozatokat tartalmazta, fejlesztette tovább a gallikán egyház szabadságait, különösen az egyházi hivataloknak a szabad választás utján való betöltését. — E pragmatica sanctio, melyet XI. Lajos 1463-ban hatályától megfosztott, VIII. Károly, de különösen XII. Lajos Blois-i (1498.) rendeletével (ordonnance) nyert megerősítést.

Angliában már III. Eduárd megszüntette (1366.) a római szent szék számára fizetett hűbéri adót és ezzel függetlennek nyilvánította országát a pápai hűbéruraságtól. És ugyancsak III. Eduardtól származnak már több rendbeli, később megtoldott, törvények a pápaságnak az ország ügyeibe való avatkozása ellen, a mire vonatkozó visszaélések határozott büntetésekkel sujtvák (Praemunire) és különösen tiltották a hivataloknak a pápa kezéből elfogadását (Statute of provisor).

Magyarország, mely a XIV. század elején VIII. Bonifácz pápának főhűbéruri követeléseit határozottan visszautasította, a későbbi középkorban az egyházi téren is nagyobb önállósághoz jut. *Zsigmond* volt az, ki a pápai reservátáknak hazánkban gyakorlata

ellen erélyesen fellépett és a főpapi székek királyi betöltését ujból gyakorlatba vette, mi a curia minden ellenmondása daczára, kivált Mátyás által, erélyesen fentartatott, vizbefulasztás terhe alatt tilalmaztatván egyházi javadalmakat a római curiá-tól elfogadni, minek érdekében a pápai rendeleteknek az országban hatálya a király jóváhagyásától (*placetum regium*) tétetett függővé.

Németországban ellenben, ép politikai szakadozottsága következtében, a pápaság befolyását még nem támadták meg oly határozottan, mint ezt különösen az 1448-ki III. (IV.) Frigyes császár és V. Miklós pápa között kötött *bécsi egyezmény* (concordatum) tartalma is tanusítja.

Az állam függetlenítése az egyháztól, mely a nyugat-európai országok többségében már a későbbi középkorban megindult, a XVI-ik századbeli reformatióval van befejezve, a mit a világi hatalom törekvése az egyházit magának teljesen alárendelni követett.

4. §.
A római császárság e korszakban.

Irodalom: *Laurent F.:* i. m. VI. és VII. köt.; *Freman E. A.:* Comparative Politics. London, 1873.; *Zwiedinek Südenhorst H.:* Die Obedienzgesandtschaften der deutschen Kaiser an den römischen Hof im XVI. und XVII-ten Jahrhundert. (Archiv für österr. Gesch. Forschung, 58. kötet).

A nyugat-európai caesarismus már a Hohenstaufokkal bukott, és régi értelme s erejében nem is éledt fel többé.

Habsburgi Rudolf, kinek az u.n. német interregnum lezajlása után (1273.) sikerült a Hohenstaufok német trónját állandóan elfoglalni, valamint közvetetlen utódai nem is törekedtek a császári koronát elnyerni, és igy közel hat évtizeden által a német királyság és a római császárság közötti összeköttetés megszakadt. VII. Henrik, a luxemburgi házból, volt e korszakban az első, ki a császári korona felvétele végett Olaszországba indult és a caesarismus-nak a Hohenstaufok értelmében visszaállítására törekedett, de eredmény nélkül. Utódjai a német trónon IV. Károlytól III. (IV.) Frigyesig, ki a középkori római császárok sorát berekeszti, a császári korona elnyerésével már csak puszta czimet csatoltak egyéb fejedelmi czimeikhez, melybe némi tartalmat az egyház törekedett önteni, mint azt Aeneas Silvius (később II. Pius) idevágó irata tanusítja, de eredménytelenül. A középkor után még csak V. Károly vette a pápa kezéből a császári koronát; utódai, valamint közvetetlen elődе,

I. Miksa, a császári koronázást mellőzve, *választott római császároknak* (erwählte römische Kaiser) irták magukat. Némi összeköttetését a császárságnak a pápasággal már csak a megválasztott császárnak a pápa adta bulla confirmationis és az uj császár obedientiáját a pápának bejelentő követségek tartották fenn a XVII-ik század elejéig.

A római császárság tehát, mint európai jelentőségű intézmény, a középkorral együtt enyészik el, és továbbra csupán mint a német királyt Németország többi fejedelmei felett megillető felsőbbség kifejezője szerepel, mint tulajdonképi *német-római császárság*. Vele enyészik egyszersmind az összes keresztény népek politikai egyesítésének eszméje is, mely a középkorban uralkodott, hogy helyet engedjen egy magasabb egységnek, melyre a középkort felváltott ujkor törekszik, t. i. nem csak az európai, hanem az összes emberiség egyesítésének a műveltség és a társadalmi érdekek közösségében.

De a politikai egységnek eszméje, melyet a középkorban a római császárság képviselt, nem enyészett el végkép. A későbbi középkor országaiban a politikai szakadozottságot az álladalmi központosításra való törekvés ép római eszmék behatása következtében váltja fel, és pedig, ismét római módra, jobbára az absolutismus formájában.

5. §.

A hűbériség intézményének átalakulása.

Irodalom: *Gierke O.:* i. m. I. köt.; *Laurent F.:* i. m. VII. köt.

A mint a pápaságnak és a császárságnak árnyékhatalmakká sülyedésével az állami közhatalom kifejlődik, a hűbériség is, mint a közélet egyik uralkodó intézménye, szükségképi hanyatlást ért.

A személyes hűséget, a hűbéri társadalom ezen éltető elemét, a műveltséggel fokozódó önérzet csökkentette, és ugyanazt eredményezte a hűbéresnek a középkorral előhaladó függetlenítése a hűbérurtól a hűbéri birtokot illetőleg. És mig a hűségi kötelék veszít bensőségéből, más oldalról egy vele ellentétes, t. i. az alattvalói közkötelék fűződik.

Tudomány, ipar és kereskedelem, a későbbi középkorban ismét virágzáshoz jutva, az erők nagyobb tömörülését követelték. A városokban tehát, hol hazájuk volt, élénk közszellemet ébresztettek, mely fogékony volt az ókor irói tanulmányozásával terjedő közjogi

felfogás s államhatalmi eszmék iránt és azoknak a korlátoknak ledöntésére törekedett, melyeket szabad fejlődésük elébe a hűbéri intézmények vetettek volt. E közszellem, mely a városokból indult ki, erős közhatalom szükségének érzete és a római jog ismeretével terjedő államhatalmi tanok képesítették a királyokat vagy a szakadozott Német- és Olaszországban a tartományi fejedelmeket, hogy szövetségben a városokkal és az alsóbb népelemekkel főhűbérúri hatalmukat királyi vagy fejedelmi hatalommá, e szó tulajdonképi értelmében, átalakíthassák és a hűbéres szolgálatok helyébe az alattvalói közkötelességeket léptethessék.

És végtére a középkorral együtt enyészik el a hűbéri világ *lovagi szelleme* is. A keresztes háborúk és a mórok ellen Spanyolhonban vivott küzdelmek megszüntével az vallásos irányát veszítette, és a XIV-ik századtól fogva a gyalog és később a zsoldos hadszolgálat érvényrejutása azt lényeges tartalmától fosztotta meg, a lovagi élet csak egynémely külső jelensége élvén túl a középkort.

Mindaz tehát, a mi a hűbériségből a közéletre kiható volt, u. m. hűségi kötelék, egyéni különállásra irányzott törekvés és lovagi szellem, a középkorral elenyészik és a hűbériség továbbra csak mint merően magánjogi, a birtok jogi természetére jelentős, intézmény szerepel. Igaz, hogy a formák, melyeket a közéletnek a hűbériség adott volt, csak három századdal később hullottak szét, de már a középkortól innen nem födték többé a régi szellemet és nem birták többé egykori tartalmukat. Valamint a középkor mondhatni souverain báróit és grófjait hova-tovább czimzetes főurak váltják fel, vagy a lovagi szereplés az ennek külsőségeiben tetszelgő gavallérivá sülyedt alá: ugy a középkor vége felé hason benső átalakulás észlelhető a hűbéri intézmények egész során.

6. §.

E kor alkotmányi életének jelleme.

A későbbi középkor alkotmányi életét kiválólag az jellemzi, hogy a *nyugat-európai országokban a hűbéri szakadozottság mindinkább szünik és ezzel lépést tartva az álladalmi egység és a nemzeti érzület kifejlődnek*. A királyok merő hűbérurakból, mik egykor voltak, tulajdonképi államfőkké lesznek, országaik hűbéri tartományai hova-tovább királyi kormányterületekké, az országlakosok pedig hűbéresekből és jobbágyokból alattvalókká válnak, kiket az alattvalói közkötelék nemzetegészbe forraszt össze.

E fejlődés, mely Nyugat-Európára nézve általánosnak mondható, részleteit tekintve, jelentékeny eltéréseket mutat. Ahhoz képest tudniillik, hogy az álladalmi egység több azelőtt egészen különállott országoknak egyesítése útján jött-e létre, mint Spanyolországban; vagy a királyság győzelmének a hűbérurak felett volt-e eredménye, mint Francziaországban; vagy inkább, mint Angliában, a néposztályoknak egy nemzetegészbe olvadásával létesült-e; vagy, mint végtére a német és az olasz földön, a végleges területi feldaraboltság miatt, csak kisebb körben nyert-e megtestesítést: az álladalmi egység majd többé, majd kevésbé teljes, és majd az absolutismus, majd pedig az alkotmányosság formájában ölt alakot. A nyugat-európai absolutismus fejlődését leginkább Francziaország, a nyugat-európai alkotmányosságét pedig főleg Anglia alkotmányi története tükrözi vissza, miért is e két ország alkotmányi fejlődése e korszak alkotmánytörténetének főtárgya.

Európa egyéb országai, melyek még Nyugat-Európához számíthatók, mint Skandinávia, Magyar- és Lengyelország, a későbbi középkorban még csak hűbéri korukat élik, de a nélkül, hogy a hűbéri eszmék ott teljesen áthatottak volna, sőt inkább folytonos küzdelemben a régi, a hűbériséget ott megelőzött állapotok és irányokkal, sajátságos alkotmányi fejlődést szültek, mely külön figyelembe vételt érdemel.

Kelet-Európa végtére, melynek jelentékeny részét a török benyomulása az európai álladalmi és jogeszmék befolyása alól végkép elvonta, egyedül Oroszországban, és itt is csak a középkor vége felé, mutat jelentékenyebb alkotmányfejlődést, mely folyvást kifejezettebben veszi irányát az absolutismus felé, de inkább e szónak keleti, mint nyugati értelmében.

III. FEJEZET.

Királyság.

1. §.

A királyság jelleme a későbbi középkorban.

Irodalom: *Schaeffner V.:* i. m. II. köt. 276—304. l.; *Gneist R.:* i. m. I. köt. 435—464. l.; *Schroeder R.:* i. m. 453—476.; *Colmeiro M.:* i. m. 162—167.; *Hüppe Siegfr.:* Verfassung der Republik Polen. Berlin, 1867. 85—114. l.; *Glasson E.:* Histoire du droit et des institutions de l'Angleterre. Paris, 1882. IV. kötet.

A királyságnak, mely a tulajdonképi középkorban Nyugat-Európában tehetetlen és inkább magánhatalmi természetű volt, a későbbi középkor eszméi s irányai kedveztek. Országos főhatalommá emelik ugyanis a királyságot, melynek az ország összes lakossága közvetetlen alattvalójává lesz. A forma, melyben ez megtestesül, majd a korlátlan, majd pedig az alkotmányos monarchia.

A *hűbéri királyságot tudniillik a középkor vége felé jobbára a korlátlan, vagyis absolut királyság váltja fel.* Természetes következménye volt ez annak, hogy a királyság a feudalismuson erőhatalommal győzedelmeskedett, mihez az eszközöket a városok és az alhűbéresek támogatása nyujtotta, a római jog és az ókori állameszmék pedig ahhoz a jogi czímeket és formákat szolgáltatták. Minden hatalom korlátlanná lenni törekszik; és ebben, miután az egykor hatalmas hűbérurak le voltak győzve, a polgári s az alsóbb népelemek pedig, önállósághoz még el nem jutva, erélyes ellentállást kifejteni nem tudtak, a felemelkedő királyságot mi sem akadályozhatta.

Igy keletkezett az absolut monarchia mindenekelőtt Francziaországban, hol Szent Lajos, II. Fülöp (Ágost) és IV. vagy Szép Fülöp előkészítő működése után, XI. Lajos uralkodása alatt egyesítették az összes nagyobb hűbéreket a koronával és szállították át

a tartományurakat egykor megilletett felségjogokat kizárólagosan a királyra. Hova-tovább már csak a királyt illetik meg az Isten kegyelméből való czim, a nemesítés, a várossá emelés és a megadóztatás jogai, a seigneur-ök hatósága pedig, váraik lerombolása s hadtartási joguk megszüntetése után, merő földesurivá sülyed alá. Egy izben létesítve, az absolutismus a fejedelmi törekvések természetes tárgya lett, melyek nem egyenlő mértékben vezettek eredményhez a nyugat-európai szárazföld országaiban.

Szemben az állادalmi absolutismussal, mely a nyugat-európai szárazföldön a királyságot folyvást nagyobb mértékben jellemzi, modern értelemben vett alkotmányos királyság is kifejlődik már e korszakban. Azokban az országokban tudniillik, hol a lakosságot egy közjogi egészbe nem annyira a királyi közhatalom egyesítette, mint inkább az a nemzeti közszellem, mely ott a különböző rendi elemek egybeforradásával már korán keletkezett, vagy pedig a hűbériség minden behatása daczára egészen soha ki nem veszett. Amaz *Angliában*, emez kivált *Magyar-* és *Lengyelországban* volt tapasztalható, hol mindenütt nemzetegészek állanak e korszakban a királysággal szemben, melyek már korán szerezvén a törvényhozás és a kormányzat terén határozott jogokat, azokat minden az absolutismusra irányzott törekvések ellenében fentartani, sőt a királyi hatalom rovására kiterjeszteni is tudták. Ezen alkotmányosan korlátozott királyi hatalmat Angolországban a *királyi praerogativa* (the king's prerogative), Magyarországon pedig a *szent korona* (*Sacra Regni Corona*) műszavak jelölték.

Németországban és a vele összekapcsolt Felső-Olaszországban, hol a hűbériség csak a XIII-ik században hatja teljesen át az alkotmányt, a császársággal egyesített királyság csak külső kapcsává lesz az ott szereplő számos önálló fejedelemségeknek (Fürstenthümer). Birodalmi souverain-itása a fejedelmek közötti békének (Landfriede) fentartására és az összes birodalmi ügyekre vonatkozó, túlnyomólag a fejedelmek alkotta birodalmi gyülekezetek s biróságok által hozott végzések és itéletek végrehajtására szorítkozik. Nem többé a király, vagy mint még czímezték, a német-római császár, kinek politikája saját családi tartományainak (Hausmacht) gyarapítására irányul, hanem az egyes fejedelmek törekesznek valóságos államfenség elnyerésére. Felső- és részben Közép-Olaszországban pedig még csak a későbbi középkorban keletkeznek fejedelemségek, midőn a városi köztársaságok, a kebelükben uralkodott pártviszályok következtében, hatalmas családok nagyravágyásának

áldozatul estek, és ezekben a Viscontiakat, Mediciekét stb. több-kevesebb absolutismussal látjuk uralkodni. Németországban azonban a tartomány-fejedelmi hatalom még többnyire korlátolt, de nem annyira közhatalmi, mint inkább hűbéri természetű elemek által.

Végtére *Oroszországban a patriarchal-önkényuralmi*, *Skandináviában* pedig, legalább részben, a *népuralmi királyság* maradnak otthonosak.

2. §.

A királysággal összefüggő intézmények.

A trónutódlást illetőleg a későbbi középkorban a nyugateurópai királyságok s fejedelemségek *többnyire tisztán örökös monarchiákká* lesznek; a trónt megállapodott öröklési rend szerint töltik be. E rend jobbára elsőszülöttségi természetű (primogenitura) és Francziaországban még különösen tisztán fiági is, mit ott az Angliával viselt háború emelt határozott közjogi elvvé (lilia non laborant; la couronne de France ne tombe pas en quenouille), és, noha nem helyesen, a saliai jogra vezettek vissza, miért is azt a saliai öröklési rendnek hivták. Különben rendszerint a nőknek is adtak majd tágabb, majd pedig szűkebb trónutódlási jogot.

A választási monarchia vidékét különösen *Német-*, *Magyar-*, *Lengyel-* és *Svédország* képviselik. Németországban a királyválasztás csak folytatása a mult korszak közjogi fejlődésének; Magyarországban pedig az Árpádok kihalta és az uralkodó családoknak, melyek azt követték, korai magvaszakadása szereztek a választás elvének fölényt az örökösödésivel szemben. Lengyelország, hol a XIII-ik század végén a fejedelmi osztályrendszer megszünik, a Piastok kihaltával alakul át választó királysággá; és végtére Svédhonban az 1347-ki orebrói gyűlésen emelik a királyi trónnak választás utján való betöltését államdalmi alaptörvénynyé.

Németországban a választás joga a IV. Károly-féle *arany bulla (1356.)* óta határozott törvény értelmében a mainzi, kölni és trieri érsekeket, a cseh királyt, a szász herzogot, a rajnamelléki Pfalz- és a brandenburgi őrgrófokat, mint u. n. választófejedelmeket (Kurfürsten) illette meg és pedig a fejedelemségeikhez kötött birodalmi főméltóságok (Erzämter, mint a kanczellári, főpohárnoki, főmarschalli stb.) alapján. Ők állapították meg a választási feltételeket is, melyek azonban valóságos, a választást okvetlen megelőző, szegődvényt (Wahlcapitulation) csak V. Károly óta képeznek.

Magyarországon a választás majd tulnyomólag a nagyok, majd pedig, mint azt Hunyadi Mátyás megválasztása tanusítja, inkább a köznemesség befolyásával ment véghez, határozott rend erre nézve még ki nem fejlődvén. A választási feltételeket a koronázás alkalmával kiadatni szokott hitlevél (diploma inaugurale) foglalta magában. Lengyelországban a királyi méltóság átruházásánál a nemzet szószólóiként az egyházi s a világi nagyok (barones) jelentkeznek, kik, mint azt a magyar királyválasztások története is tanusítja, mindig tekintettel voltak a megválasztandónak családi összeköttetésére az utolsó trónbirtokossal.

A koronázás, mely ugy az örökös, mint a választott király ünnepélyes trónfoglalási tényeként folyton szerepel, az egyház középkori jelentőségének e korszakban enyésztével és az absolutismus mindinkábbi fejlődésével, üres diszelgéssé lesz, mely e korszakban kapja végleges rendjét (ceremoniale). A királyi jogok teljes gyakorlását felfüggesztő ereje a koronázásnak csak Magyarországon volt, hol csak is a közhatalmat mindinkább jelképező szent koronának (Sacra regni corona) a király fejére illesztésével nyerte ez a teljes erőt az ország lakosain való uralkodásra.

Gyakran, mint például Spanyolországban, az ország egykor egészen különállott és az egyesítés után is némi önállóságot fentartott részeire nézve külön koronázás divott. Azzal pedig, hogy egy-egy ország tartományai különböző jogczímen és eltérő módozatok mellett, különállásuk kisebb-nagyobb megőrzésével, jutottak közvetetlen királyi hatóság alá, a királyok viselte fejedelmi czímeknek részben már a mult korszakban, de kivált a középkor végétől innen feltünő sokasága s különfélesége függött össze, az u. n. *nagyobb s kisebb királyi czímek* s az ezeknek megfelelő királyi czimerek keletkezése.

A mindinkább örökösökké vált monarchiákban végtére nem csak a király személyes méltóságát és jogait, hanem a királyi család egyes tagjainak, mint a királynénak, a többnyire külön czímekkel (péld. asturiai, walesi herczeg stb.) ékeskedő trónörökösöknek, a királyi herczegek s herczegnőknek, vagy az özvegy királynénak rangját és szerepét, a kiskorú király gyámságát, a király nagykorúvá válását, a trónról való lemondást s hasonlókat megállapító szabályok keletkeznek már e korszakban, és pedig rendszerint nem tulajdonképi törvények, hanem fejedelmi végrendeletek, családi megállapodások, majd pedig szerződések formájában, mint a fejedelmi család u. n. házszabályai (Hausgesetze).

IV. FEJEZET.

A későbbi középkor rendi szerkezete.

1. §.

A rendi szerkezet alapjai.

A mult korszaknak a birtokon és az élethivatás különbségén alapult rendeit a későbbi középkorban hova-tovább a *merően születési rendek* váltják fel.

Alapját ennek már rég megvetette az örökösödés elvének alkalmazása a birtokra, mint a rendi állás alapjára. Befejezetté azonban ez csak a testületi szervezkedés segélyével válhatott, minek következtében bizonyos élethivatások és társadalmi szerepkörök testületi és ezzel születési előjogokká lettek.

E fejlődés, mely korábban érte a felsőbb rendeket, mintsem az alsóbbakat, Nyugat-Európára nézve már a középkor végén befejezettnek mondható, mig az inkább keletre fekvő országokban, mint Magyar- és Lengyelországban, még alig indul meg. Itt tudniillik még csak e korszakban lesz a birtok a közszereplés ugy szólván egyedüli alapjává, és különösen hazánkban még csak a szent korona tagságának neve alatt ismert rendi szerkezet foglalta magában a birtokon nyugvó rendeket. Valamint tehát a mult korszak hűbéri világában, ugy ez utóbb említett tartományokban is, és pedig még sokáig a középkor után, inkább tényleges állapotok (köztisztség, birtok, személyes függetegség stb.), mint határozott szabályok, voltak irányadók az egyes rendekhez való tartozást illetőleg, miért is az egyes rendek itt még nem tekinthetők zárt rendeknek.

2. §.

A főuri családok szervezkedése és ennek jelentősége.

Irodalom: *Gierke:* i. m. I. k. 411—23. l.; *Schulze Herm.:* Das Erb- u. Familienrecht der deutschen Dynastien. Halle, 1871.; *Colmeiro:* i. m. 348. s kk. l.

A főuri rendhez tartozók már korán érezték a szervezkedés szükségét. A mint tudniillik a főuri állás a köztisztség helyett a

nagybirtokra és az ehhez csatolt hatalomra lett fektetve, sőt Európa jelentékeny részében a tartományuri állással egyértelmű lett, annak fentartása valamely család számára csak ugy volt elérhető, ha a nemzetségi kötelékeket megujítják, az egyes családtag pedig az ő egyéni érdekeit alárendeli a nemzetségi összérdeknek. Mert a szokásos családi jog mellett, melyben az egyén jogai s kötelességei mégis túlsúlylyal birtak a családi egység érdekei felett, a magánjogosítványokként felfogott uralmi jogok az örökségi osztályok, adományozások s elidegenítések útján szakadatlan változásnak voltak alávetve, sőt a családegész részére egészen el is veszhettek. Ennek érzete a főuri nemzetségek tagjait arra ösztönözte, hogy hatalmi állásuk fentartása érdekében szervezett rokonsági közönségekké alakuljanak, melyek kebelében egyéni jogok csupán az összérdek és összjogok körén belől képzelhetők.

Az ily értelemben szervezett rokoni közönségekre a »*ház*« (*Haus, casa, maison*) kifejezést vették használatba, főuri, u. m. herzogi, grófi, bárói stb. házakról szólván. Valahol ily főuri ház alakult, a nemzetséget, a házat, tekintették a főuri jogok, hatalom és javak tulajdonképi birtokosának, melyeket teljesen csak a nemzetség, vagy a ház feje gyakorol és élvez, az egyes családtagok pedig azokban csupán határozott, rendszerint szerződések vagy végrendeletek utján megállapított szabályok, az u. n. *családi* vagy *házi törvények* (*Hausgesetze*) rendelkezéséhez képest eltérő mértékben részesülnek.

E szervezkedés a főuri rend kebelében Franczia- s Angolországban már a mult korszakban véghez ment, hol a nagyobb hűbérek oszthatlansága s elidegeníthetlensége már korán meghonosodott és ezzel azoknak az elsőszülöttségi jog (primogenitura) szerinti továbbszállása is. A ház utóbbszülött, valamint nőtagjai részére bizonyos jogokat s élvezményeket a nemzetségi birtok s hatalom tekintetében tehát biztosítani kellett, mi erre czélzó intézményeket (*apanagium, paragium stb.*) hozott létre és határozott szabályokat a ház nőtagjai férjhezadása, hozománynyal ellátása, a nagykoruság s hasonlók iránt. A XIV-ik század elején a hűbérek oszthatóságát ugyan Francziaországban is elismerték, azonban a főuri családok családi szerződések s házszabályok utján törekedtek a családi birtokoknak együttes átörökítését biztosítani.

Németországban, hol csak a tartományuraságnak (Landeshoheit) teljes kifejlődése után, a XIV-ik századtól kezdve, érezték e szervezkedés szükségét, ily czélú szabályokat nem egyedül a

tartományt biró családnak, hanem igen gyakran a tartományrendeknek is sürgetésére a tartomány alkatrészeinek együttmaradása érdekében is alkottak. Hasonlóan volt ez a spanyol királyságokban, valamint Olaszhonban is, hol, miután a városi respublikák egyes hatalmas családok birtokába kerültek, tehát fejedelemségekké átalakultak, az ezeket birt Visconti, Medici, Cornaro stb. nemzetségeknek ép ugy voltak u. n. családi törvényeik, mint Németországban a Wittelsbachok, Welfek, Zähringek, Fürstenbergek, Hohenzollerneknek stb.

Valameddig főuri és tartományuri állás többé-kevésbé azonos fogalmak maradtak, az u. n. családi törvények, melyek megállapították a főuri házak szervezetét, nem egyedül a családra, hanem ennek tartományára s alattvalóira nézve is jelentősek voltak, mint azok alkotmányának kiegészítő részei; és midőn a tartományuraság sokhelyt, mint például Német- és Olaszországban, valóságos államhatalommá lett, e házi törvények a köz- vagy államjogban is nevezetes helyet foglaltak el, meghatározva az uralkodási jog megszerzését, a fejedelmi gyámságot s hasonlókat. Ellenben Angliában s Francziaországban, mióta itt a főurak egyszersmind tartományurak lenni megszüntek, ezen házi törvények u. n. családi majoratusoknak válnak szabályaivá, mindinkább merően magánjogi értelemben.

Hazánkban a főnemesi családoknak ilyetén szervezkedése az egész korszak alatt ismeretlen maradt.

8. §.

Ország- vagy tartományrendek alakulása.

Irodalom: *Unger F.:* Geschichte der deutschen Landstände. Hannover, 1844. 2. köt.; *Maurer K.:* a Bluntschli-féle államszótárban. VI. k. 251—75. l.; *Picot G.:* Histoire des états généraux. Paris, 1872. 4. kötet; továbbá Gierke, Gneist, Schaeffner, Zoepfl, Colmeiro többször i. m.

A nemzetségi szervezkedés egyedül a főnemesség rendi viszonyaira gyakorolt jelentékenyebb befolyást, a nemesség és polgárság körében az csak kivételesen fordult elő. Általánosabb érdekű jelenség volt ellenben a hasonrendűeknek a későbbi középkorban tapasztalható testületi szervezkedése, mi az u. n. *országos* vagy *tartományi rendek (status, ordo, stand, état)* megalakulásához vezetett.

A nyugat-európai országok vagy tartományokban a lakosok testületekbe sorakozása a jelentékenyebb társadalmi rangfokozatok szerint azzal a fentebb ecsetelt nagy átalakulással függött össze

mely a hűbéri királyság helyébe az államhatalmi királyságot léptette. A királyok vagy tartományi fejedelmek törekvése hűbéruri főhatalmukat valóságos államhatalommá átalakítani és ennek országuk vagy tartományuk lakosait egyaránt közvetetlenül alávetni, ezeknél szükségkép ellentörekvést szült a régi jogállás megőrzésére. Természetszerű együvévalósági érzetet fakasztott ez a tartomány hasonállású lakosai között, mi ezeket testületi szellemben egyesítette. Kifejezését lelte ez a királyi vagy fejedelmi tanácskozmányokban, különösen mióta a középosztályt is, t. i. a lovagi s városi elemet az udvari gyülekezetekbe meghivták; sőt sokhelyt ez a hason jogállású elemek szövetkezéséhez is elvezetett, közös jogaik fentartása s fejlesztése érdekében. Jelesül Németországban, főleg a XIV-ik században találkozhatni ily, majd választófejedelmi (Kurverein), majd különböző főnemesi, lovagi, városi szövetségekkel és pedig majd az egész birodalomra, majd pedig ennek csak egyes tartományaira kiterjeszkedőleg. Szóval, az ország vagy tartomány hason állással biró lakosai testületeket kezdenek alkotni és ezzel mint birodalmi, országos vagy tartományi főpapság, főnemesség, lovagi osztály (Reichsritterschaft, Landesritterschaft), polgárság stb. jelentkeznek. És midőn a lakosság különböző elemei ily testületek szerint tesznek szert jogosítványokra, határozott politikai szereplésre, majd külön vagyont s mindezek kezelhetése végett külön szervezetet nyernek: a lakosságnak országos vagy tartományrendekre való oszlása be van fejezve. Igaz, hogy a parasztság rendszerint nem jutott ily testületi szervezkedéshez és ezzel politikai szerepléshez sem, miért is országrendnek nem volt nevezhető, de az által, hogy a többi néposztályok mind ily módon szervezkedtek, ő is egy elzárkózott, befejezett néposztálylyá lesz.

E fejlődés, mely részleteit illetőleg országonként jelentékeny eltéréseket mutat és melynek közelebbi kifejtésére az országgyűlési intézmény tárgyalásánál lesz alkalom, *a rendi állást merő születésivé* kezdte átalakítani.

Mióta tudniillik határozott testületek lettek a rendi jogok tulajdonképi birtokosaivá és az egyén csak mint ily rendi testület tagja gyakorolja azokat, a rendi állás az egyes rendi testületekhez való tartozás szerint irányult; ez pedig, nehány udvari vagy közhivataltól eltekintve, a rendi testülethez való születés utján szereztetett meg. Nem az többé, hogy bir-e valaki báróságot vagy grófságot és gyakorol-e felsőbb joghatóságot; vagy nem többé lovagbirtok tulajdona s használata és a lovagi életmód döntöttek a bárói

vagy lovagi rangot illetőleg, hanem e ranggal birt ősöktől való leszármazás. Igy történt, hogy idővel találkoztak, és pedig folyvást gyakrabban, olyanok, kik az általok viselt rendi jelzőknek egykori tartalmával többé nem rendelkezve, azok puszta czíme alapján részesültek bizonyos rendi jogosítványokban. Ez adta a rangemelés egy uj nemének eszméjét, annak tudniillik, mely a puszta rendi czimek és az ezeknek megfelelő jelvények (különösen czimerek) osztogatásával megy véghez, a mire nézve már a későbbi középkorban határozott szabályok képződnek.

4. §.

Az országrendekről külön-külön. Az egyházi s világi főrendek.

Az országlakosok rendi corporatiókba és ezzel u. n. országrendekbe sorakozása nem egyenlő módon és nem egyidejüleg ment véghez, tekintsük akár az egyes jelentékenyebb országokat, akár pedig az egyes rendeket.

A nyugat-európai országokban e fejlődés jobbára kettős irányban ment véghez. *Országrendek* (Németországban *Reichsstände*) mellett tudniillik találkozhatni még u. n. *tartományrendekkel (Landstände, états provinciaux)* is, az országot alkotó, egy állami egészbe még teljesen össze nem forrasztott tartományokban. Kivételesen, például Angliában, hol az állami egységet soha sem bontották fel a tartományuraság érdekében, csupán országrendeket látunk alakulni. És mig a nyugat-európai országokban, a középkor végén már szervezett, egymás irányában mindinkább elzárkózó, ország- vagy tartományrendekről lehet szólani; a keletibb országokban, névszerint Magyar- és Lengyelországban, az országrendiség még csak keletkezőben van, de már is mutatkozik annak a nyugatitól sokban eltérő, a régi egyenlőség és közjogi együvévalóság nagyobb fentartásával véghezmenő fejlődése.

A nyugat-európai országok ország- vagy tartományrendeit egyenként tekintve, azok között *az első helyen mindenütt a főpapságot* találjuk, még pedig majd, mi azonban kivételes, (Aragonia, Castilia, némely német fejedelemségek s Magyarországban), mint önálló rendet *(Praelatenstand)*, majd mint a főuri rendnek csak legelső alkatelemét. Hogy ki tekintessék főpapnak, erre nézve a későbbi középkor nem hozott létre változást; de az egyház középkori hivatásának enyésztével a főpapi állás egyházi alkateleme mindinkább háttérbe szorul annak világi alkatrészével szemben.

Szóval, a főpap az egyházi főurnak szerepét viseli mindinkább, és mint ilyennek állása, a vele közönségesen egy rendet tevő *világi főurakéval* együtt, lényegesen megváltozott.

A későbbi középkor ugyanis enyészni látta a tartományuri főhatalmat, mi a hűbéri főuri állás lényeges tartalma volt, annak egyik alkateleme a másik után áldozatul esvén a keletkező államhatalomnak. Magánhatalmukat elveszítve és hova-tovább annak csak küldiszét élvezve, a mult korszak büszke főurai kénytelenek voltak az előkelőséget a fejlődő államhatalom körében, a fejedelem tanácsában, udvarában keresni. A főrendi testületek útján, melyekbe a későbbi középkor testületi szelleme az ország vagy tartomány főurait majd együttesen (*Status magnatum, Herrenstand*), majd pedig a nevezetesebb rangkülönbségek szerint (Fürstenstand, Grafenstand stb.) egyesítette, sikerült leginkább a főuraknak bizonyos jogokat, kitüntetéseket s előkelőbb részvételt a fejedelmi hatalom gyakorlásában magok részére biztosítani.

A mult korszak magánhatalmi aristokratiáját ezzel egy uj váltja fel, melynek előkelősége majd a nagyobb, t. i. a személyes vagy legalább is nemzetségi részvételben a főhatalom gyakorlásában, majd pedig, t. i. a hova-tovább fejedelmi absolutismus alá jutott országokban, a fejedelem személye körül és annak udvarában való kitünőbb szereplésben rejlik. Egyedül Németországban, hol a tartományokra való szakadást a későbbi középkor fejezte be, marad meg, de itt is csupán birodalmi szempontból, a főuri állás régi fogalma.

És nem változott a főuri állás természete Magyarország és Lengyelhonban sem, hol folyton az ország főméltóságaival felruházottak voltak az egyedüli főurak (barones, proceres), kiknek egynémelyike majd csak tényleg, majd pedig határozott jog alapján örökösen birja ugyan méltóságát, de még soha annak puszta czimét.

A nyugat-európai országok uj főuri rendje tulnyomólag a mult korszaknak szerepet változtatott főuri eleméből állott, melynek régi (herczegi, grófi, bárói stb.) rangfokozatai szolgáltak később is a további osztályozás alapjául. Ehhez a későbbi középkorban még egy uj főuri elem járult, mely a *puszta főrendi czim adományozásán* alapult. A főrendi czímet örökösen adományozó királyi kiváltságlevél (patent) után az ilyen főurakat Angliában kiváltságleveles főuraknak (barons by patent) hivták, milyenekkel csak III. Eduardtól fogva találkozhatni, ki ily módon a herczegi méltóságot osztogatta, mig II. Richard már a bárói (a Beauchamp-oknak) és a marquis-féle méltóságokat is. Francziа- és Spanyolországban is már a XIV-ik században ismertek a király nevezte főurakat.

5. §.

A lovagi vagy nemesi rend.

Hason átalakulás, mint a főuri állást, érte a későbbi középkorban az ezt előkelőségben követő osztálynak, t. i. a nemességnek, vagy mint ezt Német-, Franczia-, Angol- és Olaszországban még máskép is hivták, a lovagi vagy hűbéres osztálynak állását is.

Az állandó és túlnyomólag gyalog hadaknak érvényre jutása és a hűbéri vagy lovagbirtoknak a szabad földtulajdonhoz közeledése ez osztály alól is kivonták régi szereplésének alapjait. Jelentőségének a közéletben fentartását ő is testületi szervezkedésének köszönte. Nem annyira azoknak a *nagyobb lovagi szövetségeknek*, melyek, mint például a *Szent György-*, *Kard-*, *Sárkánylovagok* stb., a keresztes háborúkban egykor szerepelt lovagrendek mintájára alakulva, a maig is szereplő s tagjaiknak bizonyos jelvényeket (rendjeleket) osztogató lovagrendeket szülték; hanem azoknak a testületeknek vagy közönségeknek, melyekbe a lovagokat majd tartományok (*Landesritterschaft*), majd pedig, mint Angliában és hazánkban a nemeseket, grófságok, illetőleg megyék szerint a későbbi középkorban tömörülni látjuk. Birtok és határozott életmód helyett *az országos vagy tartományi lovagi vagy nemesi testülethez* való tartozás lesz hova-tovább a középrend ismérvévé, a lovagot, a hűbérest mint e testület tagját illetvén meg bizonyos külső kitüntetések, jogok s kötelességek. Az államhatalomnak kifejtése pedig, midőn a hűbér- és tartományuri kötelékeket bontogatta és ezzel a lovagokat s hűbéreseket a királyságnak mind közvetlenebbűl alávetette, a régi különbséget főur és lovag között ujjal cserélte fel. Nem többé a hatalom és a személyes függetlenség mértéke az, mely a lovagot a főurtól a jövőben megkülönbözteti: hanem a külső kitüntetések kisebb-nagyobb voltán kivül az államhatalomban való részesedés különbsége. Mert mig a főuri rend tagjai egyéni és ezzel közvetetlen részvételt nyernek az államhatalom gyakorlásában, addig a nemesi vagy lovagi rendhez tartozók azt csak közvetve, t. i. közönségeik (péld. a törvényhozásban képviselet) útján élvezik.

E fejlődés, midőn az egykori hűbéri országokban a főurakat és lovagokat egymáshoz folyvást közelebb hozta, egy u. n. *országos nemességnek* (Reichsadel, Landadel), melynek ők csak alkatelemei (hoher Adel und niederer Adel), fogalmához elvezetett. Angliában,

hol a tulajdonképi középkorban sem volt tartományuri aristokratia, a főuri szerep az ennek rangfokozataival ékeskedő családoknál csupán ezek fejeit illetvén meg, a többi családtagok pedig pusztán a közszabadok (commoner) jogával élvén, a nemességnek e két alkatelemre oszlása nem következett be. Magyarországban a nemesség régi, a közszabadsággal azonos fogalma ugyan megmaradt, de a nemességnek területi közönségekbe tömörülése és tulnyomólag csak is ily közönségek útján való szereplése a nemesek régi egyenlőségét és teljes rendi egységét bontogatta; a magyar nemesség, noha a régi egység egynémely elemei fentartásával, közjogi rendekre kezd szakadni, mi azonban e korszakban még nem mondható befejezettnek. A nemesség teljes rendi egysége, vagyis a törzsi vagy nemzeti nemesség fogalma, egész épségében csak Lengyelországban maradt otthonos.

A mult korszak középosztályának *országos nemesi renddé (niederer Adel, köznemesség)* alakulásával egyidejüleg a származáson kivül a nemesség még egyéb alapjai is támadnak, de melyek tovább fejlődésükben szintén születési nemességet eredményeztek.

Francziaországból ugyanis a *hivatalbeli nemesség (noblesse de robe, Amtsadel)* intézménye indul ki. Az államhivatal fogalma legkorábban Francziaországban nyervén megtestesítést és itt már korán képződvén a királyi törvényszékeknél alkalmazott római jogászok képében tekintélyes hivatalnoki kar, mely a királyság jelentékeny támasza volt, a hivatalnak ott nemesítő erőt tulajdonítottak. Kezdetben csak a lovagi jelvények viselhetése járt egynémely, különösen birói tiszttel (chevalier de loi), később hozzájárultak a nemesi előjogok is, és idővel a magasabb államhivatalok egynémelyikével az utódokra is átörökíthető nemességet kötötték össze.

A hivatali nemesség nem nyert oly általános elterjedést Európában, mint a *czimerleveles nemesség (noblesse des lettres, Briefadel, armalista).* Szintén Francziaországban keletkezett (Bátor Fülöp alatt) a nemesítésnek az a módja, melyet a nemesi jelvények és különösen a nemesi czimernek fejedelmi kiváltság formájában osztogatásával eszközöltek és melyet csakhamar más európai országokban is alkalmaztak. Czimereknek fejedelmi adományozása hazánkban is előfordul már e korszakban, de még csak nemeseknek osztogatva és nem mint a nemesi rangemelés módja. Magyar-, valamint Lengyelországban a nemesség eredeti megszerzésének rendes módja, mint hajdan, szabad birtoknak királyi adománya.

6. §.

A polgári rend és a parasztság.

Irodalom: *Perrens F. T.:* La démocratie en France au moyen âge. Paris, 1873. 2. köt.; *Béchard F.:* Droit municipal au moyen âge. Paris, 1861. 2. köt.; *Maurer G. L.:* Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Erlangen, 1869—71., kivált a 2. kötet.

Az országrendek sorában az utolsó helyet rendszerint a *polgárság* foglalja el, és pedig majd ugy, hogy az általa alkotta városok tekintetnek országrendi tagoknak, miért is, mint Magyarországon és a német fejedelemségekben, a *városok rendjéről* szólottak; majd hogy, mint Francziaországban, a polgárságot a harmadik rend *(tiers état)* általános kifejezése alatt értik. Ország- vagy tartományrenddé a polgárság tulajdonkép akkor lett, midőn azt az ország- vagy tartománygyűlésben való részvételre városi képviselet útján feljogosították. Ez részben már a mult korszak vége felé bekövetkezett, de általánossá Nyugat-Európában csak a XIV-ik és XV-ik századokban lett. Igy Angliában 1295-ben, Francziaországban 1302-ben, hazánkban 1405-ben, Lengyelországban pedig Nagy Kázmér idejében lettek a városok a törvényhozás állandó részeseivé.

Kivételével Angliának, hol a városi és szabad falusi lakosság egybeolvadása erős középosztálylyá (gentry) már korán véghez megy, mindenütt Európában a polgárságot a többi országrendekkel még szabadságra nézve sem tekintették egyenlőnek, miért is vele szemben ezeket, mint u. n. nemesi rendeket, gyakran a *kiváltságolt rendeknek* is hivták. A városok tehát, hol a közjog, közkötelezettség és az egyenlőség eszméi az ezekkel ellentétes hűbéri viszonyok közepette ismét érvényhez jutottak, arra törekedtek, hogy azoknak a városok falain kivül az országos közéletbe is utat törjenek. Innét a *demokrata mozgalmak*, melyek kivált Francziaországban (Marcel István, Caboche stb.-féle mozgalmak), de Német- (a rajnai, a sváb városok szövetségeinek szerepe) és Olaszországban is a későbbi középkorban előfordultak, és melyeknek tollal vagy lanttal küzdő harczosaik is voltak. E demokrata mozgalmakat, melyek a nemesi rendek túlsúlya ellen voltak irányozva, a bennök többé-kevésbé nyilvánuló republikanus eszmék miatt a királyság sem pártolta; azok elfojtattak és a városok jelentőségének a közéletben csökkenésével végződtek. *A városok önállósága és szabadsága virágzó korát a középkor rekeszti be.*

A polgárságnak országrenddé alakulásával a nem nemesi nép elemnek csak egyik és pedig kisebbik része jutott önállósághoz, politikai jogokhoz. A túlnyomó rész, a földmíves elem, csak kivételesen, t. i. a mennyiben magát a földesuri hatóságtól menten tudta tartani, tehát u. n. szabad paraszt és nem jobbágyparaszt volt, vett részt a közéletben és szerepel mint u. n. *negyedik rend.* Ily negyedik renddel kivált Éjszak-Európában (Skandináviában, Éjszak-Németország egynémely tartományaiban) és az alpesi tartományok (Tyrol) egynémely vidékein találkozhatni, hol t. i. a markszerkezettel a szabad földmíves osztály is fönmaradt.

Európa túlnyomó részében a paraszt jobbágy, ki politikai jogokban nem részesül. Társadalmi helyzete azonban Nyugat-Európában javul, a mennyiben ott nemcsak a rabszolgaság szünik, hanem még a röghöz kötöttség is már csak kivételes állapottá lesz. Mindazokat a megszorításokat azonban, melyeket a hűbéri kor a jobbágy vagyonszerzési és személyes jogképességére nézve megállapított, a középkor úgyszólván minden megcsonkítás nélkül szállította át az újkorra. A keletibb európai országokban azonban a jobbágyot még személyes szabadságától is megfosztják és őt a középkor végén vagy legfeljebb az ujkor kezdetén országosan röghöz kötöttségre kárhoztatják.[1] A parasztság ugyan tett a XV-ik és XVI-ik századokban (Magyarországon különösen 1514-ben) kétségbeesett kisérleteket állapotának javítására, de lázadásait, melyeket többé-kevésbé communista eszmék vezéreltek, mindenütt elfojtották és a parasztság még nagyobb elnyomatását eredményezték. Hazánkban különösen az 1514-ki pórlázadás után állapították meg törvényileg a jobbágyság röghöz kötöttségét.

[1] Magyarországban 1514-ben, Lengyelországban végleg 1573-ban, Oroszországban a XVI-ik század elején a Boris Gudunov-féle Szent-György napi ukázzal állapították meg végleg a jobbágy röghöz kötöttségét.

V. FEJEZET.

A főhatalom és ennek gyakorlása.

1. §.

Bevezetés. Álladalom és nemzet fogalmainak keletkezése.

A törvényhozás és a kormányzat terén a *későbbi középkor az átmeneti korszak a hűbéri törvényhozás és kormányzattól az álladalmi vagyis a köztörvényhozás és közkormányzathoz.* Ezek az álladalomnak vagy, e kor kifejezésével élve, az országnak mint jogi és erkölcsi egésznek felfogásával és a nemzeti érzület felébredésével lépést fejlődtek.

A későbbi középkor, midőn a tartomány- vagy hűbéruraságot megdöntötte, a királyságot annak az országnak, mely neki nevét adta, egész területe és összes lakossága fölé helyezte. A területi egyesítés még nem volt oly teljes, hogy az egyes tartományok különállása már végkép megszünt volna és a királyság még e korszakban inkább csak a tartományuraságnak örököse; de a hatalomnak, bár különböző jogczimen (vétel, öröklés, foglalás stb.) és eltérő módozatok mellett, egy kézben egyesítése, annak természete s jogköre uj, t. i. közjogi, felfogását eredményezte.

A királyság hisz küzdelmében a tartományurakkal a szoros igazság és a közérdek védőjeként szeretett fellépni és eljárásának érveit nagyrészt annak a népnek törvénykönyveiből és multjából kölcsönözte, mely a hatalom és az álladalmi követelmények legélénkebb érzetével birt, t. i. a rómainak. Hova-tovább úgy kezdték tekinteni a királyi hatalmat, mely a királyt nem személye vagy családja érdekében illeti meg, hanem bizonyos közczélok, közérdekek végett, szóval mint közhatalmat, melynek a király nem forrása, hanem birtokosa, és a melynek értelmében s nem, mint a hűbéri korszakban, pusztán személyes kötelékeknél (birtokadományozás, személyes hűség stb.) fogva, követel a király hűséget, engedelmességet.

A királyi hatalomnak, mint a közjó érdekében fennálló és ép azért mindinkább egységes, oszthatatlan és elidegeníthetetlen hatalomnak, elismerésével, az országlakosok viszonyának a királysághoz is lényegesen megváltoznia kellett. Majd közvetetlen, majd közvetett hűbéresekből és jobbágyokból, a milyenekül a mult korszakban tekintettek, a közjóra együttesen közreműködni hivatott és ép e működésükre nézve a királyságnak alávetett egyénekké, vagyis *alattvalókká*, e szó modern értelmében, lesznek.

Királyság és országlakosok ilykép egy közös, magasabb szempont alatt egyesülvén, hova-tovább egy erkölcsi egész tagjainak kellett magokat érezniök, melynek megjelelésére *az ország (regnum)* vagy, kivételesen, az *álladalom (status)* kifejezést használták. Az egyéni uralom és az egyéni szolgálat viszonyai helyett ezen erkölcsi egészhez, vagyis az álladalomhoz való viszonyok lesznek mindinkább irányadók és határozók a legfontosabb jogokra és kötelességekre nézve. A hűségnek hajdan sokféle kezek tartotta kötelékét az alattvalói közkötelék váltja fel; országos területről, országos rendekről, országos gyülésekről, országos hadról stb. kezdenek szólani.

Az államérzettel egyidejüleg ébred a *nemzeti érzület* is.

A hűbéri középkor nem ismert nemzeteket. Azokban a számos apró uralmakban, melyeket a középkor létesített, csupa egyéni, legfeljebb területi viszonyokat teremtett, a nagyobb mértékben összefűző kapcsot pedig a vallás és az egyháznak egyetemességre törekvő iránya képviselték volt. Némileg már a XIII-ik században, de kivált a későbbi középkorban, a nemzeti érzületet több tényező fakasztotta. Ekkor ugyanis fejeződik be a nyugat-európai országokban a különböző törzsű és nyelvű népelemeknek, már a IX-ik századtól fogva észlelhető, összeolvadása egy nyelvű és ezzel hovatovább eszmejárására nézve is egy (péld. franczia, angol, spanyol stb.) népbe; mely nemzeti nyelvek az önálló szellemi tevékenységnek a későbbi középkorban ébredésével lépést fejlődtek, és itt-ott, például olasz, spanyol, franczia földön, már a XIV-ik és XV-ik századokban jelentékeny nemzeti irodalommal dicsekedhettek. A fejlődő ipar s kereskedelem és a későbbi középkor testületi szelleme pedig társadalmilag gyakoroltak forrasztó erőt a nyugat-európai országok lakosságára, melyeknek politikai értelemben is nemzetekké alakulása még a középkorban kezdődik.

A királyság törekvése: a hatalmat az egész országra kiterjeszkedőleg kezében egyesíteni és annak megannyi országlakosokat

egyenlően alávetni, ezekben szükségkép ellentörekvést szült az addig élvezett jogállás fentartására. Ez, mint már fentebb említettük, elébb a hasonranguak szövetkezéséhez vezetett és az országrendek intézményének adott keletkezést; idővel pedig a haladás hason czél felé és hason eszközökkel a különböző rendi testületeket ismét egy nagyobb testületi egészbe egyesítette, bennök, szemben a királysággal, a jogosult nemzet érzetét fakasztotta.

Igy keletkezett Európaszerte a nemzeti érzület, mely, legalább e kifejezést politikai értelmében véve, természetszerűleg gyorsabban fejlődött azokban az országokban, hol a királyság többé-kevésbé folyton megtartotta közjogi természetét, mint Magyarországon és Angliában.

Királyságnak és nemzetnek eltérő részvétele az államéletben határozta meg országonként a törvényhozás és a kormányzat közelebbi jellemét.

2. §.

Törvényhozás. A rendi országgyűlések.

Irodalom: *Guizot F.:* Histoire des origines du gouvernement représentatif en Europe. 4. kiadás. 1880. 2. kötet.

A későbbi középkorban mindenütt a törvényhozási jog a királyság kezében pontosul össze; a tartományurasággal minden a királyétól eltérő törvényhozás is megszünvén. Gyakorlásának formája ugyan a királyi rendelet (ordonnance, statutum, decretum) marad, de az nem többé csupán egyes tartományokra, hanem az egész országra kihatólag alkot szabályokat. És ha a királyi rendeletek külön kelnek és hirdetvék is ki az egyes tartományok számára, mert hisz a tartományi különállás a középkor végéig sem szünt meg teljesen, mégis egyenlő szabályoknak létesítésére és igy országos törvényhozásra törekszenek

A királyi rendeletek több-kevesebb hozzájárulásával keltek az u. n. *tartomány- vagy országgyüléseknek, melyek a későbbi középkorban váltják fel véglegesen a hűbéri korszak udvari gyülekezeteit (Hoftage, curia) vagy királyi tanácsait (consilium, conseil).* Az átmenet már a mult korszakban megindult, midőn a városok, vagy, mint Angliában, a középosztály egyáltalában, a nagyobb udvari gyülekezetekre meghivattak. De csak az ország- vagy tartományrendek keletkezése és ezeknek e gyülekezetekben határozott jog alapján és megállapított módon gyakorolt részvétele fejezték be azt. Mindenütt csak a

későbbi középkorban alakulnak, és pedig többnyire szokás utján, állandó szabályok a képviselet rendjére, valamint arra nézve is, hogy kik hivatvák az egyházi és világi előkelők közől az udvari gyülekezetekben egyéni jognál fogva jelen lenni. És különösen a német tartományokban, hol az egyes rendi corporatiók jogait fejedelmi kiváltságlevelek (*Landständische Freibriefe*) irták körül, a rendi részvétel a fejedelem tartotta gyülekezetekben a leghatározottabb kifejezést nyert. Nem többé, mint a hajdani udvari gyülekezetekben, egyesek azok, kik, a király- vagy a tartományurhoz való hűbéri viszonyuknál fogva, egyéni jogaik s kötelességeik érdekében gyülekeznek annak udvarába; hanem határozott testületi jogokkal biró országos vagy tartományi rendeket gyüjt a fejedelem maga köré, majd csak tanácskozás, majd pedig tulajdonképi törvényhozás gyakorlása végett.

E rendi gyülések csak akkor váltak a közélet jelentékeny tényezőivé, midőn a fejlődő állami, de kivált a nemzeti érzület a rendeket nagyobb mértékben összefűzni kezdték és őket, külön rendi érdekeik mellett, országos vagy közérdekeknek is szószólóivá avatták. A rendi gyülekezet ez által a jogosult nemzet, vagy mint azt Németországban mondották, a jogosult tartomány (Land) személyesítőjévé lett, az országnak vagy tartománynak gyűlésévé.

Az ilykép keletkezett rendi ország- vagy tartománygyűlések szerepe és szerkezete a nevezetesebb nyugat-európai országokban jelentékeny eltéréseket mutat, kivált ahhoz képest, hogy sikerült-e nekik az államhatalomnak valóságos korlátokat vetni és ezzel alkotmányos törvényhozást megállapítani vagy nem.

3. §.

A rendi országgyűlések szerepe és szerkezete a legjelentékenyebb nyugat-európai országokban, Francziaország és a spanyol királyságok.

Irodalom: *Georges Picot:* i. m.; *Desjardins Arth.:* États généraux. Paris, 1871.; *Bernard M. P.:* Influence des états généraux sur l'unité de la législation française. Amiens, 1866.; *Schaeffner V.:* i. m. II. kötet; *Colmeiro M.:* i. m. 267—338. l.

Francziaországban a rendi gyűlések fénykora a XIV-ik századba és a XV-iknek első felébe (1439-ig) esik. Oly rendi gyülekezetek, melyek csak egy-egy tartomány főpapi, nemesi és polgári elemeiből állottak, voltak már a XIII-ik században, de *országos*

természetű rendi gyülekezetek (états généraux) csak a XIV-ik század elejétől (1302.) innen vannak.

A királyság harcza az egyházi hatalommal, az angol fejedelmekkel vívott háborúk, a trónhoz való jognak kérdése és hasonlók a XIV-ik században gyakran tették szükségessé az országra, a nemzetre való hivatkozást; a hosszas, mindinkább nemzeti jelleget magokra öltő, harczok Angliával pedig ujabb és ujabb költségeket okoztak, a melyekhez megkivántató pénz, mint minden kivételes segedelem, a hűbéri felfogás értelmében, csak megszavazva volt követelhető.

A jelzett korszakban tehát gyakran, többnyire évenként, hivták össze az országos rendeket, melyek az adót megszavazva, egyszersmind jelentékeny országos ügyek felett nyilatkoztak, panaszaikkal s kérelmeikkel a királyi rendeletek (ordonnance) kiadására befolytak; de szavuk mindig csak tanácsadó maradt. Az országos rendeket egyébként csak rendkivüli körülmények közt hívták meg egy, azaz közös gyűlésbe; rendszerint két nemzeti képviselet szerepelt, az egyik az éjszaki (pays de Langue d'Oil), a másik pedig a déli Francziaország (pays de Langue d'Oc) rendeivel. E kettéválasztás, melynél az előkelőbb szerep az éjszaki országrendek gyűlésének jutott, a XV-ik század második felében ugyan megszünt, a Langue d'Oc gyülekezetei részleges gyűlésekké sülyedvén alá, de a rendi országgyűlések egyáltalában elveszítik jelentőségüket. A VII. Károly által 1439-ben tartott *orleans-i országgyűlés*, mely a királynak állandó hadat és állandó adót szavazott meg, befejezi a jelentékeny franczia nemzetgyűlések sorát. A királyság ezóta teljhatalmúlag uralkodik és csak ritkán, a következő három és fél század alatt csak nyolczszor, hivják országgyűlésre a rendeket, hogy áldozatkészségükkel az országot és a királyságot az őket ért rendkivüli zavarokból kisegítsék. A törvényhozás ezzel kizárólag a királyság kezébe ment át és legfeljebb az ország legfőbb törvényszéke, *a parlament*, gyakorolt némi korlátozó befolyást, a királyi rendeletek beczikkelyezésével (enregistrer), mi a törvény kihirdetésének erejével birt. A parlament, mielőtt ezt eszközölné, a rendelet ellen a királyhoz fordulhatott, ki azonban ennek daczára a beczikkelyezést e végre tartott ülésben (lit de justice) elrendelhette. E jogával a franczia parlament még a zsarnok XI. Lajos alatt is élt, ki irányában annak elnöke *de la Vaquerie* fejtett ki merész ellenállást.

A politikai szereplésükre nézve ép jellemzett országrendi gyülekezetek a királyi család és az államtanács tagjain kivül a három,

u. m. a főpapi, nemesi és polgári (harmadik) rendeknek vidékek (baillages) szerint választott követeiből állottak,[1] kiknek száma koronként jelentékenyen különbözött. A rendek mindegyike különkülön tanácskozott önválasztotta elnökök alatt (a harmadik rendé rendszerint a párisi »prévôt des marchands« volt), azonban még e korszakban egy közös iratba (cahier) foglalták kivánalmaikat és sérelmeiket.

II. A franczia états généraux-kéhez hasonló sors érte az iberiai félsziget legtekintélyesebb országos gyülekezetét, a *castiliai cortes*-eket is.

Ezeken is három rend (brazo) volt jelen; t. i. a főpapi rend és a nemesség, képviselve azok által, kikhez közülök a király meghivó levelével fordult, és még tizenhét város választott követeik (procuradores) útján. A tanácskozás itt is rendek szerint folyt; az egyházi rendnek a toledói érsek, a nemességnek a castiliai connétable elnökölvén; az első szavazat pedig amott ismét a toledói érseket, emitt a Lara család fejét, a városok rendjénél pedig, de nem minden ellenmondás nélkül, Burgos követét illetvén meg. Tanácskozásaik eredményét, kérelem alakjában, a rendek majd együttesen, majd mi gyakoribb, külön-külön iratban nyujtották át a fejedelemnek. A jogot, országos ügyeket tárgyalhatni, adót megszavazni, had és béke felett határozni és a törvényhozásban résztvenni, a corteseknek már korán és gyakran biztosították és e jogok gyakorlása végett sürűen is hivták azokat össze. De mindamellett a cortes-ek befolyása az ország ügyeire a középkor vége felé jelentékenyen csökkent. Mint mindenütt, hol erős középosztály hiányzott, úgy itt is, a rendi országgyülésből a korlátozó erő kiveszett, a mint az egyházi és a világi főurak kénytelenek voltak az államfenségnek áldozatúl hozni középkori hatalmukat. Még pedig Spanyolországban úgy, mint Francziaországban, a városok fénykora a középkorral leáldozott. A spanyol városok, hova-tovább aristokratikus szervezetet nyerve és a király kinevezte tisztek (corregidores) alá helyezve, elveszíték egykori tekintélyüket és a királyi hatalom kész eszközeivé lettek.

A királyságot már a XV-ik század második felében alig korlátozva, a cortesek kevéssel a középkor lezajlása után (1538.) sok időre végkép megszünnek.

[1] 1484-ben a harmadik rend követei választására a falusi lakosságnak is befolyást adtak, mit azonban később nem ismételtek.

4. §.

Folytatás. A német birodalmi és tartományi rendek gyűlései.

Irodalom: *Unger F.:* Geschichte der deutschen Landstände. Hannover, 1844. 2. köt.; *Lerchenfeld G.:* Die altbairischen landständischen Freibriefe. München, 1843., különösen a bevezetés Rockinger L.-tól; *Gierke O.:* i. m. I. k. 539. s k. l.; *Zoepfl H.:* i. m. II. k. 54. és 77. §§.; *Schroeder:* i. m.

Németországban, a birodalomnak számos, többé-kevésbé önálló tartományokra való oszlása miatt *a birodalmi gyűlés* (Reichstag) a törvényhozás szempontjából nem jelentős. Szerepe és szerkezete már a mult korszakban megállapodtak, csak a három u. n. collegiumra, u. m. a választófejedelmi, a birodalmi herczegeket s grófokat magában foglaló fejedelmi (Fürstenrath) és a birodalmi városok collegiumaira való oszlás megy véghez a XIV-ik és XV-ik századokban. Németország politikai életében jóval több figyelemre méltók *az u. n. tartománygyülések (Landtage).*

A rendek testületi szervezkedése sehol sem volt oly kifejezett, mint a német tartományokban. Míg Franczia- vagy Spanyolországban valamely rend tagjait inkább csak a közös testületi szellem egyesítette, mely egyes alkalmakkor, különösen pedig az országgyűléseknek rendi csoportozatok szerint folyt tanácskozásaiban nyilvánult, de állandó szervezkedéshez alig vezetett: addig a német fejedelemségekben az egyes rendek a hozzátartozóik valóságos szövetségén alapuló közönségek, határozott és különleg biztosított jogokkal s állandó szervezettel. És a különböző rendek ismét egy nagyobb, a szabad szövetkezésen alapuló, közönségben egyesültek, mely magát, mint a tartomány összes önálló birtokosai közönségét, a tartománynak (Land, Landschaft) nevezte, és szemben a tartományurral (Landesherr) bizonyos értelemben különálló jogalany volt.

A tartományrendek közönsége, mely több rendi testületből (curiae, collegia, péld. Praelatencurie, Herrencurie stb.) állott, alá volt ugyan vetve, mint minden és mindenki a tartományban, a fejedelmi hatalomnak (Landeshoheit), de ehhez való viszonyát határozott, vagy az egészet, vagy pedig csupán az egyes rendeket megillető jogok és kötelességek szabályozták, melyek egyrészt kölcsönös szerződések vagy egyezkedéseken és másrészt szabadságleveleken (Freibriefe), vagy a szabadságot biztosító fejedelmi nyilatkozatokon (Freiheitserklärungen) alapultak. Az ezekben biztosított jogok megsértése a fejedelem részéről feloldotta a tartományt hűségi köte-

lességei alól, melynek ez esetben alkalmazható ellentállási és elpártolási jogát gyakran kifejezetten is elismerték. — Mint különálló politikai hatalom, a tartomány a tartományur ellen bizonyos körülmények fenforgása mellett háborút vezethet vagy vele szerződhetik, és tőle függetlenül köthet idegen hatalmakkal szövetséget, vagy viselhet velük háborút. A fejedelmi mellett külön tartományi pénztár, némelykor külön tartományi had is, tartományi javak stb. említvék, és ezek kezelésére külön tartományi közegek szervezvék, mint a Landmarschall, a Landeshauptmann és hasonlók tisztei.

És a tartomány, mely számos ügyekben mint önjogú testület, függetlenül a fejedelemtől, intézkedett, az oly ügyek elintézésénél is, melyek őt és a fejedelmet közösen érdekelték, mint a közélet egyenjogú faktora lép fel, sőt sokszor valóságos kormánytárssá lesz. Az igazságszolgáltatás, mióta az mindinkább elveszíti népies jellegét és jogtudós birák kezébe jutott, csak csekély részben tartozott ide. De a tartományi törvényhozásnál majd a fejedelemmel egyezkedőleg, majd pedig csupán tanácsadólag és helyeslőleg a tartomány közreműködik, hallatja szavát a tartományi osztályoknál vagy trónörökösödési kérdéseknél; korán befolyt a rendészeti és pénzverési ügyekbe, a fejedelmi tisztségek betöltésébe és különösen az adómegszavazás joga, a többi politikai jogoknak ezen forrása, volt számára különösen biztosítva. És végtére az a bizottság (Landesausschuss), melyet a tartomány az ő jogainak állandó gyakorlása végett, arra az esetre is tudniillik, ha a rendek nem gyűléseztek, kiküldött, nem ritkán a fejedelem valóságos kormánytanácsává lett. Szóval, bármely lényeges változás a közügyekben csak a tartományrendek hozzájárulásával volt eszközölhető.

Igy állottak a német tartományokban fejedelem és jogosult tartományi rendek, mint két külön hatalom, egymás mellett, egyik sem származtatva le jogát a másiktól, mignem a lassanként fejlődő államfogalom és államérzet őket egy nagy egészbe egyesítik.

Segedelmek kérelmének sürü ismétlése a fejedelmek részéről szükségkép maga után vonta, hogy idővel azok megszavazása vagy megtagadása indokait a tartomány általános érdekeiben, a fejedelem úgy mint a rendek külön érdekeitől különböző közjóban kezdték keresni. Igy idővel fejedelem és rendek egy közös eszmében találkoztak, t. i. a közjónak, vagy, mint azt idővel kifejezték, az álladalmi érdeknek eszméjében. Innét, hogy a tartományi rendek hova-tovább úgy kezdék érezni, hogy ők nem pusztán saját rendi érdekeiket, hanem a rendi gyülekezetben nem képviselt elemek (péld. jobbá-

gyaik), szóval az egész tartomány és ennek lakossága érdekeit is hivatvák szemmel tartani és azok jogait védelmezni.

A fejlődő állameszmének ezen fejedelmet és tartományrendeket egybefűző hatása ugyan már a XIV-ik század elejétől fogva észlelhető, de egész a középkor végéig sehol sem jutott oly erőhöz, hogy e kettőt egy nagy egészbe teljesen egybeolvasztotta volna. És midőn a középkort követett századokban a folyvást erősebben nyilvánuló állameszme az álladalmi egység valósítását követelte, ez a rendek hatalmának megtörésével és a fejedelemség javára ment véghez. Szóval, mint ezt a következő korszak alkotmánytörténete tanusítja, a középkorral a német tartományrendi gyűlések tekintélye és befolyása is elenyészett.

5. §.

Az angol parliament.

Irodalom: *Gneist:* i. m. I. köt. 366—425. l.; *Ugyanattól:* Das englische Parlament in tausendjährigen Wandlungen. Berlin, 1886.; *Creasy Ed.:* The rise and progress of the english constitution. London, 1871. 165—274. l.; *Stubbs W.:* The constitutional history of England. II. és III. k.

Mig a nyugat-európai országok rendi gyülekezetei, états généraux, cortes és landständische Körperschaften egyaránt, a középkor végén jelentéktelen politikai testületekké sülyednek alá, melyek a királyi vagy fejedelmi teljhatalom kifejlődését megakadályozni nem tudták, addig az angol politikai élet, midőn befejezi középkorát, a parliament képében valóságos alkotmányos hatalmat képviselő törvényhozó gyűléssel rendelkezik. Anglia azt erős középosztályának köszönte.

Láttuk, hogy a középosztálynak, az u. n. harmadik rendnek (tiers état) a rendi gyülekezetekben alárendelt szerepe volt és a súlypont a főpapi és a főuri elemek tevékenységében feküdt, minden tekintély és erőnek tehát e rendi gyűlésekből ki kellett veszni, a mint a későbbi középkor a főuri állás alól ennek hűbéri alapjait kivonta. Angliában ellenben, hol lovagok s polgárok már korán olvadtak egybe tekintélyes országos középosztálylyá (gentry), ez folyvást növekvő befolyást vesz az angol törvényhozás és kormányzatra, és különösen a parliamentben az alsóház a felsőház egyenjogú társává küzdi fel magát.

Az angol parliament két alkateleme közől *az egyházi s a világi főurak gyülekezete,* vagyis a szorosabb és eredeti értelemben vett

parliament, már jelentékeny multtal birt, midőn az Eduardok azt ujjá szervezik.

Már I. Eduard óta rendszerint évenként négyszer külön királyi meghivók (*writ;* már II. Henrik óta szokásban) utján összehiva, a *bárók parliament*-je a szorosabb értelemben vett királyi tanácscsal (ordinarium concilium, continual concil) együtt az u. n. *nagyobb királyi tanácsot (magnum concilium)* alkotja, mely majd peres ügyek elintézése végett, mint *biróság*, ülésez; majd, hogy *adókat, segedelmeket* (scutagia, tallagia, auxilia) *megszavazzon;* majd hogy a fontosabb kormányrendeletek kiadásánál az *államtanács* szerepét vigye; majd, hogy *tulajdonképi törvényhozást* gyakoroljon. És különösen ez utóbbira nézve már I. Eduard óta minden nevezetesebb törvény csak ezen magnum concilium hozzájárulásával kel és III. Eduard uralkodása végszakában már elvként hangoztatták, hogy a királyság a nagyobb tanácsban alkotott törvényeken a kisebb tanácscsal hozott rendeletek útján ne változtathasson.

E főpapi s főuri parliament tagjai voltak: Anglia két érseke s a püspökök kivétel nélkül, az apátok, a perjelek s rendfőnökök pedig igen változó számban; továbbá a szorosabb értelemben vett királyi tanács tagjai és végtére az earl-ek és a bárók, de ez utóbbiak nem megannyian, hanem csupán azok, kik nagyobb báróságokat birtak. III. Eduardig merően a király elhatározásától függött, hogy kiknek a bárók sorából küldenek meghivókat, ezentúl azonban a részvétel a parliamentben mindinkább örökössé lesz, vagyis kifejlődik az örökös főuri állás, mint azt Angliában hivják, az *örökös peerség.*

Az angol királyok tudniillik rendszerint azokhoz a bárókhoz fordultak writ-jeikkel, kik terjedelmes birtokaik után teljesített hadszolgálat és onnét a királyi kincstárba folyó jövedelmek és az általuk kezelt igazságszolgáltatás miatt nagyobb személyes jelentőséggel birtak; és miután ők ezt birtokaikkal együtt átszállították utódaikra is, egyes bárói családok fejei a parliament állandó tagjaivá lettek. A parliament ezen tagjai a többi, nem ily rendesen meghivott, bárók sorából idővel szükségkép kiemelkedtek, ezeknél előkelőbbeknek tartattak, és mint a parliament egyenlően állandó tagjai, hűbéri kifejezéssel, pares regni, *pair*-ek vagy *peer*-eknek kiválólag mondattak. Igy vált a peerség Angliában az örökös főuri állás jelzőjévé, mely a régi, nagybirtokú bárói családokat birtokuk *(by tenure)* és szokás alapján, azokat pedig, kiknek családjaik merően királyi adományra vezették vissza főuri czimeiket, ennek *(patent)* alapján illetett meg. Az örökös peereken kivül azonban folyton ültek

a parliamentben oly bárók is, kik ott merően királyi meghivólevél *(writ)* alapján jelentek meg.

A főpapok és bárók parliamentjéhez még a mult korszakban járult egy uj elem: a *közszabadok* vagyis a grófságokat és városokat képviselők. Ezeknek *(commoner)* meghívása a parliament tanácskozmányaihoz, mi III. Henrik zivataros uralkodása alatt még csak kivételes jelenség, I. Eduard, különösen pedig 1295 óta állandó gyakorlat.

A lovagok, kiket a grófságok gyülekezeteiben (county court) választottak, és pedig II. Richárd óta állandóan egy-egy grófság számára kettőt, a grófságokat képviselték, a polgári követek pedig a városi közönségek által választva a városokat. Az alsóház tehát állott hetvennégy grófsági lovagból, mint a harminczhét grófság küldötteiből, választva a lovagosztály által, idővel azonban az összes esküdtképes föld- és házbirtokosoknak hozzájárulásával; és állott kétszáz városi követből, kiket ugyan jogilag az adózó polgárság egyáltalában volt hivatva választani, tényleg azonban csak a magistratus küldött. Az alsó papságnak az alsóházban való képviseltetése azonban, mire I. Eduard (praemunientes) törekedett, nem jött létre, miért is ez a néptől idegen maradt és csak a felsőbb clerus találkozott a hűbériség alapján egynémely érdekekben a világi nagyokkal.

Hivatása e grófsági és városi követeknek kezdetben az volt, hogy a főpapok és főurak parliamentjének tanácskozásaihoz véleményeik és különösen sérelmeik előadásával járuljanak (»ad consulendum et consentiendum his, quae comites, barones et proceres tum duxerint concordanda« állott a királyi meghivókban) mi megtörténvén, főpapok s főurak a királyi tanácsterembe visszavonulva határoztak. Az ilykép magukra hagyott grófsági s városi követek külön tanácskoztak (sőt II. Eduardig még a két rendbeli követek is különváltan), mi lassanként egy corporatióvá, külön elnökkel (speaker), külön tanácskozási szabályokkal stb. tömörítette őket, ugy hogy már II. Richard idejében *az angol alsóház (house of commons)* megalakultnak mondható.

A commoner-ek határozott részvétele a parliament tanácskozmányaiban eleinte pusztán az adók megszavazására szorítkozott, mi különösen 1295 óta volt biztosítva (stat. de tallagio non concedendo); a törvények alkotására azonban csupán kérelmeik és sérelmeik elpanaszlása utján folytak be. II. Richard óta a már nagyobb tekintélyhez jutott commoner-ek kérelmei, szószólójuk (speaker) által

előadva, a parliament részéről többé nem voltak mellőzhetők, és az *adók megszavazása* kiséretében kifejlődött idővel az alsóház joga az adók hovafordítását *ellenőrizni* és az azokat hűtelenül kezelők ellenében *vádat emelni*. Az alsóház közvetetlen befolyása a királyi főtisztviselők kinevezésére azonban még nem érvényesül; az pedig, hogy magánosok kérelmeikkel a parliamenthez fordulnak, ennek közbenjárását kikérve, IV. Henriktől fogva fordul elő.

A király által, a főpapok, főurak és a grófsági s városi követek hozzájárulásával hozott szabályok, melyek csak mindezen elemek közreműködésével voltak megszüntethetők, mint u. n. *statuta*, a királynak csupán kisebb tanácsával (privy council)[1] kiadott szabályokat fölülmulóknak tartattak; és különösen III. Eduard óta, midőn a három országos rend részvétele a törvényhozásban rendes alakot ölt (statuta nova), kezdődik a törvény és a királyi rendelet közötti megkülönböztetés. V. Henrik uralkodása alatt már elvként kimondották, hogy csak az törvény Angliában, mit a király a parliamentben (the king in parliament) a három országos renddel (by the assent of the Lords and the request of the commons) alkot és a király rendelkezési hatalma (the king in council) csupán a törvények által nem szabályozott térre szorítkozik.

[1] Ennek iratait az 1386—1544. időből hét kötetben tették közzé (1834—37).

VI. FEJEZET.

Folytatás. A végrehajtó hatalom gyakorlása.

1. §.

Bevezetés. Az államhivatali szervezet keletkezése.

Irodalom: *Stein L.:* Die vollziehende Gewalt. Stuttgart, 1869.; *Schaeffner V.:* i. m. 2. köt. 318—509. l.

Hason lényeges átalakulás, mint a törvényhozást, érte a későbbi középkorban a kormányzatot is. A mult korszak inkább magánhatalmi, vidékenként eltérő elvek és szerkezet szerint kezelt, kormányzata helyébe mindenütt többé-kevésbé *álladalmi kormányzat lép, mely központosításra és egyöntetüségre* törekszik. De a közkormányzat jelleme jelentékenyen eltér, ha a nyugat-európai országokat külön-külön tekintjük. Az az ellentét tudniillik, mely a nyugat-európai continens országai egyrészt, másrészt pedig Anglia, Magyar- és Lengyelország között a törvényhozásra vonatkozólag a későbbi középkorban tapasztalható, ismétlődik a kormányzat terén is. Amott a fejedelmek, a hűbéruraságon nyert győzelmök után az államhatalom teljes birtokába jutván, valamint a törvényhozást, úgy a kormányzatot is a nemzet folyvást csökkenő részvételével gyakorolják, merően tőlük függő hivatalnoki kar segélyével, és igy ott a kormányzat *mindinkább absolut és államhivatali kormányzattá* lesz. *Anglia-, Magyar- és Lengyelországban azonban,* hol a törvényhozás alkotmányos fejlődést, e szó modern értelmében, vett, a kormányzat sincs kizárólag a királyság kezében, hanem a jogosult nemzet részvételével gyakorolt, tehát *alkotmányos közkormányzat,* melynek a fejedelmi kormányzat mellett az álladalmi önkormányzat is egyik lényeges alkateleme.

A végrehajtó hatalom gyakorlásának története e korszakban tehát egyrészt az államhivatal fogalma és az államhivatali kor-

mányszervezet, másrészt pedig az álladalmi önkormányzat keletkezéséből áll. Amannak fejtegetése alapjáúl Francziaországot, emennek pedig Angliát, Magyar- és Lengyelországokat kell vennünk.

A hűbéri kor kormányzata, mint azt fentebb jellemeztük, u. n. magánuralmi kormányzat volt, melyet merően a területi felosztás szerint kezeltek, és pedig úgy, hogy az összes kormányzat valamely területre kiterjeszkedőleg egy egyén kezében volt, ki azt hűbérül, még pedig rendszerint örökösen, birva, jövedelmes jogként kezelte, mely osztály vagy eladás tárgya is lehetett. Ily tisztikara volt a királyságnak is a neki közvetetlenül alávetett területen, a királyi családi herzogságokban s grófságokban. A királyi tisztviselő, csupán a király tulajdonát és annak személyes jogait kezelve, még nem volt országos tisztviselő.

A királyi szolgálat átalakulása országos szolgálattá akkor kezdődik, midőn a királyság a felemelkedő harmadik rend védelmében a közérdekek képviselőjeként kezd fellépni. A közegek, melyek segédkezésével ebbeli feladatánál a királyság él, a tulajdonképeni királyi tisztviselők. Csak természetes azonban, hogy a közérdekeknek és nem pusztán a király külön érdekeinek való szolgálat azokban, kik azt teljesítették, az erkölcsileg magasabb hivatás érzetét ébresztette, mi őket a továbbra is merően királyi szolgálatban alkalmazottaktól mindinkább megkülönböztette. És valamint a királyság az ő jogosultságát a közérdekben fellépni és az erre czélzó intézkedéseinek engedelmességet követelni, a mindinkább ébredező államfogalomból származtatta le: úgy e *hivatást is államhivatásként* kezdték felfogni és azokat, kik annak éltek, az *állam szolgálatában* állóknak tekinteni.

Az államhivatal és annak működése hosszas, elméletileg a római jog és a szentirás- (ennek a felsőbbségről szóló tanai-)ból kölcsönzött fegyverekkel vivott harczban, a hűbéruraktól egyik hatósági jogot a másik után elvont, azoknak csak a puszta czimet, vagyis a *méltóságot,* hagyva meg. Ez a kormányzatot Nyugat-Európában hűbériből államhivatalivá alakította át, mi azonban e korszakban jobbára csak megindítva volt, de nem befejezve.

Még legelőrehaladottabb volt e fejlődés *Francziaországban,* ahol az államhivatal fogalma tulajdonkép keletkezett a XIII-ik század végén és a XIV-iknek elején, midőn a királyság, mint az államhatalom birtokosa, annak egyes részei kezelésével egyeseket állandóan ugyan, de mégis bizonyos körülmények bekövetkeztével vissza-

vonhatólag megbizott és ennek fejében őket némi kitüntetésekben és előnyökben részesíté.[1] — Azonban még itt is az államhivatalt még hűbéri formák veszik körül. Magát az államhatalmat, mint királyi tulajdont, annak egyes tevékenységi köreit pedig mint u. n. incorporale dominiumot tekintvén, e felfogás alapján az államhivatalok vásárolhatása fejlődött ki. Az államhivatalokat azonban már nem osztogatják hűbérül, hanem azokra, mint fizetéses hivatalokra, a király majd tetszéséig (usque ad beneplacitum nostrum), majd, különösen a XV-ik századtól fogva, igen gyakran élethossziglan kinevez. És a XV-ik századtól innen tapasztalható az is, hogy a mindaddig valamely területre nézve egy és ugyanazon kéz által kezelt kormányzati ágak különválása megindul; a hadi, majd a biráskodási tevékenység a pénzügyi és a közigazgatásitól mindinkább különválasztatnak, azaz kezelésöket más-más közegekre bizzák.

Ez államhivatali szervezet, melyre nézve már határozott rangfokozatok és ceremoniale képződnek, abban a mértékben terjedt az országban, amint ennek területi egyesítése a királyság alatt véghezmegy. A régi tartományokra való felosztás egészben véve megmarad ugyan, de azokban már nem többé tartományurak és ezek hűbéri tisztviselői, hanem fizetéssel ellátott királyi tisztviselők kormányoznak. Egy nagyszámú hivatalnoki kar foganatosítja tehát ezentul az egész országban a királyi rendeleteket, melyek a *királyi vagy államtanácsból (conseil du roi, d'État)* vagy pedig a *királyi parlamentből* kiadva, az országnak egyöntetű kormányzását célozzák, folyvást kevesebb tekintettel az egyes tartományok történeti multjára.

Szóval, valamint az államhivatal, úgy az álladalmi központosítás eszméje is elsőbben Francziaországban érvényesül és onnét terjedtek azok tovább a többi európai országokba.

2. §.

Az álladalmi önkormányzat megalakulása Angliában.

Irodalom: *Gneist:* i. m. I. köt. 311—366. l.; *Creasy:* i. m. 13. és 14. fej.; *Stubbs:* i. m. II. és III. kötet.

Álladalmi önkormányzathoz a nyugat-európai országok közöl egyedül Anglia jutott el e korszakban, mit fejlettebb nemzeti életének köszönt. A szárazföld országainak még csak késő századokban

[1] Például a királyi tanácsba, a királyi törvényszékhez meghivott római jogászokat.

mintaképül szolgált angol selfgovernment alapjai a XIV-ik s XV-ik századok folyamában vettettek meg, és pedig az által, hogy a *legnevezetesebb királyi felségjogok foganatosítása, törvényes meghagyás folytán, a grófsági és városi közönségekre ruháztatott.*

Az álladalmi végrehajtás összekötése a grófságokkal mindenekelőtt a *hadügy* terén létesült. A lovagi szolgálatnak, mely a lovaghűbéreken nyugodott, jelentősége sehol sem szünt meg korábban mint Angliában, hol a magánharcznak és a folytonos apró csatározásoknak terük nem volt. Már II. Henrik kezdeményezé a lovagi szolgálatnak pénzzel való megváltását, és az innét származott u. n. *paizspénzek (scutagia)* II. és III. Eduard uralkodása alatt rendes adózássá váltak, valóságos földadót képviselve. A lovagi hadszolgálat helyébe az általános honvédelmi kötelesség lépett. Már az 1181-ki assize of arms létesített grófsági militiát, de ezt részletesen csak I. Eduard winchesteri statutuma szervezte. Ez mindenik szabadot fegyvertartásra kötelezett és a 15—60-ik életkorig hadszolgálatra, de az országon kivül csupán a parliament beleegyezésével, még pedig a birtokhoz mérten más-más fegyverzettel. A grófságok fegyverképes lakossága, a sheriff által hadba hiva, alkotta ezóta, mint gyalog had, az angol hadsereg zömét, melyet a lovagosztálybeliek képviselte lovasság és a királyok által, külháborúk esetében, fogadott zsoldos had egészítettek ki.

A hadügyi felségjogon kivül csatlakozik a grófságokhoz *a birói hatalom gyakorlása* is. Az Eduardok korszakában ölt tudniillik határozott alakot az *esküdtszék (jury)* intézménye, és mivel az esküdtekkel való bizonyítás, különösen bűnügyi téren, mindinkább alkalmazásba vétetik, az igazságszolgáltatás súlypontja hova-tovább az esküdtszékekben fekszik. Az esküdtszék grófságonként ezek hitelt érdemlő, birtokos lakosai sorából alakíttatván, az igazságszolgáltatás, mely azelőtt a sheriff kezében nyugodott, a grófság birtokos és annál fogva esküdtképes lakosai kezébe megy által, a sheriff csak a külső kezelést (idézés, esküdtszék összeállítása stb.) tartván meg; a Hundredek székei és a patrimonialis biróságok pedig hovatovább elenyésznek.

De mindezeknél fontosabb volt az angol önkormányzat kifejlesztésére a *rendőri hatóság* összeköttetésbe hozatala a grófsági szerkezettel. A rendészet Angliában korán vált országos természetűvé. Közbiztonsági ága korai rendezését a meghódított angolszász lakosság ellenséges viszonya a győztes normannokhoz tette szükségessé. A közerkölcsiségre és közgazdászatra vonatkozó politialis

intézkedéseket pedig, milyenekkel a continens országaiban, még csak városi területeken találkozhatni e korszakban, a csekély ellentét városi és falusi lakosság között és a munkának, a rabszolgaság korai megszünésével kapcsolatos, felszabadulása fejlesztették. A XIII-ik század végétől innen mind tömegesebben kelnek az iparra és a kereskedelemre vonatkozó, a munkát szabályozó rendeletek. (Legfontosabb III. Eduard hires statute of labourers-e.) A felszaporodott rendészeti ügyek kezelésére a rendes grófsági közegek nem bizonyulván elégségeseknek, ez II. Eduard alatt egy ideiglenes (conservatores pacis), majd (1360-ban) állandó intézményt szült, t. i. *a békebirák (justices of peace)* intézményét. Grófságonként a király egy-egy lordot rendelt ki, ki joggal birjon, az illető grófság előkelőbbjei sorából választott nehány jogtudó egyén társaságában, a törvényszegőket, lázadókat és békebontókat üldöztetni, elfogatni és fenyíteni, de tulajdonképi büntető hatóságot csak az évnegyedenként tartott esküdtszékeknek közbenjárásával gyakorolhasson. Ezzel a rendészet nem csak hogy grófságonként, hanem egyszersmind a grófságbeliek hozzájárulásával kezeltetett; a turnus Vicecomitis (sheriffsturn) pedig megszünt, valamint az attól idővel elágazott biróság (court leet) is.

Ha az ép előadottakhoz még hozzáadjuk, hogy a hova-tovább rendes adók természetével birt auxilia vagy scutagia-kat hasonlóképp a grófsági birtokok szerint vetették ki és beszedésüket grófsági és pedig választott egyénekre bizták, világos: hogy a grófság oly kötelékké vált, mely az ország valamely vidéke lakosságát hadügyi, igazságszolgáltatási, rendészeti és adóztatási tekintetben egy közönségbe fűzte össze, mely egyszersmind a törvényhozásban való részvételnek is közegévé lett.

Igy váltak az angol grófságok oly közönségekké, melyek a törvényhozás részesei, a törvények végrehajtásának pedig a grófsági terület körén belül egyedül hivatott közegei, a mivel az álladalmi önkormányzat létesítve volt.

Az angol önkormányzatnak, az ép ecsetelt grófságokon kivül, a *városokban* is támadtak közegei. Csakhogy, ha eltekintünk Londontól, a grófsági önkormányzat rendszere a városokban csak tökéletlenül van meg, és pedig folyvást tökéletlenebbül, amint figyelmünk a nagyobb városoktól a kisebb, fallal körített helységek felé fordul. Ellentétben az európai szárazföldi országokkal, hol az önkormányzat némi halvány csillámai egyedül a városokban feltalálhatók, a városi önkormányzat az angol selfgovernement gyenge oldala,

a városok szerepe a törvényhozás ugy mint a kormányzat terén alárendelt. Hogy a városok Angliában nem jutottak szemben a grófsággal, melynek területén feküdtek, teljes önállósághoz, természetszerűleg eredményezte, hogy a continensen észlelhető ellentét nemes és polgár között kevésbé volt kifejlődve, és hogy korán megy véghez az angol köznemességnek az előkelőbb városi elemmel egy nagy középosztályba (gentry) együvé olvadása.

3. §.

A kormányzat némely ágairól különösen. Hadügy.

Irodalom: *Stein L.:* Die Lehre vom Heerwesen. Stuttgart, 1872.

A hadügy – különösen a mi a hadkötelességet illeti — a későbbi középkorban fejlődésének uj szakába lép.

A törzsszerkezet *néphadát* a mult korszakban a *hűbéri hadak* váltották fel, a melyekben való szolgálat kötelessége a birtokon, illetőleg az ehhez való jog adományán alapult; a jog pedig fegyvert egyáltalában viselhetni, sőt a jog egyes fegyvernemek használhatására is, a rendi állás szerint változott, a nemes, polgár és paraszt közti különbségnek egyik lényeges ismérve volt.

E hűbéri hadakat, melyeket tehát a birtokosok vagy a lovagosztályhoz tartozók alkottak és melyek egy-egy országban nem egy, hanem sokféle zászlót követtek, *az állandó és országos hadsereg kezdi a későbbi középkorban felváltani.* Ezt főleg két körülmény eredményezte, u. m. a *lőpor és lőfegyverek feltalálása és a zsoldos hadak* nagyobb mérvű alkalmazása.

Amaz a hadakozást, mely mindaddig a személyes ügyesség és bátorság nyilvánulása volt, tudománynyá emelte és ezzel a hadszolgálat különös képzettséget és hivatást igénylő életmóddá lesz. A zsoldos hadak pedig, a milyenek fogadására a hűbéri világban alig volt alkalom, a városok emelkedésével jutnak jelentőséghez, leginkább Olaszhonban, hol a nagyobb városok, polgáraik nem lévén eléggé harcziasak, egymásközti háborúikat zsoldos hadakkal vívták. A példa ezzel adva lévén, valahol a lovagosztály jelentősége alább szállt, mint például Angliában, a lovagi hadszolgálatot pénzzel (scutagia) váltották meg és azon zsoldosokat fogadtak, mit Robert Károly hazánkban is alkalmazott. A mily mértékben tehát a középkori lovagi szellem és intézmények hanyatlásnak indultak, zsoldos hadak tartása szükségessé és szokássá lett, zsoldért hadszolgálatot teljesíteni külön élethivatásnak és zsoldosokat toborzani külön üzlet-

ágnak tekintettek. Olaszhonban különösen az u. n. condottieri-k, kiknek leghiresebbje Sforza Ferencz volt (hazánkban Giskra és husszita vezérei), tetemes haderőt tartottak folytonos gyakorlatban, melynek élén olasz herczegek vagy városok, majd idegen fejedelmek zsoldjába állottak.

Ezen zsoldért szolgáló, állandóan háboruskodó, szakadatlan hadi gyakorlatban álló hadak voltak az első állandó hadak, csak hogy egyes csapatvezéreknek és nem országoknak lévén hadaik, magánhadak voltak. De ezen Sforzák, Giskrák hadai adták az európai fejedelmeknek az eszmét, hogy fizetett katonaságot állandóan tartsanak és annak kellő kiképeztetéséről gondoskodjanak. Igy keletkezett Mátyás király hires fekete hada, igy VIII. Károly uralkodása idejében az állandó franczia had. Az európai országok valamelyikében létesítve, az állandó hadsereg intézménye a többiekben sem volt idővel mellőzhető, már a politikai önállóság fentartása szempontjából sem. A hadsereg ezzel teljesen megszünik néphad lenni és a fejedelemnek kizárólag szolgáló haddá lesz, mely a néptől mindinkább elzárkózik.

4. §.

A kormányzat némely ágairól különösen. Pénzügy.

Irodalom: *Stein L.:* Lehrbuch der Finanzwissenschaft. Leipzig, 1860.; *Colmeiro M.:* Historia de la economia politica en Espana. Madrid, 1863. 2. kötet; különösen I. köt. 464—505. l.; *Vuitry M. Ad.:* Études sur le régime financier de la France avant la Révolution. Paris, 1878.

A jobbágyi adózások és a frank királyokról a tartományurakra átszállott regaljogokon kivül a hűbéri kor tulajdonképeni adókat nem ismert.

Hűbéri fejedelmek tartományaik földesurai felett adóztatási joggal nem birtak; a fides kötelékéből, mely ezeket hozzájok fűzte, csupán a hadba indulás és egynémely a tartományúr udvarában teljesítendő szolgálatokra való kötelezettség folyván. A hűségi kötelék bensőségénél fogva azonban a hűbérúr hűbéresétől elvárhatta, hogy ez őt, kivételes anyagi áldozatokat igénylő körülmények közepette, tehetségéhez mérten segélyezze, mely *segedelmek (auxilia, aides)* egynémelyike idővel szokásos járulékká vált, csakhogy annak kiszolgáltatásáért a hűbéreseket mindig megkeresni kellett. És ez elvek érvényben maradtak még akkor is, midőn a későbbi középkorban a tartományuraság megszünik és a fejedelmi hatalom az ország megannyi földesuraira nézve egy kézben, t. i. a királyéban, egyesült.

Megadóztatni a nemeseket a későbbi középkorban sem tartották fejedelmi jognak; hanem a fejedelem is megkereste őket, valahányszor segedelmükre szorult, mi az ország- vagy tartománygyűlésen történt, hol azt az ország- vagy tartományrendekbe sorakozott nemzet megszavazta. Országgyűlés által megszavazva, a vasalli segélynyujtás *országos segélylyé (subsidium)* lett, és ez a jobbágyi adózások mellett a későbbi középkor tulajdonképeni adója.

Kezdetben az országos segedelem is, mint hajdan a hűbéresi segélynyujtás, kivételes volt, de a tartományi szükségletek, melyek érdekében azt kérték, évenként felmerülvén, a fejedelmi kérelem a költségek megszavazása iránt is évenként ismétlődött, és igy rendesen visszatérő adó fejlődött ki, melynek külön megajánlását csak azért tartották szükségesnek, mivel ez az országos kivánalmak hangoztatására és ezek teljesítése sürgetésére alkalmat nyujtott. A rendes, szokásos adózások mellett azonban idővel, midőn a tulajdonképeni államélet kifejlődik, a rendkivüli segedelmek is mindinkább szerepelnek.

Az országos segedelem terhét, noha azt a rendek szavazták meg, nem viselték ők, legalább nem közvetetlenül. Majd határozott pénzösszegben megajánlva, az országos segedelem előteremtése merően a rendekre hagyatott, kik azt ismét jobbágyaikra vetették ki; majd, mint hazánkban, az országgyűlés azt közvetetlen a jobbágytelkekre (portákra) vetette ki. Némi, noha még felette tökéletlen, országos adórendszer egyedül az utóbbi országokban képződik.

---

irány daczára, *folyton uralkodó közjogi felfogásnak köszönte, mely a szent korona fogalma- s tanában* nyert kifejezést.

Szent korona alatt kezdetben csak a magyar koronázási jelvényt értették. Idővel azonban a koronázás az alkotmány biztosítékává vált, az alkotmányra ez alkalommal letett királyi eskü miatt, miért is azon felfogás létesült, hogy csak is akkor, midőn a korona a király fejére illesztetik, ő az országnak és viszont ez neki megesküszik, nyeri a jogot királyi hatalmának teljes gyakorlásához. Innét, hogy idővel a királyi hatalmat és a benne foglalt jogokat a koronában rejlőknek tekintették; szóval, *a korona már a XIII-ik század végén, és a XIV-iktől innen folyvást kifejezettebben, mint a királyi hatalom és a királyi felségjogok képviselője kezdett a nemzet személyében szerepelni.*

A magyar királyi hatalom közhatalom lenni soha meg nem szűnt. Felségjogai egynémelyikét (péld. a hadtartási, biráskodási jogot stb.), ugyan a király hatalmas nagyokkal volt kénytelen megosztani, a törvényhozás-' s kormányzatban pedig elébb ezeknek, később pedig a mindinkább területi közönségekbe sorakozó nemességnek is jelentékeny befolyást adni: de közvetetlen uralma alól az ország területének bármely csekély része és az országlakosok bármely szabad eleme sem volt soha, Magyarország leghűbériebb korszakában sem elvonva. A királyi mellett még ugynevezett tartományuri hatalmat Magyarországban soha sem ismertek. De a királyság, mióta a várszerkezettel önálló hadereje bukott és uradalmai adományba adásával önálló vagyonforrásai jobbára elapadtak, kénytelen volt a nemzettel nagyobb mértékben összeforrni, ennek haderejében (banderiumi szerkezet) s vagyonában (a nevekvő adók) támaszt keresni. Viszont pedig a nemzet, mióta a hazai földnek adományba adása be volt fejezve, szorosabb függésbe jutott a királyságtól, mint sem az Árpád-királyok korában volt. Királynak és nemzetnek ezen, noha jobbára hűbéri formák mellett, egyesülése egy közjogi egészben a koronázáskor nyert külső kifejezést, midőn a korona, a királyi hatalom ezen jelképe, a nemzet beleegyezésével és kölcsönös eskü mellett, illesztetik a király fejére. Innét, hogy idővel a *szent korona a király és a nemzet között megosztott közhatalomnak, vagyis az alkotmányos közhatalomnak, vált jelképévé és minden nevezetesebb közjogi viszony alakulására befolyást vevő közjogi fogalommá lett.*

Az ország területe t. i. hova-tovább a szent korona területének mondatik, a királynak e területre vonatkozó joga a korona

jogának és a királyi jövedelmek s javak a szent korona jövedelmeinek s javainak (*peculium, bona S. Regni Coronae*). Minden szabad, önálló birtok a szent korona területén az uj birtokrend értelmében csupán a szent koronától származhatván le, ezt tekintik minden birtokjog gyökerének (*radix omnium possessionum*), és csupán az, ki ily szabad birtokot bir, áll közvetetlen összeköttetésben a szent koronával vagyis ennek közvetetlen hatósága alatt és lehet egyszersmind e hatalomnak részese, vagy, mint azt kifejezték, a szent korona tagja (*membrum S. regni Coronae*). És valamint az, kinek birtoka szétágazóbban gyökeredzett a szent koronában és ép azért élénkebb részt vett a szent korona életében, ennek előkelőbb tagja volt a kisbirtokú nemesnél: ugy viszont az, ki birtokát nem közvetlenül származtatta le a koronától, nem állhatott ennek közvetetlen hatósága alatt sem, hanem annak, kire birtokjogát visszavezette; vagyis nem lehetett a szent korona tagja, azaz önálló részese a szent korona életének. Csak is ott tehát, hol, mint az országgyülésen, a koronát fején viselő fejedelem és a szent korona tagjai együtt voltak, volt jelen a *szent koronának egész teste (totum corpus Sacrae Regni Coronae)* vagyis a közhatalom egész telje, miért is csak ott fejthette ki a szent korona teljes működését, jöhetett létre törvény. És végtére a szent korona és ennek tagsága értelmében alakultak a kormányzati viszonyok is, és velök függ különösen össze a magyar álladalmi önkormányzat természete.

Szóval a szent korona mindinkább az a kapocs, mely a magyar társadalom hűbériekké fejlődő alkatelemeit közjogilag öszszefűzi, és mely a XIV-ik századtól innen hosszu időn át a magyar államfogalomnak tekinthető.

2. §.

A törvényhozó hatalom gyakorlása.

Irodalom: *Kovachich L. G.:* Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1790.; *Hajnik I.:* A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszünése. Budapest, 1873.

A rendi országgyülés intézménye Magyarországban még a középkor végén sem mondható teljesen megalakultnak.

A törvényhozás, mely az Árpád-korszakban majd a királyi tanácsban, majd pedig az ország megannyi szabad lakosai által látogatott nép- vagy nemzetgyűléseken ment véghez, a XIV-ik században ismét az elsőben birta súlypontját. Birtokában megfogyat-

kozva, a későbbi Árpád-korszakban felemelkedett birtokaristokratia mellett a köznemesség politikai súlyát veszítette, miért is az egész Anjou-korszak alatt csak ritkán tartottak nemzetgyűléseket, és az országos ügyeket a főpapok, az ország főméltóságaival felruházottak és egynémely különösen meghivott előkelők képezte tanácscsal (cum consilio Praelatorum et Baronum) döntötték el. És midőn a Nagy Lajos alatt megállapodott uj birtokrend, valamint a mindinkább kifejlődő megyei intézmény segélyével véghez ment testületi szervezkedés a köznemességet ujból tekintélyhez juttatták, ezt nem többé egyéni, hanem csak rendi részvételre az országos tanácskozmányokban hivták fel.

A XIV-ik század végétől (1384.) vagyis Mária uralkodásától innen *szerepel tudniillik a nemesség képviseltetése a megyei közönségek szerint,* azaz a megyei követküldés intézménye, a nemesség megyénként szólíttatván fel, hogy a főpapok és az országos méltóságok tanácsához követeket küldjön. De a megyei követküldés, melyhez 1405-ben még a városoké is csatlakozott, állandó közjogi intézménynyé e korszakban még nem erősbült. Mert I. Ulászló uralkodásától II. Ulászló uralkodásáig kivételesen, innét kezdve pedig a mohácsi vészig némi állandósággal, *ujból visszatér a nemesek fejenkénti megjelenése az országgyülésen* és ezzel ennek nemzetgyülési jellege, noha a nemesség jelentékeny részének elszegényedése miatt a nemzetgyülések tekintélye jelentékenyen sülyedt és azok tarthatlansága kétségtelenné lett.

A magyar országgyüléseknek tulajdonképeni rendi országgyülésekké alakulása ugyan csak a XVI-ik század folyamában, midőn a szent korona tagjai határozott országrendekbe sorakoznak, fejeződik be, de a királyok által már e korszakban gyakran, sokszor évenként összehíva nagy politikai jelentőséggel birtak és a törvény s a királyi rendelet egymástól különválásához vezettek. Mióta tudniillik a nemesség és a városok állandó részvételével az országgyülésben, ez a szent korona összes elemeit, vagyis a szent korona egész testét (totum corpus sacrae regni coronae) képviselte, törvénynek hova-tovább csak is azt tekintették, mi itt megállapítva a király által szabályul iratott, a szabályokat ellenben, melyeket egyedül a király alkot, puszta rendeleteknek, melyek csak a törvények vonta korlátokon belül intézkedhetnek. A törvényalkotás súlya azonban e korszakban még mindig a királyi tanácsban rejlett, melynek a majd képviselet útján, majd pedig fejenként jelen volt nemesség u. n. szónokai (oratores) által adta tudtára külön

tanácskozásban kifejezést nyert kivánalmait. A tanácskozás ugyan mindig külön folyt, de azért a két táblarendszer még megalakultnak nem mondható.

3. §.

A végrehajtó hatalom gyakorlása.

Irodalom: *Frankl Vilmos:* A nádor és az országbirói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése. Pest, 1863.; *Botka Tivad.:* Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről, a »Budapesti Szemle« 1865. évi folyamában.

Valamint a magyar törvényhozás a későbbi középkorban alkotmányos törvényhozássá lesz, úgy a kormányzat is nevekedő mértékben ölt magára közjogi formákat és válik országossá, még pedig szintén alkotmányos értelemben.

A központi kormányzatot a király a *szükebb értelemben vett királyi tanácscsal (consilium regis)* kezelte, mely megkülönböztetendő attól a tágabb királyi tanácstól (consilium Praelatorum et Baronum), melyet kiválóan fontos ügyek eldöntése céljából, de leginkább országgyűlés alkalmával, gyüjtött a király maga köré és mely az összes előkelő elemet magában foglalta. Annak tagjai a király bizalmából fogtak ott helyet, és csak korszakunk vége felé követelték meg, hogy a király a nemesség mind a három rendjéből válogassa azokat. Végrehajtó közegei a központi kormányzatnak névleg még mindig a múlt korszak udvari tisztjei, csakhogy ezeknek már akkor megindított átalakulása országos méltóságokká a XIV-ik s XV-ik századokban teljesen be van fejezve. *Az ország báróinak* (Barones Regni) kezdik nevezni őket, vagy, mivelhogy a méltóságaikhoz kötött tetemes jövedelmek alapján zászlós csapatok állítására köteleztettek, az *ország főzászlósainak* is mondattak. És *különösen a nádor* az, ki a király és az országgyűlés közös választásának köszönve tisztét, mint kiválólag annak, a miben e ketten egyesültek, t. i. a koronának legelőkelőbb tisztviselője jelentkezett. De a hajdani királyi udvarbiró is e korszakban lesz *országbiróvá*, és, valamint még a nádor és a személynök is, az országnak a *tárnokmester* pedig a városoknak, rendes birájává, mig a többi udvari méltóságok a királyi tanácsban fő-főszerepet vivő egyéniségek.

A mi a vidéki kormányzatot illeti, annak municipalis jelleme tulajdonkép e korszakban fejlődik ki; a XVI-ik század elején a magyar *törvényhatósági intézmény* és vele *a magyar államalmi önkormányzat* már megalakultnak mondható.

A mi a törvényhatósági intézményből már az Árpád-korszak alatt kifejlődött, az az országlakosoknak törzsi közönségek helyett u. n. *területi*, t. i. *megyei*, *városi* vagy *kerületi* (szepesi szász, kún kerületi stb.) *közönségekbe* való sorakozása volt, mi a várszerkezet felbomlásával, a parasztságnak uri hatóság alá jutásával és a nemzet szabad tagjainak politikai állása sülyedésével függött volt össze. Az országos végrehajtás közegeivé azonban e közönségek még csak a XIV-ik s XV-ik századok folyamában lesznek, a szent korona eszméjének befolyása alatt. E területi közönségek tudniillik, tagjaik rendi állását tekintve, majd kizárólag vagy túlnyomólag nemesi majd pedig polgári közönségeknek mondhatók; és miután a nemességre és polgárságra egyáltalában a szent korona tagságának tanát alkalmazták, természetszerűleg adva volt azoknak a szent korona életében való részvétele e közönségek útján.

Fejtegettük fentebb, hogy a képviseleti rendszer mikép csatolta a nemesség és polgárság részvételét a törvényhozásban a területi közönségekhez. Az álladalmi végrehajtást pedig több rendbeli intézmények hozták velök, különösen pedig a megyékkel, szorosabb összeköttetésbe.

Az 1435-ben állandó intézménynyé emelt banderialis szerkezet a hadügyet hozta kapcsolatba a megyékkel, midőn a jobbágy kezébe fegyvert adva, a magyar had súlypontját a jobbágytelkek (porták) után kiállított katonaságba helyezte át, és ezt, valamint a felkelő nemességet, megyénként hiva hadba, a megyei zászlók szerint szervezte. A telekkatonasággal egyidejüleg, t. i. Róbert Károly uralkodása alatt, honosodott meg a telek- vagy portaadó, mely ismét megyénként, a jobbágytelkek vagy kapuk száma szerint, követelve, a megye által lett a királyi kincstárba szolgáltatva. Az igazságszolgáltatás is, mióta a nemesség helyt kezdett foglalni a megyei szerkezetben és a nem nemes népelemeket onnét kiszorítani, már az Árpád korszak végén, de még inkább az Anjou-k alatt, a nádor vagy királyi küldöttek által tartott birói gyülekezetekről a megyei fő- vagy alispán tartotta megyei gyülekezetekre szállott át mindinkább. És végtére a merően közigazgatási és közbiztonsági teendőkből is, mióta az idegen koronákat is viselt királyaink gyakori távolléte a központi kormányzat tevékenységét zsibbasztotta, a folytonos külveszély pedig gyors intézkedést követelt, folyvást több és több hárult a megyékre. Szóval, már a vegyes házi királyok korszaka végén a megyék az álladalmi végrehajtásnak minden irányban közegei; a részleges kormányzat az országban túlnyomólag a megyék szerint kezelt.

És az ország vidéki kormányzata nemcsak hogy *megyeivé* válik e korszakban, hanem, mint az országlakosok hozzájárulásával gyakorolt, *önkormányzativá* is. Eltekintve attól, hogy a megyei zászlók csupán honvédelemre vagy országgyülésileg elhatározott háborúba indultak, és hogy az igazságszolgáltatás a megyei közönség választotta szolgabirákkal és esküdtekkel (táblabirákkal) kezeltetett, a közigazgatás is, ha még nem is a megyei közönség által választott, de legalább kebeléből vett tisztviselők kezébe jutott. Mindenik megyének külön főispánnal kellett már birnia, és az őt tisztében helyettesítő alispán- vagy alispánoknak a megye jóbirtokú nemesei sorából vétetniök, mig a szolgabirákra és esküdtekre nézve a választás elvét már teljesen alkalmazták.

A mi a magyar törvényhatósági intézménynek a megyék mellett második elemét, t. i. a *városokat* illeti, ezek, habár e korszak volt virágzásuk tulajdonképeni kora, a megyékhez hason politikai jelentőségre nem emelkedtek. Az önkormányzat ugyan e korszakban a városokban inkább volt otthonos mint a megyékben, de az államdalmi végrehajtásnak a városok csekélyebb mértékben voltak közegei és különösen honvédelmi tekintetben nem voltak a megyékkel párhuzamba helyezhetők.

Ugyanazok az okok, melyek a XIV-ik, de kivált a XV-ik században és a Jagelló királyok alatt a törvényhatósági intézményt hazánkban fejlesztették, egyszersmind elősegítették az erdélyi és a szlavon részeknek tartományi szervezkedését is amott a vajdaság, emitt a báni méltóság vezetése alatt.

VIII. FEJEZET.

A lengyel alkotmányi állapotok a későbbi középkorban.

1. §.

A lengyel alkotmányosság alakulása és jellemzése.

Irodalom: *Hüppe Siegfr.:* Verfassung der Republik Polen. Berlin, 1867.; *Caro Jak.:* Geschichte Polens. Gotha, 1863—69.; *Lengnich Gottfr.:* Jus publicum regni poloni. Gedani, 1766.

A szláv alkotmányok közől csupán a *lengyel* ért e korszakban jelentékenyebb fejlődést, mely külön figyelembevételt érdemel.

A lengyel fejedelemség, mely a mult korszakban még ugy jelentkezett, mint többé-kevésbé korlátlan uralom, már Nagy Kázmér és utódja Nagy Lajos alatt, de még inkább a Jagellóktól (1386.) innen, alkotmányos korlátok közé jut. Mindazok a fény- és tisztességbeli jogok, melyek az egykori Piast fejedelmeket körülvették, a lengyel királyságnak ugyan meghagyattak, de merően választásivá átalakítva, hatalmának legbiztosabb alapját, annak örökös voltát, veszítette. A felemelkedő nemesség az, mely a királyi hatalmat mind szükebb és szükebb korlátok közé szorítja.

Midőn a XIV-ik század lehanyatlik, már *egyedül a nemesség alkotja a jogosult nemzetet* (narod, populus). Már csupán a nemesekre szorítkozik a régi közszabadság; csak ők azok, kik hadba indulni nemcsak hogy kötelezvék, hanem egyszersmind különösen jogosítvák is, a mult korszak általános hadkötelességét a nemesség kizárólagos joga hadszolgálatra váltván fel. Az egykor szabad paraszt (kmeto, kmiec) tökéletesen kisiklik a királyi uralom alól és már a wisliczai statutum idejében (1347.) és még inkább az 1454-ki s az 1496-ki végzemények értelmében röghöz kötött jobbágy, földesura hatalma s gazdagságának merő eszköze.

És az egykor szabad paraszt elnyomásával a nemzet egyedül jogosult elemévé emelkedett nemesség (szlachta) nemzetségekre (stirpes, herb) sorakozva szerepel, melyek mindegyike több családot foglalt magában és egysége külső kifejezést a nemzetségi családokra nézve közös czimerben (herb; innét a régi nemesség jelelésére használt szlachta herbowa-féle kitétel) birta.[1] A király által nemesítettet, az uj, nem törzsbeli nemest (miles a kmetone, scartabellus) már Nagy Kázmértól innen nem tartották a nemesi nemzetségekhez tartozókkal egyenlőnek (hacsak ki nem volt mondva a nemesítő oklevélben: praeciso scartabellatu); és kivételével az arany-sarkantyús vitézeknek (equites aurati), kiket a krakkói polgárok sorából válogatva, a későbbi királyok is koronáztatásuk alkalmával Krakkó főpiaczán felavattak, a nemesítés egyéb módjai mind ritkábban alkalmaztatnak és Báthori Istvántól innen végkép megszünnek, mi a lengyel nemességet, midőn ujabb elemeknek belészivárgását lehetlenítette, kasztté alakította. A nemesi nemzetség kebelében pedig ismét a nemesi, Nagy Lajos (1374.) óta csaknem teljesen adómentes, birtok volt az, mely önálló s teljesjogu szereplésre képesített, mint azt már a XIV-ik és XV-ik századokban elvként gyakran kifejezték, a nem pusztán nemesi születésűt (bene natus), hanem egyszersmind birtokost (possessionatus) is ismervén el csak teljes jogú nemesnek. A puszta nemesi név és czimer, birtok nélkül, csupán a fegyverjogot (jus militare) adták meg, de nem a képességet tisztségekre, miért is a birtoktalan nemesek a nemzetség birtokos, szerepvivő tagjainak mintegy fegyveres kisérete voltak.

E nemesség, melynek tagjai szabadság tekintetében egyenlők voltak, és melynek körében csak tisztség vagy fényes családi név adott személyes előkelőséget, de nem örökös előjogokat (innét a nyugateurópai főuri czímeknek mellőzése: »sufficit nos Polonos nobiles esse«), magához vonja a közhatalmat és a királyságot már korszakunk végén árnyékhatalommá sülyeszti, kivált az interregnum-ok és a választási szegődvények (pacta conventa) felhasználásával.

Már fentebb említettük, hogy az uri hatóságnak a XIV-ik században teljes kifejlődésével a lengyel parasztság egészen a nemesség hatalma alá került. Nagy Kázmér alatt kifejlődik a nemesség előkelőbb elemeinek szabályszerű részvétele a királyi biráskodásban, valamint a törvényhozásban; Nagy Lajos pedig kassai végzeményében (1374.) a pénz- és hadügyek iránti rendelkezés jogá-

[1] Innét a lengyel családi nevet rendszerint még megelőző nemzetségi név.

nak lényegesebb alkatelemeitől fosztá meg a királyságot, mi a XV-ik században a nemesség állandó és szabályszerü részvételéhez megannyi nevezetesebb államügyek elintézésénél szükségkép elvezetett. 1496-ban már rég meggyökeredzett szokásként hangoztatták, sőt törvényben is kimondották, hogy a király csupán az országgyűlés beleegyezésével vethet ki adót, hozhat törvényt és határozhat háború és béke felett. A királyi jogok legjelentékenyebbjei ilykép már a XV-ik század végén az országgyűlésre szállítvák által, száz évvel később pedig a biráskodási hatalmat is ugy szólván végkép kivették a király kezéből. Kevés, inkább csak tiszteleti jogok maradván meg a királynak, Lengyelország a XVI-ik században már csak névleg királyság, tényleg aristokratikus respublica, sőt a respublica polonica kitétel a lengyel állam jelelésére később diplomatiai használatba is vétetett.

2. §.
A törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlása

Irodalom: *Betkowsky:* De comitiorum in Polonia sub regibus stirpis Jagellonicae habitorum vicissitudinibus. Az »acta societatis Jablonovianae« 8-ik részében. *Bandtkie:* Jus polonicum 185. s k. lapok.

A lengyel országgyűlés a Jagellók korában két elemből alakult meg.

Az egyik az u. n. *senatus* volt, mely a Piastok idejében határozott szerkezettel még nem birva és a fejedelem bizalmával megtisztelt előkelőkből állva, a Jagellók uralkodása alatt már az ország határozott egyházi és világi főméltóságait (principes) foglalta magában. Amazok alatt az ország érsekeit s püspökeit kell érteni, élükön a gneseni érsekkel, mint Lengyelország primásával, ki, mig a trón üres volt, a királyi teendőkben is eljárt (interrex) és mint a senatus elnöke (primus princeps) kiváló külső fénynyel volt körülvéve. A világi senatorok pedig a tartományok vajdái (palatinusai) és az előkelőbb várispánok (castellanok), kik közül a krakói várispán rangban még a vajdákat is megelőzte, a világi előkelők rendjében tehát az első helyen sorakozott.

A törvényhozó test másik eleme *a nemességből* állott. Részvétele az országos tanácskozmányokban ugyan már kezdve a Jagellók korától szerepel, de határozott szabályok e tekintetben csak 1468. óta vannak. Ezóta tudniillik a nemességet vidékek (communitates, districus, grod) szerint *két-két küldött (nuntii terrestres)* képviselte,

kik küldőik utasítása szerint tartoztak eljárni. Ezzel tehát a törvényhozás súlypontja a vidéki gyűlésekre lett áthelyezve, különösen mióta 1496-ban és ismételve 1505-ben törvények hozatalára és hadizenetre csak oly gyűléseket jelentettek ki illetékeseknek, melyek a nemesség vidéki követei (nuntii terrestres) által látogatvák. A vidéki vagy részleges gyűlések, melyek a nyugati országokban ép az országgyűlési intézmény megalakulásával veszítik jelentőségüket, Lengyelországban az országgyűlés hatáskörének tágulásával folyvást növekvő tekintélyre tesznek szert; az ottani tanácskozások és az onnét adott utasítások lévén döntők az országgyűlések határozataira nézve.

A nemességen kivül a lengyel országgyűléseken még jelen voltak követeik útján a *városok* is, vagyis a magdeburgi joggal élők, mert igy hivták még a lengyel városok polgárait, azonban ezek országgyűlési szerepe csak a XVI-ik század elejéig tart, azontúl csupán Krakó, mely polgárai egyenjoguságát a nemesekkel vitatta, tartotta meg országos képviseleti jogát.

A kormányzatot a központban a király vezette a senatussal mint tanácsadó, és az egykor udvari, de e korszakban már mindinkább országos főméltóságokkal (Marschall, kanczellár, kincstartó stb.) mint végrehajtó közegekkel. A vidéki kormányzat, mely a várnagyságok és ezek alkerületei (grod) szerint kezeltetett, a XV-ik században már túlnyomólag a *starostá*-k kezében nyugodott, miután a vajdák vagy palatinusok és az ezeknek közvetlenül alárendelt várispánok vagy castellan-ok hatásköre a felkelő had vezetésére és egynémely kivételes természetű biráskodási s rendészeti teendőkre szorítkozott. A starostá-k a király által, majd közvetlenül, majd pedig a kerületi gyűlések ajánlatára, kinevezve, a nekik alárendelt és jobbára általok kinevezett tisztviselőkkel igazgatták a kerületek (grod) ügyeit, különösen pedig kezelték az igazságszolgáltatást. Álladalmi önkormányzat e lengyel kerületekben csak csekély mértékben volt otthonos. Teljesen önjogú biráskodás és önálló közigazgatással birtak ellenben a városok, de miután azokat a lengyel nemesség német gyarmatoknak tekintette és magához felölelni vonakodott, inkább csak községi, mint álladalmi önkormányzatnak voltak szinhelyei.

NEGYEDIK KÖNYV.

A JOGÉLET EURÓPÁBAN A X-IK SZÁZADTÓL A XVI-IKIG.

I. FEJEZET.

A középkori jogélet jelleme és forrásai.

1. §.

A középkori jogélet alkatelemei.

Irodalom: *Schaeffner W.:* i. m. III. köt. 1—32. l.; *Pertile Ant.:* i. m. I. kötet. 335—42. l.; *Schroeder R.:* i. m.; *Hajnik I.:* Magyarország és a hűbéri Európa. Pest, 1867.

A jogélet Nyugat-Európában, mely a középkor első századaiban törzsi természetű volt, a X-ik századtól innen mindinkább területivé lesz. Már a törzsek végleges letelepülésével tudniillik megindult azok jogainak átalakulása tartományi jogokká, és midőn hűbér- és földesuraság a törzsi kötelékeket felbontották, a legnevezetesebb társadalmi viszonyok a földbirtokkal jutottak kapcsolatba. A hűbéri tartományokban, a földesuri uradalmakban és a később keletkezett városokban a származás helyett a helyi viszonyok döntöttek a jogi gondolkozásra nézve, miért is az ember joga törzsi származása helyett hovávalósága szerint kezdett irányulni. Az átmenet a személyszerű jogok rendszerétől a területi jogokéhoz azonban lassú volt, mint azt a jog professio-inak a XIII-ik, sőt néhol, kivált Olaszországban, még a XIV-ik században is előforduló, noha már csak szórványos szereplése tanusítja. A törzsi jogéletnek területivé átalakulása később és sokban eltérő módon véghez megy a hűbériség uralma alá nem teljesen vagy épen nem jutott európai országokban is, és a jogélet törzsi jelleme a középkor végén Európának már csak legkeletibb és némely éjszaki részében maradt meg.

A területi jogéletet a hűbéri országokban a szakadozottság jellemzi. A hűbériség uralma a közjogi egység hiányát és a joghatóságnak a földtulajdonnal való egybekapcsolását jelentvén, a hűbéri országokban minden önálló hatósági területtel idővel új területi jog is támadt. Valahány tartomány, város vagy uradalom volt ez országokban, csaknem ugyanannyi jog is keletkezett ott. Hason társadalmi állásban lévő egyének (péld. nemesség vagy jobbágyság) jogát tekintve ugyan gyakran nagyobb vidékekre, sőt néha az egész országra kiterjeszkedőleg némi egyformaság észlelhető, de ez csupán a helyzet hasonszerűségének és nem a jogalkotás egységének volt szüleménye. Valamint közhatalom és nemzeti egység a nyugat-európai országokban sokáig hiányoztak, úgy nem volt ott sokáig országos vagy nemzeti jog sem, hanem a jog az apró uralmi területek és a számos rendi fokozat szerint rendkivül változó volt. Ezen nem többé törzsi, hanem vidéki partikularismus által jellemzett nyugat-európai jogéletben az egyedüli általános, de ismét nem országos, hanem az egész nyugati kereszténységre nézve közös jogot azon jogszabályok alkották, melyekkel az egyház a tulajdonképeni középkorban számos polgári jogviszonyt is rendezett, mint például a házasságra, az esküre, uzsorára stb. vonatkozó kánonjogi szabályok.

Azokban a nyugat-európai országokban ellenben, hol a hűbériségnek nem sikerült felbontani a közjogi egységet (Anglia), vagy hová a hűbériség csak későn és már csak fogyatkozó erővel hatolt (Magyarország, Lengyelország, Skandinávia), valamint a Kelet-Európát alkotó Oroszországban a jogélet teljes egységének hiánya egyes országrészeknek nem annyira uralmi, mint inkább nemzetiségi különállásával függött össze.[1]

A jogélet, mely a tulajdonképi középkorban majd uralmi, majd törzsi területek szerint volt szakadozott, *a későbbi középkorban majd mindenütt az egység felé halad.* De mig az első csoporthoz tartozó országokban a jogélet folyton nevekvő egysége egy idegen jog, t. i. a római jog közvetítésével jő létre; addig az utóbbiakban közönséges vagy országos jog az által létesül vagy legalább létesülni készül, hogy lépést tartva a nemzeti egység alakulásával, a különböző jogok az országban egy nemzeti jogba olvadnak össze; vagy hogy egy törzsi jog jutván túlnyomósághoz és csupán ez

[1] Példák erre hazánkban a székely- vagy szász föld, vagy Angliában a kelta lakosságú Wales stb.

fejlesztetvén tovább, a többiek ezzel szemben a kivételes vagy partikularis jogok szerepére jutnak.

És e két irányu jogfejlődés közepette egészen elszigetelve áll, egy régi kor tisztes maradványaként, a *görög-római jog*, mig nem a XV-ik század közepén Byzancz bukásával külső érvényét teljesen veszíti, inkább csak egyházjogi elemével maradván továbbra is a kelet-európai jogélet egyik jelentékeny eleme.

A középkori jogélet behatóbb felfogása érdekében tehát a területi jogok általános forrásait, a római jog érvényre jutása és befogadása történetét, a közönséges egyházjog megalakulását és végtére az egyes európai országoknak jogélete fejlődését külön-külön kell szemügyre vennünk.

2. §.
Jogforrások. Szokás.

Irodalom: *Pertile*: i. m. I. köt. 31. és 42. §§.; *Fresquet R.*: Précis d'histoire des sources du droit français. Aix, 1861. 49. s k. l.; *Zoepfl*: i. m. I. k. 21. §.; *Stobbe O.*: Geschichte der deutschen Rechtsquellen. I. köt. 266. s k. l.; *Schroeder*: i. m.; *Viollet P.*: Précis de l'histoire du droit français. Paris, 1886. I. köt.; *Salvioli I.*: Manuale di storia del diritto italiano. Torino, 1890.

A jog a tulajdonképi középkorban Európának úgyszólván minden részében túlnyomólag szokáson alapuló jog volt, és pedig nem csupán a merő törzsélet korából ekkor még csak kibontakozó magyar, szláv és skandináv tartományokban, hanem a nyugatibb országokban is.

Az apró hűbéri tartományokban tudniillik a külömböző törzsbelieknek egy népegészbe olvadásával az ott divatozott törzsjogok is egy új, u. n. tartományi jogba olvadnak össze, és pedig annyival inkább, mert a hűbériségnek uralomra jutásával megszünvén ott a régi közjogi szervezet alapjai, megváltozván a rendi és birtokviszonyok és új nézetek képződvén a bűntények, ezek büntetése és az igazságszolgáltatás iránt, a capitulare-k, népjogok és leges romanae-k legtöbb szabványai elavultak. Ennek következtében, és nem valamely határozott törvényhozási intézkedés útján, a frank capitulare-k és a leges-ek elvesziték idővel alaki érvényüket. Határozott időpontot erre nézve megállapítani nem lehet, de korábban bekövetkezett ez Franczia- és Olaszországban, mintsem Némethonban, hol még a XII-ik, XIII-ik században készültek a bajor, az alemann vagy más népjogok másolatai, vagy Angliában, és tudvalevőleg a

nyugati góth jog (forum judicum, Fuero juzgo) az, mely megannyi germán népjogot túlélt és formai érvényességét Spanyolországban még a középkor után is megtartotta.

De ha a capitulare-k és népjogok külső érvényessége a X-ik és XII-ik századok között meg is szünik, számos elveiket a szokás mégis fentartotta, még sokáig emlékeztetve arra, hogy az egyes vidékek tartományi jogait mily törzsjogok előzték ott meg.

Igy jutott a tulajdonképi középkor kezdetén a nyugat-európai jogélet ujból a merő szokásjog korszakába, melyből Európa keleti és éjszakkeleti vidékei még egyáltalában ki sem bontakoztak volt. E kor szokásjogát a *consvetudines, Gewohnheiten, coutumes* kifejezések jelelik, és hogy kötelező legyen, megkivántatott, hogy az emlékezetet haladó idő óta követtessék, mindnyájok által helyeseltessék és a kor erkölcsi nézeteinek megfeleljen; csak e feltételek bekövetkeztével lehetvén szó jó és régi szokásról (bona et antiqua consvetudo), a mely ellentétben a helytelen szokáshoz (böse Gewohnheit) volt szabályként követendő.

E szokásjog majd területek szerint képződött, mint tartományi (Landrecht, coutume péld. de Beauvoisis, d'Artois stb.), városi (Stadtrecht), falusi (Dorfrecht) szokásjog; majd társadalmi osztályok szerint mint hűbéri, udvari, szolgálati, nemesi, paraszti, stb. szokásjog (lehensrechtliche, hofrechtliche, dienstrechtliche, u. s. w. Gewohnheit). És a mint több tartomány ismét egy nagyobb uralmi egészbe volt egyesítve, péld. több grófság egy herzogságba, általánosabb szokásjogi elvek is keletkeztek *(commun usage, générale coutume,* péld. d'Anjou, de la Normandie stb.): mig ott, hol a hűbériség nem tudta teljesen elenyésztetni a régi törzsbeli külömbségeket, mint például Németország nagy részében, ott rokon törzsbeliek lakta tartományok szokásjogai között bizonyos hasonlóság lévén felismerhető, több tartományt magában foglaló területre vonatkozólag közönséges péld. szász, bajor stb. szokásjogról (gemeines sächsisches, bayrisches Recht) szólottak. A területi és nemzeti egység fejlődésével lépést tartva tehát egy országos szokásjognak is kell vala fejlődnie, ha azt a nyugat-európai országok többségében a római jog u. n. receptiója fel nem tartóztatja. Az összes jogéletre kiterjeszkedő országos és egyszersmind nemzeti szokásjog csak Angliában (common law), és pedig már a XIII-ik században, alakúl, és még azokban az inkább keleti és éjszakkeleti országokban is, hol, mint például Magyar- vagy Lengyelországban, egy törzsi jognak még a középkorban sikerült közönséges vagyis országos joggá emelkedni.

3. §.

Jogforrások. A szokásjog feljegyzései.

Irodalom: *Pertile:* i. m. I. köt. 42. §.; *Stobbe O.:* i. m. és *Schaeffner V.:* i. m. III. kötet 2. fejezet; *Zoepfl:* i. m. II. kötet 25. §.; *Schroeder* és *Viollet:* i. m.

A területi szokásjogok sokáig maradtak feljegyzés nélkül. Ha tehát valamely jogszabálynak szokásjogi érvénye kétséges volt, az a kérdéses terület hitelt érdemlő lakosainak (sages coutumiers, practiciens) bizonyságával volt csak megállapítható, mint mondák, a jog után való kérdezés vagy kutatás (*inquisitio, enquête par turbe)* utján. És ha per alkalmával mindkét fél az ő állítását a szokásjogokon alapulónak tudta bizonyítani, a biróságnak a népből választott tagjait, az u. n. birótársakat (Schöffen) tartották arra hivatottaknak, hogy kimondásukkal a való szokásjogot megállapítsák, vagyis a fenforgó kételyek közepette a jogot, mint mondák, megtalálják (das Recht finden); sőt idővel szokásossá lett, hogy a biróság, nem csak midőn itéletet hozott, hanem a szokásjog iránt egyszerüen megkérdezve is, tett ily jognyilatkozatokat. A szokásjog és különösen ennek időnkénti változásai felismerésére tehát sokáig főfontosságúak voltak a biróságok nyilatkozatai a fennálló szokásjog iránt, azoknak erre való utalásai, melyek a *lauda, recordationes* (récords), *scita, Weissthümer, Öffnungen, ordele* stb. nevek alatt ismertek és milyenek, különösen a városi jog terén, hazánkban sem hiányoztak.[1] Mert hisz azok a városok, melyek jogával más városi vagy falusi községek éltek vagy azzal kifejezetten megadományozva (bewidmet) voltak és ezekre nézve az anyavárosnak, sokszor a hatósági felsőbbségnek (Oberhof) is szerepét vitték, sokszor fordultak anyavárosukhoz ezt kétes szokásjogi kérdések eldöntésére felhiva. A falusi jogéletben nem csak ily egyes esetre adott jognyilatkozatokkal találkozhatni, hanem szokásban volt a szokásjognak egyáltalában a községgyülésen koronkénti előadása. Ezek feljegyzései Németországban a szorosabb értelemben vett Weissthümer vagy Pantaidinge, Francziaországban a rotuli (Rodel).[2]

[1] Különösen a soproni városi levéltár bővelkedik azokban, hol a dunántuli városokhoz, különösen Kismártonhoz és Kőszeghez, kérdéseikre adott feleletkép intézett számos jognyilatkozatokat találhatni. Az ország nagybirái is itéleteik kellő megalapítása érdekében szintén nem ritkán formulázzák a szokásjogi elveket.

[2] Ezen szoros értelemben vett német Weissthümer-eket Grimm Jakab

A szokásjog megállapításának ezen eszközei, melyhez még, habár mint nagyon is kivételes, az istenitélet járult, idővel szükségkép elégteleneknek bizonyultak és a jogállapot bizonytalansága a szokásjognak feljegyzés útján meghatározását és megszilárdítását tette kivánatossá. A területi szokásjogok ezen irásba foglalása a XII-ik század második felében indul meg,[1] és pedig többnyire magánosok szorgalmából s ritkábban hatósági megbizás alapján, majd latin, majd, mi gyakoribb, hazai nyelven. E szokásjogi feljegyzések, melyek a törzsjogokéinál rendszeresebb formában készültek és gyakran terjedelmes dolgozatok, az u. n. *jogkönyvek* (Rechtsbücher). Készítésük fénykora a nyugatibb országokban a XIII-ik század volt; a XIV-ik, de kivált a XV-ik századba tartozó jogkönyvek amazokat sem számra, sem pedig jelentőségre nézve rendszerint el nem érték. Az inkább keletre fekvő országokban azonban, hol a XI-ik, XII-ik századokban, sőt itt-ott még ennél is később, még csak a törzsi jogok feljegyzése eszközöltetett, a nyugati jogkönyvekhez hasonlítható munkák csak a XV-ik és XVI-ik századokban készülnek.

Valamely terület összes jogára, majd ennek csak egy-egy ágára (péld. hűbérjogra (Lehenrechtsbuch) vagy perjogra (Richtsteig) kiterjeszkedve, a jogkönyvek az általuk tárgyalt szokásjognak nem mindig egészen hű tükrei. Mint túlnyomólag magánmunkálatok, gyakran magukon viselik a szerző egyéni felfogásának nyomait és a szokásjogot sokhelyt idegen elemekkel, különösen római jogi tanokkal vegyítve nyujtják, mi leginkább az olasz és a franczia jogkönyveknél tapasztalható. A jogkönyvek ép azért keletkezései idejük szokásjoga megismerése érdekében rendszerint csak óvatosan és egyéb szokásjogi emlékekkel folytonosan összevetve használandók. Valóságos jogforrásoknak, de többnyire keletkezésük idejénél jóval későbbi korra nézve, közülök csak azok tekintendők, melyek valamely vidéken idővel köztekintélyhez jutottak és ennek folytán közhasználatba is vétettek. — Hatása a jogkönyveknek különben az volt, hogy a területi szokásjogoknak mindenütt határozottabb alakot adtak, követésüket és fentartásukat

bocsájtotta közre hat kötetben. Göttinga, 1840—69.; az osztrákokat különösen Kaltenbaeck és ujabban a bécsi tudományos akadémia megbizásából többek (Siegel, Tomaschek, Zingerle stb. Bécs, 1870—1890.) bocsájtják közre; ez utóbbi gyűjteményből mindeddig nyolcz kötet jelent meg.

[1] Csupán az u. n. Lombarda tartozik a XI-ik századba.

könnyítették, mi által ezek idővel tudományos mivelésre is alkalmasakká lettek.

A szokásjog megismerésének még fontos közegei voltak e korszakban az u. n. *formulae*-k vagy más czímmel az *ars notarialis*-ek (hazánkban a Nagy Lajos-féle és a Nyirkálló Tamás által I. Mátyás korában szerkesztettek voltak a legnevezetesebbek);[1] de különösen a jogügyletekre és a törvénykezési gyakorlatot visszatükröző itéletekre vonatkozó *okiratok*, melyek országok, majd tartományok vagy városok szerint jelentékeny diplomatariumokba[2] összegyűjtve állanak a jogtörténész rendelkezésére.

4. §.

Jogforrások. Törvény, kiváltság és helyhatósági szabványok.

Irodalom: *Zoepfl H.:* i. m. I. köt. 26. §.; *Hajnik I.:* Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. 5. könyv; *Schaeffner V.:* i. m. III. köt. 7. fej.

A szokás után a *kiváltság (privilegium)* a tulajdonképi középkor legnevezetesebb és egyszersmind legsajátosabb jogforrása. A kiváltság ugyanis a feudalismus kiséretében jár és jogi kifejezője annak az egyéni különállásnak, mely a hűbéri világban otthonos. Fénykora Nyugaton a X-ik, majd a XI-ik századdal kezdődik, midőn a frank birodalom bukását követett erőszakos kor lezajlása után mindenki sietett azt a társadalmi állást, melyet fegyverrel szerzett és mindaddig fegyverrel meg is védett, a végleg megalakuló hatalmak irányában ezek tekintélyével biztosítani és az erő helyébe a jognak védelmét maga számára megszerezni. A herzogok, grófok és bárók, valamint az ekkor alakuló városi vagy falusi közönségek jogállását a hűbéri kor kezdetén azok az okiratok tükrözték vissza, melyeket pergamenre irva és pecséttel, mint a joghatóság jelvényével, ellátva, királyok, majd hűbér- vagy földesurak osztogattak, annak jeléül, hogy az azokban körvonalozott jogokat tisztelni és megsértésüktől tartózkodni készek. És e jogállás minden nevezetesebb változása ismét egy ujabb ily okirattal vagy is egy ujabb kiváltsággal nyerte szabályozását. A kiváltságok tehát egyének vagy testületeknek pergamenre vetett jogai vagy szabadsága lévén,

[1] Ezeket kiadta Kovachich M. Gy.: Formulae Solennes Styli. Pesthini, 1799.

[2] Ilyenek például az olasz Monumenta Patriae, a Monumenta Hungariae historica; a collection des documents inédits sur l'histoire de France; a nagyszámú cartulaire-k; az angol record-commission kiadványai, a németországi codices diplomatici, Urkundenbücher stb.

szabadság (libertas) és *kiváltság (privilegium)* a középkori népek gondolkodásában *egyértelmüekké lettek*, és a privilegium-okat megerősíteni s ezek megtartását igérni, mit az új úrtól vagy a trónra lépő fejedelemtől vártak és kivántak, annyit jelentett, mint biztositani a szabadságot. Ez magyarázza meg a nagy jelentőséget, melylyel a középkorban a *kiváltságok* vagy *privilegium*-ok egyáltalában birtak, vagy más, de hasonértelmű, kifejezésekkel élve, a *chartae* (chartes, charters) Olaszhon, Francziaország és Angliában, a *Freibriefe* Némethonban, a *fueró*-k az iberiai félszigeten; sőt idővel e kiváltságok oly annyira elfoglalták a jogéletet, hogy minden jog, mely nem a szokásból fakadt, a kiváltság formájában öltött alakot, miért is a privilegium szónak a mostaninál tágabb értelmet adva, a középkori jogászok azt minden különösen megállapított jognak és minden oly okmánynak, mely jogot adott, biztosított vagy arról csak tanuságot tett, megjelelésére használták. E felfogás, mely nyugaton már a XI-ik, XII-ik századokban uralkodó volt, a hűbéri eszmékkel terjedt kelet felé és különösen hazánkban már a XIII-ik század végén, de kivált a XIV-ikben oly annyira meggyökeredzett, hogy még a királyi végzemények jelelésére is a privilegium kifejezéssel éltek. — A későbbi középkorban ugyan a kiváltságok sokban általános jogszabályoknak voltak kénytelenek engedni a nyugatibb országokban is, azonban mégis a középkor végéig ők maradtak a jogélet jellemét leginkább meghatározó jogforrások.[1]

Annak a hűbériséggel oly sokban ellentétes életnek, mely a szabad társulás eszméjén alapuló közönségek kebelében a középkor előhaladásával folyvást hatalmasabban kifejlődött, sajátos jogforrása a *statutum (Kühren, Willkühren, Flandriában Keuren)* volt. E szabad területi közönségekben (városok, megyék, cantonok stb.) minden jog, mely nem a szokásból folyt, az illető közönség gyülésén vagy pedig hatósága által közhatalommal hozott, vagyis statuált jog, melynek a közönség mindenik tagja magát alávetni tartozott. Innét, hogy e közönségek jogát a statutar- vagy helyhatósági jognak hivják, melynek fénykora nyugaton a későbbi középkorra esik; hazánkban ellenben, hol a legjelentékenyebb közönségek, tudniillik a megyeiek, csak a XV-ik század végén és a XVI-ik elején mondhatók megalakultaknak, a középkor végén még csak kezdődik, mindaddig

[1] A kiváltságleveleket a megelőző §-ban említett diplomatariumokban kell keresnünk.

csupán a városokban és némely kiváltságolt népelemeknél (szepesi vagy erdélyi szászoknál stb.) mutatkozván a statutarius jognak figyelemre méltó fejlődése. Európa jogtörténeti jelentősége a statutarius jognak, különösen a városinak, az ipari, a kereskedelmi és a tengeri jognak általa eszközölt első kifejtésében fekszik.[1] Általános jogtörténeti szempontból ép azért az olasz városok statutumai a legfontosabbak.

Az államhatalom és az államegység kifejlődésével a későbbi középkorban végtére a *törvények és rendeletek (ordinationes, decreta, stabilimenta, statuta, sanctiones pragmaticae)* lesznek folyvást jelentékenyebb jogforrásokká, de azért a jogélet jellemére határozókká még sem lesznek. Túlnyomólag közjogi tárgyak iránt intézkedve, törvény és rendelet ugyanis még sehol sem szabályozzák kizárólag, sőt még túlnyomósággal sem a jogéletet vagy ennek valamely ágát (péld. büntető vagy perjogot), hanem csak égető hiányok pótlása vagy visszaélések megszüntetése érdekében alkotnak szabályokat. Törvényt és rendeletet egymástól fogalmilag sokáig nem különböztették meg; különválásuk csak későn és akkor is inkább csak az alkotmányosság felé haladó országokban, kivált Anglia- és Magyarországban megy véghez.

[1] A statutumoknak, főleg a városiaknak, gyűjtése a nyugati országokban már korán megindult. Az olasz városokéit a Monumenta Patriae II. kötete és egyes provincialis monumentá-k nyujtották, majd külön is kiadattak. Németországra nézve a Gaupp és Gengler-féle (codex juris municipalis Germaniae) gyűjteményes munkák a legfontosabbak. Francziaországra nézve pedig a »Recueil des monuments inédits d'histoire du Tiers état. Paris, 1850. s k. é. Kimerítő gyűjtemények külföldön sincsenek még, hazánkban pedig a gyűjtés és kiadás ez irányban szintén még folyik, Kolozsváry és Óváry tanárok által megindítva.

II. FEJEZET.

A római jognak Nyugat-Európában ujból érvényre jutása és az egyházjog befolyása a középkori jogéletre.

1. §.

Az egyetemek mint a jogtanítás szinhelyei.

Irodalom: *Savigny F.*: Geschichte des röm. Rechtes im Mittelalter. Heidelberg, 1034—51.; *Gierke O.*: Das deutsche Genossenschaftsrecht. II. köt.; *Denifle H.*: Die Universitäten des Mittelalters. Berlin, 1885.; *Coppi*: Le università ital. nel medio evo. 1886.; *Fournier M.*: Histoire de la science du droit en France. 3. köt. 1892.

Egyike a legnagyobb kultur-vivmányoknak, melyeket az emberiség a középkori szabad associatió-nak köszön, a kutatás szabadságának és a világi tudományosságnak felébresztése volt. A tanítás, mely a középkor első szakában csupán a székesegyházak és kolostorok mellett fentartott iskolákban és pedig igen korlátozottan folyt, az új korban pedig állami kezelés alá került, a középkor későbbi századaiban tanítók és tanulók szabad társulása útján eszközöltetett. A közönségek, melyek e czélból létesültek, az *egyetemek* (universitates doctorum et scholarium).

A székesegyházi és kolostori iskolákból kifejlődve az egyetemek Olasz- és Francziaországban körülbelül egyidejüleg, tudniillik a XI-ik század végén és a XII-ik század elején keletkeztek, és amott *Bologna*, emitt *Páris* két külömböző egyetemi rendszernek váltak képviselőivé.

A párisi egyetemen, mely főleg hittudományi iskola volt, már korán, t. i. a XIII-ik század második felében, a tanítók alkották a jogosított egyetemi közönséget, mely mint universitas doctorum (v. magistrorum) karokra (facultates) oszolt (dékánokkal élükön), ezek közől mint első a hittudományi, majd a kánonjogi és az orvosi

szervezkedvén, mig a karokat még Párisban is korra nézve megelőzött nemzeteknek egy testületbe olvadásával egy negyedik, t. i. a szabad művészetek kara (facultas artium) alakult.

A bolognai egyetem ellenben a tanulók közönsége (universitas scholarium) maradván, mi eleinte a párisi is volt, ott a nemzetek (nationes) szerinti felosztás maradt az uralkodó, a nemzetiség szerint csoportosuló tanulók önválasztotta procuratoraik alatt kormányozván magokat, ők hiván meg a tanítókat és választván az egész egyetem élén állani hivatott rectort-t.

Kivételével Olaszországnak, hol, noha a facultás-i szervezet később ott is meghonosult, a hallgatóság befolyása az egyetemi ügyekre még az ujabb korban is jelentékeny maradt, mindenütt a párisi egyetem rendszere hatolt át. Az egyetemek mindinkább tudósok czéhjeivé fejlődtek, melyekben önálló tagsági jogot csak a megkivántatott tudományosság megszerzése után az egyetem által kiállított tudori oklevél (doctoratus) adott, a melynek birtokához a tudományosság alsóbb fokozatainak (licentiatus, baccalaureatus, magisterium stb.) elnyerése után lehetett csak jutni. Angliában végtére az egyetemi élet idővel az u. n. collegiumokba (másutt bursae) vonult vissza mindinkább, melyek, mint a tanulók szabad egyesüléséből, majd a régi kolostori iskolákból vagy kegyes alapítványokból kiindult társulatok, a középkori egyetemek mellett mindenütt szerepeltek, a tanulókat tartásban, erkölcsi felügyeletben és előkészítő oktatásban részesítve, és mig más európai országokban azokat idővel a gymnasiumokkal helyettesítették, Angliában régi szerkezetüket nagyrészt megtartották.

Az egyetemek, mint eredetileg egyházi vagy kolostori iskoláknak utódai, az egész középkoron át majd mint merően egyházi, majd mint az egyházzal legalább összefüggő intézetek tekintettek, melyek rendszerint pápai megerősítést nyertek. Egyetemi tanárok, kik e korban, kivált Németországban, többnyire papi egyének voltak, és egyetemi tanulók sokhelyt a klerushoz tartozóknak mondattak; a jogosítványt előadások tarthatására majd a pápa által kinevezett, majd ismét a fejedelem által ugyan, de mindig a főpapok sorából válogatott egyetemi kanczellárok[1] adták meg, kiknek egyszersmind kiterjedt joghatóságuk is volt, melyet azonban később (a prágai egyetemre nézve mindjárt alapításakor) magára az egyetemre ruháztak át. Az egyetem, valamint egyes karai és nemzetei,

[1] Sokhelyt e tiszt határozott főpapi szék függelékének tartatott.

külön védszentekkel (a jogi karé jobbára Sz. Ivó volt) és templomokkal is birtak, és még számos, itt tüzetesen fel nem sorolható, jelenség és szabály emlékeztetett egyháznak és egyetemnek egymással való kapcsolatára.

Hogy az egyetemek, melyeket királyok és egyéb fejedelmek, hatalmuk emelésének jelentékeny közegeit ismerve fel bennök, a XIII-ik, de kivált a XIV-ik századtól innen sürüen alapítottak [1] és jelentékeny szabadalmakkal megajándékoztak,[2] mily hatást gyakoroltak volt a későbbi középkor közéletére és az államhatalmi tanok kifejlesztésére, már fentebb érintettük; [3] itt tehát csak az a befolyás veendő tekintetbe, melyet az egyetemek a jogéletre a jognak tanításával s tudományos mívelésével és különösen a római jog ugynevezett receptiójának előkészítésével gyakoroltak.

2. §.

A jogtanítás a középkorban.

Irodalom: *Savigny F. K.:* i. m.; *Merkel J.:* Die Geschichte des Langobardenrechts. Berlin, 1850.; *Pertile Ant.:* i. m. I. k. 44. §.; *Wenzel G.:* Magyar és erdélyi magánjog rendszere. Budán. 1863. I. köt. 185. s k. l. *Kink R.:* Die Rechtslehre an der Wiener Universität. Wien, 1853.; *Mullinger J. B.:* The University of Cambridge from the earliest times. Cambridge, 1873.; *Péries G.:* La facullé de droit dans l'ancienne Université de Paris, 1890.

A székesegyházi és kolostori iskolákban rendszerint csak a hét szabad művészethez (trivium et quadrivium) számított ismereteket tanították, kivételesen azonban más tanokban is nyujtottak oktatást, néhol tehát a jogban is. Mint ily jogiskolák az eddig ismertek között legrégiebbek a *ravennai* és a *paviai (schola papiensis)*, mely utóbbi már a X-ik század végén és a XI-ik elején virágzott. Nagy jelentősége e paviai iskolának a longobard jognak tudományos mivelésében rejlik, a XII-ik század előtti irodalmát az kizárólag neki köszönvén; de a római jog is részesült ott mivelésben, t. i. a római jognak ekkor már ismertebb részei, u. m. az institutió-k, a codex és novellák.[4]

[1] A legrégibb német egyetemet, t. i. a prágait, 1348-ban alapították.

[2] Hazánkban, hol az Árpád-korszakban egyetem még nem volt (az u. n. veszprémi egyetem annak nem tekinthető), a pécsi főiskolát Nagy Lajos, az ó-budait Zsigmond, a pozsonyit Mátyás királyok alapították.

[3] V. ö. III. könyv II. Fej. §-át

[4] A bolognai egyetemet korban megelőzőleg Rómában is volt jogiskola és

De a *római jog tanulmánya* csak a XII-ik században jutott virágzáshoz, midőn *Irnerius* (1085—1125.) a bolognai egyetemen a pandektákat, melyeknek egyik legnevezetesebb kézirata (littera pisana) ez időtájt lett ismeretessé, kezdé tanítani. Rövid idő multán számos tanszéke volt Olasz- és Dél-Francziaországban, hol a jogiskolák Orleans-ban és Montpellier-ben voltak hiresek, és a spanyolhoni salamancai egyetemen. Németország XIV-ik századbeli egyetemein ellenben a római jogot keezdetben nem tanították és csak a XV-ik században nyert az ott tanszékeket; a párisi egyetem tanulmányai köréből pedig a római jogot pápai tilalom a XIII-ik század elején csaknem teljesen kirekesztette egész a XVI-ik század végeig, mig az angol oxfordi és cambridge-i egyetemeken csak rövid ideig mivelték behatóbban a római jogot, később az minden jelentőségét elveszítvén. Hazánkban végtére a pécsi és az ó-budai főiskolákban a római jogot is tanították, de ez nagy jelentőséghez itt sem jutott el.

Általánosabb tárgya volt az egyetemi jogi oktatásnak a középkorban a *kánonjog*, melyet kezdetben kiválólag a párisi egyetemen miveltek, ennek kifejezett theologiai irányánál fogva, később azonban mindenütt a jogi oktatásnak majd csak kiegészítő része volt, majd azt, és pedig sokhelyt a középkor végéig, egyedül képviselte.

És a jogtanítás körébe belevonták még, de még csak az olasz egyetemeken, a *longobard hübérjogot* (libri feudorum), mig a hazai jog abban sehol sem részesült, kivételével Angliának, hol az angol jog tanítása végett már a XIV-ik században keletkeztek az egyetemeken kivül álló, a biróságok mellett szervezett jogiskolák *(inns)*.

Az anyagát illetőleg ép jellemzett középkori jogtanításnak két nagy korszakát lehet megkülönböztetni. A korábbi az u. n. *glossatorok* korszaka, így nevezve a jogtanárok azon működéséről, mely a törvény- és jogkönyveket exegetikus módszer szerint magyarázva, azokat rövid jegyzetekkel (glossa; interlinearis v. marginalis) kisérte. Kezdetben e tanítási módot csupán a római jogra alkal-

a római jognak nyugaton tanulmányáról a korai középkorban még tanuságot tesznek némely XII-ik század előtti római jogi dolgozatok, különösen az. u. n. *Brachylogus* V. ö. *Fitting H.:* Zur Geschichte der Rechtswissenschaft im Mittelalter. Halle, 1875.; és ujabban Ugyanattól: Ueber die Heimat und das Alter des sogenannten Brachylogus nebst Untersuchungen über die Geschichte der Rechtswissenschaft in Frankreich, am Anfange des Mittelalters. Berlin und Leipzig, 1880.; *Conrat:* Geschichte der Quellen und Litteratur des römischen Rechtes im früheren Mittelalter. 1889.

mazták, és ennek is csak egyik részére, t. i. az institutiókra, a pandektákra, a codexre és a liber authenticorum-ban foglalt novellákra, a görög helyeknek mindenütt elhagyásával (graeca non leguntur); később azonban a kánonjogi források és a libri feudorum is kaptak glossatorokat.[1]

A glossatorok kora, a XII-ik század második és a XIII-ik első felére kiterjedve, az u. n. *glossa ordinariá*-k készítésével ért befejezést. A római jogra nézve *Accursius Ferencz* (1182—1260.) volt az, ki számos elődeinek nagyszámu glossáiból Justinian törvénykönyveihez egy összmagyarázatot készített, mely a fő- vagy tulajdonképi glossa (glossa magistralis, ordinaria v. Accursii) nevet viseli. És ily glossa ordinariá-k fejezték be a kánonjogi gyüjtemények glossálását is.

A glossatori működés befejeztével a jogi tanulmányok hanyatlása következett be. Az exegeticus módszert, melyet a glossatorok alkalmaztak, a tudományban a *casuisticus iránylat* váltotta fel már a XIII-ik század végén, de főleg a XIV-ik és XV-ik századokban, melynek a római jog terén *Durantis Vilmos* (Speculator), *Bartolus de Saxoferrato* és *Baldus de Ubaldis* voltak legjelentékenyebb képviselői és melynek követőit a glossatorokkal szemben a *commentatorok, postglossatorok (scribentes, consiliatores)*[2] vagy *Accursianusok* neve alatt ismerik. Alattok, kik a római jogot olasz irányban fejlesztették, a jogtudomány, a XIV-ik és a XV-ik századokban alapított számos egyetemeken tanítva, külterjes gyarapodást ugyan nyert, de nem belső érték és alaposság tekintetében. Ujabb virágzás a jogtanítást csak a XVI-ik században a *humanistikus* irány befolyása alatt érte.

[1] A római glossatorok (Ireneus, Bulgarus, Martinus Gosia, Hugo és Jacobus [de Porta Ravennate] stb.), valamint a kánonjogi glossatorokról bővebben szólani és azokat teljesen felsorolni a római és a kánonjog történetébe tartozik, melyek tüzetes fejtegetése e munka körén kivül esik.

[2] Igy nevezve, mert peres jogkérdésekben gyakran kértek tőlök véleményt vagy tanácsot (consilium). Innét a jogtanárnak »juris consultus« melléknevе.

3. §.

A római jog tanulmányozásának kihatása a jogéletre, és a római jog u. n. recepciója.

Irodalom: *Schmidt C. A.:* Die Reception des röm. Rechtes. Rostock, 1868.; *Stölzel Ad.:* Die Entwicklung des gelehrten Richterthums in den deutschen Territorien. Stuttgart, 1872. II. köt.; *Stobbe O.:* i. m. II. köt. 1—182. l.; *Franklin O.:* Beiträge zur Geschichte der Reception des röm. Rechtes in Deutschland; *Stinzing A.:* Ulrich Zasius. Basel, 1857. és *Ugyanattól:* Geschichte der populären Litteratur des röm. kanonischen Rechtes in Deutschland. Leipzig, 1867.; *Moddermann:* Die Reception des römischen Rechts. 1875.; *Rivier A.:* Introduction historique au droit romain. Brüssel, 1881.

A római jognak a XII-ik század végén ujból megindult tanulmányát nem valamely gyakorlati érdeknek, hanem merően az akkor felébredt tudományos szellemnek kielégitése végett karolták fel oly lelkesen. A glossatorok, kiknek legelsője, t. i. *Irnerius*, hivatásánál fogva nem is volt jogász, sokáig nem arra irányozták foglalkozásukat, hogy mit lehetne a római jogból a gyakorlati élet számára hasznosítani, hanem hogy a római jogot abban az alakjában ismerjék meg, melyben az Justinian korában élt és ennek törvénykönyveiben előadva volt. De tanulmányozva a római jogot, a glossatorok annak az ő korukban is egyetemes érvényét vitatták, azt minden népek és idők, vagy legalább is a nyugati kereszténység számára érvényes, vagyis közönséges jognak hirdették. E tannak nem az adott alapot, mintha a római jog Nyugat-Európában, vagy legalább olasz földön, a római birodalom bukása után is szakadatlanul megtartotta volna tekintélyét, hanem azt egészen más okokra vezették vissza. Az egyik, a római jognak a középkori nézet szerint a csak ujból feléledt római császársággal való összefüggése volt, mely felfogást a római császárok, különösen I. és II. Frigyes, istápolták, miután az az imperátori absolutismusnak kedvezett. — A másik, a melyre különösen a francziaországi legisták hivatkoztak, a római jog tartalmának észszerűsége, tanainak vitatott helyessége, miért is azt »ratio scripta« (raison écrite) melléknévvel tisztelték meg és tanainak oly értelemben tulajdonítottak közönséges érvényt, mint a mathematika vagy a logika szabályainak.

E felfogás, mely a glossatoroknál és követőiknél valóságos axiomává fejlődött, a jogélettel összeütközésbe sokáig azért nem juthatott, mivel a római jognak csak mint kisegítő jognak általános

érvényességét tanította, mely mindenütt alkalmazandó, hol ellenkező honi jogok nem állanak utjában. De az egyetemekből, hol a kánonjogon kivül csak a római jogot tanították és a hazai jogok iránt bizonyos megvetést keltettek (jus barbarum, asinium, lex sine ratione és hasonló epithetonokkal illetve azokat), egy jogászosztály került ki, mely csupán a kisegítő jogot tudta, a hazai jogot pedig nem ismerte, sőt ezt lenézve, tanulmányozni nem is akarta. Ennek a gyakorlati élet terén keserű gyümölcsöket kellett teremnie és Németországban ahhoz a képtelen tantételhez vezetett el: hogy tudományosan képzett biró csupán a római jogot tartozik ismerni és az itélethozatalnál alkalmazni, ha csak magok a felek nem hivatkoznak hazájuk eltérő sajátságos jogszabályára és nem bizonyítják be ennek alkalmazásban voltát.

Az ilykép kifejtett és tanított római jognak gyakorlati alkalmazása, vagy a szokásos műkifejezéssel élve befogadása (receptio), a középkor végéig igen eltérő haladást tett a nyugat-európai országokban. A tényezők, melyek e végre közreműködtek, nem voltak mindenütt egyaránt hatékonyak. Olaszországban a hajdani Rómának nymbusa gyakorolt ez irányban jelentékeny hatást, Németországban pedig a római császárságnak a német királysággal való kapcsolata. Sokat tett a római jognak egykori összeköttetése az egyházzal is (ecclesia vivit lege romana), mi azt mint egyházilag helyeseltet tüntette fel, noha a pápák a XIII-ik században a római jogot, kivált államhatalmi tanai miatt, nem pártolták, sőt tanítását eltiltva, vele szemben sokáig ellenséges állást is foglaltak el. Nem volt továbbá a római jog befogadására nézve megvetendő körülmény a nemzetgazdasági élet emelkedése, mely a keresztes háborúk visszahatásakép Nyugat-Európa egynémely országaiban mutatkozott; általánosabb, az apró hűbéri területek szűk határain túlterjedő jogszabályok szükségét tette ez érezhetővé, minek kielégítésére alkalmas törvényhozási közeg hiányozván, a római jog fejlettebb vagyonjogához kellett folyamodni. De a római jog befogadásának mindezeknél hathatósabb tényezője, sőt tulajdonképi eszközlője, romanistáknak a fejedelmi tanácsban és a biróságoknál alkalmazása, az ugynevezett *jogtudós biróságok* (das gelehrte Richterthum) keletkezése volt.

A római jog tanulmánya tudniillik annak nemcsak magánjogi, hanem államjogi tanait is felélesztette, a glossatorok hason ellentétbe helyezvén magokat koruk alkotmányaival, mint az akkor divott jogokkal. És a római jog a fejedelmek tetszését és párt-

fogását ép államjogi tanaival nyerte meg, melyek a fejedelmi teljhatalomnak kedveztek, ezt szabálynak, minden megszorítását pedig csak határozott kiváltság alapján igazolhatónak hirdetvén. Ép azért a fejedelmek szivesen éltek római jogászok tanácsával, kiket mint tudományosan képzett egyéneket különben is kiválólag alkalmasaknak tartottak arra, hogy államokiratokat szerkeszszenek és a fejedelmi jogokat védelmezzék. Igy jutottak a romanisták a fejedelmi tanácsba, különösen Francziaországban, a német tartományokban és az olasz herczegségekben, hol felhasználták befolyásukat, hogy a biróságokat u. n. jogtudós biróságokká átalakítsák.[1] A jogtudós birák rendszerint csupán a római jogban lévén jártasak és nem egyszersmind a hazai jogban is, ez a római jognak jelentékeny befolyást szerzett a törvényszékek itéleteire, minek szükségképi visszahatása volt a jogéletre, különösen a jogügyletek kötésére.

A római jognak ily utakon véghez ment *receptiója* a középkor végén *még csak Olaszhonban mondható teljesen befejezettnek*, hol annak kevesebb akadályok, mint bárhol, állottak útjában, noha itt is a hazai (longobard) jog sokhelyt erélyes ellentállást fejtett ki. *Spanyolhonban* Bölcs Alfons castiliai király, ki a »Ley de las siete Partidas« czimű codexe útján római jogot törekedett meghonosítani, az 1265-iki zamorai gyűlésen hathatós nemzeti ellentállással találkozott, mely őt kényszeríté a régi jog visszaállítására és az udvari törvényszéknél csupán oly birákat alkalmazni, kik a fueró-kat ismerik és ezek szerint itélni tudnak; és csak az 1348-iki ordenamiento de Alcala szerzett Alfons törvénykönyvének és vele a római jognak, de csupán subsidiarius érvényt. *Francziaországban* is a középkor végéig a hazai szokásjogok (coutumes) alkották a gyakorlati jogot, noha Dél-Francziaországra (pays du droit écrit) nézve elméletileg a római jog teljes érvényét, különben pedig annak, mint u. n. ratio scripta- (raison écrite)-nak, tekintélyét hirdették; de jogtudós egyéneknek a biróságoknál alkalmazása itt is már előkészíté a hazai jognak a római jog által a gyakorlatból való kiszorítását. Hasonlókép *Németországban*, hol a római jog receptiója névleg legkorábban volt végrehajtva,[2] tényleg azonban az

[1] Ezen nagy jogtörténeti fontossággal biró átalakulás bővebben a perjog történetében fog tárgyaltatni.

[2] Kifejezte ezt már Bajor Lajos 1342-iki rendelete: »Fürbaz an des Kaisers Hofgericht, aller meniklich richten soll nach König und Kaisern, seiner Vorvaren an dem römischen Reiche gesetzen und ihre geschriben Rechten«. Schmidt i. m. 165. l.

csak a XV-ik század végén, de legalább a XVI-ik században ment véghez, miután elébb a nemzeti joggal itt is erős küzdelmeket volt kénytelen vivni. *Angliában* ellenben, hol a római jog alig ment át a gyakorlatba és a hazai jog tanítása következtében idővel tökéletesen mellőztetett, az már csak doctrinális hatást gyakorolt, mint a hazai jog tudományos fejtegetésének (Glanvilla, Bracton) segédeszköze. És ez volt a római jog szerepe *hazánkban* is (különösen Verbőczynél), mig *Skandináviában* és a *szláv tartományokban* e korszakban annak még ily hatása sem észlelhető.

4. §.
A kánonjog és befolyása a középkori jogéletre.

Irodalom: *Hinschius Pál:* Geschichte und Quellen des kanonischen Rechtes A Holzendorff-féle Encyclopaedie der Rechtswissenschaften-ben (Leipzig, 1873-ban). 127—155. l.; *D'Espinay G.:* De l'influence du droit canonique sur la législation française. Toulouse, 1856.

A pápai főhatalomnak megalakulása és az egyháznak a világi hatalomtól függetlenítése egy közönséges, a nyugoti keresztény egyházhoz tartozó megannyi országokra egyaránt kiható, egyházjogot eredményeztek. A pápai rendeletek (decretales) fejtették ki azt, melyek a XIII-ik és XIV-ik századokban rendszeres gyüjteményekbe (IX. Gergely decretales-ei, VIII. Bonifácz liber sextus-a, az V. Kelementől származó clementiná-k, és később a két extravagantes czimű gyűjteményekbe) lettek foglalva és feldolgozva. E gyüjtemények, hozzáadásával annak, mi a XII-ik század előtti jobbára csak tartományilag kifejtett egyházjogi elvekből és szabályokból használhatónak tartatott (decretum Gratiani), teszik a kánonjogi törvénytárt (corpus juris canonici), vagyis a tulajdonképi kánonjogot.

A kánonjog szabványai nem vonatkoztak kizárólag egyházi ügyekre, hanem körükbe vonták a jogélet úgyszólván mindenik ágát. A nagy politikai hatalomnál fogva, mely az egyháznál a középkorban volt és mely a pápaságot egy ideig országok és fejedelmek közötti jogviták birájává tette és a fejedelmek és alattvalóik közötti viszonyokba elegyedni engedte, az egyház sajátos nemzetközi és államjogi tanokat formulázott, melyeket az alkotmány történetében már nagyrészt méltattunk, és melyek közől többek a jogélet e két ágára maradandó hatást gyakoroltak. Az egyházi biráskodás pedig, mely idővel a papság minden ügyeit, még a tisztán polgári természetűeket is, továbbá a szentségekre vonat-

kozókat (causae spirituales) és mindazon kérdéseket, melyeknek egyházi vagy vallási vonatkozásuk volt, mint a házassági, egyházvagyoni, tized, végrendeleti, törvényesítési, uzsora stb. kérdéseit körébe vonta, a magán-, büntető- és perjog terén honosított meg sajátos egyházjogi felfogást és ezen alapuló elveket. Részletesen ezekkel foglalkozni azoknak a jogviszonyoknak, melyeket érintettek, történeténél lesz alkalom; itt csak jeleznünk kellett, hogy mióta az egyházi s a világi törvényhozás és jurisdictio egymástól különváltak, megannyi nevezetesebb jogviszonyok rendezésénél két irány concurrál, u. m. az egyházi és a világi. *Szóval a kánonjog a középkorban még nem u. n. specialjog,* mely csak az egyházi életet rendezi vagy mint napjainkban csupán egy vallási felekezet egyházi életét,[1] *hanem bizonyos értelemben joga az egész társadalomnak, csak ugy mint a tartományi vagy az országos jog.* Innét, hogy az egyházi és a világi jogot, mint a középkori társadalom közös szervezőit együttesen a »jus utrumque« kifejezés alá foglalták, különösen mióta a világi jogot a római vagy császári jog által látták mindinkább, főleg az elméletben, képviselve.

A középkor vége felé azonban, midőn az erősbülő közhatalom a magasabb társadalmi érdekekről való gondoskodást, mit addig az egyház teljesített volt, általvette, és az egyházi törvényhozást a szorosabb értelemben vett egyházi térre visszaszorítani kezdte, a kánonjognak a világi ügyekre vonatkozó elvei egymásután elavulnak, de többek csak ugy, hogy a világi törvényhozás által elfogadva és formulázva, az országos jogok maradandó alkatrészeivé lettek. Mert hisz a kánonjognak számos köz-, valamint magánbüntető- és perjogi szabályai valóságos haladást jeleztek, melyet a humanitás eszméi által áthatott álladalmi törvényhozás többé nem ignorálhatott; és a kánonjog, midőn számos intézményt, különösen a perjogban, korábban fejlesztett ki, mint a világi jogok, ezeknek sokban előképül szolgált.

[1] Különböző egyházaknak egymás mellett szereplését a középkor még nem engedte meg.

III. FEJEZET.

A jogélet jelleme és forrásai az európai országokban egyenként.

1. §.

Bevezetés. I. A kelta jog és vidéke.

Irodalom: *Laferrière M. F.:* Histoire du droit français. Paris, 1852—58. II. kötet: Droit celtique; *Valroger:* Les Celtes et la Gaule celtique. Paris, 1879.; *D'Arbois de Joubainville:* Études sur le droit celtique. Paris, 1895. 2. köt.; *Walter Ferd.:* Das alte Wales. Bonn, 1859., különösen a 15-dik fej.; *Courson M.:* Histoire des Origines et des Institutions des peuples de la Bretagne armoricaine. 1843.; *O'Curry E.* és *Sullivan W. R.:* On the manners and customs of the ancient Irish. London és Dublin, 1873. 3. köt.; *Maine H. S.:* Lectures on the early history of institutions. London, 1875.

A középkori Európa tartományait, ha jogéletük jellemét tekintjük, bizonyos csoportokba sorolhatjuk. Fajbeli rokonság, vallási és politikai összeköttetés vagy idegen elemeknek egyaránt tapasztalt behatása ugyanis előidézték, hogy hason jellemű jogéletnek több ország, vagy legalább több országhoz tartozó terület volt szinhelye. *A főbb csoportok*, melyeket ehhez képest megkülönböztetni lehet: *a kelta, a tiszta german, a german-római, a magyar, a szláv és a görög-római jognak vidékei.*

A kelta jog, mely egykor Nyugat-Európában az uralkodó volt, a középkorban már csak csekély kiterjedésű, miután azt a római, majd a germán jogok folyvást kisebb térre szorították vissza. Csak a mai Anglia délnyugati részében, a mai *Wales*-ben, lakott *kymrek*, az *írek* és a Gallia legéjszaknyugatibb tartományát, a Bretagne-t benépesített *bretonok* éltek ekkor még a kelta joggal, mely egy ideig még a középkori *Skótiában* is otthonos maradt.

A középkori kelta jog ezen ágai közől legkorábban a *breton* veszítette el nemzeti jellemét, a franczia feudalismus befolyása alá

jutva.[1] Régi szokásjogának azon feljegyzése, mely a »*Très ancienne coutume de Brétagne*« czim alatt a XIV-ik század elején készült, a kelta jognak legkevésbbé tiszta forrása.[2]

Jóval fontosabb emlékeit birjuk a *kymri jognak Wales*-ben. E jog, melynek legrégibb törvényhozóiként Dyvnval Moelmud király és Martia királyné említvék, de egy még egészen homályos korban, a X-ik századig minden feljegyzés nélkül maradt. 926 és 943 között *Howel a Jó (dda)* készíttetett tizenkét jogtudós egyén és Blegywrid mester által egy három részre osztott jogkönyvet, mely eredeti alakban ugyan nem jutott korunkra, de melyből vette nagyrészt tartalmát az a három jogkönyv, melyek, Wales három fővidéke számára készülve, mint Codex Venedotianus, Demetianus és Gwentianus ismertek, de melyek keletkezési idejét nem tudjuk.[3] Jó Howel ezen jogkönyve, melyet Walesben a fehérházi régi könyv neve alatt is ismertek, a XI-dik században Bleddyn ab Cynvin és a XII-ikben Rhys ab Gruffithtól nyert toldalékokat vagy részesült módosításokban. Magyarázata végett több rendbeli jogi dolgozat készült, leginkább perrel foglalkozók, melyeknek egy része már csak névleg ismert, többeknek azonban kéziratát birjuk.[4] Wales-nek Angliához kapcsolása után a kelta jog önálló fejlődése ott megszünik. *Az 1284-diki rhudlani statutum (v. statutum Walliae)* ugyan csak részben honosította ott meg az angol jogot és a kelta jog még továbbra is, és pedig a középkor végeig, ott túlnyomó maradt, de továbbfejlesztésére az alkalmas közegek hiányozván, az angol jog ellenében kellő ellentállási erőt nem fejthetett ki.

A legtovább fenmaradt kelta jog, melynek emlékei a kelta jog történetére egyáltalában a legtöbb fényt vetik, az *ös irhoni jog*, melyet, mivel ismerete és magyarázata egy örökös jogászkaszt, t. i. a brehonok birtokában volt, a *brehon jognak* (brehon law) is hivnak. E jogot állandó legislativ és birói tekintély hiánya mindvégig jellemezte. Fejlesztését a brehonok fejtegetéseinek köszönte, kik a

[1] Gottfried gróf 1185-iki hirneves assisái (legjobb kiadásuk Hévin Pétertől. 1684.) voltak e tekintetben döntők.

[2] Ki van adva a Ch. A. Bourdot de Richebourg-féle Nouveau coutumier général IV. kötetében 199. s k. l. Ujabban kiadta Planiol Marcel. Rennes 1896.

[3] Csupán a Codex Venodotianusról tudjuk, hogy az 1070 és 1200 között készült.

[4] Az egykori walesi jog mindezen emlékei az Oven Aneurin által szerkesztett és a Record Commission által angol fordítással kiadott »Ancients Laws and Institutes of Wales« czímű gyűjteményes munkában találhatók. Megjelent London, 1841. 2. köt. 4-r.

rendszerint rövid és szabatos mondatokba vagy határozottan versekbe foglalt szokásjogi elveket magyarázták, ezeket majd valódi, majd csak képzelt jogesetekre alkalmazva. Több brehon nemzedéken át folytatva és feljegyezve, e magyarázatok idővel terjedelmes könyvet alkottak, mely a szokásjog valódi tárházául volt tekinthető. — A brehonok e feljegyzései szolgáltatták azon jogkönyvek anyagát is, melyeket az ős irhoni jogra nézve birunk, mi ezek tartalmából és rendszeréből egyaránt kiviláglik. Rendszeres jogi feljegyzések tudniillik ezek sem, hanem csak egyes jogelveknek casuisticus magyarázatait tartalmazzák, és pedig többnyire régit és ujat vegyesen nyujtva.

Az irhoni jog legrégibb feljegyzése az u. n. *Senchus Mór* (az ősjog nagy könyve), melynek készítését a kereszténység behozatala korára (438 és 441 között) helyezik, és melyet, mivel egy részét Szent Patrik, az irek apostola, közreműködésének tulajdonítják, Szent Patrik törvényének (Cain Patraic) is hivnak. A munka, mely Patrikon kivül állítólag még két püspök, három király[1] és három brehon közreműködésével készült, egyes részeiben az említettnél ujabb keletü ugyan,[2] de tartalmának túlnyomó része egy igen régi és kezdetleges culturával biró társadalomnak joga. Az egyébként igen terjedelmes munkát, melyet később még commentáltak is, az irek élő jogforrásul használták egész a XVII-ik század elejéig, és igy tekintélyének kora tizenkét századra terjeszkedik ki. Senchus Mór-on kivül még az *Aicill*-nek nevezett jogkönyv[3] van ismertetve, mely az ír büntetőjog feljegyzése, korára nézve Senchus Mór-hoz közel állónak látszik és a german népjogokban foglaltnál is kezdetlegesebb büntetőjogot tartalmaz. És ujabban tizenkét, jobbára birtokjogi és bűnváltsági kérdéseket tárgyazó, brehon jogi értekezés bocsájtatott közre, és még több ír jogemlék közzététele várható.[4]

[1] Irlandban ugyanis ekkor több fejedelemség volt.

[2] Némely részek különösen a XI-ik századba tartoznak.

[3] Tartalmát kiválólag két brehon, u. m. Cormac és Cennfaeladh tollba mondásának köszöni.

[4] Az ír jogforrások közrebocsájtását kelta nyelven és angol fordítással »Ancient laws of Ireland« czím alatt 1865-ben indították meg.

2. §.

II. A tiszta germán jog vidéke. II. Skandinávia.

Irodalom: *Maurer Konrád:* Überblick über die Geschichte der nordgermanischen Rechtsquellen, a Holzendorff-féle Encyclopaediában; *Ugyanattól:* Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaates. München, 1874.; *Finsen Wilh.:* Om de islandske Love i Fristatstiden. 1873.; *Kolderup-Rosenvinge J. L. A.:* Grundrids af den danske Retshistorie. Kopenhága, 1822. 2. köt. (németül Homeyertől); *Steemann Chr. L. E.:* Den danske Retshistorie indtil Christian V's Lov. Kohenhága, 1871.; *Ugyanattól:* Geschichte des öffentlichen und Privatrechts des Herzogthums Schleswig. Kopenhága, 1866. 2. köt.; *Keyser R.:* Norges Stats- og Retsforfetning i Middelalderen. Christiania, 1867. (hátrahagyott művei 2-ik kötete); *Aubert L. M. B.:* En Udsige over de norske Loves Historie. Kopenhagen, 1875.

A germán jogélet Európa délibb és nyugatibb részeiben, hová a különböző german népek vándorlásai és foglalásai útján jutott, idegen gondolkodás és jog behatását érezni kénytelenült, az éjszaki germán országokbân azonban tisztaságát jobban és tovább megőrizte. A skandináv jogoknak különösen nagy jogtörténeti jelentősége ép abban rejlik, hogy az ősgermán állapotoknak, melyek Skandináviában, legalább annak egy részében, még késő századokban is otthonosak voltak, leghűbb tükrei. És e jelentőség ismét fokozódik, a mint a délskandináv jogoktól az éjszakiakhoz fordulunk.

A skandináv jogokhoz ugyanis az *islandi, a norvég, svéd és dán jogok* tartoznak. Tiszta népjogi természetüket mind a négyen a XIII-ik század végéig megőrizték; az u. n. tartományi jogok, melyek addig a skandináv országokban a jogéletet kizárólag elfoglalták, nem a hűbéruralmi, hanem a törzsi különállás szerint alakult tartományok jogai lévén. Csak a XIII-ik század végén kezdődik Norvégia és Islandra vonatkozólag országos jognak törvényhozás útján alakulása, mig Svédhonban ennek korszaka csak a XIV-ik század derekán következik be. Dániában pedig még a középkor végén sem veszi kezdetét. A skandináv jogok fejlődését tehát e két korszakra való tekintettel kell tárgyalnunk.

I. A skandináv jog korábbi korszakában a törvényhozás, gyakorolva a királyok által a tartományi gyűléseken, csekély befolyással volt a jogélet fejlesztésére. Ezt túlnyomólag az u. n. *lagman*-ok (Lögmadr, Lögsögumadr) eszközölték, kikkel a skandináv országok mindenikében találkozhatni és kiknek tiszte volt a fennálló jogot

a népgyűléseken időnként előadni (lagsaga), arról adott esetben bizonyságot tenni és azt magyarázni.[1] A lagman-ok ezen előadásai és magyarázatai adván csak a skandináv szokásjogoknak határozottabb alakot, ezek feljegyzései, melyekben a norvég és az islandi jog már a XII-ik században, a svéd és dán jogok pedig csak a XIII-ik században részesültek, többnyire majd merően ily lagman-i előadások vagy legalább is ezek alapján készült dolgozatok. E népvagy tartományjogi feljegyzések, melyek kivétel nélkül hazai nyelven szerkesztvék és a leges barbarorum-okhoz képest terjedelmesek, a szokásjogot rendszerint különálló fejezetekre (svéd és norvégül: *balkar, balken)* osztva adják, melyek czímeiket tartalmuktól nyerik (péld. Kristindomsbalkr = egyházjog; erfdabalkr = örökjog). Valamivel később, mint a tartományjogokat, jegyezték fel a városi jogokat (bjärköarätten, *jus bircense)*, melyek azonban Skandináviában rendszerint szorosabb összeköttetésben maradnak a megfelelő tartományi joggal, mint a continensen. És végtére a hazai egyházjogot is, mely a tartományi jogok régibb feljegyzéseiben mint ezeknek csak egyik alkatrésze (kristindóms-bálkr, kirkjubolkr) jelentkezik, később, különösen Norvégia és Dániában, külön dolgozták fel.

II. A particularis jogokat *országos joggal* legkorábban *Norvégiában* váltották fel, hol annak létesítése *Magnus Hakonarson* műve volt, kinek korát megelőzött (különösen a Sz. Olaf és ennek fia Magnusnak tulajdonított) törvényhozási kisérletekről[2] megbízható adatok hiányoznak. A tartományi jogoknak mindjárt uralkodása (1263—80.) kezdetén eszközölt átdolgozása és Island számára külön törvénykönyvnek *(Jarnsida,*[3] később tévesen *Hakonarbok)* alkotása (1271. é.) után, Magnus Hakonarson az egész országra kiható törvénykönyvet készíttetett, mely 1274-ben mint országos jog (Landslög)[4] a tartományok gyűlésein elfogadva lett és nagyobbrészt abba a törvénykönyvbe is átment, melyet Magnus király Jon Einarsson lagmannal Island számára uralkodása végén iratott, és mely *Jonbok* név alatt kevéssel e király halála után (1281. é.) Island számára törvényül kihirdetve is lett.[5] És ugyancsak a Landslög

[1] V. ö. Das Alter des Gesetzsprecher-Amtes in Norwegen, von Konrad *Maurer*. Festgaben für Dr. Ludwig Arndts. München, 1875.

[2] Ide tartozik különösen az állítólag Magnus alatt készült norwegi Gragas.

[3] Az az »vas oldalú«, valószinüleg bekötéséről igy nevezve.

[4]) Leginkább a Gulathinglög alapján készült, miért is a régibb kiadásokban e nevet viseli.

[5] Mindezen jogkönyvek a *Keyser* és *Munch*-féle gyűjteményes munkában: *Norges gamle love* (Christiania, 1846—49. 3. köt.) találhatók.

alapul vételével történt Magnus alatt a városi vagy polgári jog codificatiója is, mely 1276-ban, legalább Bergen városában, ki is hirdettetett. *Magnus*-nak, kit a *Lagabötir* vagyis a *törvényjavító* melléknév méltán megillet, törvényhozása sok időre meghatározta a norvég jogélet rendjét, melyen utódai Norvégiának Dániához csatolása (1388.) idejéig csak egyes, inkább közjogi kérdéseket érintő, változásokat tettek. Gyökeres átalakítását a norvég jognak IV. és V. Keresztély dán királyoknak csak a XVII-ik században kelt törvénykönyvei eszközölték.

Svédhonban is, de valamivel később, mint Norvégiában, a tartományi vagy vidéki jogok feljegyzését nyomban követik a kisérletek országos jog alakítására. *Magnus Eirikson* király tudniillik a XIV-ik század derekán (1347.) közönséges svéd országos jogot, és valamivel később (1350 és 57 között) egy közönséges svéd városi jogot is szerkesztetett; de az elsőnek, mely jobbára az Oestgötalagen és az Uplandslagen alapján készült, egyházjogi részét egyáltalában nem fogadták el, és polgárjogi része is csak akadályokkal és részletenként tudott a svéd tartományokban érvényhez jutni. Magnus országos jogának csak mintegy revisiójául és távolról sem mint új jognak életbeléptetője tekinthető az a törvénykönyv, melyet *1442-ben (Bajor) Kristóf* király kihirdetett.[1]

Dániában végtére országos jog a középkor végéig sem jött létre, ott a jogélet mindvégig tartományok szerint szakadozott maradt és a mennyiben ott a continentalis viszonyoknak behatása alatt városi, udvari, gilde-jogok és kiváltságolt kerületek jogai (landbirkerät) nagyobb számmal támadtak, mint más skandináv országokban, a dán jogélet a hűbéri országok jogéletéhez jelentékenyen közeledett. Az országos törvényhozás csak egyes nevezetesebb rendeletek kiadására szorítkozott, de közönséges jog alkotását e korszakban nem kisérlette meg, és különösen II. Valdemár jütlandi törvénye (Jydske Lov) ily kisérletnek, mint azt tévesen állították, nem tekinthető.

Jegyzet az I. szakaszhoz. Az egyes skandináv jogok e feljegyzéseire vonatkozólag még megemlítendő:

1. Hogy az *islandi jog* régibb feljegyzését, mely 1117 körül Haflid Maurusa felügyelete alatt készült és róla *Haflidaskrá*-nak hivatott, nem

[1] Mindezen legislatori munkálatokat megtalálhatni *Collin* és *Schlyter* gyüjteményes munkájában: *Corpus juris Sveo-Gotorum antiqui.* Stockholm, 1827—69. 12. köt. 4-r.

birjuk és egyedül azon joggyűjtemény maradt reánk, mely *Gragas* (Graugans) név alatt [1] több rendbeli jogfeljegyzéseknek nem szorosan összefüggő compilatió-ja, melynek anyaga egyes törvények, lagman-ok nyilatkozatai, formulagyűjteményekből és magánmunkákból van merítve. Tartalmilag a Gragas igen régi jogállapotot tükröz vissza, keletkezési idejére nézve azonban bizonytalanságban vagyunk és habár a legrégibb kéziratokat (Codex regius és Codex Arnamagnianus) csak a XIII-ik századból valóknak lehet tekinteni, a bennök compilált jogemlékek mégis a XII-ik századba tartozóknak mondhatók.[2] Islandnak 1264-ben befejezett alávetésével Norvégia uralma alá, az islandi jog, daczára annak, hogy további fentartását a hódolás alkalmával megigérték, a norvég törvényhozás (a Jarnsida, majd a Jonbok) által mindinkább kiszorítva és továbbfejlődésében megakasztva lett.

2. *Norvégiában négy vidéki jogot* ismertek, u. m. a *Frostathing-* (éjszaknyugati, drontheimi), a *Gulathing-* (délnyugati), az *Eidsifjathing-* (éjszak-keleti vagyis upplandi) és a *Borgarthing-* (délkeleti) *jogokat (lög)*, melyek közül csupán a két elsőnek feljegyzését birjuk a XIII-ik századból,[3] mig a két utóbbinak csak egyházjogi része maradt reánk. A régi norvég városi jogot csak elveszett kéziratok kivonataiban vagy töredékeiben ismerjük.[4]

3. A régi *svéd jog nyolcz vidéki jogból állott*, melyek feljegyzéseit részben a XIII-ik századból és részben a XIV-iknek első feléből birjuk. Az előbbiekhez tartoznak a *Westgötalagen, Oestgötalagen, Uplandslagen* és *Gotlandslagen;* az utóbbiakhoz pedig: *Smaalandslagen, Södermannalagen, Westmannalagen* (tévesen *Dalelagen)* és *Helsingelagen.*[5] E jogfeljegyzésekhez csatlakoznak még a városokéi, melyek közől a Gotlandhoz tartozó *Wisby* városának joga [6] a legjelentékenyebb.

4. A *dán jog* végtére e korszakban három tartományi jogra oszolt, u. m.: az *askaniai* vagy *skoni* (dán és latin kéziratokban a XIII-ik század elejéről), a *seelandi* (két magánmunkálatban a XIII-ik század közepé-

[1] E czím csak a XVII-ik században vétetett alkalmazásba, mivel azt tévedésből a norvég Gragas-nak tartották; mások nevét régi lúdbőr-kötésére vezetik vissza.

[2] Az islandi Gragas-t *Schlegel J. F.* adta ki: *Codex juris islandici antiquissimus, qui nominatur Gragas* czím alatt hazai és latin nyelven. Kopenhága, 1829. 2. köt.; ujabb kiadása *Finsen Vilmostól* 1852—83.

[3] A Gulathingslög régibb recensiója tévesen viseli Sz. Olaf nevét; ennek azonban már csak töredékei léteznek.

[4] A norvég kutfőket legteljesebben nyujtják *Keyser R.* és *Münch P.* Norges Gamle love indtil 1387. Christiania, 1846—49.

[5] Ezen svéd jogi kutfők kiadvák *Collin H. S.* és *Schlyter J. C.* által e czím alatt: Corpus juris Svevo-Gotorum antiqui. Stockholm, 1827—69. 12. köt.

[6] Megjegyzendő, hogy a Wisby városi jogban foglalt tengerjogi szabályok nem tévesztendők össze a hires wisby-i tengeri joggal, mely a lübeki, amsterdami és flandriai jogokból merítve, külön jogi munkálat és a svéd joggal mi összeköttetésben sem áll.

ről, melyeket tévesen tulajdonítottak I. Valdemár (1157—1182.) és Erik Menved (1286—1319.) királyoknak), és a *jütlandi*, mely II. Valdemár 1241-iki törvénykönyvében van összefoglalva és Schleswigben is érvényes volt, és a melynek csak toldaléka a *Thord Degens Artikler*, kezdetben egy magánmunka, mely azonban 1354-ben fejedelmi megerősítést nyert. Külön feljegyzésben részesültek itt is a tartományi *egyházjogok*, valamint a *dán városi jogok*, melyek a jogátültetés (Bewidmung) útján létrejött csoportokra oszolnak, u. m. a *schleswigiekre*, Schleswig, Flensburg, Apenrade és Hadersleben anyavárosokkal; a *jütlandiakra*, a *seelandiakra*, hová különösen Kopenhága tartozott és a *schoniakra*. És különösen kifejlesztetett Dániában a kiséreti vagy udvari jog, t. i. már Nagy Kanut hires *Witherlaxret*-je (vidrlag = kiséret) által, mely később számos átdolgozást ért és a XII-ik század végén Knut Valdemarsson királytól nyert formában maradt reánk.

3. §.

II. A tiszta germán jog vidéke. 2. Angol jog.

Irodalom: *Brunner Henr.:* Überblick über die Geschichte der französischen normannischen und englischen Rechtsquellen. A Holzendorff-féle Encyclopaediában; *Hale Math.:* History of the common law. London, 1820. 2. kötet; *Philips G.:* Englische Reichs- und Rechtsgeschichte. Berlin, 1827.; *Reeves J.:* History of the english law. (Erzsébetig), legujabb kiadás 1869. 5. köt.; *Crabb:* History of the English law. 1829. (németül Schäffnertől. 1839.); *Yeatman J. P.:* History of the common law. London, 1874.; *Gundermann J.:* Englisches Privatrecht. Tübingen, 1864. I. k.; *Pollock* és *Maitland:* History of english law. Cambridge, 1895. 2. k.

I. Az angol jog két sokáig különállott jog, u. m. az angolszász és a norman jogok, egy egészbe olvadásának köszöni eredetét, és midőn ez a XIII-ik század elején végre van hajtva, az angol jog fejlődésének első korszaka be van fejezve.

Az angolszász jog, melyre még a norman hódítás előtt Nagy Kanut törvényhozása (leges Canuti) volt némi befolyással, a norman uralom alatt is az angolszász lakosság nemzeti jogául tekintetett, melyet részére kifejezetten is biztosítottak, és még a XII-ik század elején magánszorgalomból fel is jegyeztek. (Pseudo-leges Canuti, Leges Henrici Primi[1] és Leges Eduardi Confessoris).[2] A hódító

[1] István alatt vagy II. Henrik uralkodása első éveiben készülve, e jogkönyv különböző kánonjogi gyűjteményekből, frank népjogok és capitulare-kből, de leginkább angolszász jogból merített.

[2] A XII-ik századból való compilatio, és nem, mint tévesen állították, Hitvalló Eduard törvényeinek Hódító Vilmos által eszközölt összeállítása. Az angolszász jog e korszakbeli emlékeivel legbehatóbban foglalkozik Liebermann F. több rendbeli dolgozataiban; legujabban: Die Gesetze der Angelsachsen czím alatt.

norman nép ellenben az ő saját, Normandiából átplántált jogával[1] élt, és a két népbelieknek egymásközti jogviszonyait külön törvényes intézkedések szabályozták.

Ily különállásban e két jog sokáig nem maradhatott, kivált oly országban, hol a hűbériség daczára a közjogi egység fenmaradt, és hol egy rendkivül központosított igazságszolgáltatás volt a jog tovább fejlesztésének legfőbb tényezője. — Az együvé olvadásnak szükségkép a norman jog javára kellett végbemennie, mert hisz a társadalom felsőbb rétegeit normannok foglalták volt el, ők birták az ország földjének túlnyomó részét és a főbb egyházi s világi hivatalokat, különösen pedig a királyi törvényszéket (curia regia) ők töltötték be. A norman királyoknak nem többé angolszász, hanem latin nyelven alkotott törvényeik (assisae, constitutiones), szabadalomleveleik (chartae, chartes), a helyhatósági jogok (by law) és különösen a törvényszéki gyakorlat folyvást több és több norman elemet juttattak Anglia jogéletébe, úgy hogy az a XII-ik század végén ennek jellemére határozóvá vált.

Mindaz, a mi e két jogrendszerből a XII-ik század végéig, midőn egy egészbe olvadásuk be van fejezve, a közszokásba átment, ezóta *Anglia u. n. közönséges jogát* (communis lex, *common law*) alkotja, melynek egyes szabványai szokásjogi erővel birnak még akkor is, ha eredeti forrásuk törvény, rendelet vagy kiváltság volt, kötelező erejük nem az azokat létrehozott törvény stb. tekintélyében feküdvén, hanem abban, hogy emlékezetet haladó idő óta követtetnek, tehát a közszokásba átment jogelvek. A common law megalkotásával Anglia már a XII-ik század végén egy országos és egyszersmind nemzeti jognak birtokában volt, mely tovább fejlesztésére alkalmas közegekkel rendelkezett és elég erővel, hogy a római jog benyomulásának ellentálljon.

II. Angliának újabb jogfejlődése, t. i. a XIII-ik századtól kezdve, a már ekkor kifejlődött közönséges angol jognak tovább fejlesztésében, ennek hézagai pótlásában, egyes szabványainak a viszonyokhoz mért módosításában állott, és különösen abban, hogy az angol jogéletben a szigoru jog mellett a méltányosság (equity) elvének is tért szerzett. Ezt Anglia kivált kettőnek köszönte; t. i. törvényhozása és sajátságosan rendezett igazságszolgáltatásának.

A törvényhozás, mely Angliában sokkal korábban, mint bárhol

[1] A norman jog kútfőiről *Brunner H.* értekezik. Holzendorffnál: Encyclopaedie der Rechtswissenschaften. Leipzig, 1877. 251—258. l.

Nyugat-Európában, lett országos és alkotmányossá, a király és a parliament közös megegyezésével alkotott *statutumai (statutes)* által foly be az angol jogélet alakulására. III. Henrik uralkodásának huszadik évétől (1235/6.) vagyis az ez évben kiadott »provisiones de Merton«-től kezdve számítják a tulajdonképi statutumokat, vagyis innét kezdve létesítenek ezek a common law-tól különálló jogot. I. Eduardtól innen már kivételesen, II. Richardtól kezdve pedig szabály szerint, a statutumokat franczia (azaz norman) nyelven hozták, melyet csak VII. Henrik alatt vált fel a törvényhozás terén az angol. A régibb és az ujabb statutumok (vetera et nova statuta) közötti különbség pedig azon alapszik, hogy a statutumokat (kivételével a magna charta és a III. Henrik-féle charta de forestá-nak) csak III. Eduardtól fogva őrzik hivatalos formájukban és eredeti szövegükben (are on record), miért is a korábbi tulajdonképeni statutumokat, melyek emlékét csak magánosok művei tartották fenn, a régieknek volt szokás hivni. Azok a jogszabályok, melyeket a common law-tól eltérőleg a statutumok megállapítottak, alkotják Angolországban az u. n. törvényes jogot, a *statute law-t.*

A középkorban azonban az angol jog fejlesztője nem annyira a törvényhozás, mint inkább az igazságszolgáltatás volt. Ezt II. Henriknek, kinek az angol perjog a bizonyítási jury intézményét is köszönte, uralkodása óta az utazó birák (justitiarii itinerantes) és több rendbeli állandó bíróságok kezelték. A *Scaccariumtól (Exchequer)* II. Henrik alatt a *Bancum Regis (king's bench)* és I. Richard idejében oly közönséges polgári pereknek, melyeknél t. i. királyi jog nem volt kérdés alatt, elintézésével megbizva a *Court of Common Pleas* (communia placita) nevű biróságok ágaztak el,[1] melyekhez még egészen sajátos hatáskörrel a *királyi kanczelláriának birósága (Court of Chancery)* járult.[2] Az ezen biróságok kezelte igazságszolgáltatás nagy befolyása az angol jogélet alakulására az Angliába átplántált norman jog természetével függött össze.

A norman jogot szigorú formalismus jellemezte. A szokásosabb jogügyletek csaknem mindenikének volt határozott formulája, és a királyi biróságok elé tartozó pereket, sőt II. Henriktől innen megannyi birtokpereket szigorúan formulázott birói parancsok *(writ, breve)* utasítása szerint indították meg és kezelték, a keresetek

[1] Ezek lassankint az utazó birák intézményét is magokba felvették, úgy, hogy azok idővel nem mint a király, hanem a biróságok kiküldöttei jelentkeznek.

[2] V. ö. erre nézve *Kerly D. M.:* An historical sketch of the equitable jurisdiction of the court of chancery. Cambridge, 1890.

egyes nemeinek külön formulák felelvén meg *(tot formulae brevium, quot sunt genera actionum)*. E formulákat a királyi kanczellária jogászai (clercs) ismerték, kik a felek kérelmére a breve-ket (writs) kiállították és kiket a XII-ik westministeri statutum feljogositott, hogy oly esetekben, melyek számára szabályszerű kereseti formula még nem volt, analog esetekben alkalmazott formulák mintájára ujakat készíthessenek (breve in consimili casu), mi által folyvást ujabb és ujabb határozott keresettel védett jogok támadtak. És midőn idővel a királyi kanczelláriát feljogosították, hogy egyes ügyeket, a helyett, hogy azokat writ-jeivel a bíróságokhoz utasítaná, saját hatáskörében dönthessen el, és pedig nem a szigorú jog parancsát, hanem ennek szellemét, a méltányosságot (equity) tartva szem előtt, egészen hasonlóan a római jus honorarium alakulásához, a szigorú angol jog mellé helyezkedik egy új, a méltányosságot tekintetbe vevő jogrendszer, hova-tovább minden jelentékenyebb magánjogi intézménynek kettős szervezete lévén: egy legalis és egy méltányossági (aequitás-i).

A régi szigorú angol jog és az új méltányossági jog, mely utóbbi a királyi kanczellária igazságszolgáltatásából folyt, külön forum-ok által kezelve, egymás mellett fejlődtek a középkor végéig, csak az új korban kezdvén a statutumok egynémely méltányossági jogintézményt törvényessé átalakítani és igy a jogi méltányosságnak a törvényhozásba is utat törni, mivel a statute law ujabb ellentétbe jutott a common law-al.[1]

III. Az angol jog ép ecsetelt fejlődésével függött össze, hogy a *középkori angol jogirodalom* a scaccarium (Exchequer) pénzügyi kezelésével és a királyi biróságok előtti eljárással bizonyos előszeretettel foglalkozott. Az előttünk ismert legrégibb jogkönyvek már ily tartalmuak, mint a »*Dialogus de scaccario*« (1178. táján Fitz-Nigel Rikhárd londoni püspök és kincstárnoktól), mely ugyan a királyi kincstár kezelését adja elő, de a magán- és perjognak is nevezetes kérdéseit érinti,[2] vagy *Glanvilla Ranulphnak* (1180—89. Anglia Capitalis Justitiarius-a) 1187 után készült *Tractatus de*

[1] A régibb chartá-k közül a Magna charta (1215. Jun. 15.) és III. Henrik charta de forestá-ja a statute-law-hoz számíttatnak.

[2] Már a mult század elején kiadta azt *Madox:* The history and antiquites of the Exchequer; legujabban pedig *Stubbs W.:* Select Charters and other illustrations of english constitutional history. Oxford, 1870. 160—240. l. E munka szerzőjéről, keletkezése és jelleméről érdekesen értekezik: *Liebermann F.:* Einleitung in den Dialogus de Scaccario. 1875.

legibus et consvetudinibus Regni Angliae czimű jogkönyve, mely a királyi biróság előtti eljárás előadására szorítkozik.[1] Glanvilla munkájához, mely a hazai joganyag tudományos feldolgozásának első középkori kisérlete, csatlakozik a XIII-ik század közepén (1256 és 59 között), hason tartalommal és iránynyal, de tárgyát sokkal behatóbban és több casuistikával kifejtve, *Bracton* (mások szerint Bratton) *Henrik : De legibus et consvetudinibus Angliae libri quinque* czimű dolgozata, melyben nagyobb mértékben, mint bármely más angol jogkönyvben, a római jog tanulmányozásának nyomai feltalálhatók, de inkább csak a tárgyalás módjában, mintsem az ott kifejtett tanokban.[2] Bracton munkájának csak kivonatai az u. n. *Fleta* (1290 és 92 között készülve)[3] és *Thorton Gilbert : Summa de legibus Angliae*-je (1292-ből);[4] mig a szerzőjéről *Britton*-nak nevezett jogkönyv, az első, mely franczia nyelven készült (1290 körül), ugyan szintén Bracton munkájának nyomán jár, de az említetteknél mégis több önállóságot tanusít.[5] A régibb angol jogkönyvek sorát a XIV-ik század elején (1307 és 27 között) a *Horne Endre* által szerkesztett *Mirror aux justices* (birótükör) rekeszti be, mely a common law-nak sok tekintetben érdekes birálatát nyujtja, de történelmi adatai csak óvatosan használhatók.[6]

Az ujabb angol jogirodalmat a XV-ik század második felében *Fortescue János* és *Littleton Tamás* képviselik. Amannak munkája: *De laudibus legum Angliae* (1463 és 71 közötti időből) az angol jog, de különösen az angol alkotmány sajátságait és előnyeit fejtegeti;[7] *Littleton* pedig (meghalt 1481-ben) *Tenures* czimű munká-

[1] Kiadták: *Phillips G.:* függelékkép angol jogtörténetéhez; *Howard:* Traités stb. I. kötet, és 1554-től fogva önállóan is gyakran adták ki.

[2] Először kiadták 1569-ben és ismételve 1640-ben; ujabban *Tr. Twiss.* London, 1878—83. Bracton munkáját és különösen viszonyát a római joghoz behatóan tárgyalta *Güterbok Kár.:* Henricus Bracton und sein Verhältniss zum römischen Rechte. Berlin, 1862. V. ö. még *Maitland:* Bractons Note Book, 1887.

[3] E munkát, mely nevét szerkesztése helyéről (a fleet nevű börtöntől) nyerte, teljesen 1647. és 1685-ben adták ki és *Selden* commentálta: *Dissertatio historica ad Fletam.*

[4] E munka még kiadatlan; részleteket közöl e munkáról Selden a megelőző jegyzetben említett Dissertatiójában.

[5] Legjobb és legujabb kiadását *Nichols M. F.* Oxford, 1865. 2. kötetben eszközölte, angol fordítással kisérve.

[6] 1642től fogva több izben nyomatott, legujabb angol kiadása 1840-ből való.

[7] Fortescue munkája, mely koronaherczeg és kanczellár közötti párbeszéd

jában[1] az angol birtokjog tanát nyujtja, mely a XVII-ik század elején Coke Eduard: Institutes on the Law of England czimű munkájába átvéve és commentálva,[2] a XVIII-ik század közepéig az angol jogtudomány és joggyakorlatban egyaránt döntő tekintélylyel birt.

IV. Az angol jog hazája kezdetben csupán az angolszász királyság hajdani területe, a szorosabb értelemben vett Anglia volt, és még itt sem volt teljesen ment particularis jogoktól.[3] Anglia hatalmának az összes britt szigetekre való kiterjesztésével az angol jog vidéke is terjedt. *Wales*-ben az angol-norman jog már II. Henrik óta gyakorol hatást, és az angol meg a *skót jogok* már a XII-ik század végén olyannyira közeledtek, hogy a »*Regiam Majestatem*« czimű legrégibb skót jogkönyv[4] Glanvilla munkájával jobbára megegyez; mindamellett a skót jog, mint azt a reánk maradt törvények és jelentéktelenebb jogkönyvek[5] tanusítják, hasonlóan a wales-ihez, sajátos intézményei egynémelyikét a későbbi korra is fentartotta. A mi továbbá *Irhont* illeti, melynek egy része már II. Henrik alatt (1171.) angol tartománynyá lett, azt az angol jognak állítólag már Földnélküli János király vetette alá, azonban hogy mindamellett az ős irhoni jog ott a XVII-ik század elejéig kisebb-nagyobb mértékben gyakorlatban volt, számos emlékek bizonyítják. És végtére belevonattak idővel az angol jog területébe az Angliához szomszéd apró szigetek (Man, Guernsey, Jersey stb.) is, melyek azelőtt majd norvég, majd skót joggal éltek, és melyeknek jogai közől egyedül *Oleron* tengeri jogának (Rooles v. Judgements d'Oleron) van általánosabb jogtörténeti jelentősége.[6]

alakjában van irva, és a szerző számüzetése alatt készült, leggondosabban 1737-ben lett kiadva. Ujabb kiadását (1825.), jegyzetekkel kisérve, Amos nyujtotta.

[1] E munka ó-franczia szövegét angol fordítással és jegyzetekkel legujabban Tomlins adta ki 1841-ben.

[2] Tudniillik Coke munkájának első része foglalkozik vele.

[3] Például ilyen particularis jogok voltak a kenti jog, az u. n. counties palatines (végvidékek) és Bervick városának jogai.

[4] Külön kiadta *Skene* 1609-ben és *Howard*: Traités sur les contumes anglo-normandes. II. kötet.

[5] Ilyenek: »Quoniam Attachiamenta«, »Iter Camerarii«, »Leges Forestarum« stb.

[6] Oleron tengeri joga II. Henrik angol király uralkodása idejében (1154 körül) feljegyezve és I. Richard által megerősítve, a tengeri jognak Európában legrégibb emlékei közé tartozik és tekintélye egykor nagy volt. Kiadta *Pardessus*; Collection des lois maritimes. Paris, 1826. I. köt. és v. ö. The Blak book

Jegyzet I-hez:

A korszak kútfői közé még számítandó: 1. »*Doomes-day-book*«, Angliának 1083. és 1086. között készült telekkönyve, mely az angol birtokviszonyokat kincstári czélból részletesen feltünteti. Eredetije a westminsteri levéltárban őriztetik; kiadatott 1783-ban két kötetben, melyekhez később (1816.) két pótkötet járult. — 2. A »*Rotuli Pipae*« czim alatt ismeretes kincstári számadások, melyek régebbjei *Hunter József* által adattak ki (1833. és 44-ben) a későbbiek pedig Duffns Hardy T. által.

Jegyzet II-hez:

1. A régibb királyi törvények közől *I. Vilmos u. n. törvényei* (leges *Schmidt Reinholdnál:* Die Gesetze der Angelsachsen (Leipzig, 1858.) találhatók; a többieket még legteljesebben összegyűjtötte *Spelmann H.:* »Codex legum et veterum statutorum Regni Angliae ab ingressu Guilelmi I. usque ad annum IX. Henrici III.« czim alatt. A tulajdonképi statutumok III. Henriktől 1714-ig hivatalos kiadást értek e czim alatt: The statutes of the realm from original Records and authentic Manuscripts 1810—28. 11. kötetben.
2. A mi a törvénykezési forrásokat illeti, ezek közől: 1. az u. n. writ-(breve)-eknek már III. Eduard alatt készült egy gyűjteménye, az u. n. *Old natura brevium;* hivatalos gyűjteményük azonban csak 1531-ben készült, melynek kivonata *Fitzherbert A.:* New natura brevium-ja 1534-ből (legujabb kiadása 1794-ből); 2. *a törvényhozási jegyzőkönyvek (records)* még legnagyobbrészt kiadatlanok; jelentékenyebb, de csak I. Richard és I. János korára kiterjeszkedő gyűjteményüket *Palgrave*-tól birjuk; Rotuli curiae regis czim alatt két kötetben (1835.); 3. a *report*-ok pedig, ezen a record-oknál jóval behatóbb tudósítások a pertárgyalás nevezetesebb mozzanatairól, már I. Eduard korából ismervék, tömegesebben azonban csak II. Eduardtól innen állanak rendelkezésünkre az u. n. *Yearbook*-okban, melyek közől az I. Eduard korabelieket *Horwood Alfred* csak ujabban (1860—66.) bocsájtotta közre: Yearbooks of the king Edward the first czim alatt, a többieket azonban már 1610-ben gyüjtötték össze és adták ki.

of the Admiralty, kiadva Travers Twiss által: London, 1871—74. I. köt. 88. s k. l.; és v. ö. a franczia Ordonnances-ok gyűjteménye I. kötetét. 322—38.

4. §.

II. A tiszta germán jog vidéke. 8. Német jog.

Irodalom: *Brunner H.:* Geschichte und Quellen des deutschen Rechtes; a Holzendorff-féle Encyclopaediában (1882.) 193—226. l.; *Stobbe O.:* Geschichte der deutschen Rechtsquellen Braunschweig, 1860—64. 2. köt.; *Eichhorn K. F.:* Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte. 5-dik kiadás. 1843—44.; *Phillips G.:* Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte. 4-dik kiadás. 1859.; *Zoepfl H.:* Deutsche Rechtsgeschichte. 4-dik kiad. Braunschweig, 1871—72. 3. köt.; *Walter F.:* Deutsche Rechtsgeschichte. 2-dik kiad. Bonn, 1857. 2. köt.; *Schulte:* Lehrbuch der deutschen Reichs- und Rechtsgeschichte. 3. kiadás. Prága, 1873.; *Schuler-Libloy F.:* Deutsche Rechtsgeschichte, 2. kiad. 1868.; *Siegel H.:* Deutsche Rechtsgeschichte. Berlin, 1895.; *Schroeder R.:* Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Leipzig, 3. kiad. Kisebb jelentőségüek: Gengler, Hillebrand és Daniels ide tartozó művei; továbbá *Blumer J. J.:* Staats- und Rechtsgeschichten der schweizerischen Demokratien. St.-Gallen, 1850.; *Bluntschli J. C.:* Geschichte des schweizerischen Bundesrechtes. Stuttgart, 1875, 2. kötet.

I. *Németországban* a jogélet a XIII-ik századig túlnyomólag a szokáson alapuló maradt, csakhogy itt a jogfejlődés nem halad, mint Angliában, az egység felé, hanem inkább folyvást szakadozottabbá lesz, összefüggésben tudniillik Németországnak politikai feldaraboltságával.

Németországban kezdetben csak tartományi vagy vidéki szokásjogok (Landrechte) voltak, melyek eltérő sajátságai jobbára az egykori népjogokra vezethetők vissza. Idővel azonban, amint a lakosság folyvást nagyobb mértékben szakad osztályokra és új meg új magánhatósági területek keletkeztek, a kivételes biróságok és az ezek által kifejlesztett külön jogok természetszerűleg szaporodtak. A hűbérúr és hűberesei közötti jogviszályok hűbéri biróság elé tartozván, hol a hűbérúr a biró, hűbéresei pedig az itélők tisztét teljesíték, az itt alkalmazott és kifejtett jog, mint hűbérjog (Lehenrecht) a közönséges tartományi jogtól (Landrecht) elágazott. E hűbérjog a tartománynak közös főhűbérúri kötelék által összetartott megannyi hűbéri udvaraiban a főelvekben megegyező volt, miért is a *tartományi közönséges jog mellett tartományi hűbérjogról is* (pl. Sächsisches Landrecht und Sächsisches Lehenrecht) lehetett szólani. Szolgálati és gazdasági viszonyokból folyó vitás kérdések a földesúrnak udvari biróságához tartoztak és az ott vagy annak számára megállapított jog, *az udvari jog* (Hofrecht), valóságos területi joggá lett, amint a szolgák némi jogképességének

elismerése és az immunitás-i intézmény a földesúr birtokán tartózkodókat hatóságának és ezzel udvari jogának egyenlően és teljesen alávetették. Az udvari jognak pedig csak egyik elágazása a szolgálati jog (Dienstrecht), melynek leginkább a ministerialis elem volt alávetve. És a közönséges tartományi jog uralmát megszakították továbbá a *városi jogok* is, melyek, midőn a polgári elem a városokban szabadsághoz és önálló joghatósághoz eljutott, sűrűen létesültek, nem ritkán (tudniillik idegen városi jognak átültetése (Bewidmung) esetében) semmi összeköttetésben a közönséges tartományi joggal. Befejezetté pedig a német jogélet szakadozottsága akkor lett, midőn a tartományi fenhatóságnak (Landeshoheit) kifejlődésével a XIII-dik században, a régi törzsi tartományokból (törzsi herzogságok- és grófságokból) tartományuri területek, vagyis egyházi és világi fejedelemségek képződtek és ezekben a fejedelmi hatalom és biráskodás alapján külön *fejedelemségi vagyis területi jogok (Territorialrechte)* alakultak (például az ausztriai, steiermarki stb. területi jogok szolgálhatnak).

Igy vált a német jogéletben uralkodóvá a partikularismus, gyorsabban fejlődve Dél-Németországban, mint az éjszak-német vidékeken, hol, mert a régi közviszonyok és különösen a közszabadság ott nagyobb ellenállási erőt fejtettek ki, a közönséges tartományi jogok is tovább maradtak érvényben; *legtovább Dietmarschenben és a friz földön,*[1] hol az upstallsbomi gyűlések, a hajdani népgyűlésekhez hasonlóan, még a XIV-ik század második felében is valóságos népjogot alkottak. És a jogélet némi egységét a birodalmi törvényhozás sem közvetíthette, jobbára csak közjogi viszonyok rendezését, a közbéke fentartását és némileg még büntetőjogi kérdéseket vonván hatáskörébe.

II. Németországban is az irott jog tulajdonképeni korszaka csak a XIII-ik században kezdődik, akkor kezdik tudniillik ott is a szokásjogokat irásba foglalni, majd azokat rendszeresebben feldolgozni vagy pedig irott jogszabályokkal tovább fejleszteni.

A tartományi közönséges és hűbérjogok feljegyzései a *Land- u. Lehenrechtsbücher* czimét viselik vagy másképp *jogtükröknek (Rechtsspiegel)* is hivatnak, hivatásukról a fennálló jogot hiven feltüntetni. Közülök kiváló tekintélyben, és pedig nemcsak német földön, hanem ennek határain is túl, két munka részesült, u. m.: a *szász (Sachsen-)* és a *sváb tükör (Schwabenspiegel).*

[1] Lásd: *Wiarda T.:* Asega Buch, ein altfriesisches Gesetzbuch de Rüstringer. Berlin, 1805.

Amazt *Repgau-i Eike,*[1] anhalti lovag, 1230 körül latin,[1] majd szász tájnyelven irta. Éjszak-Németország jogkönyvének mondható az és a római és kánonjognak úgy szólván minden befolyásától ment feljegyzése a szász közönséges és hűbéri jognak,[3] teljes mellőzésével a szolgálati, udvari és városi jogszabályoknak.[4] A sváb tükör, mely régebben császári jog (Kaisers Landrecht) nevet viselt,[5] és csak a XV-ik század végén lett sváb tükörnek elnevezve, délnémet tájnyelven valószinüleg Augsburgban 1275 körül irt mű és Dél-Németország legjelentékenyebb jogkönyve, mely a közönséges jogot (Landrecht) tartalmazó részében a római és a kánonjog befolyásától nem annyira ment és a hűbérjogi részében (Lehenrecht) foglalt tanokkal is sokkal közelebb áll a longobard hűbérjoghoz, mint a szász tükör; szóval nemzeti kinyomata emezénél csekélyebb.[6] Különben a sváb tükör a szász tükör felhasználásával készült. Mindkettő rövid idő alatt nagy elterjedésben és sűrü használatban részesült,[7] mint azt a reánk maradt kéziratok nagy száma is hirdeti, és latin nyelvre is fordíttattak; a szász tükör különösen még holland és lengyel, a sváb tükör pedig franczia és cseh fordítást is értek, miután amaz Hollandia, Lengyelország és a keleti tenger mellékén is, emez még Burgundban és Olaszország egyes részeiben gyakorlati jelentőséggel birtak.[8]

[1] Ő Billingshöhe grófságban a birótársi (Schöffe) tisztet teljesíté és munkáját Falkensteini Hoyer gróf óhajára fordította szász tájnyelvre.

[2] A latin szerkezetét a szász tükörnek csupán hűbérjogi részére nézve birjuk, az u. n. *Vetus auctor de beneficiis*-t.

[3] Innét, hogy a kanonisták a szász tükör több tételeit rosszalták és Klenkok János szerzetes sarkalására XI. Gergely pápa (1374) tizennégyet ezek közől kárhoztatott, melyeket az u. n. »articuli reprobati« czím alatt össze is foglaltak.

[4] A legjobb kiadást *Homeyer G.* eszközölte Berlin, 1827. és ujabban 1861-ben. Ujabb kiadások *Weiske, Göschen, Sachse* és *Daniels*-től.

[5] Igy nevezve, mivelhogy nem egy német tartomány jogát, hanem általános németországi jogot akart nyujtani.

[6] Legjobb és leghasználtabb kiadása *b. Lassberg*-től való (Tübinga, 1840). Egyéb jelentékenyebb kiadói: *Wackernagel, Gengler* (1875. 2. kiad.) és *Daniels*. És lásd még *Rockinger L.:* Berichte über die Untersuchung der Handschriften des sogen. Schwabenspiegels. Bécs, 1873—1880.; *Ficker:* Über die Entstehungszeit des Schwabenspiegels 1874.

[7] T. i. a biróságok már a XIV-ik században használták.

[8] Hogy a sváb tükört hazai németajkú városaink egynémelyikében (Budán, Kassán) ismerték, több adat tanusítja, de befolyásának nyomai a magyar polgári jog alakulására nem észlelhetők. Az erdélyi szász jog szempontjából v. ö. *Lindner:* Der Codex Altenberger, 1885.

Csekélyebb jelentőségű a *német jogtükör (Spiegel deutscher Leute)*, mely általános német jogot akart nyujtani, de tartalmánál fogva nem egyéb, mint a szász tükörnek a délnémet viszonyokhoz mért, 1235 és 1275 között készült átdolgozása és melyet jelentőségétől a sváb tükör fosztott meg;[1] és hasonlókép a *kisebb császári jog (das kleine (lütke) Kaiserrecht)*-nak nevezett munka, melyet 1320 előtt irtak és mely azt a közönséges jogot, melyet állítólag Nagy Károly az összes kereszténység számára alkotott, akarja feltüntetni.[2]

Fontosabbak ezeknél a szász és a sváb tükör részint átdolgozásait, részint toldalékait képező jogkönyvek. A szász tükörnek, melyet a XIV-ik és XV-ik századokban a római jogforrások módjára glossáltak,[3] irodalmához tartoznak: *a görlitzi jogkönyv*,[4] *a Richtsteig Landrechts* (1335 körül készülve) és a *Richtsteig Lehenrechts* czímű perjogi munkák, Oesfeld Hermannak *Cautela* és *Premis* czímű törvénykezési munkái,[5] az *informatio ex speculo Saxonum* stb. A sváb tükör irodalmának pedig legnevezetesebb terméke: *Freisingeni Ruprecht jogkönyve*.[6]

A fejedelemségek területi jogai (Territorialrechte) közül is némelyek a XIV-ik (péld. az ausztriai)[7] és a XV-ik századokban (péld. a steiermarki)[8] feljegyeztettek, tovább fejlesztésük pedig mindinkább fejedelmi kiváltságok és a tartományrendek beleegyezésével hozott tartományi jogszabályzatok *(Landesordnungen)* útján eszközöltetett, milyenek például a *culmi* u. n. *Handfeste* (1232-ből),[9] a salzburgi (1328-ból), a felső-bajor (1346-ból) stb. voltak.

A szolgálati vagy az udvari jogokat, melyek szabályai gyakran

[1] Kiadta *Ficker Gyula* innsbrucki jogtanár 1859-ben. A szász és sváb tükör egymáshoz, de különösen a német tükörnek mindkettőhöz való viszonya iránt sokat vitatkoztak, Ficker, Homeyer és Daniels.

[2] Kiadta 1846-ban Endemann; és v. ö. még *Gosen Gyula:* Das Privatrecht nach dem kleinen Kaiserrechte. Heidelberg, 1866.

[3] Legelső és legnevezetesebb glossatorai *Buch János* és *Vurm Miklós*, kiket a XV-ik században még nehányan követtek.

[4] Közzé tette *Homeyer*.

[5] E négy munkát *Homeyer G.* adta ki 1842—44. és 1857-ben.

[6] Kiadta *Maurer L.* 1839-ben.

[7] V. ö. erre nézve: *Hasenöhrl:* Oesterrechisches Landesrecht im XIII-ten und XIV-ten Jahrhundert. Wien, 1867., és *Luschin:* Die Entstehungszeit des österreichen Landesrechtes. 1875.

[8] V. ö. erre nézve: *Bischoff F.:* Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters. 1875.

[9] Közzé tette *Leman:* Das alte kulmische Recht. 1838.

tetemesen eltérnek egymástól, az illető ur adta kiváltság vagy szabályzat formájában jegyezték fel; különös figyelmet közülök a bambergi, baseli, kölni, tecklenburgi, hildesheimi stb. érdemelnek.[1]

A városi jognak legrégibb irott forrásaik a királyok vagy a tartományuraktól nyert *kiváltságlevelek*, a városi autonomia teljes kifejlődésével pedig, tehát a XIII-ik századtól innen, a városi tanács vagy község hozta *helyhatósági szabályok* (Verordnungen, Statuta); mig a *városi szokásjogot*, majd idegen városnak vele történt megadományozása (Bewidmung) alkalmával jegyezték fel, vagy pedig, mi körülbelül a XIV-ik századtól innen tapasztalható, a városi hatóság rendeletére u. n. *városi* vagy *birósági könyvekbe* (Stadtbücher, Urtheilsbücher)[2] irták össze.[3] De a városi jogok, melyeket határozott csoportokba lehet osztani,[4] nemcsak puszta feljegyzésben, hanem feldolgozásban is részesültek. A városi jogkönyvek közül a »*Sächsische Weichbild*« (1304 előtt a Magdeburger Schöffenrecht alapján készült),[5] a *Distinctiokra osztott jogkönyv* (das Rechtsbuch nach Distinctionen),[6] a *magdeburgi jog virága* (Blume von Magdeburg),[7] a *magdeburgi kérdések*,[8] a glogaui, culmi, brünni stb. jogkönyvek említendők.

A mi végtére a falusi szokásjogokat illeti, azok feljegyzése jobbára a községi gyűlésben történt előadás alapján eszközöltetett és eredményei a *Weisthümer, Öffnungen, Taidinge, Pantaidinge, Ehehaftrechte* és hasonló nevek alatt ismertek.

[1] Ezekből többeket *Fürth* tett közzé a ministerialis-ekről 1836-ban irt munkájában. Érdekes még *Wackernagel*-től: Das Bischofs- und Dienstmannrecht in Basel. 1852.

[2] Ezekről *Homeyer G.* értekezett a berlini akadémiában: Die deutschen Stadtbücher im Mittelalter.

[3] A német városi jogok majd egyenként, majd tartományonként lettek kiadva; a német városi jogok általánosabb gyüjteményét *Gaupp* és *Gengler* nyujtották.

[4] *A délnémet városi jogoknak* négy családját szokás megkülönböztetni, u. m. a *rajnait* (élén Kölnnel), a *sváb, bajor és frankot: Éjszak-Németországban* a jelentékenyebb városjogi csoportok: a halle-magdeburg-i, lübecki és a fries voltak.

[5] Kiadták *Thüngen* (1837.), *Daniels* (1853.) és legujabban *Laband:* Magdeburger Rechtsquellen. 1869.

[6] Későbbi átdolgozásban eisenachi jogkönyvnek is hivták; kiadta *Ortloff* (1836).

[7] Későbbi átdolgozásban a szász tükör virágának is mondatott; kiadta *Böhlau* 1868.

[8] Kiadta *Behrend* 1865.

A német jog önálló továbbfejlődését, valamint tudományos mivelését az idegen jogoknak, u. m. a római jognak és a longobard hűbérjognak u. n. receptiója szakította meg. Ez kezdeményezve a német jogirodalomban már a XIII-ik század végén (a sváb tükörben), de kivált a XV-ik században volt, midőn a kánoni és a római jog népszerűsítését czélzó munkák jelentékeny számban készültek; végrehajtva azonban a receptió csak a XVI-ik század folyamában a jogtudós biróságok (kivált az 1495-ben alapított Reichskammergericht) működése következtében volt. Németország tehát az egész középkoron át még a germán jog tulajdonképi vidékéhez tartozott.

III. Tiszta germán, t. i. alemann, eredetű jogélete volt a *Schweiznak* is, mely sokáig teljesen a német jog vidékéhez tartozott, a XIV-ik századtól fogva azonban, miután politikai önállóságát kivivta, önálló jogfejlődést is ért. A jogot ezentúl a vidéki közönségek (Landsgemeinden, Cantone) határozatai rendezték, a canton-ok mindenikének külön joga lévén, melyeket később részletesebben szabályoztak [1] és az u. n. *Landbücher*-ekbe foglaltak.

IV. A jognak a középkorban sokáig uralkodott személyszerűségénél fogva németországi jogokat idegen országokba is átplántálták, különösen Magyarországba és némely szláv tartományba, hol mint kivételes jogok folyton szerepelnek. *Hazánkban* különösen az *erdélyi* [2] és a *szepesi szászok* [3] és a német vendégek (hospites theutonici) alapította *városok* éltek német joggal *(jus theutonicum)* és különösen az utóbbiak majd bajor, majd szász, majd thüringi joggal.[4] *Lengyelországban* is a *városi* német eredetű *lakosság* német joggal élt és habár oda eleinte különböző német városi jogokat (lübecki, soesti, freiburgit stb.) plántáltak is át, idővel ott a *magdeburgi jog* oly túlsúlyt nyert, hogy a német jog (jus theutonicium) alatt Lengyelországban csak azt értették.[5] De mig ez országokba német jog csak telepítések útján jutott és ott csak partikularis jog

[1] Például Glarus jogát már 1387-ben, Zug-ét 1432-ben stb.

[2] V. ö. *Libloyi Schuler Frigyes:* Statuta jurium municipalium Saxonum in Transsilvania; Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen. N.-Szeben, 1853.

[3] V. ö. *Wagner K.:* Analecta Scepusii. Bécs, 1774. I. Rész. 239—61. l.

[4] Később is, midőn a tárnokszéki jurisdictio utján a különböző városi jogokból országos polgári jog képződött, ennek német származása könnyen felismerhető volt.

[5] V. ö. *Hüppe Siegfr.:* Verfassung der Republik Polen. Berlin, 1867. 169—211. l., és *Roepell R.:* Geschichte Polens. Hamb. 1840. I. köt. 684. s. k. l.

természetével birt, addig a *német rend* (Ordo b. Mariae Virginis Theutonicorum) és az u. n. *kardlovagok* (Schwertritter, fratres militiae Christi s. Gladiferi) fegyverei a német jognak egész tartományokat hódítottak meg. Amaz *Poroszországot* németesítette és szerzett ott a magdeburgi jognak érvényt, mely, idővel némi módosításokban részesülve, a *kulmi jog* nevezete alatt ott tartományjogi szerepet vitt és a XIV-ik század végén részletes kifejtést ért:[1] emezek pedig *Livonia, Esztonia* és *Curlandban* (Lief-, Esth- und Curland) honosítottak meg német jogot, tudniillik a nemességre nézve szász hűbéri, a városokban pedig, élükön Rigában, főleg lübecki jogot, azonban a német jog itt sokkal inkább állott a szláv jognak hatása alatt, mint Poroszországban.[2]

[1] A régibb poroszhoni jogfejlődés emlékeit összegyűjtve kiadta *Steffenhagen Emil:* Deutsche Rechtsquellen in Preussen vom XIII. bis zum XVI. Jahrhundert. Leipzig, 1875.

[2] A kulmi jog különben a lengyel királyság egynémely tartományában is szerepelt. *Leman C. K.:* Das alte culmische Recht. Berlin, 1838.; a lif-esth- és kurlandi jogtörténet legtermékenyebb és leghiresebb mivelője: *Bunge Fr. Gy.*, ki egy terjedelmes okmánytár kiadásán kívül az idevágó jogforrásokról is behatóan értekezett: Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen. Riga u. Dorpat. 1832. Ujabban pedig: Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens in Liv-, Esth- und Curland. Reval, 1874. czímű munkát irt, és közrebocsájtotta a régi livlandi jogemlékeket, e czím alatt; Altlivlands Rechtsbücher. Leipzig, 1878.

5. §.

III. A germán-római jog vidéke. 1. Francziaország.

Irodalom: *Brunner H.:* Überblick über die Geschichte der französischen, normannischen und englischen Rechtsquellen. A Holzendorff-féle Encyclopaediában. (Leipzig, 1877.) 229—244.; *Renaud Ach.:* De originibus juris civilis Franco-Gallici. Heidelbergae, 1857. (Dissert); *Warnkoenig L. A. und Th. A. und Stein L.:* Französische Staats- und Rechtsgeschichte. 2. kiad. Basel, 1875. 3. köt.; *Schaeffner V.:* Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs. Frankfurt a. M. 1859. 2. kiad. 4. köt.; *Giraud M. Ch.:* Essay sur l'histoire du droit français au moyen âge. Paris, 1846. 2. köt.; *Laferriére M. F.:* Histoire du droit français. Paris, 1852—58. 6. köt.; *Minier J.:* Précis historique du droit français. Paris, 1854.; *Koenigswarter L.:* Sources et monument du droit français antérieures au quinziéme siécle 1853.: *Klimrath:* Travaux sur l'histoire du droit français, recueillis par Warnkoenig, 1843. 2. köt.; *Viollet P.:* Précis d'histoire du droit français, 2-e edit.; *Brissaud I.:* Manuel hist. du droit français. Paris, 1898.

A germán római jog vidékét a középkorban Francziaország, a pyrenei és az appenini félsziget alkották, nemcsak a római jog u. n. receptiójára való tekintettel, mi itt korábban gyakorolt hatást, mint Németországban, hanem mert ez országokban, hol a latin és a germán népelemek találkoztak, valamint nyelv és nemzetiség, úgy a középkori jog is e kettőnek együvéolvadásából eredt.

I. Francziaországban különösen az ott divott germán népjogok, u. m. éjszakon a frank, a déli részekben pedig a burgund és a nyugati góth jogok egyrészt, másrészt pedig a római jog együvéolvadása létesítette azokat a számos *tartományi szokásjogokat (coutumes, droit coutumier)*, a melyekkel a X-ik században a tulajdonképi franczia jogélet kezdődik. Azon tartományok mindenikében, melyeket a hűbériség teljes uralma ott létrehozott, más-más szokásjog divott, a közjogi teljes szakadozottságnak a jog rendkivüli partikularismusa felelvén meg. E szokásjogokat két nagy csoportra lehetett osztani, u. m. az éjszakiakra és a déliekre, amazokban a germán, emezekben pedig a római elem lévén túlnyomó. Ez ellentétet később azzal fejezték ki, hogy *Éjszak-Francziaországot* (a langue d'oil vidékét) kiválólag a *szokásjog (pays du droit coutumier), Dél-Francziaországot* (Languedoc) pedig az *irott jog hazájának (pays du droit écrit)* mondották, noha itt is a római jog nem mint rendszeres

egész maradt érvényben és különösen irott jogforrásaival itt sem éltek.[1]

A tartományi jogokat, a szokáson kivül, leginkább a fejedelmi rendeletek (stabilimenta, assises) fejlesztették tovább, a városoknak és helységeknek sűrűen osztogatott kiváltságok és az ezek alapján kifejlődött helyhatósági jogok pedig a tartományi jogéletbe is sok particularismust vittek.

A merő particularismus kora a franczia jogélet terén a XIII-ik századig tart. Ekkor mutatkoznak egy közönséges szokásjog alakulásának, valamint idegen jogintézmények befogadásának kezdetei. Az erősbülő királyságnak volt ez műve, mely azt az igazságszolgáltatásnak a királyi curiában, különösen a királyi parliamentben nagyobb összpontosítása útján és egy tekintélyes hivatalnoki kar segélyével létesítette. Az elveket, melyeket a királyi biróságok, a hatalmasabb koronahűbéresek birói székeinek ezen példányképei, kifejtettek, a *királyi rendeletek (ordonnances)* öntötték határozottabb alakba, mely királyi rendeletek,[2] IX. Lajostól innen folyvást nevekvő mennyiségben kiadva, a jogállapotot mindinkább átalakító törvényhozást képviselnek.

A XV-ik század második felében, midőn az ország területi egyesítése jobbára már végre volt hajtva, a franczia jogélet egy ujabb korszaka kezdődik. A tartományi coutumes-eknek VII. Károly Montil-lez-Tours-ban 1453-ban kiadott rendeletével megindított, de csak a XVIII-ik században befejezett feljegyzése és megállapítása, a királyi ordonnance-ok törekvése egységes jogélet alkotására és a jognak tudományos formulázása jellemzik e korszakot, mely csak a nagy franczia forradalommal ért véget.

II. A fejlődés korszakaira nézve ép jellemzett franczia jogéletnek megismerési forrásai a X-ik és XI-ik századokra vonatkozólag ugyszólván kizárólag jogi okiratok; csak egynehány délfranczia jogot már ez időben jegyeztek fel. Irott jogforrások tulajdonkép csak a XII-ik században keletkeznek és dúsabban kezdve a XIII-ik századtól folynak.

A) A vidéki, u. m. tartományi vagy városi jogok (coutume, usage) majd csak egyszerű feljegyzésben, majd pedig tudományos feldolgozásban is részesültek. Szokásjogi feljegyzések nem nagy

[1] E kérdés felvilágosítása érdekében egy igen érdekes térképet csatolt Warnkoenig franczia jogtörténete II. kötetéhez.

[2] A legrégibb országos jelentőségű királyi rendelet 1155-ből (VII. Lajostól) való.

számmal maradtak ránk [1] és a coutume-k tömegét csupán abban a hivatalos szerkezetben ismerjük, melyet a XV-ik század közepétől innen nyertek és a mely formában gyűjtettek is.[2] Ami ellenben a fennálló jogot rendszeresen foglalkozó munkákat, vagyis az u. n. jogkönyveket illeti, a franczia középkori jogirodalom számosakat és igen jelentékenyeket foglal magában.

A tulajdonképi franczia jogkönyvek sokkal nagyobb mértékben, mintsem az a németországiaknál tapasztalható, az idegen jogok tanulmányának befolyása alatt keletkeztek, franczia kivonatok a római corpus juris alkatrészeiből vagy a kánonjogi gyűjteményekből sűrűen vegyíttetvén a hazai jog előadásába. Ily jellemű *De Fontaines Péter*, vermandois-i bailli, u. n. *Conseil*-je a XIII-ik század közepéről;[3] az ezzel sok tekintetben megegyező *Le livre la reine* (királyné, t. i. Blanka királyné könyve)[4] IX. Lajos egynémely rendeleteit és a touraine-anjoui szokásjogot a római és a kánonjogi elvek felhasználásával feldolgozott: *Établissements de St. Louis* (1270. körül készülve);[5] valamint az orleans-i egyetemen divott jogoktatással összeköttetésben állott: *Le livres de Jostice et de Plet*,[6] melynek különösen perjogi része figyelemre méltó.

A középkori franczia jog legönállóbb ismertetője és a középkori jogirodalomnak egyáltalában legértékesebb termékei egyike: *Beaumanoir Fülöp (Philippus de Bello Manerio)* »*Les Coutumes de Beauvoisis*« (Beauvoisis szokásjoga) czimű 1283-ban elkészült műve. Habár szerzőnek, ki előkelő birói hivatalokat viselt,[7] az

[1] A nevezetesebbek: Anjou, Orleans, Amiens, Bourgogne, Champagne et Brie stb. Coutume-jeik, melyekhez számítandók a flandriai u. n. Keure (kiadta Warnkoenig) és több rendbeli városi jogfeljegyzések.

[2] A legnevezetesebb gyűjtemény *Bourdot de Richebourg*-tól való: Nouveau coutumier général de France 1724. 4. köt. Fol.

[3] Legujabb kiadása Marnier A. J.-től való: Le Conseil de Pierre de Fontaines, ou Traité de l'ancienne jurisprudence française. Paris, 1846.

[4] Erre nézve l. *Klimrath H.*: Mémoires sur les monuments inédits de l'histoire du droit français au moyen âge. Paris, 1835.

[5] Található a Récueil général des anciennes lois françaises czímű gyűjtemény II. kötetében; ujabban pedig kiadta Viollet Pál három kötetben. (Paris, 1881—83). E jogkönyv forrásairól értekezett: *Viollet P.*: Les sources des établissements de Saint Louis. Paris, 1877.

[6] Irták valószinüleg 1255 után. Kiadta *Rapetti* Paris, 1850. (Collection des documents inédits).

[7] Tudniillik bailli volt Senlis és Clermont-ban, majd saintonge-i seneschall, vermandois-i bailli, parlamenti tag. V. ö. *Bordier M.* Philippe de Remi, sire de Beaumanoir. Paris, 1869—73.

idegen jogokkal való ismeretsége nyomokat hagyott is munkájában, a hazai jog tiszta előadása ott nincs elhomályosítva és a római jog ismerete csak segédeszközül szolgált a joganyagnak több jogászi éllel és módszeresebb feldolgozására, miben Beaumanoir-t a középkori jogászok egyike sem haladta meg. Munkája ép azért, noha cziméhez képest csupán Beauvoisis vidéki jogát tárgyalja, Éjszak-Francziaországban általános tekintélyre emelkedett.[1]

A franczia jogirodalom, mely már a XIII-ik században ily jelentékeny műveket hozott létre, a XIV-ik és XV-ik századokban közönséges franczia jogot törekszik előadni. Az ily irányu munkák legjelentékenyebbjei: *Du Breuil Vilmos* (Wilhelmus de Brolio) *Stilus Curiae Parlamenti*-je (az 1330. körüli időből), mely a perjog legelső európai tankönyvének méltán mondható és a midőn a párisi parlament előtti eljárást ismerteti, az anyagi jogra is világot vet; a törvényszéki gyakorlat és a királyi törvényhozás azt feltétlen tekintélylyel ruházták fel.[2] Továbbá *Boutillier Jánosnak* hires *Somme rural*-ja (a XIV-ik század második feléből), mely a szokásjogot a római jog túlságos befolyásával adja elő.[3] És végtére az u. n. *Le grant Coustumier de France*, mely királyi rendeletek, itéletek, formulák és jogi értekezések compilatio-ja, melyek eredeti szövege későbbi toldalékok következtében többé meg nem állapítható, valamint keletkezési ideje sem, tévesen tulajdonittatván az VI. Károlynak;[4] a XV-ik századbeli joggyakorlatra döntő befolyású volt.[5]

B) A tulajdonképi jogkönyvek mellett a középkori franczia jog megismerési forrásai még az *itéletek és a jognyilatkozatok*. Ezek nevezetesebb gyűjteményei: 1. Az u. n. *Olim*, vagyis a franczia parliament registrumai 1254-től 1318-ig, melyek *Montluçon János* és még három királyi jegyző feljegyzéseinek köszönhetők, és *arrêts* czimű részükben a parlament közönséges itéleteit, *inquestae* czim alatt pedig annak rendkivüli eljárás (t. i. inquisitio, enquête) alap-

[1] Régibb kiadása gr. Beugnot-tól. Paris, 1842. 2. köt. Ujabb kiadás Salmon Am.-tól. Paris, 1898.

[2] Kiadta Du Moulin (C. Molinaeus) összes munkái (opera omnia) második kötetében. Páris, 1681., és ujabban Lot 1877.

[3] Legismertebb kiadás Charondas le Caron-tól való 1603-ból. Nagy tekintélyéről tanuskodik azon gyakran idézett distichon: Quae tibi dat Codex quae dant Digesta, dat usus, Ruralis paucis haec tibi Summa dabit.

[4] Innét, hogy e jogkönyvet sokan »Grand Coutumier de Charles VI.« czím alatt idézik.

[5] Kiadták Laboulaye és Dareste. Paris, 1868.

ján hozott itéleteit tartalmazzák;[1] 2. *Desmares János* u. n. decisiói, birósági határozatoknak 1363 körül készült összeállítása;[2] 3. *St. Dizier* város számára Ypern flandriai város által adott jognyilatkozatok: *Raisons et Articles de St. Dizier* czim alatt; és végtére 4. a párizsi Châtelet czimű törvényszéknek határozatai a XIV-ik századból: *Coutumes tenues toutes notoires et jugées au Châtelet de Paris.*[3]

C) A mi végtére a királyi rendeleteket (ordonnances, établissements) illeti, azok IX. Lajostól innen igen számosak, de csak újabban gyűjtettek.[4]

III. A franczia jog, noha nem állandóan, Francziaországon kivül is elterjedt, tudniillik a keresztesek által a Keleten alapított országokba, névszerint a *jeruzsálemi* és *cyprusi királyságokba* és az ugynevezett *latin császárságba.*[5] Bouillon-i Gottfried és társai a franczia feudalismus-t ültették át Palaestinába, mely itt még teljes virágzásban állott, midőn az anyaországban királyság és idegen jogok befolyása azt már jelentékenyen módosították. Ez ad kiváló jogtörténeti értéket a jeruzsálemi királyság jogkönyvének, az u. n. *jeruzsálemi assisiá*-knak (les assises de Jerusalem). Jelen alakjában e jogkönyv IX. Lajos óhajára a XIII-ik század közepén (1251—54.) készült és pedig ó-franczia nyelven, és tartalmát a jeruzsálemi királyságban fennállott jog teszi, melyet a Bouillon Gottfried óta alkotott számos törvények (assisia) és szokás fejlesztettek és melynek egy régibb feljegyzése a királyság alapítási korából a leggondosabb őrizet daczára elveszett.[6] E jogkönyv,[7] mely első részében (Assises de la Haute Cour) a nemesi, a másodikban (Assises de

[1] Kiadta Gr. Beugnot 1839-ben 4 kötetben. Az Olim használatát elősegíti e munka: *Boutaric:* Actes du parlament de Paris. (1254—1328.) Paris. 1863—67.

[2] Kiadta Brodeau függelékkép Coutume de Paris commentée czímű munkájához 1658. és 1669-ben.

[3] Ezek is Brodeau-nak a megelőző jegyzetben idézett munkájához csatolvák.

[4] Ezeket *Jourdan, Decrusy* és *Isambert* adták ki: Recueil général des anciennes lois françaises czím alatt. Paris, 28. köt.

[5] V. ö. *Dodu Gaston:* Histoire des institutions monarchiques dans le royaume latin de Jerusalem, Paris, 1894.

[6] Különös szekrényben a szent sirban őriztetett, miért is »Litterae sancti sepulchri« nevet is viselt.

[7] Kiadta gr. Beugnot a Recueil des historiens des Croisades czímű kútfőgyűjteményben. Paris, 1841—43. 2. köt. Fol.

la Baisse Cour) pedig a polgári jogot nyujtja, több jogi dolgozattal áll összeköttetésben, melyek részint szerkesztésének alapul szolgáltak, részint pedig magyarázatával foglalkoznak, és melyek szerzői közül *Navarrai Fülöp, Ibelin János* és *Jakab*, és *Geoffroi le Tort ismeretesek.*[1]

6. §.

III. A germán-római jog vidéke. 2. Az iberiai félsziget.

Irodalom: *Sempere J.:* Historia del derecho espanol. Madrid, 1847. 3. kiad.; *Marina F. M.:* Ensayo historico-critico sobre la legislation y principales cuerpos legales de los reinos de Leon y Castilla. Madrid, 1845. 3. kiad.; *Antequera J. M.:* Historia de la legislacion. Espanola. Madrid, 1849. és ujabban 1874.; *Marichalar de Montesa y Manrique:* Historia de la legislacion y recitationes del derecho civil de Espana. Madrid, 1861—64. 8. kötet; *Brauchitsch H.:* Geschichte des spanischen Rechts. Berlin, 1852.; *Freire M.:* Historia juris civilis lusitani. Olisoponae, 1794.; *Braga Theoph.:* Historia do direito portuguez. Coimbra, 1868.; *Helfferich A.:* Geschichte des Westgothenrechts. Berlin, 1858.; *Hirojosa J,:* Historia general del derecho espanol. Madrid, 1888.; *Barrio Y Mier M.:* Hist. general del derecho español. Madrid, 1894.

I. A középkor kezdetén az iberiai félsziget túlnyomó, t. i. az arabok hatalmába került része a nyugat-európai politikai és jogélettől egyaránt elvonatott, és csak egy csekély területen, a félsziget éjszaki részében tarthatta fenn a keresztény lakosság önállóságát és nemzeti jogát.[2] Ez *a nyugati góth vagy visigoth jog* volt, abban az alakban, melyet annak a nyugati góth királyság fennállása idejében a *Forum judicum* vagy *Fuero juzgo* czimű jogfeljegyzés adott. És a fuero juzgo, mely megannyi germán népjogok között a római jog és az egyház befolyását leginkább érezte, a keresztény fegyverek szerencsés előhaladásával ujból érvényhez jutott a félsziget folyvást nagyobb részében; megannyi ott keletkezett keresztény tartományoknak alapjoga maradt. Portugálban a XIII. században erejét ugyan veszítette, de a többi iberiai országokban tekintélyét továbbra is megtartotta, sőt hatályától kifejezetten soha meg nem fosztatván, még a modern spanyol jognak is forrásaihoz tartozik.

[1] Ezek többnyire az Assise-k Beugnot-féle kiadásához csatolvák.

[2] Megjegyzendő, hogy az arabok uralma alatt maradt keresztény lakosság is a góth joggal, nevezetesen a Fuero juzgóval élt. A spanyolföldi arab uralom törvényeit az Academia de la Historia tette közzé a Memorial Historico V. kötetében.

A Fuero juzgo mint közönséges jog mellett, minden tartomány, vidék vagy város még sajátos joggal, u. n. *külön* (particularis) *fueróval* birt. Ezen részleges fuerók keletkezése a spanyol függetlenség kivívásával függ össze. A kereszténység hosszas küzdelmek árán és apránként lévén kénytelen a félszigetet az arabok kezéből kiragadni, valahányszor egy tartomány vagy város visszahódíttatott, ez egyszersmind a király vagy önmaga adta jogot is nyert, külön fuerót, mely kifejezés tehát kiváltságos jogot ugy mint vidéki szokásjogot is jelenthetett. És hogy a visszanyert, de az elkeseredett és folytonos harcz következtében gyakran pusztasággá vált területek benépesíttessenek és mivelt állapotba juttassanak, községi szabadalomlevelekkel *(cartas pueblas)* kellett telepeseket oda vonzani, mi ismét uj, t. i. községi jogokat szült. E különleges fuerókban és községi szabadalomlevelekben (cartas pueblas) nyilvánul leginkább a spanyol jog nemzeti jelleme, azok jóval mentebbek lévén római és egyházi befolyástól, mint az anya-fuero, a Fuero Juzgo.[1]

A tartományi fuerók (Fuero de Léon, Fuero de Castilla (v. Fuero viejo), Navarrában a Fuero de Nagera, Aragonban a Fuero de Sobrarbe és a Fuero de Jaca, Cataloniában az Usaticos de Barcelona), valamint nagyszámú városi és vidéki fueró-k, vagy mint Portugálban mondották: forá-k, tekintve a bennök foglalt jog jellemét, határozott csoportokra oszthatók. A léon-castiliai fuerok mellé, Portugálnak Castiliától való függetlenítése után, külön csoportkép a portugali forák helyezkednek, mig a harmadik csoportot a hajdani spanyol mark-ból (Marca Hispanica) alakult tartományok (Navarra, Catalonia és Aragon) fuerói alkotják. Az utóbbiakban különösen frank jognézetekkel találkozhatni, főleg a frank telepítvényeknek adott fuerókban, az u. n. *fueros francos*-okban.[2] *A barcellonai usaticos*-okat[3] pedig ipar-, kereskedelem- és tengerjogi tartalmuk teszi érdekesekké, ez irányban a középkori jogfejlődés legértékesebb emlékei közé tartozván.

II. A XIII-ik században, midőn a mórok hatalma megtörve

[1] A spanyol fuerók és cartas pueblas érdekes gyűjteményét *Munoz y Romero Tam.* kezdeményezte Madrid, 1856. A portugal fórák a lissaboni tud. akadémia által adatnak ki a Portugalliae Monumenta Historica, Leges et Consvetudines czimű osztályában.

[2] Ezekről Helfferich A. értekezett.

[3] Ezeket *Helfferich A.:* Entstehung und Geschichte des Westgothenrechts fentebb idézett munkája függelékében közli.

és ezzel a félsziget keresztény országainak fennállása biztosítva volt, sőt ezek egynémelyike tetemesen terjeszkedett, kezdődik itt a jognak törvényhozás, azaz a cortes-ek hozzájárulásával hozott királyi rendeletek (ordenamientos vagy Portugalban ordenaçoes) utján rendezése,[1] sőt annak rendszeres törvénykönyvekbe is foglalása. Ez utóbbi a castiliai és portugali egyetemeken (salamancai és coimbrai) kitünőleg mivelt római jog segélyével történt, kivált Castilában, melynek megannyi törvénykönyvi munkálatai tulnyomólag kánoni és római jogelveket tartalmaznak.

Törvénykönyvnek Castilia számára kidolgozásával már Sz. Ferdinánd a XIII-ik század elején foglalkozott. A munkát, melyet parancsára megkezdettek, csak fia, *Bölcs Alfonz,* alatt *Ruyz Jakab* (Jacomo) jogtanár (ezért Mestre mellékneve)[2] segédkezése mellett fejezték be. Ez »*El setenario*« czim alatt csak codificatori kisérlet maradt; gyakorlati kihatása, ugy látszik, soha sem volt.[3] Hasonló sors érte Bölcs Alfonz többi codificatori munkálatait is, melyek egymást gyorsan követték, ugymint 1254. vagy 1255-ben az »*El Especulo*« (speculum, tükör)[4] és az ennek alapján készült királyi fuero vagyis »*Fuero Real*« és az 1256-ban megindított, de csak 1263-ban elkészült »*Lei de las Siete Partidas*« (lex septem partium).[5] Az 1265-ki zamorai gyűlés ellenkezésével találkozva, e törvénykönyv sem lépett hatályba. Közel egy századdal később az 1348-ik alcala-i ordenamiento adott a Partidas-oknak, de csak mint subsidiarius jognak,[6] törvényes erőt, és tekintélyük véglegesen csak a XVI-ik század elején (1505) Ferdinánd (V). a Katholikus, és Izabella Leyes de Toro-ival lett megállapítva.

Aragoniában ily codificatio nem jött létre; csupán a *fuerók*

[1] Leon és Castilia királyságoknak középkori törvényeit és országgyűlési emlékeit összegyűjtette és kiadta a madridi tudományos akadémia, e czím alatt: Cortes de los antiguos reinos de Leon y de Castilla. Madrid, 1861—66. 3. kötet.

[2] Később előkelő birói hivatalokat viselt; több jogi munkáknak volt szerzője, különösen egyet »Flores de las Leyes« czim alatt Alfons koronaherczeg számára irt.

[3] E törvénykönyvnek csak töredékei jutottak hozzánk. V. ö. *Unger Fr. V.:* Römisches und nationales Recht. Göttingen, 1848. 64. l.

[4] Eredeti nyolcz könyvéből csak ötöt birunk.

[5] Mindezen codificatori műveket a »Los codigos Espanoles concordados y anotados« czimű terjedelmes gyűjteményben található. Róluk behatóan értekezett *Ramón Domingo:* Estudios de ampliacion de la historia de los codigos espanoles. Madrid, 1873.

[6] Tudniillik a fueró-k és az ordenamiento után.

gyüjtését eszközölte I. Jakab király rendeletéből *Canellas-i Vidal*, huescai püspök, melyet az 1247-ki cortes helyeselt is. Ezt III. Pedro alatt (1283-ban) a »*privilegio general*« czimű törvényhozási mű követte, nagyrészt a római jog szellemében. A XIV. és a XV. századokban hozott cortesi végzeményekből is alkottak gyűjteményeket, melyeket az 1247-kihez rendszerint hozzácsatoltak.[1]

Portugal ellenben a középkor végén egy általános érvényű törvénykönyvnek már birtokában volt. Jogát, mely a castiliaitól a XIII-ik század közepétől fogva mindinkább elágazik és önálló, főleg a királyi törvényhozás által közvetített, fejlődést vesz, már *I. János* király (1385—1433) szándékozott egy törvénykönyvbe összefoglalni, melynek készítésével *Mendez Jánost* bizta meg, de mely csak *V. Alfonz* alatt készült el a királyi tanács egyik előkelő tagja, *Ruy Fernandes*, vezetése alatt, kit e munkájánál három tekintélyes tudós támogatott, Az »Ordenaçoes de Senhor Rey dom Alfons V.« czimü törvénykönyv, melyet rövidebben *Codigo Affonsino*-nak hivnak,[2] 1466-ban törvényes erőre emeltetett, melyet az a XVI-ik század elejéig (1513)[3] meg is tartott. A portugali jog e törvénykönyvben a római és kánonjogok és a Partidas felhasználásával van feldolgozva, de nemzeti jelleméből nincs annyira kivetkőztetve, mint az a castiliai jogra nézve ennek codificatiója alkalmával történt.

7. §.

III. A germán-római jog vidéke. 8. Olaszország.

Irodalom: *Ciccaglione Fer.:* Storia del diritto italiano, 1884.: *Sclopis Fr.:* Storia della legislazione italiana. Torino, 1861—64. 2. kiadás, 3. kötet. *Ugyanattól:* Storia dell'antica legislazione del Piemonto. Torino, 1833.; *Pertile Ant.:* Storia del diritto italiano. Padova, 1891. 2. kiad.; *Salvioli G.:* Manuale di Storia del diritto italiano. Torino, 1890.

I. Azon tartomány, hol a középkori jogélet római elemei a legnagyobb mértékben voltak feltalálhatók és hol ép azért a római jog u. n. receptiója legkorábban és leginkább gyakorolhatta hatását a hazai germán jogra: a hajdani Italia, a mai *Olaszország*. Mert hisz ez volt az a föld, hol a római világ és dicsősége emlékei a legsürűebben voltak elszórva, honnét a középkori, római traditiókra

[1] V. ö. Fueros y observancias de las costumbres escriptas de regno de Aragon, 1576.
[2] Nyomatva csak 1792-ben lett Coimbrában.
[3] Ekkor ugyanis a Codigo Manuelino váltotta fel.

alapitott és az egyház által vezérelt civilisatio kiindult és hol legelőször éledt fel ismét a tudományosság és vele a hajdani Róma intézményei iránti érdek, mint azt a közélet terén a köztársasági eszmék hatása a XIV-ik és XV-ik századokban, a magánjog terén pedig a római jog felé való hajlás tanusították. És ez utóbbit előmozdította még, hogy az olasz városokban ipar és kereskedelem már korán felvirágoztak és ott kifejlettebb vagyonjog szükségének érzetét fakasztották, a melynek kielégítésére legalkalmasabbnak a római jog ajánlkozott.

A german jognak kiszorítása a római jog által azonban nem tett egyenlő haladást Olaszország különböző részeiben.

II. Olaszhonban a german jogot a *longobard jog* képviselte, mely a longobard uralmat ott túlélte és habár tekintélyének nyomai a délolasz tartományokban is a XV-ik századig követhetők, mégis tulajdonképi hazája *Éjszak-Olaszország*, a Németországgal már a X-ik században kapcsolatba hozott olasz királyság (Regnum Italiae) volt. Itt a longobard jog a közönséges vagy tartományi jogot alkotta, melyen császári törvények és rendeletek, túlnyomólag közjogi és hűbérjogi tartalommal, nem sokat változtattak. A forma, melyben a longobard jog fenmaradt, az volt, melyet neki a paviai iskolának[1] jogászai adtak. Tőlük származott a »Liber legis longobardorum papiensis dictus«, a XI-ik század elejéről és az ehhez ugyanazon század vége felé járult »Expositio ad librum papiensem.« De a longobard jog irodalmának legnevezetesebb jogkönyve a *Lombarda,* mely a XI-ik század végén készült. Szerzője ismeretlen; tartalma a longobard edictumoknak, a frank és olasz királyok rendeleteinek, valamint a szokásjogi elveknek egy rendszeres egészbe való egybeolvasztása a paviai jogiskola fejtegetései alapján.[2] Már korán köztekintélyhez jutva, a Lombardát több izben glossálták (Karolus de Tocco, Andreas de Barulo) és commentálták (Ariprand és Albert),[3] és különösen nagy glossáját Tocco Károly fáradozásainak köszönte.

[1] Ez iskoláról tüzetesen értekezik *Salvioli G.:* L'istruzione publica in Italia nei secoli VIII—X. Florenz, 1879. Más ily iskoláról, de elégséges bizonyítékok nélkül emlékezik *Ficker Gy.:* Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens. III. köt. 452. §.

[2] E munka, mely három könyvre és ezekben ismét czimekre oszlik, 1512-től fogva gyakran lett nyomtatásban kiadva; történetére nézve lásd még *Merkel Ján.:* Die Geschichte des Longobardenrechts. Berlin, 1850.

[3] V. ö. *Anschütz Aug.:* Die Lombardacommentare des Ariprand und

III. A közönséges tartományi jog mellett Felső-Olaszhonban *közönséges hűbéri jog* is alakult. A hűbéri udvarok jogszokásaihoz, melyek a hűbéri szerződések és a hűbéri udvarokban hozott ítéletekből fakadtak, már a XI-ik század elejétől fogva csatlakoztak a hűbéri viszonyokat szabályozó császári rendeletek, melyek közül különösen *saliai Konrád*[1] és *Rőtszakállú I. Frigyeséi* emelendők ki. E hűbérjogi szabályok már a XII-ik század elején (1136 előtt) gyűjtettek és compilatoraik közül *Ugo de Gombalado,* továbbá *Gerardus Niger és Obertus ab Orto,* I. Frigyes uralkodása idejében milanói consulok, ismertek; utóbbi munkáját fiához intézett hűbérjogi oktatás formájában készítette. II. Frigyes több hűbérjogi constitutiót hozván, azokat a justiniani törvénykönyvekhez kívánta csatoltatni, mely óhajának a bolognai Sz. Péter-templomba gyülekezett jogtudósok meg is feleltek.

E hűbérjogi fejtegetések és törvények alapján készült, és pedig ismeretlen szerzőtől, a »*Libri Feudorum*«-nak mondott, két könyvre osztott munka,[1] mely különböző függelékeket, és miután a bolognai egyetemen a jogtanítás körébe is belevonatott, glossákat is nyert. A glossa ordinariá-t itt is *Accursius* készítette, commentálásában pedig leginkább *Ardizone Jakab* (XIII-ik században) és *Cujacius* (XVI-ik században) tüntek ki. A libri feudorum, melyeket a glossatorok, jelesül *Hugolinus a Presbiteris,* a novellák függelékévé (decima collatio)[2] tettek és melyek a corpus juris civilis függelékei között még most is szerepelnek, Olaszországra nézve a közönséges hűbérjogot tartalmazták, mely a római joggal egyidejüleg Németországban is recipiálva lett.

IV. A longobard tartományi és hűbérjog mellett Felső- és Közép-Olaszország jogéletére legdöntőbb befolyást a *városi statutumok* gyakoroltak. Az olasz városokban, melyek a római köztársasági eszmék alapján emelkedtek, közönséges jognak már korán

Albertus. Heidelberg, 1855.; Anschütz adta ki 1870-ben a Summa legis longobardorum (a XII. század második feléből) czimű commentar-t is. Ujabban a Lombarda commentar-okról Siegl H. is értekezett.

[1] Saliai Konrád rendeletei az olasz hűbérekre nézve az örökösödési jogot állapították meg.

[2] Ennek történetére vonatkozólag v. ö. *Laspeyees E. Ad.:* Über die Entstehung und älteste Bearbeitung der libri feudorum. Berlin, 1830.; *Diek K. Fr.:* Literärgeschichte des longobardischen Lehenrechtes bis zum XIV-ten Jahrhundert. Halle, 1828. és *Lehmann K.:* Das longobardische Lehenrecht. Göttingen, 1896.

a római jogot tekintették, a XII-ik századtól fogva azonban ott jelentékeny statutar-jog is fejlődött. Ez kezdetben csak egyszerű feljegyzésben részesült, mely itt-ott nagyon kimerítő; később azonban, tudniillik a XIV-ik és XV-ik századokban, a fennálló helyhatósági jogon valóságos törvényhozás utján változtattak, mi, ha nagyobb mérvű volt, a városi jog *reformatiójának* mondatott. E városi statutumok és reformatióik, melyek a különböző olasz városokban meglehetősen hason intézkedéseket tartalmaznak, az ipari, a kereskedelmi és tengeri jognak a középkorban legérdekesebb, sőt sok részletre nézve egyedüli forrásaik, miért is az olasz jog történetétét meghaladó jelentőségük van.[1]

V. Dél-Olaszországban és Szicziliában,[2] melyek csak a XI-ik században bontakoztak ki Byzancz és az arabok hatalma alól és kerültek a normannok birtokába, a XIII-ik század elejéig a jogélet a justiniani, sőt részben a byzanczi jogon alapult, melyeket azonban a szokás és később királyi rendeletek (assisiae) is sajátos irányban fejlesztettek. Kimerítő, a fennálló jogot rendszeresebb formába öntött törvényhozás csak a *Hohenstaufi II. Frigyes* uralkodása alatt jött létre, ki kanczellárját, *Petrus a Vineis-t (della Vigna)*[3] a »*Constitutiones Regni Sicilae*« czimű törvénykönyv készítésével bizta meg, melyet 1231-ben ki is hirdettek. E törvénykönyv, mely az alsó-olaszboni normann jogot a longobard és a római jog segélyével feldolgozva nyujtja, nem eredeti szerkezetében[4] (ennek tudniillik csak csekély töredékeit sikerült felfedezni), hanem abban, melyet a XIV-ik század végén nyert, van fentartva, de tudjuk, hogy eredeti szövegét több izben glossálták és commentálták.[5]

[1] E statutumok részben az olasz Monumenta Patriae-ben, majd egyes tartományi kutfőgyűjteményekben jelentek meg, tüzetesen feldolgozva mindeddig nincsenek.

[2] Ennek külön jogára nézve lásd Lamantia: Storia della legislazione civile e criminale di Sicilia; a legrégibb időktől kezdve a jelen korig, 3 részben kiadva. Palermo, 1858—66.

[3] Ennek életrajzát Huillard-Bréholles irta meg: Vie et correspondance de Pierre de la Vigne. Paris, 1864.

[4] Ez az u. n. liber augustalis, melynek szerzője Jakab capuai püspök.

[5] Legjobb kiadása e törvénykönyvnek a *Huillard-Bréholles J. L.*-é a Historia diplomatica Friderici II. 4. kötetében. E törvénykönyv keletkezéséről ujabban értekezett *Capasso:* Sulla storia esterna delle Costituzioni del regno. Napoli, 1869.; a benne foglalt jogot pedig *Vecchio Alb.:* La legislazione di Federico II. Imperatore. Torino, 1874-ben ismertette. V. ö. még: *Brandileone:* Il diritto romano nelle leggi normanne e sveve del Regno di Sicilia. 1884.

8. §.

IV. A magyar jog és vidéke.

Irodalom: *Jony János:* Commentatio historico-juridica de origine et progressu juris hunno-hungarici. Lőcse, 1727.; *Fleischhacker János:* Historia Juris Hung. Poson. 1791.; *Gr. Cziráky Ant. Móz.:* Ordo historiae juris civilis hung. Pest, 1794.; *Hajnik Pál:* Historia juris hung. Buda, 1807.; *Kelemen I.:* Historia juris hung. privati. Budae, 1818.; *Markovits János:* Adumbratio historiae juris privati hung. Budae, 1829.; *Wenzel Gusztáv:* A magyar és erdélyi magánjog történetének rövid vázlata; a magyar magánjog rendszeréről irt munkája I. kötetében (külön lenyomatban is megjelent); *Hajnik I.:* Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872.; *Schuler-Libloy Fr.:* Siebenbürgische Rechtsgeschichte. Nagy-Szeben, 1854.; *Kossutány I.:* A magyar alkotmány- és jogtörténelem tankönyve. Budapest, 1895.

I. Magyarországban, hol a később oda is behatolt hűbéri eszmék a közélet egységét fel nem bontották, a jogélet nagyobb egységével találkozhatni mint a hűbéri országokban. A törzsi különállásnak a magyarságnál korai megszünése, a közszabadságnak vagy köznemességnek folyton a jogosult nemzethez való tartozás értelmében felfogása és a tartományuraság hiánya eredményezték leginkább: hogy a tulajdonképi Magyarországban (t. i. a melléktartományoktól eltekintve) a magyar jog közönséges vagyis országos jogot alkotott, melylyel szemben minden egyéb jog az országban csak a helyhatósági jog természetével birt.

Az országos magyar jog, mely nemzeti jellemét tisztán megőrizte (a római jog hazánkban nem recipiáltatván), a középkor végéig folyton kiválólag *szokásjog* maradt. *A törvények*, melyek kezdetben a királyi kiváltság, a XV-ik század óta pedig az országgyülésen hozott királyi végzemény (decretum) formájában hozattak, túlnyomólag közjogi intézkedéseket tartalmaznak és ha egyes magán-, büntető-, de kivált perjogi szabályokat alkottak is, a jogéletnek egészen uj, a szokásjogot háttérbe szorító rendezésébe nem bocsátkoztak. Egyedül Mátyás király, kit egy ideig a római jognak hazánkban való meghonosítása eszméje is foglalkoztatott,[1] törekedett a jogélet általánosabb reformját eszközölni az 1486-ki nagyobbnak nevezett végzeményével, mely a középkori magyar törvényhozásnak kétségkivül legnevezetesebb terméke.

[1] V. ö. *Wenzel Gusztáv:* A magyar és erdélyi magánjog rendszere. Budán, 1863. I. köt. 181. l. jegyz.

Jóval nagyobb befolyást, mint a törvények, gyakoroltak a magyar jogélet rendezésére a *kiváltságok (privilegiumok)*, melyek közül különösen a királyi kiváltságok hazánkban sokáig a törvényhozást pótolták. Számos jogintézmény hazánkban kizárólag kiváltság utján volt rendezve. A jobbágyság sorsát e korszakban a földesuri kiváltságok tükrözik vissza; a városi intézmény, a zsidók jogállása stb. csaknem teljesen kiváltságokon nyugodtak.[1]

Nevezetes kihatással az országos jog fejlesztésére volt végtére a *birósági gyakorlat* is. A biráskodás tudniillik az Anjoukorszakban már állandóan szervezett királyi biróságok kezébe jut. Az igazságszolgáltatással a király nevében az egész országra kiterjeszkedőleg megbizottak, kiket a magyar köz- és magánjog az ország rendes vagy nagybirái (judices regni ordinarii) neve alatt ismernek, u. m. a nádor, az országbiró és a királyi személynök (personalis praesentia regia), alkottak itéleteikkel és birói parancsaikkal (mandata judiciaria) országos praxist, hasonlóan a királyi biróságokhoz Angliában.

II. A későbbi középkorban az országos magyar jognak egy uj ága támadt, a *polgári* vagy, mint azt tulajdonkép hivták, a *tárnoki jogban (jus tavernicale).*

A városi intézménynek hazánkban alapvetői német telepesek (hospites theutonici) lévén és pedig még oly időben, midőn a jog személyszerüsége általánosan el volt ismerve, városainkba különböző német vidéki jogokat (bajor, szász, thüringit stb.) plántáltak át, melyek csak itt hazánkban alakultak át városi jogokká. Ezeket a városi jogokat hazánkban is tovább, a később keletkezett városi vagy egyéb kiváltságolt községekre átruházták; voltak nálunk is városi anya- és fiókjogok. A székesfehérvári, budai, soproni, pozsonyi, kassai, a bányavárosok közül a selmeczi, Erdélyben a kolozsvári és nagy-szebeni, Szlavoniában a zágrábi voltak a legjelentékenyebb városi jogok.

Városaink többsége folyton megtartotta eredeti jellemét, maradván tudniillik kiváltságolt községek; egy részük azonban a XV-ik század elején országrendiséget nyervén, az ország politikai életében résztvenni hivatott elemmé, vagyis a szent korona tagjává lett. Ez utóbbiak, melyek a magyar közjogban a *szabad és királyiaknak mondott városok*, közös országos állásuk, ebből folyó közös érdekeik és a királyi tárnokmesternek reájuk egyaránt kiterjesz-

[1] A kiváltságokat a már fentebb említett okmánygyűjteményekben kell keresni, nagy részük azonban még kiadatlan.

kedő hatósága hatása alatt egy politikai egészet kezdtek alkotni, t. i. a *városok országos rendjét*. Ugyanezen tényezők e városokra nézve közös jogot is fejlesztettek ki, melyet egyrészt forrásáról, másrészt pedig a biróságról (t. i. a tárnokszékről), hol alkalmazták, a tárnoki jognak (jus tavernicale) hivtak. E tárnoki jog, mely a XV-ik század első felében alakult meg [1] és még e korszakban nevezetes fejlődést és feljegyzést nyert,[2] a közönséges városi jog Magyarországon; t. i. azoknak, kik az ország városi rendjéhez tartoztak, joga, mig az ország többi három u. n. nemesi rendje (főpapok, főurak és köznemesek) a közönséges magyar joggal élvén, ez a nemesség országos jogául jelentkezett.

III. A nemesi és polgári jog mellett volt hazánkban is u. n. *paraszti jog*, csakhogy ez a XVI-ik század elejéig országos rendezést épen nem ért, hanem a földesurak és jobbágyaik között kötött szerződések, majd egyes jobbágyközségeknek ajándékozott kiváltságok (ezekhez tartoznak a soltészségi kiváltságok is)[3] szabályozták uradalmak- majd községenként a paraszt jogállását. Csak midőn 1514-ben a jobbágyság röghöz kötöttségét országos törvény megállapította és ezzel, valamint a négy országrendnek a XVI-ik században megalakulásával, a parasztság az ország határozott néposztályává lett, jöhetett joga is országos tekintetbe, azonban még ezután is csak későn és nehezen ment véghez egy országos paraszti jog kifejlődése.

IV. Az országos jog mellett hazánkban u. n. particularis jogok is nagy számmal fejlődtek, majd nemzetiségi, majd vidéki különállás alapján. Amazokhoz számíthatók a székelyek,[4] kunok, az erdélyi[5] és a szepesi szászok[6] jogai, a szlavon és horvát jogok; emezekhez a kiváltságolt községek vagy kerületek jogai. Tovább fejlesztve e' particularis jogok helyhatósági jogalkotás utján lettek, tehát statutumok által.

[1] T. i. Zsigmond alatt, kitől származik a tárnokjogi czikkelyek egyik, t. i. középső része.

[2] T. i. Mátyás király alatt Laki Túz János tárnoksága idejében; az ekkor alkotott czikkelyek képezik a 14 első tárnokjogi czikkelyt a Corpus juris-ban.

[3] V. ö. *Schwartner M.:* De scultetiis per Hungariam quondam obviis és az ismeretes okmánygyűjteményeket, különösen Wagner szepesi Analecta-it.

[4] A székely jogra nézve lásd: A nemes székely nemzet constitutiói stb. czimű munkát és a székely oklevéltárt. Kolozsvárt, 1872—1890. 3. kötet.

[5] Lásd: *Schuller (Libloy) Frigyes:* Statuta jurium municipalium Saxonum in Transsilvania, Das Eigen-Landrecht der siebenbürger Sachsen.

[6] Régibb statutumaikat lásd Wagner Analectá-iban.

Az ország azon melléktartományai, melyek az anyaországgal szorosabb kapcsolatba nem jutottak, mint Szerbia, Galiczia, Kumania, Bulgária stb. saját nemzeti jogaikkal élvén, és az országos magyar jog behatását épen nem érezvén, a magyar jog szempontjából nem partikularis, hanem egészen idegen jogok vidékeinek tekintendők, miért is róluk másutt és pedig csaknem kivétel nélkül a szláv jogok tárgyalásánál fogunk szólani.

V. A fennálló jog feljegyzése és még inkább tudományos feldolgozása e korszakban még csak csekély mértékben történt. Törvényeken és kiváltságokon kivül jobbára csak okiratok, különösen itéletlevelek adnak a koronkénti jogról felvilágosításokat.

Nevezetesebb jogi feljegyzések csak a városi és némely helyhatósági jogokra nézve készültek, mint a selmeczi (IV. Béla korából)[1] és a budai (1421 körül)[2] jogkönyvek,[3] az állítólag Zsigmond uralkodása idejéből való »*Vetusta jura Civitatum, seu jura civilia*«,[4] a szepesi szászok statutumai a XIV-ik századból stb.

Az országos jogra nézve megismerési segédeszközökül csak az u. n. ars notarialis-eket, formularium és stylionariumokat birjuk[5] és csak egy »Tractatus de praescriptione et de aetate« czimű jogi értekezést ismeretlen szerzőtől Mátyás király uralkodása végéveiből. Tulajdonképi, az országos szokásjogot tárgyazó, jogkönyv csak Verbőczy István Hármaskönyvével a XVI-ik század elején készült.

[1] Kiadta *Wenzel Gusztáv:* Árpádkori uj okmánytár. III. köt. 206—226. l.

[2] Kiadták Michnay Endre és Lichner Pál Pozsonyban, 1845.

[3] Kassa város egynémely XV-ik századbeli statutumait Krones bocsájtotta közre a bécsi tudományos akadémia történeti kiadványaiban. Számos városi statutumok még kiadatlanok.

[4] Kiadta *Kovachich M. G.:* Codex Authenticus Juris Thavernicalis. Budae, 1803.

[5] Ezek közül többeket összegyűjtött *Kovachich M. G.:* Formulae solennes styli. Pestini, 1799.

9. §.

V. A szláv jogok vidéke. I. Lengyel- és Csehország.

Irodalom: *Bandtkie J. V.:* Historyà Prawa Polskiego. Varsó, 1850.; *Helcel Zs.:* Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, 5. köt. Krakkó, 1856—58.; *Jiriček Hermenegild:* Das Recht in Böhmen u. Mähren. Prag, 1865—66. I. k.; *Ruber J.:* Beiträge zur Geschichte der Vormundschaft in Mähren. Brünn, 1883. 1—22. l.

A szláv jogokat két nagy csoportba lehet osztani. Az egyik azoknak a szláv népeknek jogaiból áll, melyek a nyugati egyház kebelébe térve, ez által belevonattak a nyugati civilisatio irányába; a másikba pedig a keleti egyház hiveivé vált szláv népek jogai tartoznak.

I. A nyugati irányt vett szláv jogok legjelentékenyebb képviselője a *lengyel jog.*

Fejlődésének első korszaka, mely a XIV-ik század közepéig terjed, közel öt századot foglal el. Ez a merő szokásjog kora, midőn a törvényhozás a jogélet rendezésébe, legalább lényegesen, be nem folyt. És sokáig a szokásjog fejlődése csak partikularis maradt, t. i. a törzsi és később, Lengyelország politikai feldaraboltsága idejében, a vidéki különállás által meghatározott. A politikai egyesítéssel lépést tartva, *a XIII-ik században országos szokásjog* (jus terrestre) fejlődött, mely a XIV-ik század elején már megalakultnak mondható, vele szemben ekkor már csak a *mazoviai jog* foglalván el külön állást.

Mint fentebb a magyar jogra nézve megjegyeztük, ugy Lengyelországban is az országos jog tulajdonkép nemesi jog volt; a parasztság (kmetones) viszonyai abban kevés figyelemben részesültek és rendszerint külön szabályoztattak, mig a városi elem, sőt a falusi elemnek is egy része, német származásának megfelelőleg, német joggal, az u. n. *jus theutonicum*-mal élt, mely különböző ágaival[1] volt itt képviselve, mignem a többieket idővel a *magdeburgi jog,*[2] más vidékeken pedig a *kulmi*[3] *jog* teljesen háttérbe szorították.

E korszakbeli lengyel jognak csupán egy feljegyzése jutott hozzánk és ez is német nyelven, mely huszonhat fejezetben a len-

[1] Például a magdeburgi, lübecki, soesti, freiburgi stb. városi jogok által.

[2] Tudniillik Lengyelország és Lithvania nagyobb részében.

[3] Tudniillik Mazoviában, Poroszhonban és Lithvania némely városaiban.

gyel jog rövid összeállítását tartalmazza és pedig az 1347-ik évet megelőzött időből.[1]

II. A törvényhozás jelentékenyebb befolyása a lengyel jogélet alakulására az u. n. *statumokkal* kezdődik, melyek alatt a III. Kázmértól innen alkotott országos törvényeket kell érteni. Ezek sorát az *1347-ki wisliczai országgyűlésen* hozott *statutum (wislicense)* nyitja meg, mely még ugyanazon évben a petrikovai országgyűlésen Nagy-Lengyelország számára is kihirdettetvén, a petrikovai statutum nevét is viseli és mely a lengyel jognak, kivált a magánjognak, első és meglehetős kimerítő (159 czikkre oszlik) rendezését tartalmazza.[2] A statutumok Nagy Lajos uralkodása alatt és a Jagello korszak kezdetén, midőn Litvania, majd Galliczia is belevonattak a lengyel jog vidékébe, még nem voltak számosak, noha közülök egyik-másik (különösen az 1374-ki, 1386-ki krakkói, 1388-ki petrikovai) nevezetes czikkekkel gazdagította a wisliczai statutum jogát.[3] Fénykoruk a XV-ik századba és a XVI-ik elejére esik, mignem I. Zsigmond uralkodása alatt 1548-ban a constitutiók korszaka köszönt be.

Ez egész korszak alatt a mazoviai jog mint külön jog szerepelt, külön statutumokkal szabályozva, melyeket később össze is gyűjtöttek.[4]

III. Csehországban ennek korai összeköttetése a német birodalommal akadályozta a szláv jog jelentékenyebb kifejlődését. Mindamellett az egész középkor alatt a *cseh-morva* jog alkotta a közönséges területi jogot, melylyel a nemesség és a parasztság éltek, mig a polgári elem a városokban kezdettől fogva német joggal élt, mely különösen Prágában, Brünnben, Iglauban jelentékeny fejlesztést is ért.[5]

A cseh-morva jog legrégibb emléke két énektöredék, melyek *Libussa itéletét* tartalmazzák és a legrégibb cseh jogállapotokra

[1] Kiadta azt *Volkmann Edwin:* Das älteste geschriebene polnische Rechtsdenkmal. Elbing és Stettin. (Év nélkül.) E feljegyzés valószinűleg a német rend egyik tisztviselője számára készült.

[2] Kiadatott a Volumina Legum I. kötetében és ujabban *Helcel A. Z.:* Starodawna Prawa Polskiego I. kötetében 1856.

[3] Mindezeket a Volumina legum I. kötetében találhatni.

[4] Gorinsky Péter mazoviai helytartó által; a gyűjtemény 1541-ben Krakkóban nyomtatásban is megjelent.

[5] V. ö. *Tomaschek:* Deutsches Recht in Oesterreich. 1859. és Rössler-nek a prágai és brünni jogról irt munkáit.

némi fényt vetnek.[1] Valóságos jogfeljegyzést, sőt részben már törvényhozást képviselnek az u. n. *Decreta Brecislai I.* (1039-ből) büntető- és perjogi tartalommal, és az 1189-ki sadskai gyűlésen hozott *Statuta ducis Ottonis*, melyet egyébként a *Jus Conradi* vagy a *Jura Zupanorum Provinciae Brunensis et Znoimensis* czim alatt is ismernek.

Későbbi cseh jogkönyvek: *Rosenberg úrnak jogkönyve* a XIV-ik század elejéről; az *Ordo judicii Terrae* (scil. Bohemiae) czimű perjogi munka és a IV. Károly által 1348-ban kiadott *Majestas Carolina. Duba Endre* jogkönyve, a *Cimburg*-féle jogkönyv, mely a tobitschani nevet is viseli, és *Wissehradi Viktorin* munkája a XV-ik századba tartoznak.[2]

10. §.

V. A szláv jogok vidéke. 2. A déli és keleti szláv jogok.

Irodalom. *Ewers:* Das älteste Recht der Russen. Dorpat, 1826.; *Reitz:* Versuch über die geschichtliche Ausbildung der russischen Staats- und Rechtsverfassung. Mietau, 1829.; továbbá a következő orosz nyelven irt művek; *Kawelin:* Visszapillantás Oroszország ősi jogéletére. 1847.; *Solowiew:* Az orosz társadalom és törvényhozás kapcsolatos fejlődése. Sz. Pétervár, 1845.; *Newolin:* Külső orosz jogtörténet és az orosz magánjog története, encyclopoediája második kötetében. Sz. Pétervár, 1840.; *Spilewsky:* Az orosz jogforrásokról, a kazáni egyetem folyóiratának 1863-ki folyamában; *Tschicserin:* Az orosz jog történetének kisérlete. Sz. Pétervár, 1858.; *Leontovics:* Orosz jogtörténet. Odessa, 1869.; *Mihajlov:* Az orosz jog története. Sz. Pétervár, 1871.; *Sagoskin:* Orosz jogtörténet. Kasan, 1877.

I. Az európai jogéletnek leginkább hátramaradt vidékei a déli és keleti szlávok lakta tartományok. A társadalom itt tudniillik még a középkor végén is majd túlnyomólag majd teljesen a törzsélet korát élte, melynek joga is még csak fejletlen lehetett. Innét, hogy a középkori délszláv jogok nagyobb részéről épen semmi és a többiekről is csak igen kevés emlék maradt reánk.

[1] Ezek a cseh jog- és irodalomtörténetben egyaránt hires királyudvari kéziratban foglaltatvák.

[2] Mindezen cseh jogemlékek kiadását *Jiricek Hermenegild* inditotta meg az u. n. *Codex juris bohemici*-ben, melynek mindeddig öt kötete jelent meg. Némely cseh jogkutfőt már *Kucharski E.* adott ki: Antiquissima Monumenta juris slovenici. Varsó, 1838.

Nehány jogi okiraton kivül[1] birjuk a *horvát jogra* nézve *Vinodol* kerületének *1280-ik évi statutumait*,[2] *a szerb jogra* nézve pedig *Dusan István czár törvénykönyvét 1349-ből*, mely az 1354-ki póttörvényekkel a dél-szláv jognak e korból legnevezetesebb és a jogélet minden ágára kiterjeszkedő (közel kétszáz czikkelyt tartalmazó) emléke.[3]

II. Az orosz jogfejlődés első vagyis merően szokásjogi korszakát az orosz jognak törvényhozói tekintélylyel történt irásba foglalása rekeszti be. Ennek eredménye az u. n. *Prawda Russka.*

Az orosz jogtörténet két ily nevű jogi feljegyzést vagyis *két Prawdá*-t ismer. *A régibbet*,[4] mivel azt Jaroslawnak tulajdonítják, ki azt 1019-ben szerkesztette volna, a *Jaroslaw-féle Prawdá*-nak hivják; és ennek ismét két redactió-ja ismert, t. i. egy rövidebb (17 czikkből álló) és egy későbbi terjedelmesebb (26 czikkből álló), mely az előbbit nehány uj, állítólag Jaroslaw fiai által 1072-ben Kiewben megállapított, czikkel megtoldva tartalmazza.

Az *ujabb Prawda*, mely némelyek szerint a XII-ik, mások szerint pedig a XIII-ik században készült, a régibb Prawda bővített kiadásának nem mondható, hanem uj törvényhozást képvisel, bő, 135 pontra kiterjeszkedő, tartalommal. Mig a régibb Prawda úgy szólván kizárólag csak a büntetőjoggal foglalkozik, az ujabb már fontos intézkedéseket tartalmaz a magánjogra és különösen a szerződésekre vonatkozólag.[5]

B) Azokban a számos osztályfejedelemségekben, melyekre a waragok uralma oszolt, a Prawdá-kban foglalt jog maradt az uralkodó jog, de jelentékeny továbbfejlesztést ért a fejedelmi rendeletek és különösen a kiválólag jogi tartalmú *Sudnaja Gramotá*-k[6] útján, melyek közül a *pskowi* (1397-ből, jelen alakjában azonban való-

[1] Különösen fontosak e tekintetben a *Miklósich* által kiadott *Monumenta Serbica.* Bécs, 1858.

[2] Kiadta *Wenzel G.:* az Árpádkori uj okmánytár IV. kötetében. 384—410. l.

[3] Kiadták *Raics J.*, *Kucharski E.*, *Safarik Pál J.* és ujabban *Miklósich F.:* Lex Stefani Dusani. Bécs, 1856.

[4] Ezt Tatitschew fedezte fel egy XV. századbeli kéziratban; első kiadója volt *Schlözer*, a legujabb *Kalacsoff.*

[5] Ezt kiadta *Vladimirski Budanoff:* Chrestomathie für die Geschichte des russischen Rechtes. Jaroslav, 1872. (Orosz nyelven.)

[6] Az inkább közigazgatási ügyekkel foglalkozó rendeletek az u. n. *Ustawnaja Gramotá*-k, melyek közül a legjelentékenyebb a *Dwinsk* számára 1397-ben kiadott.

szinüleg 1462-ből) és a *novgorodi* (1440-ből, bővítve 1471-ben) a nevezetesbek.[1]

Az osztályfejedelemségekkel megszünik a vidéki törvényhozás és a moszkvai fejedelmek általánosabb törvényhozást kezdeményeznek, minek első jelentékenyebb eredménye *Ivan (IV.) Wasiljewitsch Sudjewnik*-e (birósági szabályzat), mit a következő korszakban ujabbak követtek. Teljesen uj korszakba az orosz jogfejlődés csak a XVII-ik században lép.

III. A horvátok kivételével megannyi délszláv törzsek, valamint az oroszok, a keleti egyház hivei lévén, a byzanczi jog hatását jogéletükre többé-kevésbé tapasztalták. Hasonlóan a római egyház szerepléséhez nyugaton, a keleti egyház is hatáskörébe vonta hiveinek némely világi természetű ügyeit is, különösen a házasságiakat, melyek szabályozásánál őt a byzanczi jogfelfogás vezérelte. Különösen az u. n. nomokánonok voltak e tekintetben fontosak.

11. §.

VI. A görög-római jog és a keleti egyházjog.

Irodalom: *Mortreuil I.:* Histoire du droit Byzantin. Paris, 1849.; *Zachariae K. E.:* Histoire du droit privé gréco-romain. Paris, 1870. (Fordítása 1856-ban Lipcsében megjelent munkának.)

I. A görög-római jog, mely a byzanczi birodalomban volt érvényes, a IX-ik században és a X-ik elején jutott fejlődésének utolsó korszakába, tudniillik azon jelentékeny törvényhozási működés következtében, melyet ekkor Macedói Basil császár és két fia VIII. Konstantin és Bölcs Leo kifejtettek. Ennek eredménye az inkább csak előkészitő rendeltetéssel birt *Prochiron*[2] (πρόχειρος νόμος) és *Epanagoga* (ἐπαναγωγὴ τοῦ νόμου)[3] után, az u. n. *Basilikák*, melyek a Justinian-féle törvényhozásnak alapul vételével és a későbbi császárok, de az izauriaiak kivételével, rendeleteinek felhasználásával készültek és a római jognak görög nyelven szerkesztett és sokban a görög-keleti felfogást érvényre emelt törvénykönyvének jellemezendők. A régibb már 884-ben befejezett szerkezet, mely *Ana-*

[1] Mindezen Nagy Iván előtti orosz jogforrásokat összegyűjtve kiadta *Vladimirski Budanoff* fentebb idézett Chrestomatiájában.

[2] Kiadta *Zachariae K. E.:* Heidelberg, 1837. és ujabban Brandileone F. és V. 1895.

[3] Lásd Zachariae-nél: *Collectio librorum juris graeco-romani.* Lipcse, 1852.

katharsis czimet viselt, elveszett és csak az ujabb, mely 901 és 911 között készült el és *Basilikáknak*[1] tulajdonkép neveztetik, maradt reánk.

A Basilikák a byzanczi jog főforrása maradtak; későbbi császári rendeletek ugyan egyben-másban azokat módosították vagy pótolták, de ujabb rendszeres átdolgozásban többé nem részesültek. Csak természetes tehát, hogy a jogtudomány is, a mennyiben ez még Byzanczban virágzott, kiválólag a Basilikákkal foglalkozott, az azokban foglalt jogot majd csak rövid jegyzetekkel *(scholion)* kisérve, majd pedig rendszeres munkákba feldolgozva. Az u. n. scholiasták közűl *János Nomophylax, Sextus Kaloxyrus, Nicaeai Konstantin* és *Doxopater Gergely* emelendők ki, kiknek munkássága a XII-ik századot megelőző időbe esik; a XII-ik században egy *általános scholion* készítésével az ily irányú tudományos tevékenység megszünvén.

A mi a rendszeresebb jogi irodalmat illeti, *Psellus Mihály*[2] és *Attalensis Mihály* (1070 körül) mellett különösen *Harmenopulos Konstantin* tekintendő a görög-római jogirodalom főképviselőjének a XIV-ik század közepe táján szerkeztett *Hexabiblos*-a miatt.[3]

A byzanczi birodalom hanyatlásával a byzanczi jog területet terület után veszített és Konstantinápolynak 1453-ban történt elfoglalásával és a görög császárság elenyésztével mint élő jogrendszer szerepelni megszünt, de behatása a byzanczi birodalomhoz egykor tartozott, vagy a keleti egyház kebelébe vont országok jogéletére maradandó volt.[4]

II. Maradandó kihatását a kelet-európai, tehát a szláv jogéletre a byzanczi jog főleg a keleti egyházzal való összeköttetésének köszönte.

A keleti kánonjog alapja a *Photius*-féle *Syntagma* és különösen ennek második része,[5] t. i. a *Photius*-féle *nomokanon* maradt, melynek magyarázása végett külön scholion-ok *(Balsamon Tivadar és Zonaras Jánostól)* készültek[6] és melynek mintájára irta nomo-

[1] Legujabb kiadása a *Heimbach G. E.*-tól való öt kötetben 4-o. Lipcse, 1833—50.

[2] Munkáit kiadták Lipcsében, 1789.

[3] Legujabb kiadása Heimbach-tól. Lipcse, 1851.

[4] A byzanczi jog befolyásáról az orosz jogra Dieff, Rosenkampf, Newolin és ujabban Ikonnikow sokat értekeztek.

[5] Az első rész csak kánoni fejtegetéseket tartalmaz.

[6] Aristemus Alexius pedig ahhoz commentárt irt.

kánonját a XII-ik század első felében *Doxopater Gergely.* A későbbi egyházi s világi jogot vegyest tárgyaló művek közül *Blastares Máté syntagmája* (1335-ből)[1] és *Harmenopulos Konstantinnak kánonjogi epitomé-ja*[2] leginkább kiemelendők.

A Photius-féle nomokánont *Oroszországban* is használták, Blastares Máté syntagmájának pedig a *szerbeknél* volt nagy tekintélye, kiknek valóságos egyházi törvénykönyvet képviselő nomokanona a XIV-ik századból e munkának csak átdolgozása.[3] A keleti egyházhoz tartozó szláv népek kánonjogának tulajdonképi codexe azonban a *Kormcsaja kniga* (kormányos könyv), mely a XIII-ik század második felében Photius és Joannes Scholastikus művei, császári rendeletek és zsinati végzések alapján készült és a XIV-ik és XV-ik századok folyamában köztekintélyhez jutott.[4]

[1] Kiadták Beveridge Synodikonában II. köt. 2. r. és Rhalli Synodikonában VI. köt.

[2] Kiadta *Leunclavius:* Jus Graeco Romanum. Frankfurt, 1596. I. köt.

[3] V. ö. *Zhishman József:* Das Eherecht der orientalischen Kirche. Bécs, 1863.

[4] Kiadták Rosenkampf és Kalacsov.

IV. FEJEZET.

A személyes jogképességről.

1. §.

Bevezetés. A szolgákról.

Irodalom: *Sugenheim Samu:* Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft u. Hörigkeit in Europa. St. Petersburg, 1861.; *Pertile:* i. m. III. köt. 5—82. l.; *Warnkoenig u. Stein:* Französische Staats- und Rechtsgeschich te Basel, 1848. II. kötet 151—166. l.; *Schmidt:* Jus primae noctis. 1881. *Salvioli:* i. m. 290—293. l.

A jogképesség a középkor későbbi századaiban sem volt még minden embernek egyaránt tulajdonsága, hanem az egyáltalában, valamint a középkorban ismert számos fokozata is, bizonyos tényleges állapotoktól volt feltételezve. Ezek között egyik sem volt fontosabb, mint a *szabadság és szolgaság* állapota.

A tulajdonképi rabszolgasággal ugyan folyton találkozhatni még a középkor végéig is, de már csak hadi foglyokra vagy külföldről vásárolt pogány rabszolgákra[1] szorítkozva; a középkor végefelé azonban a rabszolgaság az idegen világrészekből hozott szolgákkal (néger, török s. a. t.) űzött kereskedés útján ujból feléledt. A szolgaság rendes formája a IX-ik, X-ik századtól innen mindinkább a *röghöz kötöttség* vagy *örökös jobbágyság* (servi, glebae adscriptitii, mainmortables, eigenleute stb.). És a szolgaságot még ezen formájában is a későbbi középkorban elméletileg, t. i. a jogkönyvekben, kárhoztatják és egynémely vidéken az örökös szolgaság megszüntetésével is már találkozhatni. A kezdeményezés nehány olasz város dicsősége, melyek, mint Pistoja (1205), Vercelli (1243) és Bologna (1256), szabályul irták, hogy területükön az örökös

[1] A legtöbb jogok szerint a keresztény hitre térés a rabszolgának szabadságot szerzett.

szolgaság eltöröltetik. Az iberiai félszigeten, hol a küzdelmek az arabokkal és a puszta telkek benépesítésének érdeke a szabadságnak kedveztek, a röghöz kötöttség a középkor végén hasonlókép szünik; szintugy Angliában és Francziaországban is, hol az már X. Lajos 1315-ki rendelete értelmében, de még inkább a coutumes-ek redactioja korában, a jogéletnek nem többé általános, hanem az országnak már csak egynémely vidékén honos jelensége. Németországban a fejlődés ez irányban csak lassan haladt, mig az ettől keletre fekvő országokban a röghöz kötöttség tulajdonkép a későbbi középkorban lesz csak megállapodott és a földmives osztályra nézve általános intézménynyé.

A szolga a birtoknak, melyet mivel, tartozéka, az e feletti gewere reá is kiterjedvén. Onnét eltávozva, az úr által üldözhető és visszakövetelhető volt (droit de poursuite), és megszökéséért rendszerint őt meggyalázó és a tett ismétlését megakadályozni alkalmas büntetéssel sujtották.[1] Az úrnak e joga később csorbult, a nyugat-európai városok azon szokásos kiváltsága által, hogy a falaik közé menekült szolga egy év és egy nap után már nem volt többé a szolgaságba visszavonható (Die Luft macht frei),[2] és különösen az olasz városok területeik határain nem ritkán külön menhelyeket (borghi franchi) emeltek a szökevény szolgák befogadása céljából, melyekből idővel virágzó helységek (Villa franca, Castel franco) képződtek. És a spanyol fuero-k gyakran hason kedvezményben részesítik az uraikat elhagyott és puszta telkeket benépesített szolgákat.

Földesuri kiváltságlevelek idővel mind gyakrabban megadták a szolgáknak a költözködés jogát, sőt ez, mint fentebb említettük, a nyugat-európai országokban a középkor végén általánossá lesz; de a szolgák egyéb terhein csak keveset könnyítettek. Áll ez mindenekelőtt az *adózásokra* nézve, melyeket majd pénzben, majd termékekben, majd pedig kézi munkával róttak le és melyek fizetése a szolgaság kiváló ismérveül tekintetett. (*Tout mainmortable est taillable*). Ez adózások, melyek kezdetben az úr önkényére voltak hagyva és csak később nyerték a földesuri jogban állandó szabályaikat (taille abonnée), mint nem annyira a szolga személyén, hanem inkább a jobbágybirtokon nyugvók, ennek jogi természete

[1] Rendszerint »nasso asso« vagy »semiraso capite« szolgáltatták ki a szökevény szolgát urának.

[2] A városok ily kiváltságáról hazánkban nem olvasunk, sőt inkább a szabadalomlevelek kiemelik, hogy csak szabad egyén vonulhat városba.

fejtegetésénél fognak előfordulni. De itt kell megemlítenünk az úr jogát beleegyezéséhez kötni szolgái házasságra lépését, mit azonban házasságoknál egy és ugyanazon úr szolganépéhez tartozók között idővel már nem kivántak meg, és később a szolga idegen uradalomból is hozhatott nőt, ha csak megelőzőleg ennek ura kezéhez a házassági engedély szokásos illetékét (*forismaritagium, formariage, Bedemundsrecht*) lefizette. És voltak tartományok, különösen franczia és olasz földön (Piemont), hol még a középkor későbbi századaiban is a férjhez menő szolga nő ura az első éj joga (jus primae noctis, droit de jambage)[1] fejében bizonyos illetéket (droit de marquette, marcheta, droit de noces) követelt. Régente még az is előfordult, hogy a gyermekeket, kik két úr szolgáinak házasságából származtak, azok között megosztották.

A szolga továbbá nem lehetett pappá, sem valamely szerzetrend tagjává urának beleegyezése nélkül. Vagyonát, különösen pedig szerzeményét egyenes utódaira vagy, mint Francziaországban, a vele egy kenyéren élőkre ugyan átörökíthette, de ilyenek hiányában nem rendelkezhetett, hagyatéka ilyenkor urára szállván (manus mortua). Földesuri kiváltságlevelek később a jobbágynak is adtak több kevesebb jogot végrendelkezni, de ugy, hogy a hagyaték valamely értékes tárgyát (*Besthaupt, mortuarium, luctuosa, loitosa*) az úr maga számára követelhesse.[2]

A földesúrnak joghatósága alatt állva, a kinek igért hűségi és engedelmességi esküről is olvasunk, a szolga idegenek irányában ura által képviseltetett, tanúságát vagy keresetét szabad ellenében nem fogadták el és mint ura vagyonának egyik alkatrésze ennek vétségei és adósságaiért letartóztatható vagy zálogba adható volt.

A szolgaság ép megjelelt terheivel az ivadékokhoz ragadt és sok vidék joga, kivált Németországban (kevésbbé a franczia földön), ugy tartotta, hogy elég a szülék csak egyikének is szolga volta arra, hogy valaki szolgaságban szülöttnek tekintessék (Das Kind folgt der ärgeren Hand; en formariage le pire emporte le bon); és csak a római jog terjedésével lett erre nézve az anya status-a a rendszerint döntővé. Ha valaki nem született szolgának, azzá lehetett önkéntes szolgaságba adás vagy, legalább sok vidék joga szerint, jobbágytelken való állandó letelepülés által, és sokhelyt el

[1] Ezért némely vidéken, például Béarn-ban a szolganő első szülött gyermeke szabad születésűnek tekintetett.

[2] Ez hazánkban is divott.

volt ismerve a szabadságnak elévítése is; azonban szabadnak szolgasorsú egyénnel való házassága már csak kivételesen vonta maga után annak szolgaságát.

A szabadságot, mely amint elévíthető ugy elbirtokolható is volt, a szolga rendszerint csak *szabaddábocsájtás* által nyerhette el. Ez, mihez a hűbéri birtok tartozékául tekintett szolgára nézve a hűbérur, külömben pedig az örökösök beleegyezése többnyire megkívántatott, hiteles hely (káptalan), tanúk vagy biróság előtt ment véghez, felszabadító okmány kiállításával, vagy pedig végakaratban lett elrendelve. Hogy a szolga szabadságát oly helyeken való állandó megtelepedés útján is megszerezhette, hol a szolgasági állapotot nem ismerték, már fentebb említettük.

2. §.

Honfi és idegen.

Irodalom: *Demangeat Ch.:* Histoire de la condition civile des étrangers en France. Paris, 1844.; *Pertile* i. m. III. köt. 163—177. l.; *Warnkoenig u. Stein* i. m. köt. 180. s k. l.; *Zoepfl, Walter* i. m.; *De Mas Latrie R.:* Du droit de Marque ou droit de Représailles au moyen âge. Paris, 1866.

Idegen lenni a törzsélet korában annyit jelentett, mint nélkülözni a törzs jogát; a frank birodalomban és a többi germán királyságokban pedig csak azt tekintették idegennek, ki az ott divó népjogok egyikét sem élvezte. Az idegen tehát bántalmak, sőt szolgaságra vetés ellenében védelemre szorult, melyben őt, ha azt neki valamelyik törzstag vagy pedig jogosult országlakos nem nyujtotta, a király részesítette. Ez elv, melyet a germán királyságokban, különösen pedig a frank birodalomban az idegen érdekében alkalmaztak, a hűbéri korszakban, midőn a felségjogokban a királylyal számtalan tartományúr osztozkodott, az idegenek sanyargatásának főforrásává lett.

Az apró hűbéri uralmakban, valamint az önállósághoz jutott városokban, mindent a helyi és a magánérdekek szempontjából tekintettek, a fejedelmi kincstár vagy a város gazdagsága gyarapításának szempontjából. Az idegent ép azért, milyennek ott már az ország más városa vagy tartományának lakosát mondották, a városi vagy tartományi lakosokkal szemben mindenhol háttérbe helyezték, személyi és vagyoni jogképességét azok érdekében korlátozták, sőt itt-ott egészen meg is tagadták, és ugyszólván min-

den védelemből és jogból, a melyben részesült, fejedelmek és városok egyaránt jövedelmi forrást fakasztottak. Például hivatalviselésre, ügyvédkedésre és több rendbeli mesterségek üzésére képtelennek tartották az idegent; tanuságát a honlakosok ellenében nem fogadták el; vétségeit sulyosabban büntették; fekvőséget, üzletet vagy például az olasz városokban kereskedelmi hajót nem szerezhetett, kereskedési jogát majd csak csorbították, majd teljesen lehetetlenítették.[1] Sok helyt tiltva volt idegennel lépni házasságra, és különösen az olasz városokban a polgárleánytól, ki idegenhez ment férjhez, a hozományt megtagadták. Ha az idegen a tartományban kimult, ott levő vagyonát lefoglalták (jus albinagii, droit d'aubaine), mit Németországban csak 1223-ban szüntettek meg, és ha ő a vérségi rend szerint a tartomány vagy város valamelyik lakosa hagyatékát örökölni hivatva lett volna, azt neki kiszolgáltatni tiltva volt. És sokáig voltak német, olasz és franczia földön egyaránt vidékek, hol ugy tartották, hogy az idegen, bizonyos időn át ott tartózkodva, onnét többé el nem távozhat.

Amint azonban idővel ipar és kereskedelem emelkedtek, az idegeneket sujtó ezen szabályok szigorán enyhíteni kezdtek. A vásári privilegiumok (Francziaországban ezeknek mintája a champagne-i vásárokra szóló volt) azokat a vásár tartamára léptették hatályon kivül; később pedig egyes, kiválólag terhes, korlátozásokat tartományuri kiváltságok vagy városi statutumok végkép megszüntettek, és pedig majd bárhonnan, majd csak egynémely vidékről, de különösen az ország más tartománya vagy városából jövő idegenekre nézve. A XIII-ik századtól fogva pedig már gyakoriak határos tartományok vagy városoknak, később egymástól távolabbra fekvőknek is, olyatén szerződéseik vagy kölcsönös megegyezés alapján egyidejüleg kiadott kiváltságleveleik, melyek folyvást több esetre nézve jogviszonosságot állapítanak meg egymás lakosaira vonatkozólag. Gyökeres változás az idegenek jogállapotában azonban csak akkor következett be, midőn a középkor végén a tartományuraság és a városi önállóság megszüntével, a reájok vonatkozó védelem és törvényhozás joga ismét a királyság kezében pontosult össze az egész országra kiterjeszkedőleg és idegennek már csak az ország határain kivül szülöttet tekintették. Oly országokban, hol a királyság soha sem szünt meg közhatalom lenni és

[1] Az idegenek kereskedését megszorító intézményekről a kereskedelmi jog történetében lesz helyén szólani.

tartományuraságot tulajdonkép nem ismertek, mint például Magyarországban, az idegenekre nézve ezen kedvezőbb jognézetek már korábban kifejlődtek.

8. §.

A zsidókról.

Irodalom: *Stobbe O.;* Die Juden in Deutschland während des Mittelalters. Braunschweig, 1866.; *Bedarride:* Histoire des Juifs en France, Espagne, Italie. Paris, 1863.; *Pertile:* i. m. III. 177—193. l.; *Hajnik I.:* A zsidók Magyarországon a vegyes házakbóli királyok alatt. Pest, 1865.; Henne am Rhyn O.: Kulturgeschichte des Judenthums. Jena, 1880.; *Jost és Graetz* terjedelmes munkái; *Salvioli:* i. m. 258—263.; *Viollet:* i. m. 301. s k. l.

A vallás befolyását a jogképességre leginkább a *zsidók* érezték. Némi jogi megszorításokat a zsidók már a római birodalomban szenvedtek, mióta tudniillik ott a keresztény vallás államvallássá lőn. Kirekesztettek ugyanis a közhivatalokból, alkalmatlanoknak mondattak hadszolgálatra és eltiltattak a keresztényekkel való házasságkötéstől. E tilalmakat ismételték a keresztény germán királyságokban is, melyek zsinatai a keresztények és zsidók kölcsönös közlekedését, együttlakását vagy étkezését is rosszalják és tilalmazzák; a népjogok közül pedig különösen a nyugati góth jog intézkedik e tekintetben a legtöbb szigorral. Mindamellett a germán országokban, különösen pedig a frank birodalomban, hol a zsidókat nem ritkán különös királyi védelembe is fogadták, helyzetük türhető volt; és a frank birodalom helyébe lépett hűbéri királyságokban is a keresztes háboruk koráig csak egyházi tekintetek voltak a zsidókat korlátozó jogszabályok alkotásánál irányadók. Hazánkban Sz. László és Kálmán törvényei róluk szintén csak ily irányban intézkednek.

A keresztes háborukkal azonban a zsidókra egy üldözés- és sanyargatásteljes korszak támadt, mely érdekükben védelmi intézkedésekre indította a fejedelmeket, sőt még a pápákat is. A zsidóknak, mint a középkor egyedüli üzér- és kivált pénzüzér-elemének, nélkülözhetetlen volta tette e védelemnyújtást szükségessé. A fejedelmek időnkint ugyan engedtek a zsidó ellenes áramlatnak és alig volt ország, honnét őket, legalább egy izben, nem számüzték (hazánkból Nagy Lajos),[1] de mindannyiszor fejedelmi védelem alatt

[1] Legtöbbször Francziaországból és az olasz városokból, mely utóbbiakban a hasonlag üzérszellemű keresztény lakosság a zsidók iránt némi féltékeny-

meg visszatértek. Minden védelmet a középkorban megvásárolni kellett, a zsidók is tehát e védelem fejében súlyos adókkal gyarapították a fejedelmi kincstárt, miért is e kincstárhoz tartozóknak vagyis kamaraszolgáknak (*servi camerae, Kammerknechte*) mondattak, mi a zsidóknak hazánkban is melléknevük, mióta (1251.) IV. Béla őket királyi védelmet nyujtó kiváltsággal megajándékozta. Igy vált a zsidóknak a keresztes háborúk óta szükséges védelmezése regaljoggá, melyet, mint egyéb jövedelmes jogokat, egyházi s világi nagyoknak vagy városoknak adományoznak, ezeket feljogosítva a birtokaikon megtelepedett zsidóktól követelhető királyi jövedelmet magok javára szedni, vagy, mi még gyakoribb, zsidókat uradalmaikba fogadhatni és őket tetszés szerint megadóztatni.[1]

Mint a tartományi vagy városi terület csupán védett lakosai, a zsidók mindenütt kivételes biróság alá helyeztettek, a városokban önválasztotta vagy legalább hozzájárulásukkal tett birák, különben pedig u. n. tartományi vagy országos zsidóbirák alá, kik a király legelőkelőbb tisztviselői sorából nevezvék. Üzleteik és különösen kölcsönüzleteik tekintetében pedig a zsidók kedvezményekben részesültek és feljogosíttattak, mi kereszténynek tiltva volt, kamatot vagy, mint a középkorban mondották, uzsorát, és pedig igen magas kamatláb szerint,[2] követelhetni.

E kedvezmények fejében, melyeket önkény gyakran meghiusította,[3] a zsidók sok megszorítást szenvedtek. Lakhely tekintetében külön városrészre (ghetto) vagy utczára szorítattak és egy 1215-ki közzsinati szabály értelmében keresztények között megjelenve öltözékükön felismerhetőknek kellett lenniök, kerek formáju vörös, majd sárga posztódarabot viselve ruhájukon, különös formáju (csucsos) kalapot (pileum judaicum) vagy meghatározott szinü (hazánkban veres) köpenyt. Közhivatalokat zsidók nem viselhettek, földbirtokot nem szerezhettek, a kereskedelmi és ipargildekbe fel nem vétettek, számos üzletágtól el voltak tiltva és vámok s biróságokkal rendszerint nagyobb mértékben sujtattak, mint a keresztények.

séggel viseltetett. Angliából I. Eduard alatt űzték ki őket, hová ismét zsidók csak 364 évvel később juthattak.

[1] Ily kiváltsággal hazánkban is több város és előkelő család birt, mint a Garák vagy a Kanisayak.

[2] Hazánkban a rendes kamatláb hetenkénti kétszáztóli volt.

[3] Gyakoriak tudniillik a zsidóktól felvett pénzek vagy ezek kamatjai elengedésére vonatkozó fejedelmi vagy városi rendeletek, melyek azon elvből indultak ki, hogy uzsora-privilegium bármikor visszavonható.

Szabadon részükre csak a házaló kereskedés és a pénzüzlet maradtak, és igy gazdászatilag merően az ingó vagyonra lévén utalva, ennek első jogi rendezése a középkorban a zsidóknak adott szabadalmakkal függött össze.

Hason bánásmódban, mint a zsidók, részesültek némely, többnyire ekkor arabok birta, tartományokban a *szaraczenok* vagy hazánkban az *ismaeliták*. Más, mint római keresztény vallásúak azonban nem lehettek nyugaton még sehol a lakosság külön jogosult eleme, az u. n. eretnekség büntettként tekintetvén és fenyíttetvén; különböző keresztény vallásfelekezetekhez való tartozás a jogképességre nézve jelentékeny tényezővé csak a reformatio után, tehát az uj korban, lesz.

4. §.

A rendi egyenjoguságról.

Irodalom: *Göhrum:* Geschichtliche Darstellung der Lehre von der Ebenbürtigkeit. Tübingen, 1846. 2. köt.

A rendi viszonyokról és ezek koronkénti átalakulásáról már az alkotmánytörténetben nyilt alkalom szólani és felemlítettük már azt is, hogy a középkori tartományokban a jogélet szétágazott a lakosság főbb rendi csoportjaihoz képest, mindenütt különbséget tévén nemesi, polgári és paraszti jog között. Más-más joggal élve, a különböző néposztálybeliek nem csak politikailag, de a jog előtt sem voltak egyenlők; mellőzve a nemesi, polgári és paraszti birtok változó jogi természetével összefüggött vagyonjogi állás különféleségét, birságaik, bizonyítási eszközeik és perorvoslataik eltérők voltak és a büntető hatalom karja nem egyenlően sujtotta őket. Kik ugyanazon joggal éltek, ha politikai rangfokozatuk különböző is volt, *egyenjoguaknak (ebenbürtig, Genossen, pairs)* mondattak. Más szabályoknak alávetve lenni és az egyenjoguságot nélkülözni (Unebenbürtigkeit) tehát ugyanazt jelentette. Igy idegenek és honfiak, polgárok és nem polgárok, nemesek és nem nemesek nem voltak, legalább rendszerint, egyenjogúak.

Az egyenjogúság kérdése a középkori jogéletben mindenütt fontos volt. Csak egyenjogú társak mondhattak a perbefogott felett itéletet,[1] csak olyanok tanusága bizonyított és csak egyenjogúak

[1] Ezen alapult hazánkban is azon korunkig uralkodott elv, hogy nemes felett itélni csak nemesi biróság illetékes.

között folyhatott perdöntő bajvivás. Bizonyos fegyvernemek, czimerjelvények, sőt öltözékek használata, lovagjátékokban való részvétel az egyenjogúság megannyi jelei voltak. Számos jogügylet teljes joghatálylyal csupán egyenjogúak között létesülhetett, különösen pedig a házasság az, hol az egyenjogúság hiánya annak megannyi kérdéseire befolyással volt, u. m. a gyermekek rendi állására, házastársi vagyonjogra, sőt a házasságkötés formaszerűségeire is.

Az egyenjogúság és ennek hiánya, szükségkép veszítettek jelentőségükből, amint a nyugat-európai országokban a politikai egyesítés műve előrehaladt és ezzel a tartományi és városi különállás enyésztek, és a nép részvétele a közügyekben mellőztetett. Számos következményeik ugyan egész korunkig érvényesítették magukat, némelyek azonban már a középkorban kivesznek a gyakorlatból vagy, mint azt például a rang megvetésével kötött házasság intézményének története hirdeti, csak némely főrangú házak külön jogában tartották meg teljes érvényüket.

5. §.

A jog- és becsvesztésről.

Irodalom: *Zoepfl:* i. m. II. k. 437. s k. l.; *Pertile:* i. m. III. k. 193—201. l.

A teljes jog- és becsületvesztés (Echtlosigkeit, Ehr- und Rechtlosigkeit, enormitatis macula) büntetés volt, mely a gonosztevőt, ki törvényt állani vonakodott, érte és az összes polgári jogok elvesztésében állott, valóságos polgári halált jelentett. Az, kit ezzel sujtottak (kire hazai forrásaink a proscriptus kifejezést alkalmazzák),[1] földönfutóvá lett, kit bárki büntetlenül elfoghatott, sőt meg is ölhetett, kinek ételt, italt vagy szállást adni tiltva volt, és kinek nejét a proscribáló itélet kimondásakor a biró özvegynek és gyermekeit árváknak jelentette ki, őt magát pedig halottnak.[2]

Az egyszerű jogvesztés (Rechtlosigkeit, juris privatio) csak a politikai jogok elvesztését jelentette és a képtelenséget a perben mint biró, ügyvéd szerepelni vagy esküjével bizonyítani, egyenjogú házasságra lépni vagy rokonai után örökölni, de minden családi és vagyonjogok élvezetétől nem fosztott meg. Majd egynémely külö-

[1] Exlex, aspellis, forbannitus, diffidatus kifejezések is ily értelemben használtatnak.

[2] »Habant eum quasi mortuum.« »Quoad omnia fere pro mortuo habeatur« mondják gyakran a kutfők.

nösen meggyalázó büntettnek volt az következménye, majd pedig jogvesztett egyénektől való vagy törvénytelen születés, vagy megvetett foglalkozás (péld. a viadorok[1] vagy bohóczoké stb.) vonták azt magok után, Az ily egyének nem részesültek vérdijban és őket ért sérelem fejében birság inkább csak forma szerint, mint valóságban fizettetett.[2]

Jog- és becsületvesztés (Rechtlosigkeit, Ehrlosigkeit) többnyire egymásért használt kifejezések, és mindkettőt, különösen a római jogi műszavak elterjedésével, e szóval: *infamia* fejezték ki. Németországban azonban a becsületvesztés (Ehrlosigkeit) alatt e szó szorosabb értelmében a hűbér és vele a társadalmi ranggal járó becsülés elvesztését értették, mi a hűtelenségnek volt következménye.

[1] Hazánkban ezek állása nem volt megvetett.

[2] Például a német viadornak birság fejében hadi paizsnak csillogása járt.

V. FEJEZET.

A család és joga.

1. §.

A nemzetségi kötelék jelentőségéről e korszakban.

Irodalom: *Pertile Ant.:* i. m. III. köt. 237—246. l.; *Stemann Ch. L. E.:* Den danske Redhistorie. Kopenhága, 1871. 306—313. l.; *Turner P.:* Slawisches Familienrecht. Strassburg, 1874.

A nemzetségi kötelék jelentősége, mely a törzsélet korában oly nagy volt, fokonként csökken, a mint a törzsi viszonyokat a hűbériek és jobbágyiak, és ezeket ismét az állladalmi közhatalom és közélet felváltják. A védelmet, melyben hajdan az egyént családja részesítette, most neki a hűbér- vagy földesur, majd pedig az államhatalom nyujtják, és viszont az egyén ezek érdekeiért és mind ritkábban a nemzetségiek végett kénytelen sikra szállani vagy segédkezést szolgáltatni. És amint a peres eljárás átalakulásával az esküttársi intézményt a perdöntő párbaj, majd pedig az anyagi igazság felderítésére czélzó bizonyítási eszközök felváltják, megszünik a rokonság kezeskedni a családtagért a biróság előtt és felelni a reá rótt birság fizetéséért, és joga is a meggyilkolt családtag vérdijját követelhetni hovatovább elenyészik.

De a rokonsági köteléknek nem csupán politikai jelentősége enyészik, hanem folyvást csekélyebb hatást gyakorol az a magánjogi téren is. A birtokjog terén a fejlődés kedvezett az egyéni birtoknak szemben a családival, midőn a nemzetségi visszavásárlás és ellenmondás jogát a legközelebbi rokonokra szorítá, majd egészen elejté, és midőn a végrendeleti örökösödésnek a törvényi mellett folyton növekvő érvényt adott; és láttuk, hogy mikép törekedtek a főuri családok ez áramlatnak főuri hatalmukra káros következményeit családi szerződések és u. n. családi törvények (Hausgesetze)

utján ellensulyozni. És valamint vagyonára ugy személyére nézve is az egyén mindinkább kisiklik a család hatalma alól. A házasságkötést folyvást kevésbbé kezelték mint családi ügyet, helyette hűbér- és földesuri hatalom vetnek inkább korlátokat, és idővel álladalom és egyház a házasságra lépő egyén szabad elhatározását és cselekvőségét törekesznek törvényileg biztosítani. A gyámságot és gondnokságot pedig, melyek a törzsélet korában egészen a nemzetség kezébe voltak adva, majd kizárólag a birtok szempontjából mint hűbéruri s földesuri jogot, majd pedig mint közkötelességet tekintik és kezelik.

A vérségi kötelék azonban, bármennyit veszített is az hajdani jelentőségéből, mégis a középkor végéig folyton jóval fontosabb jogi kötelék maradt, mint a milyennek azt a reá következő századok ismerték. A vagyoni élet tudniillik még nem nyerte volt a középkorban azt a mozgékonyságot, melyet később az ingó vagyon tulsulyra jutásának köszönt, a földhöz kötött élet pedig mindig kedvez a családi vagyis a rokonsági érzetnek, mert a vérség kötelékével a szomszédságét is összefűzi. Innét, hogy a nyugat-európai országokban is rokon családoknak osztatlan állapota (vivre à un pain et à un pot; stare ad unum panem et unum vinum) az egész középkoron át gyakori jelenség maradt, mi sajátos jogi szabályok alkalmazását követelte.

Az ép előadottakból önként következik, hogy az ép jelzett változás a rokonsági kötelék jelentőségét illetőleg nem haladhatott egyenlő léptekkel, tekintsük akár az egyes országokat, akár a jelentékenyebb néposztályokat. Csak természetes, hogy az inkább keletre fekvő országokban (különösen Skandinávia, Magyarország és a szláv tartományokban), hol a társadalmi viszonyok törzsi és különösen nemzetségi természetéből több maradt a későbbi középkorra, a rokonsági kötelék jelentőségét még a középkor végén is mélyebben érezték, mintsem a nyugatibb országokban. És a polgári elem, melynek gazdászati élete túlnyomólag az ingó vagyonon alapult, szükségkép korábban mentesült a rokoni kötelék korlátozó hatalmától, mintsem a nemesség és különösen ennek előkelőbb elemei.

2. §.

A házasság intézménye e korszakban; különösen a házasságkötés.

Irodalom: *Koenigswarter L. J.:* Histoire de l'organisation de la famille en France. Paris, 1851.; *Unger Jos.:* Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. Bécs, 1850: *Sohm R.:* Das Recht der Eheschliessung. Weimar, 1875.

A házasság intézménye mindinkább az egyháznak már fentebb jellemzett felfogása értelmében szerveztetik. Ennek eredménye volt a papi nőtlenség (coelibatus), mely azonban Európa keleti és éjszaki részeiben végkép csak a XIII-ik század végén honosult meg; továbbá a számos házassági akadályok, melyek közül különösen a rokonság és sógorságból folyót e korszakban (t. i. az 1216-diki közzsinaton) szorították vissza a hetedik izről a negyedikre; és végtére a házassági kötelék feloldhatlansága, mely azonban csak sokára, többnyire csak a XI-ik században (hazánkban Kálmán alatt) jutott érvényhez, helyébe, bizonyos ténykörülmények fenforgása esetében, az ágy- és asztaltóli elválás lépvén.

Az egyházi akadályokon kivül a házasságkötés szabadságának számos korlátait ismerték a középkorban A menyasszonyvásár ugyan végkép megszünt, de nem a család befolyása a házasságkötésre. Az atyai vagy a gyámi beleegyezés folyton szükséges volt, különösen a férjhez menő nőre nézve, minek hiánya idővel a házasságkötést ugyan nem érvénytelenítette, de majd birságfizetést, majd örökjogvesztést vont maga után; csakhogy a későbbi jogok egynémelyike a beleegyezésnek minden alapos ok nélkül való megtagadása ellenében már védelmet nyujtani iparkodik.

De jóval terhesebb korlátokat, mint a család, vetettek a házasságkötés szabadságának földesuri önkény és hűbéri jog. A jobbágy, hogy házasságot köthessen, urának beleegyezésére szorult, melyet rendszerint pénzzel vásárolt meg (Bedemundsrecht); sokhelyt csak illetékes községéből vehetett nőt[1] és gyakran tűrni kénytelenült, hogy ura az első éjnek hirhedt joga (jus primae noctis, droit de jambage) fejében megváltási összeget követelt. És a hűbérjog a hűbérúrnak jelentékeny beavatkozási jogot adott hűbéresei házasságkötésébe, megtilthatván nekik, hogy nőt ellenséges tartományból

[1] Ez hazánkban is divott.

hozzanak, és különösen a hűbért öröklő nő férjhez menetele fejében adózni (maritagium) tartozott, sőt a régibb hűbéri jog (péld. a jeruzsálemi assisák) szerint a hűbérúr kijelölte három lovag egyikét férjéül kellett választania és pedig a hűbértől való megfosztásának terhe alatt. Végtére Spanyolországban és az olasz köztársaságokban joghátrányokkal sujtották, mint hajdan Rómában, a nőtlenséget,[1] és nem ritkán, hogy a városból a vagyon ki ne folyjon, a nőknek idegen városbeliekhez való férjhezmenetelét vagy legalább is hozománynak ez esetben kirendelését tilalmazták.

Ily kényszerítő körülmények között kötve, a házasság sokkal ritkábban, mint a későbbi korszakokban, elégítette ki a sziv igényeit, mi egyetemben a lovagi kor romantikájával, mely a nőt rendkivüli tisztelettel környezte, a házas élet erkölcsi elemének jelentékeny hátrányára volt. A középkori lovag szerelme, a középkori Minne, melynek külön dalnoki kara, határozottan formulázott szabályai, sőt saját itélőszékei (cours d'amour)[2] voltak, nem a házas életben, hanem azonkivül keresett tárgyat, mi a házasság erkölcsi kötelékeit szükségkép lazította. Ez csak a XVI-ik századtól innen változott, midőn a reformatio befolyása alatt a házasságot ismét mint világi intézményt fogták fel és rendezték.

A házasság megkötési módját illetőleg az egyház sürgette, hogy az a templomban és papi áldás mellett történjék, de mindenütt vele áthatni még e korban sem tudott. Igy különösen Skandináviában csak a XV-ik század végén vált teljesen megállapodott szokássá a pap előtti házasságkötés, és Spanyol- s Francziaországban is minden eljegyzés a jegyesek folytatólagos együttélése következtében házassággá lett, minden nyilatkozat házasságot kötni annak létrejöveteléhez elegendő volt, határozott formaságok e végre nem kivántatván. (Boire, manger, coucher ensemble, c'est mariage ce me semble).[3] Az eljegyzés azonban, mely az egyházi áldást mindig megelőzte és melynek alkalmával ajándékok (Treuschatz, Malschatz, római jog vidékén arrha) nyujtása a menyasszony részére szokásban volt, teljes jogérvényű házassággá csak az egybekelés által

[1] Például számos spanyol fuero értelmében a nőtlen nem tehetett tanuságot, megsebzését enyhébben büntették mint a házasságban élőét és a czéhszabályok szintén törekedtek a nősülést előmozdítani.

[2] V. ö. *Aretin Freih. v.:* Aussprüche der Minnegerichte. München, 1803.

[3] Ez tetemesen előmozdította a concubinatus-t, melyet Spanyolországban *Baragagna* név alatt a fueró-k részletesen szabályoztak.

lett, csak is ennek végrehajtásával voltak megszerezve a házastársi személyes ugy mint vagyoni jogok és élhetett különösen a nő a hajadontól (filia in capillis) őt megkülönböztető, csupán a férjes nőt megillető jelvényekkel.

8. §.

A házastársi vagyonjogok.

Irodalom: *Gide P.:* Étude sur la condition privée de la femme. Paris, 1867.; *Schroeder B.:* Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland. Stettin, 1863—74. II. kötet; *Martitz F.:* Das eheliche Güterrecht des Sachsenspiegels und der verwandten Rechtsquellen. Leipzig, 1867.; *Jordao Lévai-Maria:* Le morgengabe portugais, a Revue historique 1858-ki folyamában; *Boissonade Gust.:* Histoire des droits de l'époux survivants Paris, 1874. 160—198. l.; *Pertile:* i. m. III. köt. 271—304 l.

A házastársi vagyonjogokra nézve ugyan rendszerint a házasfelek kölcsönös megállapodása volt irányadó, azonban mindamellett számosak a törvényi és szokásjogi intézkedések, melyek bizonyos vagyoni előnyöket a nőnek özvegysége esetére okvetlenül biztosítani akarnak, vagy melyek a nő vagy a férj örökösei érdekeinek a házassági szegődvények által okozható nagyobb mérvű megsértését megakadályozni iparkodnak; a férj bőkezűségének határt szabnak. Sőt voltak vidékek, hol a házassági szegődvények csak az esetre voltak érvényesek, ha a házasságból gyermekek nem származtak.

A nőnek ajándékot átnyujtaní a menyegzői éjt követő reggelen *(Morgengabe)*, szüzességének mintegy jutalmául (pretium virginitatis),[1] a középkor előhaladtával kivételes jogszokássá lesz, melylyel leginkább Németországban és Portugalban (camera cerrada) tálálkozhatni, de itt is jobbára csak a főuri osztályhoz tartozóknál. Rendszerint a reggeli ajándék beleolvad a férj részéről a nőt megillető *dos*-ba (dotalitium, douaire, az olasz városokban donatio ante nuptias), mely mindinkább az özvegyi ellátás (innét a dos Leibgedinge, vidualitium, Witthum, nevet is visel) rendeltetésével bir. Az eljegyzés alkalmával vagy a templom ajtajánál (ante ostium ecclesiae; à porte de moustier) volt szokás azt igérni,[2] de enélkül is, tehát törvény vagy szokásjog értelmében (douaire legal, coutu-

[1] Férjhez menő özvegynek tehát azt nem fizették.

[2] Egy idevágó formula igy hangzik. »De mon corps je vous honore, de cet anneau je vous épouse, de mes biens je vous done.«

mier), a nőnek arra bizonyos mértékig igénye volt. A tartományi jogok tudniillik a férjhez menő nőnek özvegysége tartamára haszonélvezetet biztosítanak férje ingatlan vagyona meghatározott részére,[1] majd, mi Németországban gyakori, a férj összes jelen és jövő ingatlan birtokára vonatkozólag.[2] Sokáig hűbérek az özvegyi ellátás tárgyai nem lehettek, de később, például Francziaországban már Fülöp Ágost korában, az özvegyi jog azokra is kiterjeszthető volt. Megszerezve az özvegyi jog rendszerint csak a házasság végrehajtásával volt, néhol azt, mint Németországban, a birtokba való bevezetéssel is megerősítették, és a nő számára még férje életében is sokfélekép védték. Foganatosítható azonban e jog csak a férj halála után volt (jamais mari ne paya douaire),[3] és a nőnek korábbi elhunytával vagy általa okozott elválás esetében elenyészett.

Hazánkban a *hitbér* (dos) mellett, mely itt régi népjogi értelmét megtartotta és alapjára nézve törvényes vagy irott, azaz kikötött lehetett, szintén szerepel az özvegyi jog (jus viduale), melynél fogva az özvegy férjének vagyonából lakást, tartást és ismételt férjhez menetele alkalmával illő kiházasítást követelhetett.

Szemben a férj ezen kötelességével, nejéről özvegysége esetére gondoskodni a *női hozomány* intézménye is mindinkább kifejlődik. Az olasz városokban, Dél-Francziaországban és szóval mindenütt, hol a római jog túlsulyhoz jutott, ennek értelmében dos-nak elnevezve (a férj által adott dos itt donatio propter nuptias, majd contrados (Wiederlegung), augmentum dotis nevet kapván), a hozomány adása a nők szüleire, sőt néhol rokonaira nézve is kötelezővé lett és reá mindinkább a római jog dotal-tanának elveit alkalmazták. Éjszak-, valamint Kelet-Európában azonban a női hozomány majd a nő örökrészének egészben vagy részben kiszolgáltatásául tekintetett, majd puszta ajándékozásnak. A férj a hozományt a házasság tartama alatt ugyan élvezte, de halálával vagy neje kimultával annak tárgyai özvegyére, illetőleg elhunyt neje örököseire szállottak.

Különben hitbér, özvegyi jog és hozomány részletes szabályozására nem csak a tartományban uralkodó gazdászati állapotok egyáltalában voltak határozók, hanem, mert a középkorban a vagyonnak

[1] Például Francziaországban a férj földbirtokának egy harmada, majd fele; Angliában annak egy harmada volt törvényes dos fejében lekötve.

[2] Általános elvül tekinthető, hogy kikötött és törvényes dos egymás mellett meg nem állhatnak, és hogy amaz ezt rendszerint elenyészteti.

[3] Néha a házasság egyébkénti, de a nő vétke nélkül történt felbontása is adhatott e jog kiszolgáltatására okot.

rendeltetése és szerzési módjai néposztályok szerint külömböztek, nevezetes befolyást gyakorolt arra a rendi külömbség is. Nemesi, polgári és paraszti jog e tekintetben sok eltérést tanusítanak és különösen a hitbér és az özvegyi jog intézményei inkább a nemesi jogban vannak kifejlődve, a hozományé pedig inkább a polgári jogban, ez utóbbi az özvegyről inkább az öröklésnek reá nézve kedvezőbb szabályozása által gondoskodván.[1]

A házasság kiséretében azonban nem csak ezen vagyonjogok jártak, hanem sokhelyt *több-kevesebb vagyonközösség* is. A vagyonegység elvét a középkori házasságjogban egyáltalában vallották, oly értelemben tudniillik, hogy a férj, mint a családi hatalomnak (Vogtei, bail) neje felett birtokosa (des Weibes Vogt und Meister) a házasság tartama alatt nejének vagyonát is kezeli, a gewere-t erre vonatkozólag birja (Gewere zur rechter Vormundschaft) és a nőnek minden intézkedése a vagyonra vonatkozólag is az ő beleegyezéséhez van kötve; szóval, a házasság tartama alatt a vagyon kezelése egységes (Mann und Weib haben kein getheiltes Gut zu ihrem Leib), de a nő jogát vagyonához a házasság tartama alatt is már többfélekép védik és ennek felbontása alkalmával azt a férj vagy örökösei neki kiszolgáltatni kötelesek. De egységes vagyonkezelés mellett sokhelyt, különösen Francziaország, Délolaszország, Spanyolország és Skandináviában, leginkább azonban a városokban, a házaséletben valóságos vagyonközösséget (communauté des biens) is ismertek, tudniillik rendszerint csak a házhoz hozott ingóságokra vagy a házasság alatti szerzeményre (acquêts), valamint a házasság előtt és alatt keletkezett adósságokra nézve (Qui épouse le corps, épouse les dettes); kivételesen azonban vidéki jogok vagy a házassági egyezmények teljes vagyonközösséget is állapítanak meg. A fennálló jog értelmében közös vagyon a házas feleket majd egyenlő, majd pedig a nőre nézve kedvezőtlenebb arányban illette meg,[2] a szerint történvén a házasság felbontása[3] alkalmával annak megosztása a házasfelek, vagy az életben maradt fél és az elhunytnak örökösei között; és ha a férj kezelése e vagyont veszélyeztette, a nőnek rendszerint joga volt osztályt, azaz az őt megillető résznek különválasztását

[1] A hitvestárs és különösen az özvegynő örökösödési igényeiről szólani az örökjog történetébe tartozik.

[2] Tudniillik gyakran ugy, hogy a közös vagyonnak csak egy harmada illette meg a nőt.

[3] Csak természetes, hogy, ha az elválás a nő vétke miatt történt, ennek jogai is a közös vagyonra vonatkozólag több-kevesebb csorbulást szenvedtek.

követelni, sőt néhol a szokásjog a nő érdekeit védi a közös vagyonnak adóssággal terhelése ellen is a férj részéről.[1]

4. §.
A nem egyenjogú és a balkézre kötött házasság.

Irodalom: *Pertile A.:* i. m. III. köt. 292. s k. l.; *Zoepfl:* i. m. III. köt. 84. s k. l. *Ugyanattól:* Über Missheirathen 1853.; *Schulze H.:* Das Erb- und Familienrecht der deutschen Dynastien. Halle, 1871.

A nem egyenjogú házasság (Missheirath) fogalma az egész középkoron át csupán szabad és szolga közötti házasságra szorítkozik, melynek kihatásáról a gyermekek rendi állására már fentebb megemlékeztünk. Egyéb rendi külömbség a házastársak között sem tartományi, sem hűbéri jog szerint nem jött tekintetbe; de a rendi külömbségnek a középkorban nagy politikai és társadalmi jelentőségénél fogva a házasfelek hasonranguságára mindig sulyt fektettek és kivált a főuri házakban elébb szokás (Hausobservanz) majd családi jogszabály (Hausgesetz) követelte a hasonrangú házasságot, minek megszegését a nőt vagy a gyermekeket érintő joghátrányokkal sujtják, mi különösen Németországban a XV-ik, de leginkább a XVI-ik század óta van gyakorlatban. Hol ily főuri házak nem szervezkedtek, mint például hazánkban és Kelet-Európában egyáltalában, ez intézmény ki nem fejlődhetett.

A család előkelősége és politikai sulya fentartására irányzott gondoskodás eredménye volt az u. n. *morgantikus* vagy *balkézre kötött házasság* is. Alapot ennek keletkezésére az adott, hogy a germán házastársi vagyonjog a nőnek jelentékenyen kedvezett. Hogy ezt, mi kivált ismételt házasságnál a korábbi frigyből származott gyermekek örökjogát lényegesen csorbította, elkerüljék, a férj gyakran nejét oly házassági egyezményre kényszeríté, melynek értelmében ez egy határozott összegben megállapított reggeli ajándékkal (Morgengabe, innét matrimonium ad morgengabaticam) megelégedjék és egyéb őt megillető vagyonjogokról lemondjon; jeléül pedig annak, hogy e házasságnál a közönséges jog szerinti vagyonjogok a nőt meg nem illetik, szokásba jött az ily házasságot, némi csekély eltéréssel a rendes formaságoktól, tudniillik nem a jobb, hanem a balkezek együvé adásával kötni. Csak természetes, hogy

[1] Az az, ha a férj halálával a közös vagyon adóssággal túlterhelve volt, a nő a jus abstinendi-vel élhetett.

csak férjénél alsóbbrangú nő egyezett rendszerint hitvestársi jogainak ily megszorításába, miért is idővel a morganatikus és a nem egyenrangú házasság fogalmai találkoztak.

A morganatikus házasság azonban e korszakban még csak Olaszhonban divott, hol az ily házasságból származott gyermekek hűbéri örökjoggal nem birtak és az allodbirtokokban is csak egyéb gyermekek hiányában örökösödtek. Később azonban a főuri házak külön joga, ha a házasságra lépők rangkülönbsége jelentékeny volt, a házasságnak balkézre kötését jobbára szabályul irta és az ily-házasságból származott gyermekek családi jogait lényegesen meg szorította.

5. §.

Az atyai hatalom.

Irodalom: *Pertile:* i. m. III. köt. 326—47. l.; *Zoepfl:* i. m. III. köt. 78—83. és 105—110. l.; *Stemann:* i. m. 559—359. l.; *Schaeffner V.:* i. m. III. köt. 11. fej.; *Bernard M P.:* Histoire de l'autorité paternelle en France. Montdidier 1864.; *Médecin Alex.:* Étude historique sur la condition des enfants, nés hors mariage. Paris, 1879.; *Stobbe O.:* Die Aufhebung der väterlichen Gewalt nach dem Rechte des Mittelalters (Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechts. Braunschweig, 1855).

I. Születésüknél fogva atyai hatalom alá csak a törvényes házasságban nemzett gyermekek jutottak. Nem a *törvénytelen születésüek* (illegitimi, bastardi), kiket a népjogok korában még csak kevés joghátrány sujtott, de kik a tulajdonképi középkorban sulyosabb helyzetbe jutottak és pedig leginkább az egyház befolyása következtében, melyet a házasság és a születés törvényességének meghatározása rendszerint megilletett. Legsulyosabb volt helyzetük Francziaország-, Anglia- és Németországban, hol a törvénytelen születésüek, kik között további különbséget alig tettek, minden családjogot nélkülözőknek tartattak, még anyjok után sem örökösödhettek, csak ajándékok és legfeljebb hagyományokban részesülhettek és a középkori felfogás értelmében mint sem atyával, sem anyával nem birók, vidékenként majd egyáltalában szabad-, majd egyáltalában szolgaszületésüeknek tekintettek, bármily sorsuak voltak is nemzőik. Királyi, majd tartományuri vagy városi hatóság védelme fejében, a törvénytelen születésüeket számos adók sujtották, miből Francziaországban egy külön regaljog *(droit de bâtardise)* fejlődött ki, mely a király vagy a tartományúrnak öröklési jogot is adott az ily egyének hagyatékához, feltéve, hogy gyerme-

kek nélkül húnytak el. A későbbi jog azonban mindinkább elismerte a szülék kötelességét, hogy törvénytelen gyermekeiket tartsák és neveljék (Qui fait l'enfant, le doit nourrir), és ezeknek folyvást több és több öröklési igényt ad szüleik vagyonához, elébb az anyáéhoz, később az atyáéhoz is, sőt, ha atyjok beleegyezik, megengedi nekik annak családi nevét és czimerét is viselni, de valamely törvénytelen származásukat feltüntető jelnek kiséretében.[1] Ez enyhébb felfogás Spanyol- és Olaszországban mutatkozik legkorábban, továbbá Skandináviában és csak a középkor végén hatol a többi középeurópai országokba is.

Törvénytelen gyermekére az atya csak *törvényesítés (legitimatio)* utján szerezhetett hatalmat. Ez eredményt a törvényesítés csak akkor szülte, ha az a szülék *utólagos házasságával* (per subsequens martimonium) eszközölt volt. Ilyenkor az esketés alkalmával az anya az ily gyermekeket övéhez füzte vagy pedig fátyolával betakarta, annak jeléül, hogy azokat a házaséletbe már magával hozza *(Mantelkinder, Gürtelkinder)*. Hatása e törvényesítésnek a gyermek törvényes születése hiányának gyökeres (in radice) orvoslása volt;[2] tehát atyja korábbi törvényes gyermekeivel teljesen egyenlő jogokat nyert,[3] úgy azonban, hogy ezeknek a törvényesítés előtt már megszerzett idősb szülöttségi igényeiket semmi körülmények között meg nem támadhatta. A törvényesítés másik neme, melyet a római jogból vettek át és fejedelmi vagy hatósági kiváltsággal (rescriptum) eszközöltek, a törvénytelen születésnek csak politikai és társadalmi hátrányait enyésztette el, de családi, különösen örökösödési, jogokat nem adott.

Idegen gyermeknek atyai hatalom alá vételét, vagyis a *római jogi adoptió*-t a későbbi középkorban sem ismerték, sőt néhol, viszszahatáskép a római jog ellen, azt kifejezetten meg is tiltották (adoption n'a lieu). A gyermekké fogadás tehát a középkorban folyton merő örökbefogadás maradt, melynek csak egyenes utódok hiányában adnak rendszerint helyet és hazánkban is a fiuvá vagy,

[1] Tudniillik a családi czimerbe egy a pajzson átvonuló, balra fektetett heraldikai gerendát kellett felvenniök. Csak 1600-ban fosztják meg véglegesen a törvénytelen gyermekeket apjok nemességétől.

[2] Az ez alapon törvényesített nem is legitimatus, hanem határozottan legitimus-nak mondatott.

[3] Angliában a szigoru jog a törvényesítés még ezen nemének sem tulajdonított ily hatást.

mi szintén gyakorlatban volt, a testvérré fogadás (fraternalis adoptio) csak vagyoni, de nem családi közösséget eredményezett.

II. Az atyai hatalmat (Vogtei, Pflege, garde, majd patria potestas) a későbbi középkorban is a kiskoru gyermeknek biróság előtt vagy azonkivül nyujtott védelem szempontjából fogták fel és rendezték, sőt a jog a gyermeket még atyja irányában is oltalmazza, különösen ha annak saját, tudniillik anyjától vagy bárhonnét származó vagyona volt, erre nézve az atyát gyámi felelősségre kötelezvén (Kindergut ist eisern Gut); ha pedig, mi szerte divott, az atya gyermekét még gyenge korban eljegyezte vagy Istennek szentelte, a későbbi jog módot nyujtott, hogy a nagykoruvá vált gyermek e kötelékeket felbonthassa. A római atyai hatalom tanai (a peculium-ok tana, a senatusconsultum Macedonianum elvei stb.) még leginkább Olaszországban és Dél-Francziaországban vétettek alkalmazásba, de ott sem a római jog teljes szigorával.[1]

Az atyai hatalomnak rendes megszünési módja a későbbi középkorban is az *atyai házból való kiválás* volt. Midőn a leány férjhez ment és ezzel uj házi hatalom alá került, vagy a fiu atyjától üzletet vagy önálló háztartást (separata oeconomia) nyert, mi jobbára a házasságra lépés alkalmával történt, az atyai hatalom reájok nézve megszünt. A nagykorúság, melyet a középkori jogok értelmében rendszerint korábban ért el a polgári vagy parasztszületésű, mint a nemes,[2] csak annyiban lehetett az atyai hatalom megszünési módja, hogy a nagykorú fiú, kinek anyjától vagy más valakitől öröklött vagyona volt, vagy bármi okon önálló háztartást alapíthatott, elszakadhatott az atyai háztól, melyhez többé nem tartozva az atyai hatalomnak sem volt többé alávetve.

6. §.

Gyámság.

Irodalom: *Pertile:* i. m. III. köt. 118. §.; *Rive Friedr.:* Geschichte der deutschen Vormundschaft. Braunschweig, 1862—65.; *Schaeffner:* i. m. III. köt. 212—236. l.

A még kiskoru árva gyámságára nézve a középkori tartományi és városi jogok szabályai keveset térnek el a törzsjogokéitól. Folytonosan mint védelmi kötelesség (Vormundschaft, Vogtei,

[1] Azért mondja egynémely franczia coutume: Puissance paternelle n'a lieu.

[2] A nagykorúság bekövetkezésének határideje a 15-ik, illetőleg leányokra nézve a 12-ik évtől kezdve a 21-ik és a római jog befolyása alá jutott vidékeken a 25-ik évig hullámzik a középkori jogokban.

Pflege, garde) felfogva, a gyámság a legközelebbi firokont, néhol az anyát illette meg és kiterjedt úgy a gyámolt személyére mint vagyonára; a gyám a gyámoltat teljesen képviselni volt hivatva. A természetes vagy törvényes gyámot számadási kötelesség hajdan nem terhelte, később azonban a rokonság, mint családi tanács, őt arra kötélezhette, sőt hűtlenségét tapasztalva, a hatóságot más gyámnak rendelésére is felkérhette. Rokonság hiányában egyáltalában a hatóság rendelt gyámot. Végrendeleti gyámság, az atya által gyermekének rendelve, csak a római jog befolyása alá jutott vidékeken és a városi jogéletben divott, másutt még csak a szerződésileg megállapított gyámságot ismerték, és pedig majd úgy, hogy az atya fiát valakinek commendálta, majd hogy mindjárt a házassági egyezményekben megállapodás történt a házasságból származandó gyermekek gyámsága iránt, vagy hogy két család kölcsönösen kötelező gyámsági szerződést kötött, mi különösen főrangú családoknál divott.

A középkornak e téren legsajátosabb intézménye a *hübéri gyámság (bail, garde noble, Lehensvormundschaft)* volt, mely a közönséges jog gyámságától leginkább abban különbözött, hogy nem a gyámolt, hanem a hűbérúr és a hűbéri birtok érdekei szempontjából volt rendezve és kezelve. Kiskorú hűbéres kezében tudniillik a hübér nem felelt meg rendeltetésének, a rajta nyugvó hadi és udvari szolgálatok kiskoru által teljesíthetők nem lévén. Mielőtt még az örökösödés elvét a hűbérekre is alkalmazták volna, a hűbérúrnak ugyan módjában állott az elhunyt hűbéres kiskoru fia helyett más szolgálatképes egyént a hűbérrel megadományozni, méltányossági tekintetek azonban gyakran arra indították a hűbérurat, hogy a hűbért ideiglenesen magához vegye és annak ujólagos adományozását az utolsó hűbéres fiának nagykoruságáig elhalaszsza. Ez, mi a hűbérúr részéről kezdetben kegyelem volt, később midőn a hűbérek örökösökké váltak, reá nézve kötelességgé lett, mihez még a kiskorú hűbéres nevelésének és tartásának terhe is csatlakozott, a hűbérúrnak állván különben is leginkább érdekében, hogy a fiatal hűbéres udvarának majdan diszére szolgáló lovaggá neveltessék.[1] A későbbi középkorban azonban, néhol már elébb is,[2] szokásos volt,

[1] Ha valaki többektől birt hűbért, Angliában ugy tartották, hogy a gyámság a legnagyobb hűbér urát illeti meg, és ha a több rendbeli hűbérek között királyi is találtatott, mindenesetre a királyt (Quia Dominus Rex nullum habere potest parem, multo minus superiorem).

[2] Francziaországban már a XIII-ik században.

hogy a hűbérúr a gyámságot a kiskorú hűbéres rokonainak engedé át. A legközelebbi rokon (baillistre), még pedig ahhoz képest, vajjon a hűbér atyai vagy anyai ágról szállott-e át, a legközelebbi atyai vagy anyai firokon kezelte tehát a kiskoruság tartalma alatt a hűbért és élvezte annak jövedelmeit, de viszont ő volt köteles a hűbérest képviselni, annak kellő neveléséről gondoskodni, a hűbérrel járó szolgálatokat teljesíteni és a rajta nyugvó megannyi terhek és adósságokért felelni (Qui bail prend, quitte le rend). E terhek okozták, hogy a hűbéri gyámság elvállalására kötelesség nem képződhetett és hogy csupán jövedelmes gyámság kezelésére vállalkozott rokon, az eladósodott hűbéres gyámsága pedig a hűbérúrnak megmaradt.

A középkorban tehát a birtok döntött a gyámság felett. Ha valakinek atyai és anyai hűbére, vagy hűbéri és allodialis birtokai voltak, ő kiskorúsága idejében többféle gyámságnak volt alávetve és csak későn, midőn a hűbéri birtok fejében teljesítendő szolgálatok már elavultak, megy véghez a közönséges és a hűbéri gyámság egybeolvadása.

A gyámság a nőkre nézve férjhez menetelükkel szünt meg, a fiukra nézve pedig, midőn a teljes kort elérték. Egyébként a gyámság és gondnokság közti különbség a középkorban ismeretlen lévén, mindenki, ki védelemre szorult és különösen szellemi vagy testi hiányok miatt a perben önállóan nem szerepelhetett, gyámság alá tartozott, mint a vakok, siketek, bénák, őrültek stb., kikre nézve a gyámság az azt szükségessé tett ok elenyésztével megszünt. A gondnokság intézménye csak későn, a római jog behatása következtében honosult meg, különösen az olasz városokban, hol már a XIII-ik században a tékozlónak gondnokság alá helyezését is ismerték.

— —

VI. FEJEZET.

Vagyonjog. Általános rész.

1. §.

Bevezetés. A Gewere jelentősége e korszakban.

Irodalom: *Pertile:* i. m. IV. köt. 4. fej.; *Schäffner:* i. m. III. köt. 15. fej.; *Stemann:* i. m. 439—493. l.; *Zoepfl:* i. m. III. k. 164—199. l.; *Arnold: W.:* Zur Geschichte des Eigenthums in den deutschen Städten. Basel, 1861.; *Laband P.:* Die vermögensrechtlichen Klagen. Berlin, 1869.; *Heussler A.:* Die Gewere. Weimar, 1872. Ugyanattól: Institutionen des deutschen Privatrechts. 1886. II. köt.

A vagyonjog a középkorban folyton kétfelé, u. m. *ingatlan és ingó vagyonjogra* osztott maradt. *Ingatlan jognak (Immobiliarrecht,* droit immobilier) mondottak minden oly jogot, melynek közvetlen tárgya ingatlan dolog volt, vagy mely ingatlanhoz kötött és ez által biztosított szolgáltatásra vonatkozott, mint a tized, regálé-k, járadékok (Renten), hűbéresi és jobbágyi szolgálatokra stb. *Ingó jogok* (droit mobilier, Mobiliarrecht) voltak ellenben az ingóságokra vonatkozó dologi jogok és a személyes vagyonjogok, ha ugyanis nem vonatkoztak ingatlan után teljesítendő szolgáltatásra. A vagyonjogok e felosztásának megfelelt a kereseteké is. Ellentétben a római joghoz, nem jogalapjuk, hanem tárgyuk szerint osztályozván a kereseteket, ezek adósságra, ingóság vagy pedig ingatlan dolog kiadására vonatkozó keresetek.

A vagyonjogi főfogalom a középkor későbbi századaiban is a *gewere* (vestitura), melyet Franczia-, Olasz- és Angolországban *saisina* (saisine, sesine), másutt a *possessio, jus possessionarium* kifejezéssel jeleltek és melynek keletkezése és eredeti értelméről már fentebb szólottunk. Gewere alatt a középkori jogászok minden hatalmat vagyontárgyra vonatkozólag, amennyiben az használattal volt összekötve, értvén, annak folyvást újabb nemei támadtak, amint tudni-

illik e hatalom a vagyontárgy minőségéhez, majd ennek szerzési módjához vagy birtokosának rendi állásához képest kisebb vagy nagyobb mértékben nyilvánulhatott, mit a gewere szóhoz csatolt melléknevekkel fejeztek ki. A középkori jogkönyvek és egyéb jogemlékek beszélnek ideiglenes, zálog-, szabad, visszavonhatlan s átörökíthető (hazánkban perpetuo et irrevocabiliter possidere) stb. gewereről, sőt a lopott vagy rablott jószág puszta hatalomban tartására is alkalmazzák a gewere szót (raubliche, diebliche gewere). És a mint továbbá a birtokjog tartalma és terjedelme a birtoktárgynak természete és rendeltetéséhez képest különbözött, nem csak ingatlan és ingó birtokjog, hanem allodial, hűbéri, polgári, paraszti stb. birtokjogról (eigen gewere, Lehensgewere, Gewere nach Stadtrecht, Gewere nach Hofrecht; saisine de roture stb.) is szólottak. Sőt később a doctrina is nevelte a gewere szónak sokértelmű voltát, midőn felállította a tényleges és jogi (saisine de fait, saisine de droit), majd az össz- és külön gewere (Gesammt- und Sondergewere)-féle tanokat, melyek azonban a középkorban még csak kevéssé voltak kifejlődve.

2. §.

Az ingatlan gewere szerzése és védelme.

Irodalom: *Bruns C. G.:* Das Recht des Besitzes im Mittelalter und in der Gegenwart. Tübingen, 1848.; *Delbrück Berth.:* Die dingliche Klage des deutschen Rechtes. Leipzig, 1857.

I. Ingatlan vagyonra vonatkozó gewere-t jogszerűen szerezni rendszerint *öröklés*, biróság vagyis hatóság (hazánkban hiteles hely) előtti *felhagyás* vagy *birói itélet* és ezeket követett ünnepélyes birtokátruházás (investitura, hazánkban iktatás [statutio]),[1] s végtére *elbirtoklás* utján lehetett; hűbéri vagy hazánkban nemesi birtokjogokat pedig investiturával vagy iktatással összekötött *adomány* utján. E szerzési módokról már részint szó lévén, részint később fogván azok tárgyaltatni, itt csak az *elbirtoklás* veendő tekintetbe.

A tulajdonképi középkorban, midőn az egymástól távolabb fekvő tartományok vagy vidékek közötti közlekedés csekély volt, minden üzlet a szomszédság szűk határai között folyt le és hosszabb

[1] Később a római jog behatása alatt a nem hűbéri birtokoknál az investitura elejtetik.

távollét a lakhelytől csak ritkán fordult elő,[1] a birtokváltozás által netán sértett jogigények érvényesítésére elégnek tartottak egy évi határidőt, melynek elmulasztása az igényt elenyészté, a birtokost birtokában megerősíté és a birtokátruházót a szavatolás terhétől felmenté. Egynémely vidéken ez egy évi elévülési határidőhöz még egy vagy nehány napot (mint tempus utile-t) csatoltak és igy keletkezett a középkori egy év és egy napi elévülés, illetőleg elbirtoklás intézménye, melynek az egy év és egy napi szavatosság tana felelt meg. Az egy év és egy napon át jóhiszemüleg birt ingatlan jogot elbirtokoltnak (durchgesessene gewere) mondották, mely minden igény ellenében az elbirtoklás kifogásával védve volt. Később azonban az élénkült közlekedés és a római jog behatása következtében az egy év és egy napig tartott háborítlan birtoklás csak a szorosabb értelemben vett birtokkereset (actio possessoria) ellen védett, de nem az ellen, ki a birtokhoz való erősebb (péld. öröklés, a dolog előállítása stb. utján szerzett) jogát bizonyíthatta, ilyennek keresete (actio petitoria) ellenében már csak huzamosb, tiz, majd husz vagy harmincz évi (egyházi javaknál negyven, királyi fiscus ellen sokhelyt száz évi) elbirtoklás használt, mi a szavatossági határidő hason kiterjesztését is maga után vonta. Az elbirtoklás leghatályosabb neme azonban az emlékezetet haladó háborítlan birtoklás (possessio immemorialis) volt, milyennek Németországban a két nemzedéken át nyugodtan birt birtokot tartották. Hazai jogemlékeinkben régente csak ez utóbbi elbirtoklásról olvasunk, de a városainkba jött német telepesek meghonosították ott az egy év és egy napi elbirtoklást, mi a polgári vagyonjog terén folyton gyakorlatban maradt és később, t. i. a XIV-ik és XV-ik századokban, a nyugaton szokásba vett hosszabb elbirtoklási határidők ott szokásos feltételeik és következményeikkel nálunk is meghonosultak.

II. Az ingatlan gewere tartalma, mint azt már fentebb érintettük, különböző volt, mert a benne foglalt birtoklási, használati és rendelkezési jogosítványok sokfélék lehettek, leginkább különbözve a vagyontárgynak, melyre a gewere vonatkozott, minősége szerint, mint azt az ingatlan vagyonnak a középkorban főbb nemei részletes tárgyalása tanusítani fogja. De bármily körben mozgott

[1] Ilyenkor, mint például a keresztes-hadjárat alkalmával vagy más szükségképi távollét esetében, vagy ha az igény érvényesítésének a kiskoruság állott utjában, ez akadályok tartama alatt, az elbirtoklás meg nem indulhatott, illetőleg nyugodott.

is valakinek gewere-je, a mint az jogszerüen meg volt szerezve, egyformán védve volt.

A középkorban, midőn birtokháborítások napirenden voltak, a birtokvédelemnek a jogban szükségkép nagy szerepe volt és a XIII-ik és XIV-ik századbeli jogkönyvekben, különösen pedig az anglonormann jogban, az idevágó tanok valóban tekintélyes helyet foglalnak el.

Ezek értelmében a gewere-nek birtokosa az azt háborító ellenében önsegélylyel élhetett, erőszaknak erőszakot helyezhetett ellenébe és a teljesítendő elégtétel biztosítása érdekében a birtokháborítót zálogadásra kényszeríthette. Birtokon kivül jutva, akár erőszakos kizárás, akár pedig idegennek alattomos behelyezkedése következtében, a birtokba való egyszerű visszahelyezést lehetett követelni, ha a birtokfosztás (disseisine, Németországban Entwerung, spolium) óta egy év és egy nap el nem mult, csak addig lévén a birtokfosztás még új (nouvelle disseisine, nova dissaisina). A keresetet, mely e végre szolgált és melyet Angliában a breve novae dissaisinae alapján indítottak, Németországban a spolium keresetnek (actio spolii) hivták és vele a birtokfosztástól számított egy év és egy nap alatt nem csak a birtokfosztó ellen lehetett élni, hanem minden akár jó, akár rosszhiszemű birtokutódja ellenében is, az előd elkövette jogtalanság (spolium) az ő birtokjogukat is vitiosussá tévén.[1] A régibb jog szerint egy év és egy nap után nem lehetett spoliumkeresetet indítani, mig később, főleg kánonjogi befolyás következtében, azzal e határidő lefolyása után is lehetett élni.

Az ingatlan jogot egy év és egy napon át nyugodtan élvezett birtokos tehát a régibb jog értelmében a spoliumkereset ellenében az elbirtoklás kifogásával élhetett és ő ellenében már csak az ingatlanhoz való erősebb jog (bessere gewere) alapján, azaz petitorie, lehetett perelni. Rendszerint erősebbnek tartották a régibb azaz korábban megkezdett gewerét, mint az ujabbat; vagy az eredeti módon szerzettet, mint a származtatottat, és ha felperes és alperes egyenlően jó alapon formáltak a dologhoz jogot, a tényleges birtokosé birt elsőbbséggel.

[1] E kereset a kanonjogba is átvétetett (v. ö. cap. Saepe, 18. X. de rest. spol.) és ott nyerte bővebb kifejtését.

3. §.

A gewere ingóságokon és annak védelme.

Irodalom: *Arnold W.:* Zur Geschichte des Eigenthums in den deutschen Städten. Basel, 1861.; *Renner F.:* De vestitura possessoria rerum mobilium ejusque natura. Marburg, 1857.; *Zoepfl:* i. m. III. köt. 193—206. l.; *Jobbé Duval:* Étude historique sur la revendication des meubles en droit français. Paris, 1881.

Az ingó vagyon a középkorban még csak a városokban és itt is későn jutott önálló jelentőséghez, másutt inkább mint az ingatlan tartozéka jött csak tekintetbe, mit az ingó dolog jelölésére használt régibb kifejezések (catalla, chattels, hazánkban: marha) is tanusítanak, ezeket csak későn váltván fel a római jogi terminologia (mobilia, meubles) vagy Németországban a XIII-ik századtól innen használt »fahrendes Gut« v. »fahrende Habe«-féle műszavak. Középkori felfogás szerint tehát az ingatlanra való gewere hatalmat adott a rajta lévő ingóságokra is, ezeknek pedig egyik gewere-ből a másikba való átmeneteléhez sem ünepélyes birtokátruházás (vestitura), sem egy év és egy napi elévülés nem kivántatván meg, tulajdonképi gewere (rechte gewere) ingóságon külön nem lehetett, hanem már a tényleges hatalomban tartáshoz (factische gewere, saisine de fait) kötöttek jogi következményeket, feltéve, hogy az jogszerű uton jött létre. Ki például valamely ingóságot három nap és éjen át háborítlanul birt, kinek azt per útján kiszolgáltatták, vagy ki azt örökölte, a mellett a jogos birtoklás védelme harczolt, miért is ő ellene, mint jogtalan birtokos ellen, fellépni nem lehetett. A jogos uton való birtokbavétel ingóságokra nézve a jogczimet helyettesítette (En fait des meubles possession vaut titre), miért is a jogszerű birtoklás már teljesen védve volt, és tulajdonjogi keresetnek ellene helye nem lehetett; tényleges elvesztése valamely ingóság birtokának egyszersmind annak jogi elvesztése is volt.

Ingóság végett rendszerint csak személyes keresetnek volt helye, tudniillik az ellen, kinek a tulajdonos a dolgot ideiglenesen kezéhez adta (tehát ex contractu);[1] csak ha a dolog tolvajlás vagy rablás útján veszett el a tulajdonos számára, volt egy külön keresetnek helye, melyet, mivel azt az igényelt dolog megérintésé-

[1] »Wo man seinen Glauben gelassen hat, dort muss man ihn suchen« tartá egy német jogi közmondás.

vel vezették be, Klage mit Anefang vagy droit de suite neveztek el és melynek a későbbi jogok, különösen a franczia coutumes-ek nagy része értelmében minden a tulajdonos akarata ellenére vagy legalább a nélkül történt birtokvesztés, tehát az elvesztett tárgy megtartása esetében is helye lehetett. E keresetet, mely alapjára nézve delict-kereset volt, a dolog tényleges birtokosa ellen intézték, a dolog megérintésétől kisért azzal a felszólítással, hogy vagy a dolog jogszerű eredeti szerzési módját derítse ki, vagy elődjét (guarant), kitől a dolog ő reá átszármazott, nevezze meg, kit ha meg nem nevezhetett, a dolgot kiadni tartozott és tolvajnak tekintetett, ha csak magát e gyanu alól esküjével nem tisztázhatta, vagy nem állította, hogy a dolgot vásáron vette és ezt esküjével nem erősítette, a midőn a dolog puszta kiadásával menekült, sőt a későbbi jogok szerint az érte adott ár megtérítését ez esetben követelhette. Ha a tényleges birtokos elődjét megnevezte, az eljárást ez ellen folytatták (Hand muss Hand wahren), mig végtére az, ki elődjét megnevezni nem tudta,[1] volt felelős és tartozott elégtétellel.

[1] Ez eleinte sok ellen volt folytatható, mig később azt megszorították, és különösen II. Ottó Olaszországra nézve elrendelte, hogy csak a harmadik kézig és csak a harmadik grófság határáig lehet valamely ingóságot e keresettel üldeni.

VII. FEJEZET.

A fekvő vagyon főbb nemeiről.

1. §.

Bevezetés. A nemesi birtokról egyáltalában.

Irodalom: *Pertile:* i. m. IV. köt. 253—427. l.; *Digby K. E.:* An introduction to the history of the law of real property. Oxford, 1875. ; *Cárdenas Franc.:* Ensayo sobre la historia de la propriedad territorial en España. Madrid, 1873. I. köt.; *Finlason W. F.:* The history of law of tenures of land in England and Ireland. London, 1870.; *Laboulaye Ed.:* Histoire du droit de la propriété fonciére en Occident. Paris, 1839.; *Zoepfl:* i. m. III. köt. 168. s k. l.

A középkori jogokban a fekvő birtoknak számos nemei külömböztetvék meg. Következménye volt ez annak, hogy e századokban a földbirtok jelentősége nem volt pusztán gazdászati, hanem politikai is; minden jelentékenyebb jog földbirtokhoz volt csatolva és a legtöbb szolgálat földbirtok élvezetének átengedésével jutalmazva. A jogoknak vagyis a hatalomnak egyrészt és a szolgálatoknak másrészt, melyek a földbirtokon nyugodtak, sokfélesége természetszerűleg visszahatott a földbirtoknak, melyre vonatkoztak, jogi természetére, más-más szabályokat eredményezett annak használatára, elidegenítésére vagy örökül hagyására nézve. Hatalom és szolgálatnak külömböző megoszlása pedig a rendi külömbségnek lévén megalkotója, a földbirtok a rendi állás dologi alapjává lett, mi által a földbirtok jogi természete birtokosa rendi állásával forrott össze. Minden középkori jogban külömbséget tesznek *nemesi, polgári* és *paraszti*, vagy legalább is nemesi és paraszti birtok között, melyeknek ismét számos alosztályai voltak.

Nemesi birtoknak oly birtokot mondottak, melyet csak szabadhoz illő, kivált hadi, szolgálatok terheltek és mely közönséges szolgálatok teljesítésétől, különösen pedig adózástól, mentve volt.

E nemesi birtoknak csaknem mindenütt, legalább sokáig, két nagy osztályát külömböztették meg, ahhoz képest, hogy az a törzsi közbirtok felosztásából vette-e eredetét, vagy pedig nemesi szolgálatok vagy közérdemek jutalmául volt-e osztogatva akár királyi, akár magánbirtokból. Amaz nyugaton az *allod-*, hazánkban a *szállásbirtok*, emez a *hűbér* (feudum), hazánkban az *adománybirtok* nevét viselte.

A mi e két rendbeli nemesi birtoknak egymáshoz való arányát illeti, ez természetszerűleg jelentékenyen eltért az egyes európai országokban. Voltak vidékek, hol a hűbéri birtok emelkedett túlsúlyra, miért is ott a vélelem mindig a birtok hűbéri természete mellett harczolt (nulle terre sans seigneur), mint Éjszak-Francziaországban, több spanyolföldi tartományban és számos német vidéken; mig ismét másutt, mint Dél-Francziaország, Éjszak-Németország és Spanyolhon jelentékeny részében és számos olasz tartományban, a hűbériség nem győzedelmeskedett teljesen az allod-birtok felett, miért is ott a birtok hűbéri természete szorult bizonyításra (nulle seigneur sans titre), annak allodminősége pedig vélelmeztetett. Mig azonban a nyugat legtöbb tartományában allodium és feudum vegyest találhatók, addig Angliában a normann hódítás óta minden nemesi birtok hűbér, noha nem egészen oly értelemben, mint a continensen; Skandinávia túlnyomó részében valamint egynémely német vidéken (Schweiz, némely fries vidék), pedig a tiszta allodialitás vagyis a birtok teljes szabadsága uralkodik, minek alapján ott a szabadfaluk intézménye otthonos.

Hazánkban, hol a törzsi vagy szállásbirtok mellé a királysággal egyidejűleg, tehát a XI-ik század elején, az adománybirtok lép, melyet a király közérdemek fejében osztogat, az utóbbi nyer folyvást nevekvő fölényt, mignem a XIV-ik század közepén, a Nagy Lajos-féle törvényhozás következtében, az ország földjének adományba adása befejezettnek mondható; ezóta minden nemesi birtok úgy tekintetvén, mint a királyi közhatalomban vagyis a szent koronában gyökerező (sacra regni corona est radix omnium possessionum).

2. §.

Az allod- és hűbérbirtokról különösen.

Irodalom: *Sécretan Ed.:* Essai sur la féodalité. Lausanne, 1858.; *Lefort J.:* Histoire des contrats de location perpetuelle ou à longue durée. Paris, 1875. 160—202. l.; *Stemann:* i. m. 439. s. k. l.; *Zimmerle L.:* Das deutsche Stammgutsystem. Tübingen, 1857.; *Schaeffner:* i. m. 2. kötet. 228—261. l.; *Chénon E.:* Étude sur l'histoire des alleux en France. Paris, 1880.; *Abdy:* Feudalism. London, 1890.

I. Az *allodium* vagy még határozottabban *francum allodium* (franc alleu, Sonnenlehen, hazánkban szállásbirtok), teljesen szabad birtok,[1] melyet pusztán a tartományúrnak mint fejedelemnek teljesítendő szolgálatok, tehát közkötelességek terheltek és mely csak a családtól és a községtől volt némileg függő. Az allodbirtok, a mi megszerzési módjait, birtoklását, védelmét és a vele való rendelkezést illeti, a közönséges jog szabályainak volt alávetve, miért is külön tárgyalása felesleges. Bővebben kell ellenben tárgyalnunk a hűbéri birtok fejlődését.

II. A *hűbér* (Lehen, feudum, fief), mely már a IX-ik században örökössé kezd válni és a XI-ik század elején olyannak már mindenütt elismerve volt,[2] a tulajdonképi és a későbbi középkorban, jogi természetét tekintve, folyvást határozottabban közeledik az allodbirtokhoz.

A mi e korszakban a hűbért az allodiummal szemben leginkább jellemezte, az volt, hogy rajta, noha nemesi, de nem köz-, hanem magántermészetű szolgálatok nyugodtak, melyekkel a hűbér birtokosa, vagyis a hűbéres annak, kitől birtokát leszármaztatta, tehát a hűbérúrnak tartozott, és melyek biztosítása érdekében volt a hűbéres a hűbérrel való rendelkezésben akadályozva és birt a hűbérúr meghatározott igényekkel a hűbérhez. Ezen megosztását a hűbéri birtokra vonatkozó jogoknak a hűbérúr és a hűbéres között a későbbi középkor jogászai azzal fejezték ki, hogy amannak jogait a hűbéri főtulajdon (dominium directum), emezéit pedig a hűbéri hasznos tulajdon (dominium utile) fogalma alá vették.

Hűbérül a tulajdonképi középkorban már nem csak fekvősé-

[1] Ily természetű lehetett valamely birtok, akár mivel hűbéri adományozás tárgyát soha sem képezte (franc alleu d'origine), akár mivel később a hűbéri kötelék alól felmentetett (alleu de concession).

[2] Olaszhonban csak II. Konrád törvényhozása állapította meg a hűbérek örökös voltát (1037).

get. hanem bármely ingatlan jogot, mint tizedet, vámot, földjáradékokat, hatósági jogokat stb. lehetett birni, és maga a hűbér is további hűbéri adományozás tárgya lehetett, a midőn al-hűbérről (subfeudum) szólottak.[1] Tárgyán kivül a hűbér természetére nézve még leginkább határozott a szolgálatnak, mely rajta nyugodott, minősége. Elvben minden hűbér nemesi birtok volt, azaz, érte csupán nemesi szolgálatok voltak követelhetők. Ezek első sorban *hadi szolgálatok*, majd lovas (Ritterlehen, fief de chevalerie, tenure in chivalry), majd pedig gyalog harczos (fief de haubert) módjára, de a hűbéres saját költségén csak meghatározott időn át[2] teljesítve. Rendes hűbéresi szolgálat volt továbbá a részvétel a hűbéri biráskodásban s bizonyos udvari tisztelgéseknek, majd tiszti teendőknek[3] teljesítése, mikhez még a hűbérurnak segélyezése járult, mely hűbéri segedelmeket (auxilia, aides) a hűbérúrnak a fogságból való kiváltása, keresztes háborúba indulása, leányának férjhez adása, fiának lovaggá avatása alkalmával vagy még egyéb, a hűbéri szerződésben különösen meghatározott, esetekben kellett a hűbérúr által erre megkeresve nyujtani; rendes évi adónak fizetését azonban a hűbér természetével ellenkezőnek tartották. (Non est verum feudum, de quo census annuus praestatur.)[4]

A hűbér természete tehát lényegesen megváltozott és ujból közeledett az allodbirtokhoz, midőn a középkor előhaladtával a hűbéri szolgálatok nagyrészt vagy elenyésztek vagy megváltás útján adókká változtak át. A tartományuraság bukása és a pair-biróságoknak jogtudós biróságokká átalakulása tudniillik némely udvari szolgálatokat, de különösen a bírósági akat tették feleslegesekké; és amint az erősbülő királyságnak sikerült a magánharcznak véget vetni, a hűbéri hadszolgálat jelentősége lényegesen csökkent és a zsoldos, majd az állandó hadak érvényre jutásával végkép elenyészett. A hűbér hadi rendeltetése ezzel mindinkább csökkent, majd megszünt, mi azonkivül, hogy a hűbéri hadszolgálat megváltását

[1] A hűbér ilykép, az idevágó műkifejezést használva, harmadik, negyedik stb. kézbe juthatott (in tertiam, quartam etc. manum descendit), minek azonban többnyire határt szabtak, például Szicziliában csak a negyedik kézbe, a sváb tükör szerint azonban még heted-kézbe is lehetett a hűbért juttatni.

[2] Francziaországban többnyire negyven napra volt megszabva a hűbéri hadszolgálat határideje.

[3] Ki például valamely udvari méltóságot birt hűbérül, a vele járó tiszti teendőket is végezte.

[4] A mely hűbértől adót fizettek, az fief roturier vagyis parasztbűbér volt és nem nemesi hűbér (franc fief).

(pajzspénzek [scutagia], hostenditiae, Heersteuer) tette szokásossá, jelentékeny kihatással volt a hűbér megszerzése, birtoklása és a vele való rendelkezhetés szabályaira is.

Hajdan tudniillik hűbért csak fegyverképes egyén birhatott. Ez elven már csorba esett, midőn a hűbérek örökösökké lettek, minek következtében a hűbér kiskorúra is szállhatott. Később a *nőknek* is hűbérképességet adtak, kezdetben ugyan csak azzal a feltétellel, hogy értük a hűbéri hadszolgálatot férjhezmenetelük idejéig (valamint a kiskorúakért) a gyám, később pedig a férj teljesítsék, vagy hogy magok helyett egy vitézt állítsanak; de idővel, midőn szokásba vették a hadkötelességet hadi ménnek (roncin de service) állításával, fegyverek szolgáltatásával vagy pénzzel megváltani, a nő hűbérképességének misem állott utjában, miért az például Francziaországban már a XII-ik század végén általánosan el volt ismerve. És mig a hűbéri hadszolgálat virágzási korában csak lovagképes egyénnek lehetett hűbére, annak hanyatlásával olyat *polgári származásúak* is szerezhettek, de (mint azt Francziaországban a XIV-ik századtól fogva mindinkább vallják) a nélkül, hogy a hűbérrel egyszersmind a nemességet is megszereznék.[1]

A hűbér politikai és hadi jelentőségének csökkenése a hűbéres számára, ki a hűbért sokáig csak személyesen birhatta és használhatta, majd utódjaira is átszállíthatta, az *elidegenítés* jogát is meghozta. Szórványosan már a XII-ik, általánosan azonban a XIII-ik században el volt ismerve, hogy a hűbéres a hűbérre vonatkozó jogait elidegenítheti (eladhatja, elajándékozhatja stb.), épségben maradása mellett a hűbérúr jogainak a hűbért illetőleg és feltéve, mi különösen az angol-, franczia- és spanyolhoni hűbéri jogok követelménye, hogy a hűbérúrnak átruházási illetéket (Quint, rachat, relevium) fizet, ki ily esetben az elővásárlásnak, vagyis a hűbér magához váltásának jogával (jus retractus feudalis) is élhetett, de, legalább a későbbi jogok szerint, nem a hűbéres rokona ellenében.[2] És ugyanazon okok, melyek az élők közötti elidegenítést megengedhetővé tették, a hűbéri öröklés szigoru tanán is tágítottak, mint azt az örökjog története tanusítani fogja.

Mig ezek szerint a hűbéres folyvást nevekvő mértékben vált a hűbér urává, a hűbérúrnak arra vonatkozó jogai pedig mind-

[1] Ezt véglegesen az 1579-ki blois-i ordonnance állapítja meg.

[2] »Le seigneur n'a retenue sur le lignager« tartá az idevágó franczia jogi közmondás.

inkább kevesbedtek, a hűbér eredeti szerzésének, valamint elvesztésének módjai nem változtak.

III. A hűbér eredeti szerzési módja az u. n. *investitura* (Belehrung) volt, mi alatt a hűbéresi hűségnek a szokásos formaságok kiséretében történt igéretét és a hűbérrel való ünnepélyes, jelvények átadásával eszközölt megadományozást kell érteni, mely rendszerint a hűbéruri curiá-ban ennek hűbéresei jelenlétében ment véghez. Valahányszor a hűbérur vagy pedig a hűbéres személye változott, ez investiturát ismételni kellett és pedig megszabott idő lefolyása alatt; a hűbérur azonban magát e cselekvénynél helyettesíttethette, mely joggal leginkább fejedelmi személyek éltek, kiknek nevében valamely udvari méltóság, Francziaországban a kanczellár, vitte véghez az investiturát. A birtok átvétele után a hűbéri birtok alkatelemeit és kiterjedését feltüntető bevallással (denombrement et aveu; dinumeramentum), miről a hűbéres a hűbérurnak oklevelet állított ki, a hűbér megszerzésére vonatkozó teendők be voltak fejezve. Csak még az megjegyzendő, hogy némely hűbéri curiának joga értelmében a hűbérur az investitura fejében némi illetéket (laudemium, droit de chambellage) követelhetett.

Az investiturán kivül a hűbér eredeti szerzési módja még csak az *elbirtoklás* volt, mihez a longobard hűbéri jog valamely ingatlan jognak harmincz éven át hűbérkép birását követelte.

Azokon az okokon kivül, melyek a közönséges jogban is birtokvesztést vonnak magok után, a hűbéres az ő hűbérét még a hűbéri kötelességek sulyosabb megsértése miatt, tehát büntetésül is elveszthette. A hűbéresi kötelességek csekélyebb mulasztásait a hűbér ideiglenes elvonásával (saisie) torolták meg; birtokvesztésnek (commise) csak a hűbérurnak, mint olyannak, el nem ismerése (péld. midőn a hűbéres a birtokot szabadnak állítá, vagy hűbérurának lenni mást vallott) és hűtlenség (felonia) elkövetése miatt lehetett helye. Ez utóbbiról szólani a büntetőjog történetében lesz alkalom.

8. §.

A magyar adománybirtokról szemben a hűbérrel.

Irodalom: *Wenzel G.:* Magyar és erdélyi magánjog rendszere. Budán, 1863. I. k.; *Hajnik I.:* Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872.

A magyar adománybirtok a hűbéri birtokkal leginkább abban egyezett, hogy jutalmul osztogatott birtok volt, hivatva forrására ismét visszaszállani, miért is azt ép ez érdekben korlátozták. Lénye-

gesen az adománybirtokot a hűbértől pedig az különböztette meg, hogy mig hűbért minden vagyonával rendelkezni jogosult egyén rendelhetett és érte magánszolgálatok voltak teljesítendők, addig az adománybirtoknak csak egy és pedig közjogi forrása volt, csupán a király osztogatván azt, és az érte teljesítendő szolgálatok köz- és nem magánszolgálatok voltak.

Az adománybirtokot tehát szintén csak közszolgálatok terhelvén, mint a törzsi vagy szállásbirtokot, amannak birtokosa nem tartozhatott több hűséggel, mint emezé, miért is sem az adomány első megszerzése, sem az adományozó vagy pedig az adományos személyében bekövetkezett változás alkalmával különös hűség igérete vagy az adomány megujítása szükséges nem volt.

Az adománybirtok hazánkban csak annyiban volt a szállásbirtoknál korlátoltabb nemesi birtok, hogy vele rendelkezni nem csak a család ellenére nem lehetett, hanem a király ellenére sem, kire annak az adományt nyert egyén egyenes ága kihaltával visszaszállani kellett. A két rendbeli magyar nemesi birtok tehát jogi természetére nézve sokkal közelebb állott egymáshoz, mint nyugaton allod- és hűbérbirtok, mi könnyítette azok összeolvadását egy birtokrendbe, mi a tizennegyedik század közepén ment véghez, midőn minden nemesi birtok a királyi hatalomtól vagyis a koronától függőnek lett kijelentve, de egyuttal az adománybirtok a megadományozott összes nemzetségének egészében biztosítva.

4. §.

A paraszti és a polgári birtokról.

Irodalom: *Maurer L. G.:* Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Erlangen, 1862—63. 4. köt. *Ugyanattól:* Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland. Erlangen, 1865—66. 2. köt.; *Rivière H. F.:* Histoire des institutions de l'Auvergne. Paris, 1874. I. köt.; *Digby:* i. m.; *Zoepfl:* i. m. III. köt.

I. A nemesi birtok rendszerint több jobbágy- vagy paraszttelekből állott, melyek számához mérték nagyságát is. Oly birtok, melynek kiterjedése egy jobbágytelket meg nem haladott, sőt sokhelyt még az oly birtok is, mely csak egynehány jobbágytelekből állott, lehetett ugyan szabad birtok, de mert birtokosát nemesi közszolgálatokra nem képesítette, azt több rendbeli nem nemesi teher sujtotta,[1]

[1] Kiváltkép adókat volt ily birtok viselni kénytelen.

birtokosát pedig, legalább több tekintetben, nem vették nemes számba.[1]

A középkorban, midőn a tartományok jóval gyérebben voltak lakva, a forgalom kisszerű, a közlekedés pedig, számos természeti és politikai akadályba ütközve, lassú volt, valamely uradalom mivelését és a nagyobb háztartás fentartásához szükséges iparczikkek előállítását nem lehetett a szabad munkakinálatra és keresletre bizni, hanem e végre a munkáskezeket állandóan kellett biztosítani. Ezeknek jutalmazására a földesur csak földjét és ennek termékeit fordíthatta, a forgalomban lévő pénz e korszakban még sokkal kevesebb lévén, hogysem pénzgazdaságot űzni lehetett volna. Minden nemesi birtok vagy háznak (curia) tehát állandó munkás- vagy szolganépe volt, melynek eltartásáról a földesur ugy gondoskodott, hogy birtokából meghatározott részt, vagyis egy telket, a szolga kezéhez adott, hogy ennek jövedelméből magát és családját fentartsa és a termés csak bizonyos hányadát szolgáltassa a földesuri udvarba, vagy pedig annak teljes élvezete fejében meghatározott gazdasági vagy ipari munkákat teljesítsen az uradalom számára, mint ennek ácsa, kovácsa, halásza, sütője, stb.

Az ily telek volt a szolga- vagy jobbágytelek, mely mig a szolgaság egész merevségében fennállott, a szolga részére állandóan biztosítva nem volt, az úr őt onnét tetszése szerint elmozdíthatta vagy reá más terheket vagy más munkát róhatott. De midőn később a feudalismus súlya kényszerítette a kis birtokú szabadot, hogy a különben nélkülözött védelmet birtoka után teljesítendő szolgálat és adózással vásárolja meg hatalmas szomszédjától, vagy midőn birtoktalanná vált szabadok ily szolgatelkeken letelepedni kezdtek: a földesur, kinek érdekében állott, hogy uradalma népességben gyarapodjék, az ily szabad telepeseknek, kivált ha még erdőségeket írtani, posványos területeket kiszárítani, szóval terméketlen földeket mivelhető állapotba helyezni vállalkoztak,[2] jelentékeny engedményeket tett az ily telkek birása, élvezete, az utódokra való átszállítása és a rajtuk nyugvó szolgálati és adózási terhekre nézve.

Igy keletkeztek a középkori uradalmakban állandó, örökös és megállapított nem nemesi terheket viselő birtokok személyükre nézve szabad, vagyis jobbágyparasztok kezében. És a mily mér-

[1] Az ily birtok volt az u. n. paraszti szabad birtok, mely kivált Éjszak-Németországban, Schweizban és Skandináviában volt honos.

[2] Hazánkban az ily vállalkozók által alapított jobbágyközségek voltak az u. n. soltészségek.

tékben a szolgaság idővel enyhült és örökös jobbágysággá átalakult, a szolgasorsú paraszt birtoka a jobbágyparasztéhoz hasonlóvá lett, külömbséget idővel már csak az alkotván, hogy mig a szabad születésü paraszt évi kötelességei lerovása után a telekről, melyet mivelt, elvonulhatott, addig a szolgasorsú jobbágy röghöz kötve volt.

II. A jobbágy- vagy parasztbirtok terheit és korlátait igen eltérőleg szabályozta a földesuri kiváltság vagyis az udvari jog, még egy és ugyanazon uradalom területén is, ugy követelvén azt nem csak a jobbágytelkek természeti minőségére s keletkezésére való tekintet, hanem a földesuri háztartás szükségleteinek sokfélesége is. Tüzetes felsorolásukba bocsátkoznunk nem lehet, hanem csoportosítanunk kell.

A jobbágyterhek legsulyosabbjai közé tartoztak a *földesurnak fentartott haszonvételek*. Ezeket, mivel fentartásuk egyszersmind a jobbágy szigorú eltiltásával (Bann) egynémely hasznos jogok gyakorlásától járt, Német- és Francziaországban a *Bann-jogok* (Bannrechte, bannalités), másutt a *regalé-k* neve alatt ismerték, és különösen hazánkban többeket közülök, mivel hogy csak királyi engedély alapján voltak érvényesíthetők, *a kisebb királyi haszonvételeknek* mondották. Ezek értelmében például a jobbágy kénytelen volt az év legalább bizonyos szakában a földesuri korcsmában mért hust és bort (Bannwein) vásárolni, gabonáját a földesuri malomban (Bannmühle) őröltetni vagy a földesuri sütőkemenczéket (four bannal) használni a földesurnak fizetendő vám vagy adó fejében; jogok, melyek a földesuri *korcsmáltatási*, *malom-* vagy *kemenczejog* neve alatt fordulnak elő. Vadászni az uradalom erdeiben, vagy halászni annak tavaiban szintén a földesurnak volt rendszerint fentartva *(droit de garenne)*, a jobbágyközség azok jogával csak földesuri kiváltság alapján élhetett. Külömben a későbbi középkorban földesuri kiváltságok már gyakran adtak mentességet a földesuri haszonvételek alól vagy helyükbe adókat léptettek.

A jobbágybirtok másik rendes terhe *kézi szolgálatokból (robotok, Frohnden, corvées, corvata)* állott, a jobbágy majd csupán kezével, majd marhájával, lovával és kocsijával is a földesur számára dolgozni tartozott, t. i. vagy a hét meghatározott napjaiban, vagy az udvari jog, illetőleg a községi kiváltságban különösen megállapított esetekben, földmivelési munkákat teljesítve, fát, vizet hordva, úti sátrakat vonva, őrt állva, hajókat vontatva stb., vagy végtére a földesur részére a mesteremberi teendőket végezve, vagyis számára évenként határozott mennyiségű és minőségű iparczikkeket készítve.

E robotokat, mint azt a földesúri kiváltságlevelek tanusítják, sokfélekép csoportosították, és ezzel az uradalom érdekében a jobbágytelkeknek különböző rendeltetést adtak, mi majd a telekre, majd pedig azok birtokosaira (aratores, falcatores, pistores, piscatores, stb.) alkalmazott elnevezésekben is kifejezést nyert.

A többi jobbágyterhek *adók* voltak, melyeket a földesúrnak termékekben, majd pénzben fizettek és az u. n. *földbért* (census, *terragium*) tették, mely néhol a termés meghatározott hányadának (*campi pars, champart*) kiszolgáltatásában állott. E földbérnek, melyet a földesúrnak a jobbágy összes termésére adott törvényes zálogjog biztosított, lefizetése előtt (justo terragio nondum persoluto) a telekről a szabad jobbágy sem vonulhatott el.

Mindezen a földesúr érdekében teljesítendő szolgálatok és adózásokon kivül a jobbágyot még a *tized* (decimae) fizetése terhelte, melyet mint összes, állatok, gabona és borban álló, termésének tizedrészét az egyháznak, vagy annak, ki a tizedvételjogát ettől hűbérül (dîmes inféodées) vagy bérben birta, fizetni tartozott; és midőn később a folyvást gyarapodó államszükségletek a földesurakat pénzbeli közsegély (subsidium), vagyis közadó megszavazására kényszerítették, ezeknek súlya ismét a jobbágyra nehezedett.

Földbérét lefizetve, a személyére nézve szabad jobbágy a birtokról elvonulhatott, de rendszerint csak az évnek meghatározott napján. Hogy azonban a birtokhoz való jogát a jobbágy eladhassa vagy azt egyáltalában másra átruházhassa, a földesúr beleegyezésére (laudatio) szorult, de később a földesur ennek fejében csupán egy meghatározott pénzösszeget, mint átruházási illetéket (laudemium, lods et ventes) követelhetett, és legfeljebb, mint a hűbérur, a hűbér eladásánál, az elővásárlás vagy magához váltás (retractus, retentus, retenue) jogával élhetett.

Mig a jobbágybirtok elidegeníthető volta csak a XII-ik vagy XIII-ik században mondható általánosnak, különösen a keletibb országokban, hol azonban az a jobbágyság röghöz kötése következtében a középkor végén ismét megszünt: addig a birtok átszállása a jobbágy utódaira már a tulajdonképi középkor elején többnyire el van ismerve, a jobbágyi örökösödés földesúri kiváltságlevelekben részletesen szabályozva, sőt ezek idővel a jobbágynak is több-kevesebb végrendelkezési jogot is adtak.

III. A nem nemesi birtok másik főneme, t. i. a *polgári birtok* csak a városi szabadság kivivásával jött létre. Ezt megelőzőleg a polgár birtoka a parasztétól lényegesen nem külömbözött, legfeljebb

a szolgálatok minőségére nézve, melyek azt a város ura érdekében terhelték; tulajdonjog és haszonvétel mindkettőre nézve teljesen különválasztva voltak. A szabadságát kivivott városban azonban a polgári közönség lett a városi terület urává és birtokosává a regale-knek, az egyes polgár birtoka pedig hason viszonyba jutott a polgári közönséghez, mint a milyenben a szabad nemesi birtok a mark-közönséghez állott és a terhek, melyeket azóta viselnie kellett, nem többé magántermészetűek, hanem a polgári közönség érdekében viselt vagyis közterhek. A polgár birtoka ezzel jelentékenyen közeledett a nemeséhez, lényeges eltérése ettől már csak az, hogy a polgári birtok viselte közterhek nem voltak kiválóan hadiak, hanem miután a városokban a személyes hadszolgálatot a zsoldos hadak intézménye már korán felváltotta, túlnyomólag adózásiak.

Miután minden polgári birtok a szabad városi területnek csak része volt, mely a mint a városi élet terheit viselte, úgy birtokosának a városban határozott jogokat is adott, minden arra vonatkozó jog átruházásának a városi hatóság előtt kellett végbemennie, mely azt egy e végre rendelt nyilvánkönyvbe (Stadtbuch, sokhelyt valóságos telekkönyv) bevezette és erről pecsétje alatt oklevelet állított ki. A polgári birtokra vonatkozó jogok megszerzésének úgy mint elvesztésének feltételeit tehát a városi jog szabályozta és pedig sokban eltérő módon a nemesi birtokra vonatkozó jogszabályoktól, mi természetszerüleg azzal függött össze, hogy a polgári birtok nem a hadi vagy politikai, hanem az ipari és a kereskedelmi tevékenységnek volt jutalma, miért is megszerzésében és fentartásában egészen más szerepe volt a családtagoknak, különösen a nőnek, mint a nemesi vagyonra vonatkozólag. Ezt legszólóbban az örökösödési jog tanusítja.

VIII. FEJEZET.

Örökjog.

1. §.

Bevezetés.

Irodalom: *Gans Ed.:* Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwickelung. Berlin, 1824—35. 4. köt.

Az örökjog, melyben a nép birtok- és családjogi nézetei találkoznak, gyökereit mélyen szokta vetni a népéletbe, miért is idegen jogok behatásának a jogélet egyéb ágainál erősebben tud ellentállani. A középkorban is a római jog előhaladása e téren volt legnehezebb és pedig nem csupán a városokon kivül, hol birtok- és rendi viszonyok oly sokszorosan összeszövődtek és a birtoknak oly jelentékeny politikai szerepe volt, hanem még a városokban is, hol az ingó vagyon jelentősége jóval nagyobb volt és a fekvő birtok befolyása a közszereplésre folyvást csekélyebb. Még az olasz városokban is, hol külömben a római jog befolyása legkorábban tapasztalható, a régibb statutumok, a justiniani jog öröklési szabályait határozottan kirekesztik és csak a városi jogok későbbi reformatióiban törtek azok magoknak nagyobb mértékben utat, de teljesen még akkor sem hatottak át.

A tágabb értelemben vett család tagjai együvévalóságának érzete, bármennyire csökkent is az a későbbi középkorban, mégis sokkal élénkebb maradt, hogysem az örökjog terén az örökhagyó akaratát túlsúlyra engedte volna jutni a család egész érdekei felett. A középkori örökösödést ép azért folyton az jellemzi, hogy *az túlnyomólag a törvényen nyugszik, míg a végrendelkezhetés, noha tere mindinkább tágul, még sokféle korlát közé szorítva maradt.*

A családi érdek, melynek szempontjából szabályozták az örökösödési jogot a középkorban, nem volt egyaránt érvényesíthető minden vagyonra nézve, hanem majd kisebb, majd pedig nagyobb

mértékben a vagyon forrása, minősége, politikai és gazdászati rendeltetéséhez képest. *Végrendelkezhetési, valamint öröklési képesség tehát a középkorban a vagyonnak, amelyre vonatkoztak, természete szerint irányultak.* Ingó és ingatlan, ősi és szerzett vagyon, nemesi, polgári és paraszti birtokok, hűbéri és szabad (allod) telkek, uradalmak és hatósági jogok más-más szabályok szerint szállottak át örökségkép, végrendelet útján úgy mint e nélkül.

Ezeket mindig szem előtt tartva kell tárgyalni az örökjogot.

2. §.

A törvényes örökösödés rendje.

Irodalom: *Pertile:* i. m. IV. kötet. 3—134. l.; *Zoepfl:* i. m. III. kötet. 240—266. l.; *Schaeffner:* i. m. III. köt. 18. fej.; *Cárdenas Fr.:* Historia de la propriedad territorial en España. Madrid, 1873. I. k. 365—384. l.; *Simonnet J.:* Histoire et théorie de la saisine héréditaire. Paris, 1852.; *Stemann:* i. m. 401—422. l.; *Hajnik I.:* i. m. I. köt. 319—329. l.; *Siegel H.:* Das deutsche Erbrecht nach den Rechtsquellen des Mittelalters. Heidelberg, 1853.; *Viollet* és *Schroeder:* i. m.

I. A törvényes örökösödés a vérbeli kapcson alapult, de csak azon, melyet a törvényes házasságban való nemzés közvetített; a törvénytelen születésüeknek, mint azt már fentebb megjegyeztük,[1] nem volt öröklési joguk szüleik és ezek rokonai után, valamint ezeknek sem ő utánok, egyedül némely spanyol fuerók adnak a concubinátusban (baragagna) nemzett gyermekeknek a törvényesekével egyenlő örökjogot.

A törvényes rokonok örökjoga a törzsszerkezet korában úgy szólván szükségképi volt, a családi kötelék teljes felbontása és egynémely büntett következtében lévén az csak elveszthető. A középkor előhaladtával azonban az öröklésre való képtelenség vagy méltatlanság esetei folyton szaporodnak és a szükségképi utódlás a rokonság mind kevesebb tagjára szoríttatik. Szerzetesi fogadás, polgári halál (birodalmi Acht, jog- és becsületvesztés), bélpoklosság vagy például a német tükrök értelmében némely testi hibák, kivándorlás és egyáltalán idegen város vagy tartományba való tartozás, az örökhagyó meggyilkolása stb. az öröklésre való képtelenségnek megannyi okai voltak; mig az örökhagyó megsebzése, bántalmazása, sőt annak bizonyos körülmények között támogatás nélkül hagyása

[1] Lásd e munka 4. könyve 3. fejezetének 5. §-át.

(péld. a fogságból ki nem váltása) stb. az öröklésre méltatlanokká tettek és az örökségből való kizárást igazolták. És végtére a rokonsági ellenmondás és visszavásárlás joga is, mely a vagyonnak a család tagjaira való átszállását biztosítani hivatva volt, folyvást a vagyon csekélyebb részére és a rokonság kevesebb fokaira szoríttatik.

II. Az öröklés a *lemenők*, különösen pedig a *fiutódok* számára volt a legteljesebben biztosítva, a kikre a szülői vagyonnak örökségkép átszállását oly természetesnek tartották és a birtokhoz való teljes gewere-ben (saisine héréditaire) annyira benfoglaltnak, hogy azt nem is öröklésnek, hanem háromlásnak (Heimfall, Anfall, échoir) mondották. A fiutódokat tehát az örökjog folyton a régi értelemben illetvén meg, ők örökösöknek (haeredes) kiválólag mondattak.[1]

Ha voltak fiutódok, a leányoknak sokáig nem volt törvényes örökjoguk, hanem meg kellett elégedniök rangjuknak megfelelő tartás és kiházasítással (hajadoni jog), csakhogy a hozomány nagyságát idővel sokhelyt megállapítani és egy örökrésznek megfelelővé tenni iparkodtak. A jogegyenlőség fi- és nőutódok között legkorábban az ingó és a szerzett vagyonra nézve létesült és ép azért a városokban; később érvényesül az a fekvőségek, különösen az ősiek tekintetében, legkésőbb pedig az ősi nemesi javakra vonatkozólag, és midőn a jogegyenlőség magának itt is utat törni kezdene, a főúri házak azt családi törvényhozás utján törekedtek távol tartani. Teljes jogegyenlőség az örökösödés terén fi- és nőutódok között a középkor végéig sem létesült, a fiág még később is sokféle előnyben részesülvén a nőággal szemben.

A lemenők öröklési rendjét illetőleg sokáig vallották azt az elvet, hogy örökölni mindig csak az örökhagyóhoz legközelebbi fokon állók hivatvák, a képviselet elvének mellőzésével. Csak a XIII-ik század végén (Franczia- és Olaszországban), sőt sokhelyt (számos német városi jogban, Angliában) csak a XIV-ik század folyamában fogadta be az örökjog a képviselet elvét.[2]

A lemenő örökösök egyenlő részekben voltak hivatva a hagyatékban részesülni, többnyire a legidősbet illetvén meg az osztály készítése, az osztályrészek közül választani pedig a legifjabbat. Néhol azonban majd a legidősb (Angliában), majd pedig a legfia-

[1] Arról, ki fiutódok nélkül kimult, azt mondották, például hazánkban is, hogy: »haeredum caret solatio.«

[2] Természetszerüleg ez elvet az oldalági öröklés terén még később kezdték alkalmazni.

talabb fiúnak az atyai hagyaték valamely részéhez előjoga volt, például hazánkban az atyai ház mindig a legifjabb fiúra szállott.

III. Lemenő örökösök hiányában a *felmenők* számára nyilt meg az örökösödés, de csupán a szerzeményi és az ingó vagyonban és nem a családi törzsvagyonhoz tartozó javakban (haereditas nunquam naturaliter ascendit; les propres ne remontent pas) és csak kivételesen, mint Francziaországban, volt elismerve, hogy az atya, ha fiával a családi vagyonban osztozkodott, ebben annak halála után örökösödik.

Az ősi vagyon lemenők hiányában mindig, a szerzett pedig, ha felmenő rokonok is hiányoztak, az *oldalrokonokra* szállott, mely oldalági öröklésnél már kevésbbé, mint az egyenes ágénál, és pedig minél távolabb fokban következett az be, annál kevésbbé, birtak a fiurokonok elsőbbséggel a nőrokonok felett. Egyedül nemesi, különösen pedig főúri családi birtokokra nézve a családi név fényének fentartása érdekében biztosítottak családi szerződések vagy törvények elsőbbséget a család fitagjai számára az egész oldalágban.

Az ősi vagyont képező fekvőségekben, melyek mindig a szerző utódait illették meg, az oldalrokonok ág szerint örökösödtek, az örökhagyó atyjától leszármazott birtok annak atyai, az anyjától való pedig annak anyai rokonaira szállván (paterna paternis, materna maternis); kivéve, mint az olasz városokban, hol a római jog befolyása itt is az ágörökösödés helyébe a fokbélit léptette. Szerzeményi és ingó vagyonnál azonban nem az ágat, hanem a rokonsági fokot tekintették (meubles et acquêts ne regardent point de côté). Hogy a rokonság mely fokáig hivatvák az oldalrokonok örökölni, az ritkán volt megállapítva,[1] de mégis többnyire megjelölték a határt, ameddig terjedt az oldalrokonoknak a nemzetségi ellenmondás és visszaváltás jogával biztosított öröklési igénye (Wartrecht) a nemzetségi vagyonra vonatkozólag, a többiek csak akkor juthatván örökséghez, ha az örökhagyó végintézkedést tenni elmulasztott (Lacherben). Nemesi, de különösen főúri családoknál azonban ez öröklési igény a család minden férfitagja, tehát az oldalág legtávolabb fokán álló számára is biztosítva volt a főúri házak családjoga értelmében.

IV. Rokonság hiányában a hagyaték a *tartományuri vagy királyi kincstárra (fiscus)* szállott vagy, mint különösen egynémely

[1] A szász tükör például a rokonság hetedik izéig (kánonjogi számítás szerint) ismerte el azt.

városi jog[1] rendeletéhez képest, meghatározott közczélra volt fordítandó.

Hitvestársaknak törvényes öröklési joguk a középkori jogfelfogás értelmében rendszerint nem volt, és ha a házasság halál következtében bomlott fel, az elhúnyt házastárs vagyonára csak azok az igények voltak érvényesíthetők, melyeket a házastársi vagyonjog, esetleg a házassági szegődvények, a túlélő házas félnek biztosítottak. Ezen nem változtatott, hogy, egynémely vidék szokása szerint, a nő férjének hagyatékából egyes tárgyakat követelhetett, például, ha férje lovagszármazású volt, egy teljes lovagi fegyverzetet, vagy asszonyi ékül szolgáló tárgyakat, némely butordarabokat (Gerade), a halál alkalmával a háztartásban készletben tartott élelmi szerek egy részét (Mussteil), vagy, mi gyakori, egy évi haszonélvezetet az elhúnyt javaiban (Gnadenjahr). Csupán ott, hol a római örökjogi felfogás áthatni tudott, adtak az özvegynek több-kevesebb örökjogot az elhúnyt házastárs hagyatékához vagy alkalmazták a római »unde vir et uxor«-féle örökösödési tant.

3. §.

A végintézkedés külömböző nemeiről.

Irodalom: *Pertile:* i. m. IV. köt. 6—45. l.; *Beseler:* Die Lehre von den Erbverträgen. Göttingen, 1835—37. 2. köt.; *Schulze Herm.:* Das Erb und Familienrecht der deutschen Dynastieen.

I. A törvényes örökösödés a középkor előhaladtával folyvást nevekvő mértékben volt végintézkedések által megszorítható, sőt mellőzhető, de még sem vált a végrendeletinek merő pótlásává. Idővel ugyan mindinkább előfordult, hogy a végintézkedés valóságos örökösnevezést tartalmazott, különösen ha a végrendelkezőnek közel fokú rokonai nem voltak, vagy ha törvényes örökösét az örökségből teljesen kitagadta; de mégis rendszerint a végintézkedés csak hagyományok rendelése és a hagyatékhoz tartozó tárgyaknak az örökösök közötti elosztása végett készült. A végintézkedések megkülömböztetése végrendeletek (testamenta) és fiókvégrendeletekre (codicilli) még csak kivételesen, péld. némely olasz város jogában, volt gyakorlatban és általános alkalmazást csak is a római jognak

[1] Ez hazánkban is divott; lásd IV. László 1276-ki kiváltságlevelét Buda számára. Fejér Cod. Dipl. VI. 2. 401. l.

túlnyomó uralomra jutásával, tehát a középkor után nyert. Többnyire nem az öröklés rendjén, hanem csak a hagyatéki tárgyak elosztásán változtatva, a végintézkedés a középkorban rendszerint csak a mai fiókvégrendelet természetével birt, miért is több állhatott meg egymás mellett, a későbbi a korábbit nem rontván le szükségkép.

A *végintézkedés* (testamentum, Geschäft) létrejöttének formaságai a középkori jogokban sokfélék. Legszokásosabbak és legrégiebbek a *hatóság vagy hiteles hely* (káptalan, konvent) *elötti beallás* formájában készült végrendeletek; idővel meghatározott számú *tanúk* előtt is lehetett végrendelkezni és Németország némely vidékén, de kivált Francziaországban és hazánkban, divott az u. n. *egyházi* vagyis a plébános és két tanú jelenlétében alkotott végrendelet. Az egyház, a melyről a végrendeletekben a lelki üdvösségre való tekintetből (pro remedio animae) megemlékezni szokás volt, különösen pártolta a végrendeleti intézményt, sőt Francziaországban annak mellőzését (inordinate, sine lingua decedere) az egyházi absolutio megtagadásával sujtották. És az egyház javára (ad pias causas) intézkedni még a halálos ágyon is lehetett, mig külömben sok vidék joga, hogy a végintézkedés érvényes legyen, az intézkedő egészséges állapotát (mit gesundem Leibe) követeli.

Eltekintve azoktól a korlátoktól, melyeket a végrendelkezés jogának némely vagyonnak, például a paraszti vagy hűbéri birtoknak, természete vetett, az még sokféleképp volt korlátozva. Hazánkban különösen az Árpádkorszakban csak egyenes fiutód hiányában (haeredum carente solatio) és fejedelmi engedélylyel lehetett végrendelkezni; később azonban a végrendelkezés szerzeményi javakról meg volt engedve, de nem az ősiekről. Nyugaton is csak ingóságok és szerzeményiek lehettek a végrendelkezés rendes tárgyai, az ősi vagyonnak pedig legfeljebb egy részére (harmad, negyed vagy ötödrészére) terjeszkedhetett az ki. Midőn tehát a forgalom és az ipar emelkedésével az ingó és a szerzeményi vagyon szemben az ingatlan és ősi vagyonnal nagyobb jelentőséghez jutottak, kivált a városokban, és igy a végrendelkező tetemes külömbséget létesíthetett örökösei között, ez az u. n. *köteles résznek (portio legitima)* sürgetéséhez vezetett a legközelebbi rokonok, t. i. gyermekek és szülék javára, mely azonban még a középkor végén sem alkot általános intézményt.

II. A tulajdonképi végrendeletek mellett nevezetes szerepet vittek még a középkorban az *örökösödési szerződések (Erbverträge).*

Oly egyének közt kötve, kik örökjoggal egymás irányában nem birtak, az örökösödési szerződés az egyik szerződő fél vagyonának egészben vagy részben átszállását halál esetére czélozta biztosítani a másik szerződő fél javára. Formája különösen Németországban és Olaszhonban az volt, hogy a szerződésről okirat készült és az abban megjelelt vagyon vagy fekvőség a leendő örökösre ruháztatott és neki tényleg át is adatott, ki azt ismét korábbi tulajdonosának birtokába visszabocsájtotta, de úgy, hogy ez annak élvezete fejében csekély évi bért fizessen, mely a leendő örökösnek a birtokhoz már megszerzett tulajdonjoga elismeréseül szolgáljon. Igy biztosítottak a szerződési örökösnek várományosi jogot, később azonban az ily vagyon tényleges átadását és birtokba visszabocsájtását szükségesnek nem tartották és elégséges volt, ha a szerződés értelmében készült végrendelet a biróság előtt készült, ami az u. n. birósági végrendeleteknek adott keletkezést. Francziaországban és Angliában ily örökösödési szerződések jobbára csak házasfelek között korábbi házasságból származott gyermekek jogainak biztosítása végett vagy hason érdekből készültek.

Olaszhonban és később Németországban s más nyugat-európai országokban is gyakran nem csupán a szerződő felekre, hanem egész nemzetségükre is kihatólag állapították meg a kölcsönös öröklési jogot, hogy az egyik család magvaszakadtával annak vagyona a túlélő családra szálljon, a milyen örökösödési szerződésre *(Erbverbrüderung)* többnyire csak főrangú családok léptek.

Csak egyik faja az örökösödési szerződéseknek volt az *örökségről való lemondás (Erbverzicht)*, mely többnyire a család nő tagjai részéről annak férfi tagjai javára történt. A férjhez menő nőt rangjához illő hozománynyal ellátni a középkorban sokáig nem volt családi kötelesség, miért is hozománynak kirendelése a nő örökségének teljesen vagy részben kiadásával egyértelmű volt, azaz neki örökrészébe beszámíttatott. E későbbi beszámítás veszélyeinek elkerülése végett már korán a férjhez menő leánynak választására hagyták, vajjon inkább az örökséghez akarja-e magát tartani, a nyert hozomány betudása mellett, vagy pedig a hozomány fejében minden igényeiről a szülői örökséghez lemondani.[1] Mi eleinte csak szokás volt, az főúri házakban családi jogszabálylyá lett, melynek értelmében a leányoknak férjhez menetelük alkalmával az örökség-

[1] E szokás sugallta némely tartományi vagy városi jog azon intézkedését, hogy a férjhez menő leány hozománya köteles részével arányban álljon.

ről le kellett mondaniok, és azzal, a rendszerint csekély összegben megállapított, hozománynyal beérniök, melyet a családi jog számukra biztosított.

4. §.

A hűbérekben való öröklés rendje.

Irodalom: *Sécretan Ed.:* Essai sur la féodalité. Lasaunne, 1858; *Pertile:* i. m. IV. köt. 134—146. l.; *Zoepfl:* i. m. III. köt. 254—261.; *Schulze H.:* Das Recht der Erstgeburt in den deutschen Fürstenhäusern.

Már a IX-ik század végén, de kivált a X-ik és legkésőbb a XI-ik században a hűbérek mindenütt örökösökké váltak, mit nemcsak a hűbéresek természetes törekvése birtokaik élvezetét családjaik számára biztosítani eredményezett, hanem nagyrészt az a körülmény is, hogy ép e századokban a legtöbb hűbér ugy keletkezett, hogy szegényebb sorsú szabadok apró allodbirtokaikat szolgálataikkal együtt egyházi vagy világi hatalmasoknak védelem fejében felajánlották a birtokhoz való jognak utódaik számára fentartása mellett.

Az öröklés rendjére nézve két rendszert lehet főleg megkülönböztetni. Ott, hol, mint Francziaországban és a normann hódítás óta Angliában és a szicziliai királyságban valamint némely spanyol vidékeken, a politikai élet kiválóan hűbéri természetű volt, ennek állandósága érdekében a hűbéri örökösödés terén a szabály a hűbérek oszthatatlansága volt. Ellenben Németországban és a vele kapcsolatos olasz királyságban, hol a politikai élet a tulajdonképi középkorban még nem volt oly kifejezetten hűbéri, a hűbérek rendszerint oszthatók voltak. Ép azért a hűbériség hanyatlásával az első csoporthoz tartozó országokban, a későbbi középkorban, a hűbér oszthatóságát hovatovább elismerték, mig Német- és Olaszországban viszont a tartományuraságok és fejedelemségek későbbi keletkezésével kapcsolatban a nagyobb hűbérekre nézve az oszthatatlanságot később állapítják meg.[1]

A hűbér oszthatatlansága mindenekelőtt maga után vonta, hogy a hűbéres utódai nem részesülhettek egyenlően a hűbérben, hanem ez közülök csak egyre szállhatott át, mire nézve az *idősb-* vagy *elsőszülöttség rendje (primogenitura,* droit d'ainesse) döntött. Ez, mit a franczia hűbéri okmányok már a IX-ik század végén

[1] A választó fejedelemségre nézve ez elvet az arany bulla mondotta ki

általános hűbérjogi elvként hirdetnek, intézkedni késztetett az utóbb szülöttek ellátásáról. E végre szolgáltak az *apanagium* (apanage) és a *paragium* vagy *freragium* intézményei. Tudniillik a hűbért öröklő idősb szülött, kire a családi czim és czimer is osztatlanul átszállottak[1] és ki a nemzetségi okmányok hivatott őrzője volt, vagy a hűbér jövedelmeiből juttatott a család többi tagjainak meghatározott részeket (apanagium), vagy pedig a hűbér csak egy részét tartva meg közvetlen birtokában, a többi ahhoz tartozó uradalmakat ifjabb testvéreinek hűbérbe adá, a mely ily testvéri vagy nemzetségi osztály alapján keletkezett alhűbéreket freragium vagy paragium néven ismerték és általok az ősi hűbér (herzogság, grófság stb.) idővel számos apró hűbérekre szakíttatott.

Ezen az oszthatatlanság elvére fektetett öröklési rendszer még ott is, hol az a tulajdonképi középkorban a szabályt alkotta, visszaszoríttatott a nagyobb hűbérekre és a középkor végén már itt is csak kivételes (t. i. családi szerződések alkotta) jog alapján volt érvényben, az oszthatóság pedig és ezzel a hűbéri birtoknak az utódokra egyenlő részekben átszállása mindinkább meghonosulnak, legfeljebb, hogy mint ez Francziaország- és Angliában divott, a legidősbnek még folyton előjoga volt a családi főjószágra (manoir principal) nézve. És ez elvek irányadók voltak csak ugy az egyenes ágbeliek örökösödésénél, mint mikor a hűbér az oldalágra jutott, csakhogy az oldalági rokonok közől csupán a hűbér első szerzőjétől leszármazottaknak volt örökjoguk.[2]

Németországban a hűbérek sokáig *merő ágbirtokok* voltak; csak atyáról fiura szállván át, és sem a felmenőkre, sem pedig az oldalágra. Következménye ennek a hűbérekben való osztálynak gyakori mellőzése volt. Mert mig a hűbér osztatlanul volt az utódok kezében, ezek együttes gewere-jében, az egyik testvér halála csak mint kilépés a közbirtokosságból jelentkezett, mely a lemenő ágbeli utódlást még meg nem szakítja, mi, midőn az osztály után a hűbér egyes részei teljesen külön birtokba jutottak, mindig bekövetkezett *(Theilung bricht Folge)*. Ez adott később keletkezést az *együttes megadományozás (investitura simultanea, Gesammtlehen, Belehnung zur gesammten Hand)* intézményének, melynek értelmében több testvér vagy rokon együttesen, azaz részükre közösen kiállított adománylevéllel és egy ténynyel végzett investitura útján, lett a hűbérrel

[1] Az utóbb szülöttek (puinés) rendszerint a családfőnél kisebb czimet viseltek, azt, melyet az osztály alkalmával nekik juttatott uradalom adott.

[2] A felmenők hűbérekben soha sem örökösödtek: »Fiefs ne remontent pas.«

megadományozva. Hatása ennek az volt, hogy az igy megadományozottak mindenike maga és utódai részére a hűbérre egészében szerzett jogot, minek következtében, ha ők vagy utódaik egymás között osztályt tettek is, a hűbér csak egészében szállhatott vissza a hűbérurra, az adományosok összes örökképes maradékainak elhalása után.

Dél-Németországban e kisegítő intézményre sem volt szükség, mert ott, a longobard hűbérjog behatása következtében, a hűbéri birtokban később az oldalági rokonnak is adtak örökjogot, feltéve, hogy a hűbérnek a családban első szerzőjétől származott le. Az öröklés rendje jobbára az *ági* (Linealsystem) volt, melynél fogva a hűbér az utolsó birtokos ágában szállott tovább, mig tőle leszármazók éltek és csak azután jutott testvére ágára, ritkábban a *fok szerinti* (Gradualsystem), midőn nem az utolsó birtokos ágára, hanem a hozzávaló rokonság közelségére tekintettek.[1]

A hűbéri örökösödés sokáig tisztán fiági volt; a nők hűbéri örökjogot nem élveztek. A hűbérbirtok kiváló hadi jelentőségének enyésztével azoban a nők öröklési képessége arra is kiterjesztetett, de mindig csak egyenes fiutódok hiányában, mit Franczia- és Angolországban már korán elismertek, és pedig majd ugy, hogy a legidősb leány örökösödött a hűbérben, ifjabb nővéreit abból paragiumokban vagy apanagiumban részesítve (igy a jeruzsálemi assisiák szerint), majd (mi azonban kivételes) ugy, hogy a leányutódok egyenlően örökösödtek; oldalági öröklés esetében pedig csak a rokonság egyenlő fokán előzte meg a fi- a nőrokont. Longobard valamint német hűbéri jogokban a nők örökösödését csak későn (Németországban a XIII-ik században) kezdik elismerni és nőkre is átszálló hűbérek (Weiberlehen, Kunkellehen) később is ritkák. Még legszokásosabbak voltak a nőágra is átszálló hűbérek (feuda feminina) az egyházi fejedelemségekben; különösen a felajánlás útján keletkezett hűbérek voltak ilyenek. (Krummstab schliesst niemand aus).[2]

[1] Például a testvér megelőzte az unokát.

[2] Ezekre, melyekre nézve a fuldai apátság hűbéri udvarának joga szolgált mintaképül, Németországban a fuldai hűbérek nevét is viselik.

IX. FEJEZET.

Kötelmi jog és az azt pótló intézmények.

1. §.

Bevezetés. Az iparűzés joga.

Irodalom: *Mascher H. A.:* Das deutsche Gewerbewesen von des frühesten Zeit bis auf die Gegenwart. Potsdam, 1866.; *Schönberg G.:* Zur wirthschaftlichen Bedeutung des deutschen Zunftwesen im Mittelalter. Berlin, 1868.; *Colmeiro Man.:* Historia de la economia politica en España. Madrid, 1863. 2. köt.; *Cibrario L.:* Della economia politica del medio evo. Torino, 1861. 2. köt. 5. kiad.; *Inama-Sternegg K.:* Deutsche Wirthschaftsgeschichte des X—XII-ten Jahrhunderts. Lipcse, 1891.

I. A kötelmi jog a középkori jogéletnek legfejletlenebb ága, mi a forgalom kisszerűségének és az ipari és a kereskedelmi szabadság hiányának volt természetszerű következménye. Az ipari és a kereskedelmi jogviszonyoknak rövid ismertetése szolgáljon tehát a kötelmi jog bevezetéséül.

Azon kevés *ipari tevékenységet*, melyre a társadalomnak a középkor kezdetén szüksége volt, *szolgakezek* teljesítették, harczias és miveletlen népek a munkát szabadhoz méltónak nem tartván. Minden önálló háztartásnak tehát a megkivántató iparczikkek előállításáról helyben, szolga népe munkájával kellett gondoskodnia. A nagyobb háztartások és gazdaságoknak az ily czikkeket túlnyomóan kézmíves szolgák szolgáltatták, kikkel legsürűebben a földesuri udvar, majd a várak körül lehetett találkozni.

Az udvari jogok keletkezésével indul meg a munka felszabadítása. Midőn a szolgatelek után teljesítendő kézmívesmunkát meghatározta, az udvari jog ezzel lehetővé tette, hogy a szolga és családja a kiszabott munka teljesítése után saját hasznára, tudniillik a vásár számára is dolgozhasson, minek, miután a munkateher a telken nyugodott, a családtagok szaporodásával folyvást fokozódni kellett. Szerzeményével a szolga a földesurnak tartozó munkát idő-

vel megváltotta, majd személyes szabadságot szerzett magának és ezzel az önálló ipari tevékenység felé ismét egy lépést tett, hason helyzetbe jutva azokkal, kik mint puszta személyes szabadsággal birók, idegen birtokon munkabeli vagy fizetésbeli szolgálatok teljesítése fejében letelepedve voltak, tehát a jobbágyokkal. Azonban akár szolgailag, akár jobbágyilag üzve, *az ipar a földhöz kötött maradt, csak a városi szabadság kivívása juttatta a kézmíves nép egy részét társadalmi önállósághoz.*

A városi szabadsággal, tehát körülbelül a XI-ik században, veszi Európa nyugati és déli részében a földtől különválasztott, némileg *önálló ipar* kezdetét; a városi intézmény kiséretében terjedt az kelet és éjszak felé és a városok emelkedésével nyert az ipari tevékenység társadalmi becsben, csak egynémely iparág, melyet tulnyomólag a falun üztek (malomipar, bőrgyártás stb.), maradván kevésbé becsült (unehrbar).[1] De ha a városokban az ipar mentesült is a földesuri korlátoktól, a testületi szellem, mely hisz a városokban volt leginkább otthonos, valamint a törekvés, a termelők, valamint a fogyasztók érdekeit a forgalom kisszerűsége daczára állandóan biztosítani, az ipart uj békóba verték, tudniillik a *czéhrendszerébe*, mely a nyugat előbbre haladt országaiban már a XII-ik században, hazánkban pedig a XIV-ikben honosult meg.

II. A középkorban nemzetgazdászati életről, e szó tulajdonképi értelmében, szólani nem lehetett, egy-egy ország különböző részei gazdászati viszonyai között összefüggés, kölcsönhatás még hiányozván; minden nagyobb város s minden apró tartomány gazdászatilag is külön állott. Apró területre szorítkozó gazdászati élet az iparczikkek előállítását és elárusítását a szabad kinálatra és keresletre nem bizhatja, hanem az iparos, ki idegen tartományba, sőt gyakran még idegen városba sem vonulhat, az ipara utján való megélhetés, és viszont a fogyasztó, ki nem vásárolhat idegen helyen, a biztos és olcsó vásárlás tekintetéből egyaránt védelemre szorulnak. E védelmet városokban a városi hatóság volt hivatva nyujtani, mely a polgárok erkölcsi ugy mint anyagi jóllétéről egyáltalában gondoskodván, ez utóbbi érdekében a termelést, vagyonelosztást és fogyasztást hatóságilag szabályozta, mely felfogáson nyugodott a tulajdonképi és a későbbi középkorban a munkának joga.[2]

[1] Ilyeneknek tekintettek még némely családra alkalmat könnyebben nyujtó iparágak is.

[2] Országos szabályzatok e téren csak későn keltek, a legelső volt az angol statute of labourers III. Eduard korából.

Valamely iparágat a város területén üzhetni, a városi hatóság engedélyétől függött, vagyis, mert egy és ugyanazon iparágat űzők már korán alkottak testületet, u. n. *czéhet* (Zunft), ő állapította meg az ipari czéhek szabályait (Zunftrollen).[1] Ezekben meg volt határozva, hogy ki léphet be a czéhbe, ki lehet annak önálló, vagyis az iparágat mint mester űző tagja, és a legények viszonyát a mesteréhez s az iparczikkek készítésének módját is részletesen szabályozták.[2] Az ily czéhen kivül állótól az iparűzési jogot rendszerint megtagadták, csak igen kevés oly iparág lévén, mely czéhkényszer alá nem tartozott (nicht zünftige Gewerbe). Meghatározása az iparűzők számának, mi ezzel szükségkép járt, és idegen árúk behozatalának megszorítása vagy tilalma az iparosnak méltányos (standesgemäss) keresetet biztosítottak; mig az iparczikkek anyaga és készítési módjának czéhszabályzat útján megállapítása, az eladásra bocsájtott czikkek hatósági megvizsgálása, a hosszú legénységi idő, mestermű készítésének követelése és az iparczikkek árának árszabályzatok útján hatósági megállapítása a fogyasztó közönségnek voltak hivatva kezességet nyújtani a czikkek jóságára nézve, és egyszersmind azt védeni a korlátozott kinálat miatt könnyen felmerülhető árfelcsigázás ellenében.

Némi szabad versenyt az ipar terén csupán a vásárok létesítettek, azonban a kereskedésnek vetett korlátok miatt szintén csak csekély mérvben.

2. §.

A szabad kereskedés akadályairól.

Irodalom: *Beer Ad.:* Allgemeine Geschichte des Welthandels. 1860—63.; *Falke Joh.:* Die Geschichte des deutschen Handels. Leipzig, 1869—70. 2. köt. *Ugyanattól:* Geschichte des deutschen Zollwesens. Leipzig, 1869.; *Inama-Sternegg:* i. m. VI. fej.; *Goldschmidt L.:* Handbuch des Handelsrechts. I. köt. Stuttgart, 1891.

A középkorban jobbára csak vásár alkalmával volt jelentékenyebb árúforgalom. A *vásárjog* regaljog volt, melynél fogva a király, majd a tartományúr (később kiváltság alapján város vagy földesúr is) adta a jogosítványt meghatározott helyen és időben vásárt

[1] Ezekre nézve lásd például *Rüdiger Ottó:* Die ältesten hamburgischen Zunftrollen. Hamburg, 1874.

[2] A czéhnek Gilde-szerű szervezete a czéhtagok erkölcsi ugy mint anyagi érdekeiről való gondoskodás nyomait hagyta a czéhszabályzatokban.

tarthatni, ki ez engedély fejében a vásárra hozott árúk után vásáradót követelt. csak kivételesen adva ez alól is felmentést, mely esetben szabad vásárról (liberum forum) szólottak. *A napi* és *heti vásároknál* később szokásba vett *évi (országos) vásárok* (Jahrmärkte, Messen, foire), melyekre vonatkozólag az országlakosoknak, majd idegeneknek is szabad jövet és menet volt rendszerint biztosítva, némi joghatóság és pénzváltási jog gyakorolhatása kiséretében voltak engedélyezve[1] és az ott véghezmenő árúforgalom részletesen volt szabályozva. Az ország vagy tartomány folyvást több helye és az év legkülönbözőbb napjai számára engedélyezve, e nagyobb vásárok idővel állandó országos vagy tartományi forgalmat létesítettek.

A kereskedésnek, különösen távol vidékre, jelentékeny akadályai voltak. Gátolták azt mindenekelőtt a *vámok*. Eleinte hidak, utak, révek fentartása czéljából követelve, a vámok később kizárólag a tartományúrnak vagy annak, kire a vámszedés joga kiváltság útján ruházva volt, haszna szempontjából kezeltettek és minden nemzetgazdászati ok nélkül, tehát szükségtelenül, gyarapíttattak.[2] A nemesség a vámfizetés alól mentes lévén, a vámok csupán a kereskedőt sujtották, midőn áruczikkeit drágították és ezek versenyképességét bizonyos távolságra lehetleníttették.

E vámok a kereskedőt előirt utak használatára kényszerítették *(Strassenzwang)*, melyeknek mellőzését sulyosan büntették. Ez utakon is a biztonságot gyakran nélkülözve és különösen rabló lovagok támadásainak kitéve, a kereskedő fegyveresen volt kénytelen utazni, sőt nem ritkán *fegyveres fedezetre* szorult, melyet neki meghatározott pénzösszeg fejében a tartományúr adott (Geleitsrecht). És ha útközben történt baleset következtében a kereskedő áruczikkei az úttal határos telekre estek, vagy hajótörés következtében partra vettettek, azok azon telek vagy part ura javára elvesztek (az előbbi jog *Grundruhr*, az utóbbi droit de bris, Strandrecht nevet visel).

De még mindezeknél is súlyosabbak voltak a kereskedőre nézve a némely városoknak adott *árulerakási* (Niederlagsrecht) és *árumegállítási* (Stapelrecht, jus stapulae) jogok. Az előbbi kényszerítette a kereskedőt, hogy árúit az illető városban a kocsiról vagy hajóról lerakja és azok tovább szállítását odavaló fuvarosok-

[1] Az engedélyezett vásárjog külső jelvénye Németországban a keztyű, hazánkban a kerék volt.

[2] Hazánkban már IV. Béla és IV. László panaszkodnak okleveleikben, hogy alap nélkül állíttatnak vámhelyek.

vagy hajósokkal eszközöltesse;[1] az árumegállítási jog értelmében pedig a kereskedő az azzal megajándékozott városban volt kénytelen czikkeit árúba bocsájtani, ezeket onnét legfeljebb haza vihetvén, de messzebb nem szállíthatván, mi a velök való további kereskedést az illető város polgárai kezébe adta.[2]

Ez akadályoktól a belföldi kereskedés korábban mentesült, majd egyes városok lakosainak osztogatott vámmentesség és hasonló kiváltságok, majd általánosabb, ily hátrányokat csupán idegenekre szorító törvények és rendeletek útján. A külföldi kereskedés azonban azok nagyobb részének az egész középkoron át alávetve maradt, ha csak azokon kivételesen államszerződések vagy egyes külföldi városoknak adott szabadalmak nem enyhítettek.

3. §.
A szerződésekről egyáltalában.

Irodalom: *Pertile:* i. m. IV. kötet 427—519. l.; *Zoepfl:* i. m. III. kötet 295—318. l.; *Stobbe O.:* Zur Geschichte des deutschen Vertragsrechtes. Leipzig, 1855.; *Stemann:* i. m. 513—521. l.; *Siegel H.:* Das Versprechen als Verpflichtungsgrund. Wien, 1874.; *Le Fort:* L'ôtage conventionnel d'aprés de documents du moyen âge. (Revue hist. 1873. 408. s k. l.); *Friedländer E.:* Das Einlager, ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte; *Wach Ad.:* Der Arrestprocess in seiner geschichtlichen Entwickelung. Leipzig, 1868.; *Meibom V.:* Das deutsche Pfandrecht. Marburg, 1867.; *Mas-Latrie R.:* Du droit de marque, on droit de représailles. Paris, 1866.; *Löning R.:* Der Vertragsbruch im deutschen Recht. Strassburg, 1876.

Eltekintve azoktól az esetektől, midőn kötelem vétségből származott, vagy pedig földhöz kötve volt, a kötelmek keletkezésének alapja a szerződés volt.

I. A középkori szerződési tannak lényeges eltérései a római jogétól azon felfogáson alapultak, hogy minden igéret, feltéve, hogy tárgya megengedett,[3] kötelező és elfogadva jogérvényes szerződést létesít, határozott formaságok ehhez nem kivántatván. Nem határo-

[1] Ily joggal hazánkban Pozsony már III. Endre korában birt a Dunán Bécs felől jövő árúkra nézve.

[2] E jog lehetett általános, t. i. bárhonnan jövő árúkra szóló, vagy pedig csupán bizonyos vidékről szállított árúkra szorítkozott. Jus stapulae-vel az előbbi értelemben birt péld. Buda, az utóbbiban pedig Soprony.

[3] Ily meg nem engedett és ép azért keresettel nem védett szerződések voltak például a játékbeliek, kamatszerződés.

zott formaságok megtartására tehát, hanem a szerződő felek szándékára tekintettek mindig a középkori szerződések megitélésénél (toutes actions sont de bonne foi) és minden szerződés a szerződő feleknek keresetet adott.[1] Ha mindamellett a középkori szerződéseknél is formaságok előfordultak, azokkal a legtöbb esetben nem a szerződés érvényessége és az abból folyó jognak perrel kereshetése, hanem a könnyebb bizonyítás,[2] a szerződő feleknek erősebb kötelezése vagy pedig a szerződő felektől különálló személyek védelme érdekében éltek.

Hogy az adós nagyobb mértékben érezze magát kötelezve, a középkori szerződéseknél a kézadás, a csók, az áldomás-ivás (Leithkauf), felpénz (Gottespfennig) és a teljesítésnek különös ünnepélyességgel, gyakran esküvel is, igérete divtak. A könnyebb bizonyítás érdekében pedig és hogy idegennek az őket a szerződésből érhető jogsértés ellenében könnyebben védekezhessenek, sokáig szokásban volt, szerződéseket a birósági gyülekezet (Ding; innét Geding = szerződés) szine előtt kötni vagy, mint később, hiteles hely (káptalan) vagy hatóság előtt bevallani. E czélra szolgáltak jelképeknek (symbolumoknak) használata és tanúknak a szerződés kötéséhez meghivása is, milyenekül többnyire fiatal egyéneket kértek fel, kik e szerepükre emlékeztető tárgyat (péld. érmeket) vettek vagy mit Francziaországban ribuari szokásnak mondanak, a tanuskodás alkalmával őket arczul csapták; a szerződésnek okiratba foglalását is csupán a könnyebb bizonyítás érdekében vették gyakorlatba. Idővel azonban e formaságok közől egyik-másik, péld. okirat készítése vagy tanúk használata, különösen pedig a városokban a nyilvánkönyvekbe (telekkönyvekbe) való bejegyzés, szükségesnek lett kijejelentve egynémely bizonyos sommát meghaladó vagy ingatlanra vonatkozó szerződésekre nézve.

II. A szerződés teljesítése a kitűzött napon, nap lemente előtt (bei Sonnenschein) volt eszközlendő, melynek elhalasztása *késedelmet* (Verzug) okozott, mely mint vétség (delictum) felfogva, birságfizetést (amende)[3] vont rendszerint maga után, vagy, mi különösen bérfizetéseknél divott, a bérösszeg kétszeres fizetésére kötelezett. (Der Zins rutscht.)

A szerződési kötelességek teljesítésének biztosítása érdekében

[1] Ezzel elesett a contractus és pacta, a naturalis és civis obligatio, a bonae fide és stricti juris-féle szerződések közti megkülönböztetés.

[2] Hogy t. i. a panaszlott puszta esküjével ne menekedhessék.

[3] Ezek leginkább a franczia jogban divtak.

számos intézménynyel találkozhatni a középkori jogokban. Következménye volt ez a személyes hitel hiányának a középkorban, mit leginkább a hatóságnak és vele az igazságszolgáltatásnak az országban sokfélesége és az örökösnek csekély felelőssége az örökhagyó adósságaiért okoztak. A *kezesség*, *záloglevél*, de különösen a *zár alá vétel és letartóztatás* (Arrest) sokféle nemeivel e hiány pótlására éltek.

A *kezesség* (fideiussio) a szerződő felektől különálló egyént vont a kötelembe, még pedig vagy úgy, hogy ez az adósért, ha ez fizetni nem tud vagy nem akar, teljesítsen, vagy, mi szokásosabb, úgy, hogy a hitelezőnek szabadságában álljon a fizetési idő lejártával akár az adós, akár a kezes ellen fordulni; sőt gyakori többek együttes (zur gesammten Hand) kezessége is, némelykor pedig a kezességre hűbéri, szomszédsági és hasonló viszonyok is köteleztek.

Még jelentékenyebb szerepe volt a középkori szerződési jogban a *zálognak*. Ez vagy *szerződési* vagy foglalt azaz *önhatalmúlag vett* zálog volt. A megkötött szerződés biztosítása végett a hitelezőnek zálogot (vadium, pignus) adni (Pfand setzen, innét zálogszerződés = Satzung, Versatzgeschäft) már a népjogok korszakában szokásban volt, de csak mint kézi zálogot és nem mint jelzálogot. A hitelező a birtokába boçsátott zálogtárgyat, ha ez ingatlan volt, rendszerint használhatta is,[1] de el nem adhatta, vagy ha igen, visszaváltási joggal az adós részére; az ingó zálog azonban, a fizetési határidő elmulasztása esetében, a zálogbirtokos tulajdonába ment át vagy kielégítése végett eladatott. A *jelzálog* intézménye legkorábban Olaszországban fejlődött ki, hol már a longobard jog ismert egy ahhoz hasonló intézményt (rem in cautionem obligare) és hol már a XIII-ik század végén, legkorábban úgy látszik Velenczében, a jelzálogokat nyilvánkönyvekbe bejegyezték. Németországban az átmenetet a jelzálog intézményéhez az közvetitette, hogy az adós oly módon köthette le a hitelezőnek birtokait, hogy ez a fizetési határidő elmultával azokból tetszés szerint válaszszon zálogot; a XIII-ik század végén és a XIV-iknek elején azonban már itt is lehetett valamely fekvőségre nézve ennek átadása nélkül szerezni zálogjogot, különösen a városokban nyil-

[1] Ez, mi kezdetben az adósság törlesztése fejében volt megengedve (vif gage), később a kamattilalom kijátszására lett felhasználva, miről bővebben a következő fejezetben szólunk.

vánkönyvekbe[1] való bejegyzés útján,[2] mi a hitelezőnek rendszerint jogot adott, hogy a bejegyzett birtokot kielégítése végett esetleg eladhassa. A nemesi jog ellenben a zálogkép lekötött uradalmak és hatósági jogoknak rendszerint csak használhatását, legfeljebb idegen kézre hason minőségben bocsájtását engedte meg, de nem olyatén elidegenítését, mely azok visszaváltását lehetlenítette volna.

A szerződésileg lekötött zálogon kivül azonban még az önhatalmúlag vett zálogot is ismerték. A ki nem elégített hitelező adósát rendszerint csak birósági személy közbejöttével zálogolhatta meg, biróságon kivül pedig csak ha erre szerződésileg fel volt hatalmazva, vagy ha a zálogvétel közvetlen birtokháborítás vagy károsítás alkalmával ennek könnyebb bizonyítása végett történt. E zálogvétel az adósnak csak ingó jószágát érhette, melyet a hitelező vagy károsult, ha azt meghatározott idő alatt ki nem váltották, kielégítése végett eladhatott.

A zálogolás a magán-executiónak csak egyik neme volt, a másik az adósnak nem jószágát, hanem személyét érte. Adósság vagyis a szerződési kötelesség teljesítésének elmulasztása esetében ugyanis az adós személyében is letartóztatható volt, ha tudniillik szerződésileg kötelezte magát, hogy fizetésképtelenség esetében adósságát leszolgálja (sich zu Hand und Halfter stellen) vagy, mi Európaszerte divott, magát személyében mindaddig letartóztatni engedte, mig fizetési kötelességeinek eleget nem tesz. Ez utóbbira vonatkozott az *obstagium (Einlager, Einreiten, Leisten, ôtage)* nevű szerződés,[3] melynek értelmében a hitelező a hanyag adóst kényszerítette, hogy az nála, vagy valamely más, a szerződésben kikötött helyen (többnyire valamely korcsmában) és pedig vagy egyedül vagy meghatározott számú szolgákkal (gyakran kocsival és lóval is) saját költségén addig tartózkodjék, mig kötelezettségét le nem rója, mi főleg a költségek nyomasztó voltával gyakorolt kényszerítő hatást.[4]

[1] Ezek kezdetben merően nyilvántartási könyvek voltak, melyekbe a felvállalt adósságot csupán a könnyebb bizonyítás végett jegyezték be, később azonban, különösen a római jogeszmék behatása alatt, valóságos jelzálogkönyvekké lettek.

[2] Hazánkban u. n. fassionalis könyveket péld. Sopronban már a XIV-ik században vezettek; az első város, melynek hazánkban valóságos telekkönyve volt (t. i. már 1439-ben) Pozsony.

[3] A városi jogélet ezt hazánkban is ismerte.

[4] Előkelő urak többnyire nem személyesen, hanem csak szolgáik személyében teljesítendő obstagiumra kötelezték magokat.

Ha végtére az adóst sem személyében, sem vagyonában érni nem lehetett, mert az a hitelezőre nézve idegen hatóság alá tartozott, és ez az adós ellenében igazságot szolgáltatni vonakodott, a középkorban még egy kényszerítő eszközzel élhettek. Jogosítottnak tartották tudniillik a hitelezőt, hogy ily esetben késedelmes adósának bármely alattvalóját vagy honfitársát, kit hatalma alá hozhatott, helyette letartóztathassa, vagy ezek bármely vagyonát lefoglalhassa, mig követelése ki nem elégíttetik. Ez ellen azonban később szerződések, majd kiváltságok, majd helyhatósági szabványok útján törekedtek a város vagy község kötelezettséget nem vállalt lakosainak védelmet nyujtani.

4. §.

Egynémely szerződésről különösen.

Irodalom: *Pertile:* i. m. IV. köt. 519—656. l.; *Neumann M.:* Geschichte des Wuchers in Deutschland. Halle, 1865.; *Endemann W.:* Die nationalökonomischen Grundsätze des kanonistischen Lehre. Jena, 1863. *Ugyanattól:* Studien in der romanisch-kanonistischen Wirthschafts- und Rechtslehre bis gegen das Ende des XVI-ten Jahrhunderts. Berlin, 1874. I. köt.; *Goldschmiedt:* Universalgesch. des Handelrechts. 1891.; *Schroeder* és *Viollet:* i. m.

Az egyes szerződésekről külön-külön szólani messze vinne, csupán a kölcsönről és a vele összeköttetésben álló üzletekről, és a pénzváltási és az ebből származott váltóüzletekről kell röviden szólanunk.

I. A *kölcsön* csak mint ingyenes jogügylet volt keresztények között megengedve. A kamatvétel tilalma az egyháztól származik, mely a kamatvételt, mint az általa prédikált határtalan felebaráti szeretettel ellenkezőt, eleinte csak rosszalta, később azonban, tudniillik hatalma emelkedésével, az erkölcsi parancsát jogszabálylyá emelte, a melynek megsértését sulyosan büntette, mit a későbbi középkorban a romanisták is helyeseltek. *Kamatra vagyis uzsorára* kölcsönt a középkorban csak zsidó adhatott, kinek számára ez kiváltságilag volt biztosítva.[1] A tőkevagyon gyarapodásával és a pénzforgalom emelkedésével tehát a pénz értékesítése végett más, a kamatkölcsönt helyettesítő, üzletekhez kellett folyamodni.

Ezek egyik legnevezetesbike volt a *járadéki ügylet (Rentenkauf. emtio redituum).* Városokban, később falun is, szokásban volt

[1] V. ö. e munka 4. könyvének 4. fej. 3. §-át.

a földbirtokot ugy értékesíteni, hogy annak egyes részeit (házat, telket) állandóan, azaz örökösen, idegen használatba bocsájtották évi bérnek fizetése fejében, mely eleinte termékekben, később pénzben fizetve, a tulajdonosra nézve évi jövedékül szolgált. Ezen jogügylet formájába öltöztették később a pénzkölcsönt. A hitelező tudniillik az általa adott pénz fejében az adóstól nem vett ugyan kamatot, hanem ezt kötelezte, hogy részére valamely birtoka után meghatározott évi járadékot fizessen, mi által a hitelező a birtok vevőjéül jelentkezett, kinek az adós ennek állandó élvezete fejében évi bért fizet. Az adós a vett tőkét lefizetve, a bér lefizetése alól menteşült, mig a hitelezőnek rendszerint nem állott jogában az adóst a tőke visszafizetésére kényszeríteni.

Hazánkban a járadéküzlet csak a városokban dívott, másutt helyét a használattal összekötött zálog intézménye pótolta, melylyel a nyugat-európai országokban is találkozhatni. Ha a kölcsön zálogügylet formájában köttetett, a hitelező az adós valamely birtokát oly kikötéssel kapta zálogul, hogy azt mindaddig teljesen élvezhesse, mig a zálogtárgyon fekvő összeg ki nem fizettetik, vagy, mi hazánkban szokásos, a szerződésben kikötött időig, melynek a kiváltás eszközlése nélkül történt elmulasztása a hitelezőt rendszerint a zálogbirtok tulajdonosává tette.

És a kamatkölcsön pótlására szolgált a *váltóüzlet* is, melynek keletkezése szintén a középkorba esik.

II. A cserének egyik legjelentékenyebb neme a középkorban a *pénzváltás* volt, melyet a *cambium* szó alatt kiválólag értettek. A hűbéri világban, midőn a monetagiumot a királyon kivül még számos tartományur és város is gyakorolta, már csekély távolságra más pénz lévén forgalomban,[1] a pénzváltás gyakori szükségét érezni kellett, a mint a keresztes háborúk visszahatásaképp kereskedés és közlekedés élénkültek. — Eleinte a pénzverési jog függelékének tekintve, a pénzváltás később önálló üzletággá lett, melyet egyesek a fejedelemnek vagy városnak fizetett adó fejében gyakoroltak. Legkorábban, mint látszik, az olasz városokban, hol már a XII-ik század elején voltak önálló üzlettel biró pénzváltók (campsores) és hogy az üzlet Olaszhonból terjedt el Franczia- és Németországba, bizonyítja az is, hogy itt a pénzváltókat a *lombardok* neve alatt ismerték.

E pénzváltóüzletek vagy *bankok* igy nevezve a váltóasztalok-

[1] Idegen pénzzel élni rendszerint tiltva volt.

ról (Geldbänke), melyek a lombardokon kivül jobbára zsidók kezén voltak, nem maradhattak egymástól elszigetelve, hanem elébb oly módon, hogy a jelentékenyebb pénzváltóüzletek több helyen fiók-üzleteket létesítettek, később pedig associatio alakjában, keletkezett közöttök bizonyos összeköttetés. — Ennélfogva egymásnak hitelt nyújtva, pénzutalványokat kifizetés végett elfogadtak, mi lehetővé tette, hogy valaki egy bizonyos összeget valamely pénznemben az egyik város bankárjánál lefizetvén, azt utalvány alapján más pénznemben más város bankárjától ismét felvehesse. Az e czélra szolgáló utalvány a *váltólevél (lettera di cambio)* és azon szabályok, melyek e váltólevél kiállítása és a benne foglalt utalvány foganatosítására vonatkoztak, alkották a *váltójogot* (jus cambiale), mely a XII-ik század végén és a XIII-ik elején keletkezett, és első jelentékenyebb kifejtését Florenczben és Genuában nyerte;[1] és egyáltalában korábban fejlődött Olasz-, majd Franczia- és Spanyolországban, mint a német földön, hová, és pedig legelsőbben a Hansa területére, azt csak a XIV-ik század folyamában Flandriából plántálták át.

[1] A névbecsülés, óvás, forgatmány (giro) már a XIV-ik század végén ismeretesek voltak és már a XV-ik század közepén (bolognai jog 1454. 65.) a váltójogi szigorral találkozunk, mely idővel folyvást nevekedik.

———— ————

X. FEJEZET.

Perjog.

1. §.

A birói hatalom és biróságok.

Irodalom: *Bethman-Hollweg:* Der germanisch-romanische Civilprocess im Mittelalter. 2. köt. Bonn, 1873.; *Zoepfl:* i. m. 3. köt. 343—366.; *Warnkoenig und Stein:* i. m. 3. köt.; *Hajnik I.:* A magyar birósági szervezet és perjog története. Budapest, 1899.; *Stölzel Ad.:* Die Entwickelung des gelehrten Richterthums. Stuttgart, 1872. 2. kötet; *Schaeffner:* i. m. 3. kötet. 475—583. l.; *Planck I. W.:* Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter. Braunschweig, 1878. 2. kötet; *Schroeder:* i. m. 528. s. k. l.

I. A tulajdonképi hűbéri országokban a birói hatalmat, valamint a többi felségjogokat, a királyon kivül, mindenik tartományur (báró) önjogulag birta, kik ismét annak gyakorlását majd egész teljében, majd pedig részben kiváltságilag vagy hűbéri tisztség formájában egyes urakra vagy testületekre, különösen városokra, állandóan átruházták, de ugy, hogy a jogszolgáltatásnak ezek részéről megtagadása esetében hozzájuk lehessen fordulni igazságért. Oly országokban ellenben, hol a királyság megőrizte közhatalmi természetét, a törzsi szerkezet elenyésztével minden birói hatóság, kivételével a tulajdonképi szolgákra szólónak, a királyinak lehetett csak kifolyása, közvetlen vagy közvetett királyi megbizáson, azaz királyi vagy ismét ennek alapján kelt földesuri kiváltságon alapulhatott, mint például Angliában vagy Magyarországban.

De a tulajdonképi hűbéri országokban is a királyság, a mint az a későbbi középkorban ismét erőhöz jut, már korán kivivott főhűbéruri állására, később pedig a fejlődő államhatalmi tanokra támaszkodva, a birói hatalmat ismét kezében egyesíti és az egyes urak, ugy mint a testületek joghatóságát magától függésbe hozza. Csupán Németországban és a vele összeköttetésben állott olasz

királyságban indul a fejlődés, összefüggésben a fokozódó politikai szakadozottsággal, a birói hatalomnak mind határozottabb megoszlása felé, a mennyiben, különösen a középkor végén, a császárhoz való felebbvitelt kizáró kiváltságok (privilegia de non apellando) osztogatásával a német fejedelmek birói hatalma teljesen önállóvá lett.

Kiváltság valamint tisztség egyénekre ugy mint testületekre a biráskodási jogot különböző kiterjedésben ruházván át, ez a középkorban a *felsőbb és alsóbb fokú jogszolgáltatási hatalomnak*, sőt néhol még egy középfokúnak is (*justitia alta, media et bassa*) megkülönböztetéséhez vezetett. Felsőbb fokú biráskodási hatalomnak azt mondották, mely polgári és büntető ügyekben eljárni egyaránt jogosítva volt, tehát főbenjáró perekben is itélhetett, miért is a *pallasjoggal* (jus gladii, jus spatae et sanguinis, Blutbann, hazánkban *szabad ispánság*) felruházottnak mondatott. Biráskodási hatalom kiterjeszkedőleg polgári perekre és bűnügyekre, de a főbenjárók kivételével, középfokú jogszolgáltatási hatalomnak tekintetett; mig az alsóbb fokú rendszerint csak bizonyos értéket meg nem haladó és többnyire csak paraszti vagy jobbágybirtokra vonatkozó keresetekben volt itélni jogosítva, bűnügyekben legfeljebb némi elővizsgálati teendők véghezvitelére volt illetékes.[1]

II. A birói hatalommal felruházott egyén e korszakban is u. n. *birótársakkal* (cojudices, jurati assessores) itélt, kiket majd ő válogatott az e tisztre alkalmas személyek sorából,[2] majd pedig melléje választattak meghatározott időtartamra (péld. városokban a jurati cives egy évre választattak) vagy csak egyes alkalomra, mint például hazánkban a nádori köztörvényszékekhez. A népnek a tulajdonképi középkorban számos osztályra szakadása miatt a birótársak nem a népből egyáltalában, hanem annak meghatározott rendi csoportjából voltak esetenkint választandók, tudniillik a perbefogott vagy vádlottal legalább is hasonrendű állásuak sorából, általánosan elismert elv lévén e korszakban, hogy mindenki csak egyenjogú társai (pares; tehát a hűbéres hűbérestársai, a polgár polgártársai

[1] Hazánkban a pallosjoggal felruházott urak és városok felsőbb fokú joghatóságot; azon városok, melyek jurisdictiója alól csupán a főbenjáró bűntények voltak elvonva (exceptis tribus, sanguine, furto videlicet et homicidio), mint az Árpádok idejében Kolozsvár, középfokú; a kiváltságolt jobbágy községek pedig csupán alsó fokú igazságszolgáltatási hatalmat gyakoroltak.

[2] Például a király nehány nagyot, a hűbérúr nehány hűbérest hivott meg birói székéhez.

stb.) kezéből vehet itéletet, miért is a hűbéri kor biróságait, megkülönböztetésül a törzsi korszak tulajdonképi népbiróságaitól, a *pair-biróságoknak* szokás hivni.

E pair-biróságok, melyek legjelentékenyebbjei a hűbéri udvarban (curia, assises) tartott biróságok (szorosabb értelemben vett pair-biróságok) voltak, a későbbi középkorban már átalakulnak *jogtudós* és ezzel *kinevezett biróságokká,* mi azonban befejezettnek még a nyugatibb országokban is csak a XVI-ik században mondható. A jog tudományos mivelésének Európában terjedésével tudniillik a tudományosan képzett római jogászok (doctores juris) tekintélyhez jutván, már korán felkérettek jogi véleményeknek (consilia)[1] adására, vitás jogkérdéseknek u. n. fogott birák minőségében eldöntésére. Később politikai okoknál fogva kitünő jogtudósok a fejedelmi tanács tagjai közé is felvétetvén, mint ilyenek, részeseivé is lehettek a királyi biróságnak, valamint némely városokban is, különösen az olaszországiakban, már korán meghivták őket a városi törvényszékben való részvételre. Igy keletkeztek jogtudósok és népbirákból vegyest alkotott biróságok és később, midőn az államhivatal intézménye mindinkább erősbült és az irásbeliség a peres eljárás terén terjedt, a népbirák mindinkább kiszoríttatnak és a biróságok fejedelmi kinevezés útján jogtudós egyénekkel töltetnek be.

Nyugat-Európában a középkor végén ez már jobbára végre volt hajtva, Németországban azonban e tekintetben is még csak az átmeneti időszakot élték, befejezetté az ott csak a XVI-ik század folyamában vált, hazánkban pedig a fejlődés ez irányban még alig vette kezdetét.

2. §.

A per folyama.

Irodalom: *Tardif A.:* Procédure civile et criminelle au XIII. et XIV. siècle. 1885.; *Fournier:* Essai sur l'histoire du droit d'appel 1881. *Ugyanattól:* Les officialités au moyen âge. 1880.

I. A tulajdonképi középkorban a peres eljárás terén a *nyilvánosság és szóbeliség* elvei folyton uralkodtak. A *titkos és irásbeli eljárás* kezdeményezői az egyházi biróságok (Francziaországban ezeket officialitásoknak hivták) voltak, honnét az elébb a főpapok

[1] Innét a jogtanárnak jurisconsultus (J. C.) mellékneve. Ily consiliumok legrégibb példája a XIII-ik század közepéről való; legrégibb gyüjteményük az Odofredé (+ 1265).

mint tartomány- vagy földesurak által tartott világi biróságokhoz és csak jóval későbben a többi világi biróságokhoz is magának utat tört. Legkorábban ezt Olaszországban észlelhetni, de már a XIII-ik századtól fogva Francziaországban is. Sokáig itt is az ügy elintézésének és az abban hozott itéletnek emléke csakis az ennek hozatalánál szerepelt egyének emlékezetében (in recordatione) élt és kétség esetén ezek kijelentésével (recort) bizonyíttatott. Az ezzel járó nehézségek elkerülése kedvéért már a XII-ik században a biróságnál jelenlévő irástudó egyének (clerici, clercs, notarii) az eljárás lefolyásáról és az ezt berekesztett itéletről, nem ugyan hivatalból, hanem magánszorgalomból, rövid jegyzeteket készítettek. Ezt nemsokára követte a szokás, hogy a biróság, ha a felek azt kivánták, az általa hozott itéletről u. n. bizonyságlevelet adott, melybe az itéletet megelőzött eljárás rövid előadását is befoglalták. Valóságos birósági jegyzőkönyveket (rotuli, rolles) vezetni azonban csak a XIII-ik századtól lesz szokássá. A XIII-ik század végétől innen már panasz- és védiratok is használtatnak, a bizonyítás pontjai feljegyeztetnek és a XIV-ik században birtokperekben és jelentékenyebb személyi keresetek elintézésénél is az irásbeliség már szabálylyá kezd válni. Franczia- és Olaszországból terjedve, az irásbeliség a XV-ik században Németbonban és lassan-lassan a többi európai országokban is tért nyert, de oly teljes kifejlődéshez, mint az említett két országban, még sehol sem jutott.

II. Kezdetét a per az *idézéssel* vette, melyet felperes kérelmére a biróság elrendelt és melyet majd a biróság pecsétjének átküldése (missio sigilli), majd pedig az erre vonatkozó birói parancsnak kézbesítésével, vagy közkiáltás (proclamatio) útján eszközöltek; és mig hűbéri felfogás szerint az idézést csak pares-ek teljesíthették, később erre birósági embereket (sergent, poroszló (pristaldus), Fronbote, homines stb.) használtak. Az idézést, ha az idézett a megszabott határnapon meg nem jelent, ismételni kellett és csak ha többszöri, rendszerint háromszori, hazánkban sokáig hétszeri, idézés után is a megjelenés elmaradt s az elmaradást alaposan nem mentették, indították meg a makacssági eljárást.

A mi a *bizonyítást*, melyet még mindig inkább jognak, semmint tehernek tekintettek, illeti, a biróság állapította meg, hogy a felek melyike tartozzék bizonyítani; az eszközök pedig, melyekkel bizonyítani kellett és lehetett, jobbára ugyanazok, melyekkel már a mult korszak perjogában találkoztunk, csakhogy jelentőségük némileg változott. Igy az eskütársi intézmény jelentősége folyvást

csökken, az okiratokkal való bizonyítás ellenben mind gyakoriabbá és fontosabbá lesz; a tanúkkal való bizonyítás pedig már inkább a mai értelemben vett, a mennyiben annál nem csak u. n. ügyleti tanúk, hanem a fenforgó kérdésről tudomással egyáltalában birók (Wissende) is gyakran szerepelnek. Az ordalé-k a XIII-ik század alatt megszünnek (hazánkban az 1279-ki budai zsinat határozata értelmében), kivételével a perdöntő bajnak, mely ép a hűbéri korban volt leginkább gyakorlatban és különösen a hűbéri udvarokba vitt perekben a fő, gyakran az egyedüli bizonyítási eszköz volt és pedig daczára annak, hogy az egyház azt ellenezte és zsinatain több izben rosszalta. Innét, hogy ezen bizonyítási eszköz használatára vonatkozólag ép e korszakban képződtek a legtöbb szabályok, melyekkel a jogkönyvek (legbehatóbban a jeruzsálemi assisiák) részletesen foglalkoznak.

A *perdöntő baj* (bajvívás), *mint bizonyítási eszköz*. polgári és büntetőperekben egyaránt előfordul, de már a XIII-ik században kezdték azt Francziaországban visszaszorítani a jelentékenyebb, bizonyos összeget meghaladó perekre és kirekesztették azt a nyilvánvalóság (notorietas) esetében. A tulajdonképi hűbéri országokban perdöntő bajt bármely rendi állású egyén (paraszt, szolga is) vivhatott,[1] csakhogy más-más módon és kivált eltérő fegyverekkel; hazai jogéletünkben azonban az csak a nemesi és a polgári jogban szerepelt, noha ez utóbbiban azt már korán, t. i. egyes városok lakosságát a perdöntő baj vivása alól felmentő királyi kiváltságlevelek alapján, mellőzték. A bajt a felek rendszerint személyesen vivták, később pedig annak viadorokkal való kiküzdése volt szokásban, mint például hazánkban is a XIV-ik század folyamában. Nők, kiskoruak, testületek azonban azt mindig viadorokkal (campiones conductitii, champions) vivatták,[2] mely viadori szolgálat rendszerint lealázó szolgálatnak tartatott, noha hazánkban annak nemességgel való jutalmazása is előfordult.

A perdöntő baj vagy a biróság által elrendelt (kivált büntető perekben) vagy pedig a fél által ajánlott volt, mely ajánlat visszautasítása rendszerint pervesztést vont maga után. A bajra való felhivást nem követte nyomban annak vivása, hanem e végre az itéletben, mely egyszersmind a bajvivás módozatait és fegyvereit is

[1] Különösen Francziaországban.

[2] Jogi személyek, mint például apátságok, fiscus stb. állandó viadorokat tartottak.

megállapította, határidőt és alkalmas (többnyire erődített) helyet tüztek ki és a szabályszerű megjelenés biztosítékául zálogot (gages de bataille) adtak. A kitüzött időben és helyen megjelenve, ha a fegyverek szabályszerüeknek találtattak,[1] ügye igazságának mindkét fél részéről esküvel történt erősítése után, a küzdelem megkezdődött, mely, ha a küzdők nemes állású egyének voltak, lovas küzdelem volt, lovagi fegyverekkel víva, különben pedig gyalog, melynél bunkókat használtak. A viadalt, ha az kibékítés kisérlete végett félbeszakíttatott, de sikertelenül, az elhagyott állás elfoglalása mellett kellett folytatni; vesztesnek pedig a nyeregből kivetett, megsebzett vagy lefegyverzett félt tekintették, csak ritkán, t. i. nagyobb bűnperekben, kellett halálra vívni. Ügyén kivül a vesztes fél, sok vidék joga szerint, a bajnál használt fegyverzetét és lovát is veszítette, birságot fizetni és a küzdelem költségeit is megtériteni köteles volt, a legyőzött viadort pedig kezén csonkították meg.

Különben perdöntő baj nem csak a peres felek vagy viadoraik között, hanem gyakran az egyik fél és a másiknak tanui között is folyhatott.

III. A bizonyítási szakot a *végitélet* követte. Ezt a biró felszólítására, a birótársak közül valamelyik formulázta (das Urtheil finden) és ha azt a többiek vagy legalább ezek többsége helyeselték (Urtheil folgen, loben, collaudare sententiam), a biró megerősített és kihirdetett; a biró azonban a megerősítést (das Urtheil stärken) megtagadhatta és akkor az ügyet felsőbb biróság elé vitték. A franczia biróságok már korán titkos szavazás útján hozták ítéleteiket, azokat u. n. birósági jegyzőkönyvbe vették és a felek kérelmére irásban is kiadták.

A tulajdonképi pair-biróságok itéletével meg nem elégedett fél *a bajjal mint jogorvoslattal* élhetett. Ez kétféleképp történhetett. Az itélet hozatala alkalmával tudniillik a pair-biróság mindenik tagja külön jelentette ki szavazatát, melyet a perben álló fél megtámadhatott, azt az igazsággal ellenkezőnek, hamisnak bélyegezve, a midőn köztük egyedül baj dönthetett, melyben legyőzve, a fél perét is vesztette és birságot is fizetett; ha pedig abban a megtámadott bukott el, szavazata meg volt döntve és maga képtelenné vált a hűbéri curiában továbbra is itélő vagy tanukép szere-

[1] Franczia jog szerint az, ki szabályellenes fegyverzettel jelent meg, pánczél nélkül, üngben volt köteles vívni.

pelhetni, sőt még birsággal vagy egyéb büntetéssel is sujtották. Ha azonban a rosszalás (fausser le jugement) a fél részéről csak akkor következett be, a midőn az udvar már meghozta itéletét és a hűbérur azt kihirdette, ezt a hűbérur megtámadásának tekintették. A bajt, mely ebből származott, a támadó fél a pairbiróság összes tagjaival vivta, miben, ha győztes volt, eddigi hűbérurának hatósága alól ennek hűbérura, vagyis eddigi főhűbérura, közvetetlen hatósága alá jutott, ha pedig abban elbukott, nem csak perét, hanem hűbérét is veszítette, ezt a hűbérur magához vehetvén.

A baj, mely mint bizonyítási eszköz a középkor végéig gyakorlatban maradt, mint perbeli jogorvoslat még Francziaországban is, hol az leginkább divott, már a XIV-ik század elején szünik és helyét, a mint a tartományurak hatalma a tartományhoz tartozó hűbérurak felett és ismét a király főhűbéruri hatalma a jelentékenyebb tartományurak felett mindinkább kifejlődik, újabb itéletnek a felsőbb biróságtól kérése, vagyis a *felebbezés (apellation)* váltja föl. Hol a hűbéri szervezet nem hatott át teljesen, ott az itélet rosszalásának (schelten) következménye mindig az ügynek más biróság elé vitele volt, t. i. vagy annak birósága elé, kitől az első itéletet hozott biróság jogszolgáltatási hatalmát leszármaztatta, vagy pedig egészen egyenrangú más biróság elé (például, midőn egyik városi biróságtól a másikhoz (Oberhof) vitték az ügyet eldöntés végett). Csakhogy Németországban az itélet rosszalása nem a félnek, hanem az azzal elégedetlen birótársaknak volt joga, az elégedetlen fél csak panaszt emelhetett az igazság kiszolgáltatásának megtagadása miatt, miből idővel a tulajdonképi felebbezés intézménye kifejlődött.

Ha a peres kérdést a felsőbb biró széke az első biróság itélete értelmében döntötte el, az, kinek helytelenítése vagy panasza következtében az ügyet ismételten tárgyalták, birságot fizetett.

8. §.

Az esküdtszéki intézmény eredetéről.

Irodalom: *Brunner H.:* Die Entstehung der Schwurgerichte. Berlin, 1871.; *Biener Fr. A.:* Das englische Geschwornengericht. 3. köt. 1852—55.

Az esküdtszéki intézménynek (jury) egy jelentékeny része, t. i. az u. n. *bizonyítási jury* már a középkorban kifejlődött.

Gyökere a frank korszak kutató pere, melynél a bizonyítás

nem az alaki, hanem az anyagi igazság kiderítésére törekvő eszközökkel, u. m. a vitás ügyben tudósoknál való kutatás (inquisitio per testes) alapján történt, a kiket, mivel őket előlegesen eskették fel, hogy lelkiismeretük szava és legjobb tudomásuk szerint fognak vallani, esküdt tanúknak vagyis esküdteknek (jurati) hivtak. Ez a bizonyítási mód (inquisitio per testes) Éjszak-Francziaországban, különösen Normandiában és onnét átplántálva Angliában nevezetes továbbfejlesztést ért. Tudniillik egy kedvezményes bizonyítási módból rendessé lett, különösen mióta II. Henrik angol király, mint normandiai herzog 1150 és 1152 között a norman herzogi kanczelláriát kötelezte, hogy valahányszor a peres felek fekvőségekre vonatkozó pereikben tőle a kutatást elrendelő parancsot kérnek, azt javukra kiszolgáltassa, vagyis a kérdés felderítésére irányzott kutatást (recognitio) elrendelje.

Rendesen alkalmazva, e bizonyítási módra vonatkozólag határozott szabályoknak kellett képződniök, különönösen ami illeti a kihallgatandó esküdtek számát és azt, hogy hánynak közülök egybehangzó kimondása alkot teljes bizonyítékot. Többnyire elégséges volt tizenkét esküdt tanúnak kihallgatása és majd ezek absolut többségének, majd pedig két-harmadának megegyező véleménye. Az esküdtekből, kik azelőtt a biróval szemben egyénenkint (jurati) állottak, ezzel egy esküdtekből álló collegium (jurata, jury) lett, mely az ő véleményét előleges tanácskozás után tagjainak kisebb, nagyobb szótöbbsége alapján mint testület mondja ki. De ezen jury, mely Normandiában létesült, még bizonyítási tanúk és nem a bizonyítást megitélő birákból lévén alakítva, még csak u. n. bizonyítási jury (Beweis-jury).

A bizonyítási jury további kifejlesztését itélő-jury-vé nem kapta franczia földön, sőt azt itt később még ezen minőségében is a kánon-római jogi tanukihallgatás (inquesta, enquête) háttérbe szorította. Angliában azonban, hol az u. n. recognitiókat (assises) II. Henrik szintén meghonosította, idővel szokásba vették, hogy a hitelt érdemlő szomszédok sorából alakított jury elébe különböző bizonyítási eszközöket is adtak megitélés végett, mi által az tanucollegiumból itélő-collegiummá lett, de teljesen itélő-jury-vé vagyis esküdtszéki birósággá az csak a XVII-ik század közepén (egy 1650-ki statute értelmében) vált.

XI. FEJEZET.

Büntetőjog.

1. §.

Bevezetés. Az egyházi és a hűbéri büntetőjog.

Irodalom: *Geib G.:* Lehrbuch des deutschen Strafrechtes. Leipzig, 1861. 1. köt. 196. s k. l.; *Hälschner H.:* Geschichte des brandenburgisch-preussischen Strafrechtes. Bonn, 1855.; *John K. E.:* Das Strafrecht in Norddeutschland zur Zeit der Rechtsbücher. Leipzig, 1858.; *La Mantia V.:* Storia della legislazione civile criminale di Sicilia. Palermo, 1866. 173—187. l.; *Du Boys Alb.:* Histoire du droit criminel des peuples modernes. Paris, 1860—70., a négy első kötet; *Allard Alb.:* Histoire de la justice criminelle au seizième siècle (a bevezetésben). Gand, 1868.; *Schaeffner V.:* i. m. 3. köt. 427—474. l.; *Zoepfl:* i. m. 3. köt. 410. s k. l.; *Hajnik I.:* i. m. 1. köt. 358—377. l.; *Pertile A.:* Storia del diritto italiano. Vol. V.: Storia del diritto penale. Padova, 1877.; *Bar L.:* Geschichte des deutschen Strafrechts. Berlin, 1882.

A büntetőjogot a tulajdonképi és a későbbi középkorban nem csak a törzsjogokat felváltott területi (tartományi, városi stb.) jogok szabályozták, hanem külön büntetőjogot fejlesztettek ki még az egyház és a hűbériség is.

I. Az *egyházi büntetőjog* nem csupán a papok által elkövetett büntetteket vonta körébe, hanem mindazokat a vétségeket is, melyeket világi hivei az egyházi szabványok áthágásával elkövettek. A közerkölcsiséget sértő számos tettet csupán az egyház torolván meg, nem volt épen jelentéktelen azoknak a bűntényeknek száma, melyek kizárólag az egyházi büntetőjogba tartoztak és az egyháznak a tulajdonképi középkorban kivívott universal jelentőségű állásánál fogva a nyugati kereszténységhez tartozó megannyi országokban egyenlő elvek szerint büntettettek. És az egyházi büntetőjog, mely ellentétben a világi joggal, az alanyi bűnösséget kiváló figyelembe vette, büntetéseivel is, melyek czéljául a megtorlás, vagy mint azt

az egyház még máskép kifejezé, az Istenség kiengesztelése mellett a javítást is hangoztatta, lényegesen eltért a világi jogoktól. Egyházi átok s tilalommal (interdictum) és a censura különböző nemeivel, vagy vezeklésekkel sujtotta ő a bűnöst, de halálbüntetést soha közvetlenül ki nem mondott (ecclesia non sitit sanguinem), hanem az általa ily nagy mértékben bűnösnek talált egyént a világi karhatalomnak kivégeztetés végett kiszolgáltatta.[1]

Az egyháznak ezen büntető hatalmát azonban már a XIII-ik század végétől fogva a világi hatalom mindinkább visszaszorítja a merő egyházi térre, de ezzel azokra a nem kizárólag egyházi természetű bűntettekre nézve, melyeknek megfenyítését mindaddig csak a kánonjog követelte, csupán az azt végrehajtó hatalom változott, de nem az elvek, melyek szerint azok büntettessenek, a kánonjog idevágó szabványai nagyrészt átvétetvén a világi jogba is.

II. A hűbéri köteléket sértő tettek és ezek büntetése teszik a *hűbéri büntetőjogot,* mely a hűbériség teljes kifejlődésével a tulajdonképi középkorban alakult meg.

Hűtelenség (felonia) a neve minden hűbéri büntettnek és azt, noha többnyire más-más cselekvényekkel vagy mulasztásokkal, hűbéres és hűbérur egyaránt elkövethették. Hűtelenségbe esett például az a hűbéres, ki a hűbérurat az ellenségnek elárulta, ellene harczot indított, személyét megtámadta, veszélyben őt segítség nélkül hagyta, nejét vagy leányát megszeplősítette vagy hűbéresi kötelességei mulasztásával a hűbérur hadbahivására vagy birói székén megjelenni vonakodott és ezzel a hűbérur hatóságát maga felett elismerni nem akarta. De viszont a hűbérur is feloniát követett el, ha a hűbéresnek tartozó kötelességeket megszegte és különösen az igazságnak számára kiszolgáltatását megtagadta (deni de justice). És amint a tulajdonképi hűbéri tartományokban a hűségi kötelék képviselte a tartomány szabad sorsú lakosaira nézve az alattvalói köteléket. felonia lett neve azoknak a jogsértő tetteknek is, melyeket a későbbi kor a politikai bűntettek közé sorolt, miért is a hamis pénz verését, a kereszténységtől való elpártolást és hasonlókat is feloniának bélyegezték.

A hűbéri kötelékből folyó jogoknak több-kevesebb elvonása volt a felonia rendes büntetése; a hűbérurra nézve tehát, hűbéri fenhatóságának a hűbéres felett elvesztése, a hűbéresre nézve pedig

[1] Ezen kánoni büntetőjog Gratian Decretum-ában és a különböző decretales-gyűjtemények ötödik könyvében van kifejtve.

a hűbéri birtoknak ideiglenes lefoglalása, vagy annak teljes elkobzása, mi majd csak a feloniát elkövetett hűbéres személyét, majd pedig ha t. i. a felonia súlyosabb jogsértést foglalt magában, annak egész családját is érhette. Ha az elkövetett feloniá-ban a hűbéresi és az alattvalói hűség együttes sérelme foglaltatott, nem csupán jószágkobzást, hanem tulajdonképi büntetéseket, többnyire pedig halálbüntetést alkalmaztak.

A hűbéri büntetőjog a hűbériségnek a politikai életben szereplésével egyidejüleg enyészett, folyvást több és több esetben alkalmazhatlanná lett, szigora fokonként enyhült és csak igen kevés elemei élték túl a középkort.

2. §.
A közönséges büntetőjog és különösen az általa használt büntetések.

I. A közönséges (tartományi, városi stb.) büntetőjogban még mindig az *egyezkedési rendszer* (Compositionen-System) elvei és velök a *magánjogi felfogás* uralkodnak, de mégis némi módosításokkal.

Csak a legsulyosabb bűntettek azok, melyek végett nem csupán a közvetlenül sértett, hanem bárki emelhetett vádat és melyeket hivatalból is üldöztek, büntetéseiket pedig megváltani nem lehetett, hanem vagy halállal vagy súlyos testcsonkító büntetéssel sujtattak *(crimina capitalia; Ungerichte, die an Hand und Hals gehen)*. Egyéb (nem főbenjáró) bűntetteknél *(Lähmung, Wunden, crime, meffet)* a sértett fél akaratától függött, hogy azok végett polgári per utján akar-e elégtételt keresni bizonyos összeg fizetésével megelégedve, vagy büntető per utján testi büntetésnek a bűnösre kimérését sürgetni. Végtére voltak vétségek, melyek merően birságos vétségek voltak, vagy legfeljebb kisebbszerű büntetést vonhattak magok után *(Frevel, Brüche: die an Haut und Haar gehen)*.

A változás leginkább csak abban mutatkozik, hogy a bűntett fejében fizetett összeg folyvást kevésbbé mint váltság összeg (tulajdonképi compositio), hanem inkább mint birságbüntetés (Busse, emenda, amende) jő számba, a midőn a sulyt arra, mit a bűnös fizetni tartozik és nem arra, mit a sértett kap, fektetik; tehát a megitélt pénzösszegből folyvást több jut a biróságnak és kevesebb a félnek, sőt már gyakran az egész az előbbit illeti meg. E fel-

fogás következtében a birság nagysága megállapításánál a bűntevő rendi állása folyvást kevésbé döntő, hanem arra módosító befolyást inkább a bűntett elkövetésének helye és ideje gyakorolnak.

II. Ami a tulajdonképi büntetéseket illeti, a hűbéri kor büntetőjoga kegyetlenségben jóval túlhaladta a törzskorszakét, azok alkalmazásánál pedig mindig tekintettel volt a bűntevő rendi állására. Mig a parasztra, ha főbenjáró bűntényt elkövetett, az akasztófa várt, a lovag vagy nemes kard vagy bárd alá volt kénytelen fejét hajtani; vagy oly esetben, midőn az alsóbb néposztálybelire testi büntetést mértek, a nemes gyakran birság fizetésével menekült és a birság kiszabására is a rendi külömbség mindig befolyással volt.

A kivégeztetés két rendes módja az *akasztás* (patibulum) és a *lefejeztetés* voltak; az utóbbit csupán nemeseknél alkalmazták, és csak némely különösen meggyalázó bűntettek (példol. tolvajlás) büntetésekor váltotta fel nemeseknél is a pallost (gladius) az akasztófa.[1] A minősitett halálbüntetések, melyek hazánkban csak későn és leginkább a városi jogok utján honosodtak meg, voltak: a *kerékbetörés* (többnyire csak súlyos rablási esetekben alkalmazva); *a vizbe fullasztás* és *élve-eltemetés* (mindkettő nőbüntettesekre és csak kivételesen, péld. nemi erőszak esetében, férfigonosztevőkre is alkalmazva), a máglya (különösen eretnekeknél és gyujtogatóknál forbát büntetéskép) és a *forró vizbe* vagy *forró olajba mártás* (főleg pénzhamisítókra alkalmazva). És a halálbüntetést gyakran még azzal is súlyosbították, hogy a kivégzendőt az utczákon meghurczolták vagy kezétől vagy más tagjaitól megelőzőleg megfosztották.

Gyakori büntetés volt e korszakban a *számüzetés* (bannitio) a tartomány- vagy városból, a mivel a számüzött befogadásának tilalma, egészen hasonlóan, mint hajdan a békevesztés (Friedlosleguug) kimondása alkalmával, összekötve volt. Egyéb szabadságbüntetések közől a *börtönnel* még e korszakban is csak kivételesen éltek és némely vidéken előfordult még a *gályarabság* is. Szabadságbüntetésnek nevezhető még a *kényszer*-zarándoklás is (például Jeruzsálembe a szent sirhoz).

Napirenden voltak a *testcsonkító büntetések*. A hamis tanu vagy hamis játékosnak kezét vágták el vagy döfték át, a hamis okleveleket készítő sok helyt kezét, a biróságot káromló pedig

[1] Den Dieb soll man hängen; fur laqueo puniatur, mondják egyhangúlag e kor jogkönyvei.

nyelvét veszítette; a házasságtörőt nemző részétől fosztották meg, más esetekben ismét orr-, fül- vagy lábvesztésről olvasni, keleten pedig a szemek kitolása is szokásban volt.

Csekélyebb büntetteket *testfenyítő büntetésekkel* sujtottak, különösen a városi jogok alkalmazták gyakran az *ostorozást* vagy a *vesszőztetést* és pedig szégyenítő módon végrehajtva. *Szégyenkő és bitófa* a városokban már ekkor ismertek; *bélyegzés* vagy szégyenítő büntetéskép a *hajlenyirás* szintén gyakoriak voltak. *Becstelenség* is sok bűntettnek volt következménye.

Legszokásosabb büntetések azonban e korszakban is a *vagyonbüntetések* maradtak. *Vagyonkobzás* a halálbüntetésnek rendes függeléke volt (qui confisque les corps, confisque les biens), sőt hogy a gonosztevőnek emléke is e földről kiirtassék, házát porráégetni vagy máskép szétrombolni is szokásban volt.[1] De a vagyonkobzás önálló büntetéskép is előfordul, azonban jóval ritkábban, mint a már fentebb említett birságbüntetések.

III. Hogy adott esetben melyike e büntetéseknek és mily mértékben alkalmaztassék, erre nézve határozott szabályok többnyire hiányoztak. Csak kevés bűntett büntetése volt a törvényben vagy jogban megállapítva, a legtöbb esetben a király vagy tartományur önkénye vagy kegyességétől függött annak meghatározása, a gonosztevő, mint mondák, *in misericordia Regis vel Ducis* (merci le Roi, merci le Duc; innét az amerciament kifejezés) volt.[2] Az egyezkedésnek is még nagy tere volt és a menhelyek is e korszakban leginkább ennek szolgáltak. Az alanyi bűnösségre, vagyis a gonoszság különböző fokaira, sőt még a bűntett okozta sérelem nagyságára sem volt még kellő tekintet,[3] és a büntetést mindig a megtorlás (ultio) szempontjából fogták fel. Nem fejlődtek ki még külön elvek a bűnsegélyre nézve sem; de a felelősség mások bűntetteiért akár nemzetségi, akár pedig községi köteléknél fogva, mi a mult korszakban divott, a középkor előhaladtával mindinkább elenyészik.

[1] Hazánkban ezt az 1231: XXXV. t.-cz. tilalmazta.

[2] Azért mondták Francziaországban: »Les peines sont arbitraires en France.«

[3] Legelmaradottabb volt e tekintetben Anglia, hol a megkisérlett és a bevégzett bűntényt többnyire egyenlő szigorral torolták meg.

3. §.

A büntető eljárás.

Irodalom: *Kries:* Der Beweis im Strafprocess des Mittelalters. Weimar, 1878.; *Loening R.:* Der Reinigungseid bei Ungerichtsklagen. Heidelberg, 1880.

Ami a büntető igazságszolgáltatást illeti, ennek fejlődése a polgárinak nyomában járt; sőt lehet mondani, hogy különálló büntető per a középkor végéig sincs kifejlődve. A büntető perben is, mely a törzsszerkezet korában a magánvád elveire volt fektetve, az egyházi biróságok útján a kutatás elve emelkedik mindinkább érvényre. Különösen Francziaországban már a XIII-ik században mutatkozik ez a világi biróságok eljárásánál, de úgy, hogy a XV-ik század végéig kutató és vádeljárás egymás mellett fennállanak, mig Németországban a XV-ik század végéig még nagyrészt ragaszkodtak a karolingi büntető per elveihez.

I. Németországban és mindenütt, hol a régi büntető eljárás elvei irányadók maradtak, bűnper csak határozott vádnak emelésével vehette kezdetét. *Vádat emelni,* vagyis valakit a biróság előtt tolvajnak, rablónak stb. kikiáltani, rendszerint csak a közvetlenül sértettnek volt joga és csak kivételesen jogosították fel rokonsági, házközösségi, községi, hűségi, vagy Gilde-viszony másnak sérelméért panaszt emelni. Voltak azonban bűntettek, péld. gyilkosság, rablás, melyek elkövetését látva, bárki közkiáltást (Gerüfte, Nothruf, clamor, haro, hye crye) emelhetett, mi ha a vidéken szokásos formaságok kiséretében történt, a községbeliek a tettes üzőbe vételéhez és igy annak tetten kapatásához segédkezet nyujtani kötelesek voltak. És voltak továbbá bűntettek, mint például hazánkban a felségsértés, melyek feladása közkötelességnek volt kijelentve, vagy a melyek hivatalból is üldöztettek és különösen a szokásos (notorius) gonosztevők, péld. nyilvánvaló gyujtogatók vagy rablók ellenében hivatalból lehetett, sőt kellett eljárni.

A vádemelést a vádlottnak a *biróság elé idézése* követte, mi, ha tetten kapatás fenn nem forgott, több izben ismételtetett, három-, négy-, sőt néha hétszer is, mignem a végleges idézés bekövetkezett, melynek elmulasztása vonta csak maga után a makacsságból való elitéltetést. Illetékes többnyire a tett elkövetési helyének birósága volt, csak kivételesen a vádlott személyes birósága.

Ha vádló és vádlott a biróság előtt megjelentek, a vádló

ismételte vádját és azt eskütársak segélyével letett vádesküvel (Getüge) erősíté, mi, ha a bűntett tárgya (péld. a lopott tárgy) a vádlottnál megtaláltatott, elégséges bizonyíték volt, különben pedig a vádlottnak kellő formában letett tisztító esküje (juramentum purgationis) ezt felmenté. A vádló azonban azt, hogy a vádlott magát esküjével tisztázhassa, Istenitéletre (ordale-re) való hivatkozással megakadályozhatta. Istenitéletkép a középkor előhaladtával büntető perekben is csak a bajjal éltek, melyet, ha a vád főbenjáró bűntettre vonatkozott, halálra volt szokás vivni.

Az itéletnek, melyet büntetőperekben is u. n. birótársak hoztak, végrehajtása azt illette meg, kinek nevében a biróság tartatott és az az itéletet rendszerint nyomban követte. A megkegyelmezést e korszakban is még csak ritkán gyakorolták, annak tana csak a római jognak a nyugat-európai jogéletbe ujabb behatolásával terjedt.

II. Az a kutató per, mely Francziaországban a XII-ik századtól innen bűnügyekre vonatkozólag kifejlődött, u. n. *elővizsgálattal (informatio)* vette kezdetét, melyet a biró vagy nála történt feladás alapján vagy hivatalból azért indított, hogy azokat a tényeket kikutassa és megvizsgálja, melyek valamely egyén bünösségére nézve elégséges gyanút megállapítani alkalmasak. Az informatio következtében alappal gyanúba vett egyén *elfogatásával* vagy ennek a *biróság elé idézésével* kezdődött a per második stadiuma, a tulajdonképi vizsgálati eljárás (inquesta, enquête). Ez utóbbi rendszerint a vádlottnak a vizsgálatban önálló részvételével ment véghez; és birói szemle, oklevelek, műértők, külön-külön kihallgatott tanuk kimondása alapján és a vádlott védelme után hozták az itéletet.

Ha azonban a vádlott a vizsgálati eljárásban résztvenni (se mettre en enquête) vonakodott, akkor ezt merően hivatalból vezették és pedig úgy, hogy az nem annyira a valódi tényálladék kiderítésére, mint inkább a bűnösség beismerésének a vádlott részéről kierőszakolására czélzott. E törekvés honosította meg e perben a *kinvallatást* (tortura, gehenne, question), melyet a népjogok korában csak szolgák ellen alkalmaztak, a XII-ik században azonban az eretnekség felett itélő birói székeken ujból gyakorlatba vettek és már a XIII-ik században (Francziaországban az 1254-ki királyi rendelet említi azt legelőször) a világi biróságok is éltek vele, később pedig folyvást sürűebben használták és a XIV-ik és XV-ik századokban használatát részletesen szabályozták. Általános elterjedést Európában a kinvallatás intézménye azonban csak a középkort követő századokban ért.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

I. FEJEZET.

Elméleti előzmények.

II. FEJEZET.

Történeti előzmények.

ELSŐ KÖNYV.

A középkori európai törzsélet és törzsszerkezet kora.

I. FEJEZET.

E korszak köztörténeti eseményeinek váza.

II. FEJEZET.

E korszak alkotmányos és jogéletének alapeszméi és jelleme.

III. FEJEZET.

IV. FEJEZET.

A germán ősalkotmány hűbérivé átalakulása.

MÁSODIK KÖNYV.

Az alkotmányi fejlődés Európában a X-ik századtól a XIV-ikig.

HARMADIK KÖNYV.

Az alkotmányi fejlődés Európában a XIV. és XV. században.

NEGYEDIK KÖNYV.

A jogélet Európában a X-ik századtól a XVI-ikig

Budapest. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

